

**PRAVNI FAKULTET
UNIVERZITETA UNION
U BEOGRADU**

**PRAVNI ASPEKTI ZAŠTITE BIODIVERZITETA I ORGANSKE PROIZVODNJE
U KONTEKSTU ZELENE EKONOMIJE**

Doktorska disertacija

Kandidatkinja: Milena V. Banić

**Komentorke: Prof. dr Aleksandra Čavoški
Prof. dr Monika Milošević**

Beograd, 2019

SADRŽAJ:

UVOD - PREDMET, CILJ I METOD ISTRAŽIVANJA.....	13
I ODRŽIVI RAZVOJ I ZELENA EKONOMIJA	20
Uvod	20
1. Pojam i razvoj koncepta održivog razvoja	20
1.1 Put ka održivom razvoju	20
1.2 Pojam i dimenzije održivog razvoja	22
1.3. Principi i mere za postizanje održivog razvoja	28
1.4. Pokreti bliski održivom razvoju	30
2. Zelena ekonomija	32
2.1 Razvoj zelene ekonomije	32
2.2 Pojam zelene ekonomije	35
2.3. Principi zelene ekonomije	38
2.4. Zelena ekonomija i politike razvoja	39
II ODRŽIVA ISHRANA U RAZVOJU ODRŽIVOG SVETA.....	40
Uvod	40
1. Pravo na ishranu kao ljudsko pravo.....	41
2. Pravo na ishranu u Republici Srbiji	44
3. Pravo budućih generacija kao ljudsko pravo	45

III MEĐUNARODNI PRAVNI I STRATEŠKI OKVIR ZAŠTITE BIODIVERZITETA U KONTEKSTU ODRŽIVE ISHRANE I ZELENE EKONOMIJE.....	49
Uvod.....	49
1. Pojam biodiverziteta	50
2. Proizvodnja hrane i uticaj na biodiverzitet i životnu sredinu	52
3. Međunarodni pravni okvir zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane i zelene ekonomije	57
3.1 Deklaracija o čovekovoj okolini	57
3.2. Konvencija o biološkoj raznovrsnosti	59
3.3. Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune (CITES).....	61
3.4. Konvencija o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa	62
3.5. Evropska konvencija o predelu	63
3.6. Direktiva o očuvanju prirodnih staništa divlje flore i faune 92/43/EEC	64
3.7. Uredba EU Saveta (EC) o zaštiti vrsta divlje flore i faune uređenjem trgovine njima br. 338/97 i Uredba Evropske komisije (EC) br. 865/2006 o utvrđivanju detaljnih pravila o sprovođenju Uredbe Saveta (EZ) br. 338/97 o zaštiti divlje faune i flore uređenjem trgovine njima.....	65
3.8. Ostali relevantni pravni dokumenti u oblasti zaštite biodiverziteta.....	66
4. Međunarodni strateški okvir zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane i zelene ekonomije	71
4.1. Strateški plan Konvencije o biološkoj raznovrsnosti 2011-2020 i Aiči ciljevi	71
4.2. UN Agenda za održivi razvoj do 2030. godine	73

4.3. UN Strateški plan za šume 2017-2030.....	76
4.4. Program UN održive proizvodnje i potrošnje	78
4.5. Strategija održivog razvoja Evropske unije	79
4.6. Strategija o zaštiti biodiverziteta Evropske unije do 2020. godine.....	80
4.7. Strategija za šume Evropske unije: za sektor šume i sektor koji se temelji na šumama	81
4.8. Akcioni plan za budućnost organske proizvodnje u Evropskoj uniji	82
4.9. Komunikacija o zelenoj infrastrukturi Evropske unije	83
4.10. Akcioni plan Evropske unije o održivoj proizvodnji i potrošnji i održivoj industrijskoj politici	84
4.11. Zaključak – mere u oblasti održivog razvoja i zaštite biodiverziteta primenjive na oblast održive ishrane i zelene ekonomije	85
IV NACIONALNI PRAVNI I STRATEŠKI OKVIR ZAŠTITE BIODIVERZITETA U KONTEKSTU ODRŽIVE ISHRANE I ZELENE EKONOMIJE	87
Uvod	87
1. Nacionalni pravni okvir zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane i zelene ekonomije	88
1.1 Zakon o zaštiti životne sredine	90
1.2. Zakon o zaštiti prirode	93
1.3. Zakon o šumama	94
1.4. Zakon o nacionalnim parkovima	96
1.5. Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu	97

1.6. Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine	97
1.7. Zakon o organskoj proizvodnji	98
1.8. Krivični zakonik.....	98
2. Nacionalni strateški okvir zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane i zelene ekonomije	100
2.1 Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije	101
2.2. Strategija biološke raznovrsnosti	104
2.3. Strategija razvoja šumarstva	106
2.4. Nacionalni program ruralnog razvoja od 2018. do 2020. godine	108
2.4. Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja za period 2014-2024. godine	109
2.6. Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara.....	110
2.7. Nacionalni program zaštite životne sredine	112
2.8. Nacionalna strategija za aproksimaciju u oblasti životne sredine za Republiku Srbiju	113
2.9. Zaključak – mere u oblasti održivog razvoja i zaštite biodiverziteta primenjive na oblast održive ishrane i zelene ekonomije.....	113
V ODRŽIVA POLJOPRIVREDA U KONTEKSTU ZELENE EKONOMIJE	114
Uvod	114
1. Pojam održive poljoprivrede	115
2. Dimenzije održive poljoprivrede	117
2.1. Ekonomska održivost	117

2.2. Ekološka drživost	118
2.3. Društvena održivost	118
3. Vrste održive poljoprivrede	119
VI INTEGRALNA POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA.....	119
Uvod	120
1. Pojam i razvoj integralne poljoprivredne proizvodnje	120
2. Principi integralne poljoprivredne proizvodnje	120
2.1. Organizacija i planiranje	121
2.2. Ljudski i društveni kapital	121
2.3. Energetska efikasnost	121
2.4. Korišćenje vode i zemljišta	122
2.5. Klimatske promene i kvalitet vazduha	122
2.6. Upravljanje zemljištem	123
2.7. Ishrana biljaka	123
2.8. Zdravlje i zaštita biljaka	124
2.9. Uzgoj, zdravlje i dobrobit životinja	124
2.10. Zaštita prirode i tla	124
2.11. Upravljanje otpadom i kontrola zagađenja	125
3. Global GAP Standard	125
4. Integralna proizvodnja u Republici Srbiji	127

VII ORGANSKA POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA	128
1. Pojam organske poljoprivrede	128
2. Principi organske poljoprivrede	129
2.1. Princip zdravlja	129
2.2. Princip ekologije	129
2.3. Princip pravičnosti	130
2.4. Princip negovanja i staranja	130
3. Ciljevi organske poljoprivrede	130
3.1. Postizanje dugoročnog, ekološkog i na sistemu zasnovanog organskog menadžmenta	131
3.2. Postizanje dugoročne i biološki zasnovane plodnosti zemljišta	132
3.3. Minimiziranje i izbegavanje sintetičkih inputa na svim nivoima lanca organske proizvodnje i izlaganja ljudi i životne sredine štetnim hemikalijama	132
3.4. Minimiziranje i izbegavanje zagađenja i degradacije proizvodnih jedinica i okolne sredine	133
3.5. Isključenje neproverenih, neprirodnih i štetnih tehnologija	133
3.6. Održavanje integriteta organske proizvodnje u lancu nabavke	133
3.7. Obezbeđenje organskog identiteta u lancu nabavke	133
3.8. Obezbeđenje poštenja, poštovanja, pravde, jednakih mogućnosti i nediskriminacije zaposlenih i radnika	133
4. Codex Alimentarius i organska proizvodnja	134

VIII ZAKONODAVSTVO EVROPSKE UNIJE I ORGANSKA PROIZVODNJA	136
Uvod	136
1. Uredbe Evropske unije i organska proizvodnja	137
2. Ciljevi i načela organske proizvodnje u Evropskoj uniji	138
3. Metode biljne organske proizvodnje	139
3.1. Seme i sadni materijal	139
3.2. Povećanje plodnosti zemljišta	140
3.3. Zaštita bilja	141
4. Proizvodnja	142
5. Prerada	144
6. Označavanje organskog proizvoda	145
7. Prikupljanje, pakovanje, skladištenje i prevoz proizvoda	146
8. Sakupljanje divljih biljnih vrsta metodom organske proizvodnje	147
9. Zabrana upotrebe GMO i jonizirajućeg zračenja	147
10. Trgovina sa trećim zemljama	148
11. Kontrola	151
12. Uredba Evropskog Parlamenta i Saveta 2018/848 od 30. maja 2018. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda te stavljanju van snage Uredbe Saveta EU br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine	151
11. Zaključak – Zakonodavstvo Evropske unije i organska proizvodnja.....	155

IX ORGANSKA PROIZVODNJA U SRBIJI	156
Uvod	156
1. Održiva poljoprivreda u Srbiji	157
2. Zakonodavstvo Republike Srbije i organska proizvodnja.....	160
3. Metode organske proizvodnje	161
3.1. Izbor vrsta i sorti bilja	162
3.2. Plodored	168
3.3. Sistemi obrade zemljišta	168
3.1. Sredstva i način đubrenja i sistem održavanja plodnosti zemljišta	168
3.2. Način suzbijanja štetočina, bolesti i korova	170
3.3. Način sakupljanja divljih biljnih vrsta iz prirodnih staništa	170
4. Proizvodnja	171
5. Prerada	174
6. Obeležavanje proizvoda	175
7. Skladištenje	175
8. Prevoz	176
9. Promet i prodaja	176
10. Bezbednost hrane	177
11. Strateške mere za unapređenje organske proizvodnje u Republici Srbiji	179
11.1. Savetovanje	180

11.2. Podsticaji	181
11.3. Mehanizmi kontrole i nadzora	189
11.4. Koordinacija	191
11.5. Podizanje svesti	192
11.6. Učešće građana u donošenju odluka	193
X ISKUSTVA DRUGIH ZEMALJA U OBLASTI ODRŽIVE ISHRANE	194
Uvod	194
1. Iskustva iz regiona - Hrvatska, Crna Gora, Bosna i Hercegovina	195
1.1. Hrvatska	195
1.2. Crna Gora	203
1.3. Bosna i Hercegovina	205
1.4. Zaključak – iskustva iz regiona	207
2. Primeri dobre prakse - Švedska, Danska i Austrija	208
2.1. Švedska	210
2.1.1. Nacionalna strategija o hrani	211
2.1.1.1. Pravila i propisi	211
2.1.1.2. Potrošači i tržište	212
2.1.1.3. Znanje i inovacije	212
2.1.2. KRAV Standard	213

2.1.2.1. Društvena odgovornost	212
2.1.2.2. Smanjenje uticaja na zdravlje i životnu sredinu usled mera koje se odnose na higijenu	214
2.1.2.3. Pakovanje	215
2.1.2.4. Korišćenje energije	215
2.1.2.5. Sakupljanje šumskih plodova metodom organske proizvodnje	215
2.1.2.6. Grad Malmo – primer dobre prakse	216
2.2. Danska	217
2.2.1. Organski akcioni plan za Dansku – Radimo zajedno za više organskog	217
2.2.2. Strategija za dansku razvojnu saradnju - Pravo na bolji život	218
2.2.3. Strategija – Inovacije svetske klase u oblasti hrane do 2030 – Dovođenje danskih istraživačkih rešenja ka globalnoj, održivoj proizvodnji hrane	220
2.2.4. Strategija – Naša zajednička priroda	221
2.2.5. Grad Kopenhagen – primer dobre prakse	223
2.3. Austrija.....	224
XI ODRŽIVO SAKUPLJANJE DIVLJIH BILJNIH VRSTA	226
Uvod	226
1. Pojam nedravnih šumskih plodova i zaštićenih vrsta.....	226
2. Zaštita biodiverziteta u oblasti sakupljanja divljih biljnih vrsta	229
3. Izdavanje dozvole za sakupljanje divljih biljnih vrsta u komercijalne svrhe	231
4. Izdavanje dozvola za sakupljanje divljih biljnih vrsta u druge svrhe	233

4.1. Sakupljanje zaštićenih vrsta kao matičnih legla, odnosno zasada iz prirodnih staništa radi zasnivanja uzgajališta (plantaže, rasadnici i drugi oblici uzgajališta	233
4.2. Sakupljanje zaštićenih i strogo zaštićenih vrsta u naučne i edukativne svrhe	234
5. Prekogranični promet zaštićenih i strogo zaštićenih divljih biljnih vrsta u Republici Srbiji.....	235
XII IZAZOVI U PRAKSI U REPUBLICI SRBIJI U OBLASTI ORGANSKE PROIZVODNJE I SAKUPLJANJA DIVLJIH BILJNIH VRSTA	236
Uvod	236
1. Metodologija istraživanja	237
2. Organska proizvodnja u Srbiji u 2017. godini	239
3. Izazovi u praksi u organskoj proizvodnji	251
4. Izazovi u praksi u sakupljanju divljih biljnih vrsta.....	254
5. Izazovi u strateškom okviru Republike Srbije u razvoju organske proizvodnje i sakupljanju divljih biljnih vrsta u kontekstu zelene ekonomije	255
5.1. Podsticajne mere	257
5.2. Podizanje svesti	259
5.3. Povećanje znanja i kapaciteta	260
5.4. Multisektorski pristup i koordinisane politike razvoja	264
6. Izazovi u pravnom okviru Republike Srbije u razvoju organske proizvodnje i sakupljanju divljih biljnih vrsta u kontekstu zelene ekonomije	265

7. Društvena dimenzija održivog razvoja.....	268
XIII ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	270
XIV PRILOZI.....	278
Prilog 1 - Uredbe Evropske unije i organska proizvodnja.....	278
Prilog 2 - Lista pitanja za polustandardizovani intervju sa predstavnicima zainteresovanih strana u oblasti organske proizvodnje i sakupljanja divljih biljnih vrsta i	281
Prilog 3 – Preporuke za unapređenje politika i zakonodavstva u oblasti zaštite biodiverziteta i organske proizvodnje u kontekstu zelene ekonomije	283
XV LITERATURA	286

UVOD – PREDMET, CILJ I METOD ISTRAŽIVANJA

Neograničeno korišćenje resursa planete Zemlje radi tehnološkog i ekonomskog razvoja predstavljalo je osnovni način razvoja sveta od industrijske revolucije do danas. Uprkos značajnim tehnološkim i ekonomskim dostignućima, neodgovarajući odnos prema planeti doveo je do ozbiljnih posledica. Zagađenje vode, vazduha, zemljišta, ubrzani nestanak biljnih i životinjskih vrsta, promene klimatskih uslova, poplave i zemljotresi, samo su neke od posledica ovakvog odnosa prema prirodi, koje ozbiljno ugrožavaju dalji opstanak čoveka na zemlji, ukoliko se ekonomski i društveni razvoj nastavi na isti način.

Od 70-tih godina 20. veka, zagovaraju se novi održivi pravci ekonomskog razvoja, koji će biti u stanju da zadovolje potrebe sadašnjih generacija bez ugrožavanja životne sredine i prava budućih generacija da zadovolje svoje potrebe. Ovakav razvoj zahteva nove ekonomske modele koji moći da usklade razvoj privrednih delatnosti i očuvanje životne sredine. Jedan od osnovnih modela koji se razvija u tom pravcu je zelena ekonomija. Kao novi model privrednog i društvenog razvoja, uz očuvanje životne sredine, zelena ekonomija zahteva unapređenje zakonodavstva, kreiranje novih politika, promenu svesti i primenu novih načina proizvodnje u svim granama privrednog razvoja. Sve ovo odnosi se i na sektor proizvodnje hrane, koji je jedan od ozbiljnih zagađivača životne sredine.

U ovom trenutku, konvencionalna poljoprivredna proizvodnja je jedan od glavnih uzročnika smanjenja biodiverziteta i zagađenja životne sredine usled korišćenja pesticida, đubriva, genetski modifikovanog semena, pretvaranja šuma u obradive površine, korišćenja monokultura, emisije azota i drugih gasova koji uzrokuju efekat staklene bašte i drugo. Ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja ozbiljno utiče na klimatske promene i degradaciju zemljišta. Prema podacima Evropske agencije za zaštitu životne sredine (EEA), konvencionalna poljoprivreda predstavlja glavni izvor azotnog zagađenja voda sa doprinosom od 50-80% ukupnog opterećenja azotom¹. Na globalnom nivou, poljoprivreda doprinosi emisiji gasova koji uzrokuju efekat staklene bašte u duplo većem procentu od emisije gasova u saobraćaju.

Sakupljanje divljih biljnih vrsta u komercijalne svrhe, takođe u ovom trenutku drastično utiče na biodiverzitet i zagađenje životne sredine, jer se obavlja na neodrživ način, uz prekomernu eksploataciju vrsta, uništavanje staništa i narušavanje ekosistema. Ovakvi načini

¹ European Environment Agency: *Agricultural land: nitrogen balance*, EEA, Denmark, 2018, dostupno na <https://www.eea.europa.eu/airs/2018/natural-capital/agricultural-land-nitrogen-balance>, pristup 10.02.2019.

proizvodnje i obezbeđivanja hrane u potpunosti su neodrživi i prete da izazovu kolaps planete u skoroj budućnosti.

Tokom 20. veka došlo je do značajnog povećanja broja stanovnika na zemlji. Povećani demografski rast postavlja sve veće izazove u proizvodnji hrane za stanovništvo na zemlji. Prema podacima Ekonomskog i socijalnog saveta UN-a, do 2050. godine svetska populacija će se uvećati za više od polovine u odnosu na 2000. godinu i iznositi 9.8 milijardi ljudi². Ovo je dodatni razlog za hitno uspostavljanje novih načina proizvodnje kvalitetne i bezbedne hrane za sve ljude, bez zagađivanja životne sredine.

Odgovor na povećane zahteve stanovništva za hranom uz očuvanje životne sredine i zaštitu biološke raznovrsnosti može se naći u uspostavljanju sistema održive ishrane. On se zasniva na održivoj poljoprivrednoj proizvodnji i održivom sakupljanju divljih biljnih vrsta. To podrazumeva primenu mera i tehnika pri proizvodnji, sakupljanju, preradi, skladištenju, transportu i načinu poslovanja u sektoru proizvodnje hrane koje ne narušavaju životnu sredinu, a obezbeđuju ekonomski i društveni razvoj. Jedan od važnih modela održive poljoprivredne proizvodnje koji se razvija kao primer zelene ekonomije u sektoru proizvodnje hrane je organska poljoprivredna proizvodnja. Ona zahteva razvijanje i poštovanje niza propisa i standarda, ali i dobre strateške politike kojima se obezbeđuje razvoj i širenje ovog modela poljoprivredne proizvodnje.

Prirodni resursi Republike Srbije predstavljaju idealan osnov za razvijanje privrede u pravcu zelene ekonomije, a posebno održive poljoprivredne proizvodnje i održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta. To potvrđuje i Studija o dostignućima i perspektivama na putu ka zelenoj ekonomiji i održivom rastu u Srbiji, koju je izradila Republika Srbija uz podršku Razvojnog programa Ujedinjenih nacija i Programa zaštite životne sredine Ujedinjenih nacija³. Ova studija, između ostalog, ističe i da je investiranje u sektor organske proizvodnje važan korak u povećanju privrednog rasta Republike Srbije. Međutim, ove mogućnosti razvoja Srbije su minimalno iskorišćene, a dalje unapređenje ove oblasti zahteva dobar i zakonodavni i strateški okvir i usklađivanje nacionalnih propisa i politika sa međunarodnim standardima.

Republika Srbija je proteklih godina usvojila niz zakona i strategija u oblasti zaštite životne sredine i održive poljoprivrede. Uprkos naporima Republike Srbije da unapredi

² Department of Economic and Social Affairs, *World Population Prospects – The 2017 Revision*, New York: United Nations, 2017, str. 8.

³ UNDP / UNEP, Republic of Serbia Ministry of Environment and Spatial Planning, *Study on Achievements and Perspectives towards a Green Economy and Sustainable Growth in Serbia*, Beograd, 2012.

zakonodavni i strateški okvir u oblasti zaštite biodiverziteta i organske proizvodnje, ova oblast je i dalje nedovoljno razvijena, a dosadašnja istraživanja i izveštaji ukazuju da postoje brojni izazovi koji utiču na efikasnost zaštite biodiverziteta i unapređenja održive ishrane u kontekstu zelene ekonomije.

Tako, na primer, Izveštaj o pregledu za Poglavlje 27 ukazuje na brojne izazove u oblasti zaštite prirode i biodiverziteta, posebno u oblasti pune implementacije Direktive o zaštiti ptica, Direktive o očuvanju prirodnih staništa divlje flore i faune, Konvencije o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune (CITIES konvencije) i razvoja mreže NATURA 2000, Uredbe 511/2014, Nagoja protokola, Direktive o kontroli divljih životinja u zoološkim vrtovima i direktiva i uredbi koje se odnose na oblast zaštite šuma⁴. U ovom izveštaju posebno je ukazano na nepotpunu usklađenost propisa iz ovih oblasti i loše razvijen sistem monitoringa i inspekcijuskog nadzora.

Međunarodni zakonodavni i strateški okvir u ovoj oblasti je kompleksan i zahteva uporednu analizu propisa i politika kojima se uređuje oblast održivog razvoja, zaštite životne sredine, zaštite prirode, održivog upravljanje šumama, održive proizvodnje i potrošnje, održive poljoprivrede, zelene infrastrukture i druge relevantne oblasti.

Kompleksan međunarodni zakonodavni i strateški okvir stvara brojne izazove pred Republikom Srbijom u procesu unapređenja nacionalnog zakonodavstva i usklađivanja sa međunarodnim standardima. Posebno je kompleksno posmatrati ovu usklađenost iz konteksta zelene ekonomije, koja i sama predstavlja novi standard i izazov za Srbiju. Isto se odnosi i na unapređenje održive poljoprivredne proizvodnje i na održivo sakupljanje divljih biljnih vrsta.

Sve ovo ukazuje da ova oblast predstavlja izazov za Republiku Srbiju i da je potrebno utvrditi stepen usklađenosti nacionalnog zakonodavstva i politika sa međunarodnim standardima iz ove oblasti i ključne izazove u praksi koji doprinose njihovom neefikasnom ostvarivanju.

Ova oblast do sada nije istraživana u srpskoj pravnoj nauci na sveobuhvatan način, a poseban izazov ovakvog istraživanja predstavlja multidisciplinarnost ove teme koja zahteva naučno proučavanje više naučnih disciplina. Takođe, izazov za istraživanje ove oblasti predstavlja i činjenica da je radi utvrđivanja izazova koji postoje u praksi neophodno sprovesti

⁴ Evropska Komisija, *Izveštaj o pregledu Srbija Poglavlje 27 – Životna sredina*, MD 114/16 od 08.06.2016. godine, dostupno na <http://www.mei.gov.rs/srl/dokumenta/nacionalna-dokumenta/skrining/izvestaji-i-rezultati-skrininga/izvestaji-sa-skrininga/>, pristup 10.02.2018. godine.

empirijsko istraživanje. Empirijska pravna istraživanja u srpskoj pravnoj nauci su veoma retka, a u ovoj oblasti do sada nisu sprovedena.

Cilj ove disertacije je da istraži usklađenost nacionalnog zakonodavstva i politika u oblasti zaštite biodiverziteta i organske proizvodnje u kontekstu zelene ekonomije sa međunarodnim standardima⁵ iz ove oblasti, kao i da utvrdi izazove u praksi koji doprinose neefikasnom ostvarivanju domaćih propisa ili njihovom unapređenju u skladu sa međunarodnim standardima. Pored toga, disertacija ima za cilj analizu propisa i politika drugih zemalja koji mogu podržati i podstaći nova rešenja za unapređenje ove oblasti u domaćem pravnom sistemu. Disertacija ujedno ima za cilj upoznavanje šire stručne javnosti sa međunarodnim standardima iz oblasti zaštite biodiverziteta i organske proizvodnje u kontekstu zelene ekonomije i izazovima u ostvarivanju ovih standarda u Srbiji radi uticaja na dalje unapređenje zakonodavstva i javnih politika iz ove oblasti.

Osnovna pretpostavka na kojoj se zasniva istraživanje je da nacionalno zakonodavstvo i politika⁶ iz oblasti zaštite biodiverziteta i organske poljoprivrede u kontekstu zelene ekonomije nisu u dovoljnoj meri usklađene sa međunarodnim standardima. Druga pretpostavka je da postoje izazovi u praksi u predmetnoj oblasti koji doprinose neefikasnom ostvarivanju domaćih propisa ili njihovom unapređenju u skladu sa međunarodnim standardima.

Predmet disertacije je pravni i strateški okvir zaštite biodiverziteta i organske proizvodnje u kontekstu zelene ekonomije. Disertacija je usmerena na organsku biljnu proizvodnju. Istraživanje ne obuhvata propise i strategije koje se odnose na životinjske vrste.

Kompleksnost predmeta istraživanja zahtevala je multidisciplinarni pristup i sagledavanje šireg koncepta održive ishrane i zaštite biodiverziteta kroz kontekst održivog razvoja i zelene ekonomije. To je uključilo analizu propisa i politika iz različitih oblasti, uključujući oblasti održivog razvoja, zaštite životne sredine, zaštite prirode, održive poljoprivrede, održivog upravljanja šumama, održive proizvodnje i potrošnje, zelene infrastrukture i drugo. Istovremeno, uključivalo je i uporednu analizu relevantnog međunarodnog i nacionalnog pravnog i strateškog okvira, kao i uporednu analizu brojnih primera dobre prakse zemalja Evropske unije i propisa zemalja u regionu.

⁵ U radu se pod međunarodnim standardima podrazumevaju i standardi Evropske unije.

⁶ Na nivou Evropske unije politika se sagledava kao zbir različitih politika.

Utvrđivanje izazova u praksi koji u ovoj oblasti utiču na efikasno ostvarivanje domaćih propisa u Republici Srbiji ili njihovo unapređenje u skladu sa međunarodnim standardima predstavljalo je poseban izazov i zahtevalo je da se sprovede empirijsko pravno istraživanje.

Istraživanje je sprovedeno u periodu od juna 2018. godine do jula 2019. godine. Učesnici u istraživanju bili su predstavnici Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstva zaštite životne sredine, međunarodnih organizacija, udruženja građana, poljoprivredni proizvođači, sakupljači divljih biljnih vrsta, konsultanti u oblasti organske proizvodnje i drugi. Sprovedenje istraživanja odobrili Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Ministarstvo zaštite životne sredine. Od ovih državnih organa dobijene su i relevantne baze podataka koje su korišćene u empirijskom delu istraživanja.

Metodologija sprovedenog empirijskog pravnog istraživanja zasnivala se na metodama uporedne analize sadržaja i ispitivanja. Uporedna analiza sadržaja obuhvatala je pretragu, analizu i struktuiranje dostupnih informacija koje se odnose na stanje organske proizvodnje i sakupljanja divljih biljnih vrsta (zaštićenih vrsta) u Srbiji. Naročito su analizirane dostupne baze podataka i izveštaji Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstva zaštite životne sredine, Republičkog zavoda za statistiku Srbije, postojeća istraživanja iz relevantnih oblasti, relevantan zakonodavni i strateški okvir Republike Srbije i strateški okvir odabranih lokalnih samouprava.

Metod ispitivanja temelji se na individualnim intervjuima sa zainteresovanim stranama, uključujući predstavnike Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstva zaštite životne sredine, međunarodnih organizacija, udruženja građana, proizvođači organskih proizvoda, sakupljači divljih biljnih vrsta i konsultanti u oblasti organski proizvodnje. Pitanja za intervju pripremana su u formi polustandardizovanog intervjuja. Pitanja su unapred pripremljena i tokom primene su modifikovana u skladu sa nadležnostima i kompetencijama ispitanika i tokom razgovora. Podaci su prikupljeni neposrednim ispitivanjem u ličnom, usmenom razgovoru između istraživačice i ispitanika. Istraživanje je bilo anonimno uz poštovanje prava na privatnost svih učesnika u istraživanju. Pored date saglasnosti za sprovedenje istraživanja od strane Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Ministarstva zaštite životne sredine, svi učesnici u istraživanju dali su pisanu saglasnost za učestvovanje. Jedan deo sprovedenih intervjuja je sniman audio zapisom uz dozvolu ispitanika, a jedan deo ispitanika nije odobrio snimanje tako da je istraživačica beležila odgovore.

Pored pomenutih metoda korišćenih tokom empirijskog istraživanja, specifičnost predmeta disertacije zahtevala je upotrebu i drugih naučnih metoda. Normativni i uporedno-pravni metod su korišćeni prilikom proučavanja i analize međunarodnih dokumenata, propisa i

politika pojedinih država, kao i analize propisa domaćeg zakonodavstva. Uporedno-pravni metod korišćen je i prilikom proučavanja primera dobre prakse drugih zemalja. Statistički metod korišćen je prilikom utvrđivanja rezultata analize empirijskog istraživanja, obrade dostupnih baza podataka i obrade rezultata empirijskog istraživanja. S obzirom na to da je predmet disertacije zahtevao multidisciplinarni pristup proučavanju, korišćen je i teorijsko-analitički metod.

Ovo istraživanje predstavlja doprinos srpskoj pravnoj nauci. Ono otvara važnu temu i nudi nova saznanja koja su od naročitog značaja za dalje unapređenje ove oblasti, ali i za proces pridruživanja Srbije Evropskoj uniji, u kome veliki izazov predstavlja Poglavlje 27 koje se odnosi na životnu sredinu i klimatske promene.

Disertacija se sastoji iz 13 poglavlja. U prvom poglavlju razmatrani su pojam i principi održivog razvoja kao osnova na kome se temelje sve održive politike razvoja, pa i uspostavljanje sistema održive ishrane. U poglavlju je predstavljen i pojam zelene ekonomije, kao osnovni instrument održivog razvoja i principi na kojima se zelena ekonomija temelji. Drugo poglavlje razmatra pojam održive ishrane kao model zelene ekonomije i način proizvodnje i potrošnje hrane koji ide u pravcu održivog razvoja sveta i ne ugrožava biodiverzitet i životnu sredinu. Održiva ishrana u ovom poglavlju posmatra se kroz kontekst ostvarivanja prava na ishranu kao osnovnog ljudskog prava i ostvarivanja prava budućih generacija. U trećem i četvrtom poglavlju detaljnije se pojašnjava uticaj proizvodnje hrane na biodiverzitet i životnu sredinu i razmatraju se međunarodni i nacionalni propisi i politike u oblasti zaštite biodiverziteta i održivog razvoja koji su primenjivi u oblasti održive ishrane. Razmatrana dokumenta uključuju propise i politike u oblasti održivog razvoja, zaštite životne sredine, zaštite prirode, održive poljoprivrede, organske proizvodnje, održivog upravljanja šumama, održive proizvodnje i potrošnje i zelene infrastrukture.

U nastavku istraživanja disertacija razmatra održive privredne modele u sektoru proizvodnje hrane koji se temelje na održivoj poljoprivredi i održivom sakupljanju šumskih plodova. Od petog do devetog poglavlja disertacija razmatra međunarodne propise i standarde koji se odnose na održivu poljoprivredu. Razmatrani su propisi i standardi koji se odnose na integralnu i organsku poljoprivrednu proizvodnju, kao model zelene ekonomije i proizvodnje hrane kojima se može obezbediti profit, ali na način koji ne ugrožava biodiverzitet i ne degradira životnu sredinu. U posebnom poglavlju predstavljeno je zakonodavstvo Evropske unije u oblasti organske proizvodnje. U desetom poglavlju, disertacija razmatra primere dobre prakse i iskustva drugih zemalja u oblasti održive ishrane. Obuhvaćena su iskustva iz regiona i to iz

Hrvatske, Crne Gore i Bosne i Hercegovine, kao i primeri dobre prakse iz Švedske, Danske i Austrije.

Nakon razmatranja održivih modela poljoprivredne proizvodnje, disertacija u jedanaestom poglavlju razmatra održivo sakupljanje divljih biljnih vrsta kao model zelene ekonomije i održive ishrane. U ovom poglavlju analizirani su propisi koji se odnose na pitanja zaštite biodiverziteta u procesu sakupljanja i prometa divljih biljnih vrsta, procedure za izdavanje dozvola za sakupljanje zaštićenih vrsta i zaštita vrsta u prekograničnom prometu. U dvanaestom poglavlju analizirani su izazovi u praksi Republike Srbije koji utiču na efikasno ostvarivanje zakonodavstva i politika u oblasti organske proizvodnje i održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta. Ovo poglavlje se između ostalog temelji na rezultatima već pomenutog empirijskog istraživanja koje je sprovedeno u periodu od juna 2018. godine do jula 2019. godine. Poslednje poglavlje predstavlja zaključna razmatranja i preporuke za unapređenje politika i zakonodavstva u oblasti zaštite biodiverziteta i organske proizvodnje u kontekstu zelene ekonomije.

I ODRŽIVI RAZVOJ I ZELENA EKONOMIJA

Uvod

U ovom poglavlju razmatraju se pojam i principi održivog razvoja i osnovni stubovi na kojima se on temelji. Predstavljene su ekonomska, ekološka i društvena dimenzija kao osnovne dimenzije održivog razvoja, ali i nove dimenzije održivog razvoja kao što su kulturna, institucionalna, spiritualna i druge. Osnovni principi i mere za postizanje održivog razvoja istaknuti su u najvećoj meri kroz analizu principa sadržanih u Deklaraciji o životnoj sredini i razvoju i mera sadržanih u Agendi 21, strateškom dokumentu za postizanje održivog razvoja. Nakon razmatranja održivog razvoja, u poglavlju su predstavljeni pojam i principi zelene ekonomije kao instrumenta održivog razvoja i osnovne postavke na kojima se ona temelji.

1. POJAM I RAZVOJ KONCEPTA ODRŽIVOG RAZVOJA

1.1 Put ka održivom razvoju

Ekonomski i tehnološki razvoj modernog društva, od industrijske revolucije do danas, razvijao se pod uticajem antropocentričkog pristupa⁷ čovekove superiornosti nad prirodom i eksploatacije flore, faune i svih ostalih resursa planete Zemlje. Neodrživo korišćenje prirodnih resursa i neracionalna potrošnja neobnovljivih i obnovljivih izvora energije i materije, dovela

⁷ Antropocentrizam je filozofski pravac koji polazi od toga da samo ljudi poseduju unutrašnje moralne vrednosti i da su samo njihove vrednosti podložne moralnim razmatranjima, dok ostatak prirode ima isključivo instrumentalnu vrednost, kao sredstvo koje služi ciljevima ljudi. Ovakav pristup je osnov za antropocentrističku ideologiju po kojoj čovek, kao superiorno biće u prirodi ima pravo da upravlja florom, faunom i planetom Zemljom i da iskorišćava sve resurse i bića radi napretka čoveka kao najvažnije vrednosti. Ovaj pravac je u suprotnosti sa filozofijom biocentrizma i ekocentrizma, koje u centar vrednovanja stavljaju život, a ne čoveka, smatrajući da su sva živa bića na planeti jednako važna, s tim što ekocentrizam dodatno zagovara i važnost očuvanja svih ekosistema uključujući mora, planine, reke, stene i drugo. Za više informacija pogledati na pr. Goralnik, L, Nelson, M.P., *Anthropocentrism*, u: Chadwick, R. (Ed.), *Encyclopedia of Applied Ethics*, Second Edition, Volume 1, San Diego: Academic Press, 2012, page 145-155.

je do ozbiljnog ugrožavanja životne sredine. Posledice su klimatske promene, zagađenje vazduha, vode i zemljišta, ugroženost brojnih biljnih i životinjskih vrsta i drastično menjanje uslova života ljudi na planeti Zemlji. Izveštaji međunarodnih i međuvladinih organizacija već više decenija upozoravaju na „kolaps“ planete ukoliko se nastavi sa ekonomskim razvojem društva bez očuvanja ekoloških resursa i ne poraste svest ljudi o međuzavisnosti čoveka i prirode⁸.

Studija Rimskog kluba “Granice rasta“ upozorila je još 1972. godine na opasnost prekomernog korišćenja obnovljivih resursa zemljišta, vode i biodiverziteta i neobnovljivih resursa goriva i metala, kao i na posledice zagađenja životne sredine.⁹

Milenijumska procena ekosistema (MA Ecosystem Assessment) pokazala je da su ljudi, radi zadovoljenja svojih potreba za vodom, hranom, ogrevom, tkaninama i gorivom, u poslednjih 50 godina najviše narušili ekosistem u celokupnoj ljudskoj istoriji. Ovo je rezultiralo do sada najvećim i nepovratnim gubitkom biodiverziteta na zemlji¹⁰.

I Izveštaj o životu na planeti Svetske organizacije za zaštitu prirode iz 2018. godine ukazuje da zahtevi čovečanstva u ovom trenutku premašuju sposobnost održivog razvoja planete. Prema Izveštaju, u periodu od 1970. do 2014. godine, broj populacija vrsta na zemlji smanjen je za 60%. Najdrastičnije opadanje populacije vrsta od 89% prisutno je u oblasti Južne i Centralne Amerike i Kariba. Sve ovo za posledicu ima ugrožavanje ekosistema šuma, reka i okeana i smanjenje mogućnosti za obezbeđivanje čiste vode, čistog vazduha, hrane i klimatskih uslova potrebnih čoveku. Najveći uzročnici gubitka biodiverziteta su preterana eksploatacija i poljoprivreda¹¹.

⁸ Pogledati, na pr, najnoviji Izveštaj o globalnoj proceni biodiverziteta i usluga ekosistema Međuvladine naučno-strateške platforme za biodiverzitet i usluge ekosistema (IPBES) iz 2019. godine, koji procenjuje globalne promene biodiverziteta, ekosistema i prirode u poslednjih pedeset godina i daje sveobuhvatnu sliku odnosa između ekonomskog razvoja i uticaja na životnu sredinu. Podaci u ovom izveštaju ukazuju na ozbiljno pogoršanje uslova života na zemlji i prikazuju zabrinjavajuće rezultate u odnosu na izumiranje vrsta, narušavanje ekosistema, zagađenje, degradaciju zemljišta, dostupnost resursa, klimatske promene i drugo. Za više informacija o rezultatima Izveštaja o globalnoj proceni biodiverziteta i usluga ekosistema pogledati <https://www.ipbes.net/global-assessment-report-biodiversity-ecosystem-services>, pristup 01. jul 2019. godine.

⁹ Meadows, H. D., Meadows, L.D., Randers, J., Behrens, W., *The Limits to Grow, A Report for The Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, New York: Universe Books, 1972, page 25-156.

¹⁰ Millenium Ecosystem Assessment, *Ecosystems and Human Well-being*, Washington DC: Island Press, 2005, page 1.

¹¹ WWF, *Living Planet Report – 2018 : Aiming Higher*, 2018, dostupno na https://wwf.panda.org/knowledge_hub/all_publications/living_planet_report_2018/, pristup 10. novembar 2018.

Suočavanje sa posledicama ovakvog odnosa prema prirodi, dovelo je 70-tih godina 20. veka do razvoja ekološke svesti i zagovaranja novog koncepta ekonomskog i društvenog razvoja koji neće ugrožavati životnu sredinu i opstanak čoveka i drugih vrsta na planeti zemlji. Ovakav razvoj podrazumeva usklađivanje ekonomskog rasta, društvenog razvoja i zaštite životne sredine.

1.2 Pojam i dimenzije održivog razvoja

Održivi razvoj definiše se kao razvoj koji omogućava zadovoljavanje potreba sadašnjice bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe.¹²

Temelj održivog razvoja čine tri osnovna stuba odnosno dimenzije: ekonomija, životna sredina i društvo. To podrazumeva unapređenje i jačanje međusobno povezanih dimenzija – ekonomskog razvoja, društvenog razvoja i zaštite životne sredine, na lokalnom, nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou¹³.

Ekonomska dimenzija održivog razvoja znači da sistem proizvodnje treba da bude takav da zadovolji trenutne potrebe potrošnje, bez ugrožavanja budućih generacija da zadovolje svoje potrebe¹⁴. Ekonomska aktivnost se često zasniva na prisvajanju obnovljivih i neobnovljivih izvora iz prirode radi korišćenja materije ili energije za proizvodnu delatnost, kao i na stvaranju nusprodukta u vidu otpada, zagađenja vode, zemljišta i vazduha. Održiva ekonomska delatnost podrazumeva privredni razvoj i sticanje profita koji ne prevazilaze mogućnosti prirodnih resursa niti apsorpcioni kapacitet prirodnog okruženja prilikom stvaranja otpada¹⁵.

Ekološka dimenzija održivog razvoja obuhvata integritet ekosistema, nivo zasićenosti i biodiverzitet. Ona podrazumeva da se prirodni resursi ne koriste brže nego što mogu da se

¹² *The Brundtland Report - Our Common Future*, UN General Assembly, UN World Commission on Environment and Development, A/42/427 of 4. August 1987, dostupno na <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>.

¹³ UN World Summit on Sustainable Development, *Johannesburg Declaration on Sustainable Development*, A/CONF.199/20, 2002, para 5.

¹⁴ Basiago, A.D., *Economic, social and Environmental sustainability in Development Theory and Urban Planning Practice*, The Environmentalist 19, Boston: Kluwer Academic Publishers, 1999, str. 150.

¹⁵ Riznić, D., Urošević, S., Viković, M., Stević Z, *Ekonomski uticaj održivog razvoja i uticaj na životnu sredinu*, Zbornik 4. Međunarodne konferencije o obnovljivim izvorima električne energije održane 17. i 18. oktobra 2016. godine u Beogradu, godina 4. br, 1, Beograd, 2016, strana 143.

obnove i da se otpad ne proizvodi brže nego što može da se preradi u prirodi¹⁶. Korišćenje energije bi trebalo da bude iz obnovljivih izvora energije kao što su energija vetra, energija mora, energija iz biomase, energija gasa iz deponija otpada, geotermalna energija, aerotermalna i sunčeva energija i sl.

Društvena dimenzija održivog razvoja uključuje razvoj društva i stvaranje društvene dobrobiti. Međutim, u odnosu na ovu dimenziju u literaturi i međunarodnim dokumentima ne postoji jasna usklađenost stavova o tome šta se u okviru ove dimenzija podrazumeva i koji sve aspekti čine društveni stub održivog razvoja.

Tako na primer, Milenijumska Deklaracija Ujedinjenih Nacija¹⁷ ističe vrednosti bitne za međunarodne odnose u 21. veku u koje spadaju: sloboda, jednakost, solidarnost, tolerancija, poštovanje prirode, zajednička odgovornost. Ovaj dokument definiše nekoliko ciljeva koji su relevantni iz ugla društvene komponente održivog razvoja: cilj 1 – iskoreniti krajnje siromaštvo i glad, cilj 2 – ostvariti univerzalno osnovno obrazovanje, cilj 3 – promovisati jednakost polova i dati prava ženama, cilj 4 – smanjiti smrtnost dece, cilj 5 – poboljšati zdravstvenu zaštitu majke i deteta, cilj 6 – borba protiv HIV/SIDE, malarije i ostalih bolesti i cilj 8 – razvijati globalne partnerske odnose radi razvoja.

UN Deklaracija održivog razvoja 2030¹⁸ takođe definiše nekoliko dugoročnih ciljeva za postizanje društvene dimenzije održivog kao što su: cilj 1 – okončati siromaštvo svuda i u svim oblicima, cilj 2 – okončati glad, postići bezbednost hrane i poboljšanu ishranu i promovisati održivu poljoprivredu, cilj 3 – obezbediti zdrav život i promovisati blagostanje za ljude svih generacija, cilj 4 – obezbediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti celoživotnog učenja, cilj 5 – postići rodnu ravnopravnost i osnaživati sve žene i devojčice, cilj 10 – učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbednim, prilagodljivim i održivim, cilj 16 – promovisati miroljubiva i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbediti pristup pravdi za sve i izgraditi efikasne, pouzdane i inkluzivne institucije na svim nivoima i cilj 17 – učvrstiti globalno partnerstvo za održivi razvoj¹⁹.

Ukoliko se sadržina društvene dimenzije održivog razvoja posmatra kroz do sada definisane pokazatelje za merenje postignutog nivoa razvoja, takođe postoji raznolikost i

¹⁶ Kahn, M., *Concepts, Definitions and Key Issues in Sustainability Development*, Research Conference, Manchester, Keynote Paper, Mar. 27-28, England, 1995, str. 2.

¹⁷ *Millennium Declaration*, UN General Assembly, A/55/L.2 of 8 September 2000.

¹⁸ *Transforming Our World: 2030 Agenda for Sustainable Development Goals*, A/RES/70/1, 21 October 2015.

¹⁹ *Ibid.*

neusklađenost postavljenih prioriteta. Pod društvenim razvojem podrazumevaju se na primer: 1. ravnopravnost, zdravlje, obrazovanje, bezbednost, stabilizovana populacija (Komisija za održivi razvoj), 2. porodica, bezbednost (Genuine Progress Indicator - GPI), 3. dostojanstvo, mir, ravnopravnost, zaposlenje, sigurnost, zdravlje, kvalitet života (U.S. Interagency Working Group on Sustainable Development Indicators), 4. civilno društvo, kultura, obrazovanje, stanovanje, zdravlje, sigurnost, tehnologija, transport (Boston Indicator Project),²⁰ 6. društvena inkluzija, javno zdravlje, demografija, dobro upravljanje (EU Sustainable Development Indicators) i 8. ekonomska održivost, ravnopravnost, zdravlje, društvena kohezija (OECD Social Indicators).²¹

Može se zaključiti da se društvena dimenzija održivog razvoja uglavnom odnosi na različite aspekte društvenog razvoja i društvene dobrobiti. U okviru ovog stuba podrazumevaju se pitanja koja se odnose na obrazovanje, zdravlje, smanjenje siromaštva, socijalnu sigurnost, bezbednost, pravdu, ravnopravnost, umrežavanje, mir i kulturu. Iskustva država, čije politike su intenzivnije usmerene na razvoj i postizanje društvene dobrobiti, ukazuju i na druge važne aspekte u merenju društvenog razvoja.

Ovde se posebno ističe Kraljevina Butan koja je primer holističkog pristupa u shvatanju razvoja društva. On u centralni fokus dobrobiti države stavlja ljude i društvenu dobrobit kroz koncept dobrobiti društva, pod nazivom Bruto nacionalna sreća (Gross National Happiness - GNH). Vizionarski koncept Kraljevine Butan prevazilazi ograničenja merenja napretka društva putem bruto nacionalnog dohotka (GDP) koji je još uvek najzastupljeniji sistem merenja napretka. Ovaj način merenja napredak društve meri iz ugla kapitalističke produktivnosti koja uključuje proizvodnju i potrošnju, ali ne razmatra druge važne aspekte koji postoje u ovom procesu kao što je nejednaka raspodela resursa, neravnoteža razvoja stanovništva i degradacija životne sredine i zadovoljenje holističkih potreba čoveka²². Koncept bruto nacionalne sreće zasniva se na konceptu merenja sreće koji je u butanskoj kulturi multidimenzionalan i podrazumeva široko sagledavanje društvene dobrobiti kroz pregled napretka u 9 različitim aspektata: psihološka dobrobit, korišćenje vremena, vitalnost društva, kulturna raznolikost,

²⁰ Navedeno u: Kates, R.W., Parris, T.M., Leiserowity, A.A., *What is Sustainable Development? Goals, Indicators, values and practise*, Environment: Science and Policy for Sustainable Development, 47, UK, 2005, str. 8-21.

²¹ Navedeno u: Murphy, K. *The Social Pillars of Sustainable Development A Literature Review and framework for policy analysis*, The ITB Journal, Volume 15, Issue 1, Article 4, Dublin, 2014, str. 33.

²² Bandzopadhyay, S., *Gross National Happiness and Beyond: A Micro welfare economic approach*, The Second International Conference on Gross National Happiness 20-24 June 2005, St. Francis Xavier University, Antigonish, Nova Scotia, Canada, str. 2.

ekološka prilagodljivost, životni standard, zdravlje, obrazovanje i dobro upravljanje. Indeks bruto nacionalne sreće (GHP Index) podjeljen je na 33 klastera od kojih se svaki sastoji od nekoliko varijabli kojih je ukupno 124²³.

Pored Butana, i druge zemlje su razvile posebne indekse za merenje dobrobiti društva. Kanada je razvila Kanadski indeks dobrobiti (Canadian Index of Well-being – CIW) koji meri trendove blagostanja Kanadana i prisustvo najvećeg mogućeg kvaliteta života kroz 64 indikatora razvrstanih u osam različitih oblasti i to: 1. vitalnost zajednice, 2. demokratska angažovanost, 3. obrazovanje, 4. životna sredina, 5. zdravlje stanovništva, 6. slobodno vreme i kultura, 7. životni standard i 8. korišćenje vremena²⁴. Indikatore za merenje dobrobiti razvila je i Australija (Measures of Australia's Progress), Novi Zeland (The New Zealand Social Report), Tajvan (Taiwan National Well-being Index), Ujedinjeno Kraljevstvo (UK Measures of National Well-being).²⁵

Iako se u relevantnim međunarodnim dokumentima održivog razvoja i naučnim radovima jasno ističe važnost ravnopravne zastupljenosti svih tri stuba održivog razvoja, često se u praksi veća pažnja posvećuje ekološkoj i ekonomskoj dimenziji. Međutim, održivi razvoj ne može se postići bez istovremenog razvoja društva i jačanja društvene dobrobiti. Zato je važno raditi na jasnijem definisanju i daljem unapređenju društvene dimenzije održivog razvoja i njenom uključivanju u sva važna dokumenta i politike koje se odnose na održivi razvoj.

U poslednje vreme, prisutno je mišljenje da bi tri stuba održivog razvoja trebalo dopuniti dodatnim stubovima koji predstavljaju osnov održivog razvoja kao što su kulturni, institucionalni (politički), spiritualni (religiozni), bezbednosni ili stub ljudskih vrednosti.

Kulturni aspekt se najčešće pominje kao novi, četvrti stub održivog razvoja. Tako na primer, Jon Hawkes smatra da je kultura jedan od osnovnih zahteva zdravog društva²⁶. On pod

²³ Ura, K., Akire, S., Zangmo, T., Wangdi, K.: *A Short Guide to Gross National Happiness Index*, Thimpu: The Centre for Bhutan Studies, 2012, str. 13.

²⁴ Smale, B., Hilbrecht M., *Canadian Index of Well-being*, Faculty of Applied Health Sciences, University of Waterloo, Waterloo, ON, Canada, u Michalos, A.C. (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, Netherland: Springer Netherlands, 2014, str. 493

²⁵ Za više informacija o ovim indeksima pogledati na primer članak Elliott, S., Dixon, J., Bisung, E., Kangmennaang, J., *A Glowing footprint: Developing an index of wellbeing for low to middle income countries*, International Journal of Wellbeing, 7(2), 1-27, dostupno na <https://internationaljournalofwellbeing.org/index.php/ijow/article/viewFile/503/610>, pristup 26.01.2019. godine

²⁶ Hawkes, J., *The Fourth Pillar of Sustainability - Culture's essential role in public planning*, Australia: Cultural Development Network, 2001, page 25.

kulturom podrazumeva kompleks duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih karakteristika koje karakterišu nekog društva ili društvene grupe, kako je definisano u UNESCO Deklaraciji o kulturnim politikama, usvojenoj na svetskoj konferenciji o kulturnim politikama u Meksiku 1982. godine. UNESCO Deklaracija o kulturnim politikama ističe da kultura pored umetnosti uključuje i način života, osnovna prava ljudskog bića, vredonosne sisteme, tradicije i verovanja i daje čoveku sposobnost da razmišlja o sebi²⁷. Ona predstavlja osnovnu dimenziju procesa razvoja koja uzima u obzir čovekove spiritualne i kulturne potrebe i utiče na dobrobit i ispunjenje svakog člana društva²⁸. Povezanost održivog razvoja i kulture istaknuta je i na Konferenciji za Kulturne politike za razvoj održanoj u Stokholmu 1998. godine. Akcioni plan za Kulturne politike za razvoj, usvojen na ovoj Konferenciji, kao jedan od principa prepoznaje da su održivi razvoj i procvat kulture međusobno zavisni²⁹. Rio+20 Konferencija o održivom razvoju takođe prepoznaje kulturu kao sastavni deo održivog razvoja. Završni dokument ove konferencije ističe značaj uvažavanja kulturnih različitosti i doprinosa svih kultura i civilizacija u unapređenju održivog razvoja, kao i značaj očuvanja kulturnog bogatstva, revitalizacije istorijskih znamenitosti i razvijanja kulturnog turizma. U ovom dokumentu prepoznat je i odnos između kulture i biodiverziteta³⁰. Tako se ističe da radi očuvanja biodiverziteta kao jednog od važnih aspekata održivog razvoja treba priznati tradicionalno znanje, inovacije i prakse autohtonih naroda i lokalnih zajednica koji mogu da daju važan doprinos očuvanju biodiverziteta i njegovom održivom korišćenju³¹.

Institucionalni (politički) stub održivog razvoja ističe značaj institucija u stvaranju održivog razvoja i važnost integracije održivog razvoja u nacionalne politike upravljanja državom. Tako na primer Steuer indentifikuje pet integrativnih principa upravljanja u oblasti održivog razvoja i to: horizontalnu integraciju, vertikalnu integraciju, učešće (integraciju zainteresovanih strana), reflektivnost (integraciju znanja) i međugeneracijsku jednakost

²⁷ *Mexico City Declaration on Cultural Policies*, UNESCO World Conference on Cultural Policies Mexico City, 1982, dostupno na <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000054668>, pristup 28.12.2018. godine

²⁸ *Ibid.*, para 10.

²⁹ *Action Plan on Cultural Policies for Development adopted by the Intergovernmental Conference on Cultural Policies for Development*, UNESCO, 2 April 1998, Stockholm, Sweden, principle 1, dostupno na http://www.lacult.unesco.org/docc/1998_Action_Plan_Cultural_Policies_for_Dev_UNESCO.pdf, pristup 26.12.2018. godine

³⁰ *The Future We Want*, Outcome Document of the United Nation Conference on Sustainable Development, Rio+20, Rio de Janeiro, Brazil, 2012, para 41, 130, 134.

³¹ *Ibid.*, para 197

(vremensku integraciju)³². Agenda 2030 o održivom razvoju ističe značaj uspostavljanja transparentnih, efikasnih i odgovornih institucija, kao i međunarodnih finansijskih institucija³³.

Spiritualna-religiozna dimenzija se zasniva na konceptu buđenja globalnih etničkih odnosa i spiritualne svesti koja podupire put tranziciji ka održivom razvoju³⁴. Na putu ka stvaranju održivog društva sve više se prepoznaje da dosadašnji materijalni koncept, koji se zasniva na opstanku najjačih, nije održivi način opstanka sveta. Ova dimenzija ide za tim da se uspostave osnovne društvene i spirualne vrednosti koje će biti osnova etike i morala u pravcu izgradnje pravednijeg i solidarnijeg sveta³⁵.

Pored kulturne, institucionalne i spiritualne dimenzije, neki autori predlažu i uvođenje stuba ljudskih vrednosti koji obuhvata jednakost, odgovornost, učešće, saradnju dostojanstvo, slobodu, bezbednost, mir, zaštitu, poštovanje, dijalog, integritet, različitost, toleranciju, pravdu, solidarnost³⁶. Takođe, neki autori predlažu i da se bezbednosni aspekt posebno izdvoji i da obuhvati uspostavljanje mira, izgradnju stabilnih društava i prevenciju budućih konflikata u svetu³⁷.

Razmatrajući sve iznete stavove i koncepte koji se odnose na održivi razvoj može se zaključiti da još uvek ne postoji dovoljan stepen saglasnosti u političkoj, društvenoj i naučnoj

³² Berger, G., Steurer, H., *Horizontal Policy Integration and Sustainable Development: Conceptual Remarks and Governance Examples*, ESDN Quarterly Reports, 2009, dostupno na https://www.sdnetwork.eu/quarterly%20reports/report%20files/pdf/2009-June-Horizontal_Policy_Integration_and_Sustainable_Development.pdf, pristup 10.02.2018.

³³ *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, UN General Assembly, A/RES/70/ of 21 October 2015, para 44. i 45.

³⁴ Burford, G., Hoover, E., Velasco, I., Janouskova, S., Jimanez, A., Piggot, G., Podger, D., Harder, M., *Bringing the „Missing Pillar“ into Sustainable Development Goals: Towards Intersubjective Values-Based Indicators*, Sustainability, 5, 3035-3059, Switzerland, 2013, page 3037, dostupno na https://www.researchgate.net/publication/259004918_Bringing_the_Missing_Pillar_into_Sustainable_Development_Goals_Towards_Intersubjective_Values-Based_Indicators, pristup 28.12.2018. godine

³⁵ Pogledati na primer Dahl, L.A., *Spiritual Dimensions of Sustainable Development*, Workshop on Sustainable Development and International Cooperation, 1996, dostupno na https://bahai-library.com/dahl_spiritual_dimensions_development, pristup 23.02.2019. godine

³⁶ Burford, G., Hoover, E., Velasco, I., Janouskova, S., Jimanez, A., Piggot, G., Podger, D., Harder, M., *op.cit.*, page 3040.

³⁷ Bervar, M., Bertomcelj, A., *The Five Pillars of Sustainability; Economic, Social, Environmental, Cultural and Security Aspects*, Management International Conference 1-4 June 2014, MIC2016, Pula, Croatia, 2016, dostupno na <http://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-6984-26-3/151.pdf>, pristup 26.12.2018. godine

stvarnosti oko toga šta sve predstavlja osnov za izgradnju održivog razvoja društva. Ekološka i ekonomska dimenzija razvoja na prvi pogled deluju jasno definisane. Međutim, jasnoća postoji samo na teoretskom nivou. Ekonomska dimenzija održivog razvoja temelji se na tome da sistem proizvodnje treba da bude takav da zadovolji trenutne potrebe potrošnje, a da istovremeno ne ugrozi životnu sredinu. Međutim, sadašnje potrebe potrošnje često su potpuno neodržive, pa se postavlja pitanje da li je u praksi uopšte moguće takve potrebe zadovoljiti bez ugrožavanja životne sredine, biodiverziteta i resursa planete. Potrebno je jasnije definisati ekonomsku dimenziju održivog razvoja imajući u vidu neophodnost uspostavljanja novih razvojnih, privrednih i društvenih okvira i vrednosti koji idu u pravcu održivog društva.

Društvena dimenzija održivog razvoja zahteva jasnije definisanje šta sve obuhvata ovaj aspekt, radi efikasnog formulisanja razvojne politike. U ovom trenutku nesporno je da društvena dimenzija zahteva uspostavljanje okvira kojim će se obezbediti smanjenje siromaštva, ravnopravnost, socijalna sigurnost i drugi aspekti društvene dobrobiti. Međutim, postavlja se pitanje da li je u praksi moguće uskladiti društveni i ekonomski razvoj i prevazići ozbiljnu društvenu nejednakost koja postoji svuda u svetu bez temeljnih promena u shvatanju ekonomskog razvoja.

Predlaganje kulturne, institucionalne, spiritualne i drugih dimenzija održivog razvoja kao novih stubova razvoja već sada ukazuje da održivi razvoj zahteva holistički pristup u shvatanju razvoja društva i daleko kompleksnije sagledavanje društvene stvarnosti. To podrazumeva dalje razvijanje preciznije sadržine novih dimenzija i njihovo uključivanje u politike održivog razvoja.

1.3 Principi i mere za postizanje održivog razvoja

Na Konferenciji Ujedinjenih nacija o životnoj sredini održanoj 1992. godine u Rio de Ženeiru održivi razvoj je prepoznat kao sveobuhvatni cilj međunarodne zajednice koji treba postići u budućem razvoju sveta. Konferencija je poslala poruku državama da svoje politike razvoja usmere ka održivom razvoju i da usvoje nacionalne strategije održivog razvoja. Na Konferenciji su definisani principi i strateške mere za postizanje održivog razvoja, a koje su sadržane u Deklaracija o životnoj sredini i razvoju³⁸ i Agendi 21³⁹.

³⁸ *The Rio Declaration on Environment and Development*, United Nation Conference on Environment & Development, Rio de Janeiro, Brazil, 1992

³⁹ *Agenda 21*, United Nation Conference on Environment & Development, Rio de Janeiro, Brazil, 1992

Deklaracija o životnoj sredini i razvoju definiše 27 principa neophodnih za postizanje održivog razvoja. Ovi principi ukazuju na važnost iskorenjivanja neodrživih modela proizvodnje i potrošnje i korišćenje resursa bez nanošenja štete životnoj sredini. Deklaracija jasno ističe da pravo na razvoj mora jednako uzeti u obzir potrebe razvoja i zaštite životne sredine i to u kontekstu i sadašnjih i budućih generacija. U ostvarivanju održivog razvoja zaštita životne sredine prepoznata je kao integralni deo procesa razvoja. Države imaju suvereno pravo da eksploatišu svoje sopstvene resurse u skladu sa svojim politikama razvoja i zaštite životne sredine, ali i odgovornost da u obavljanju svojih aktivnosti ne prouzrokuju štetu za životnu sredinu drugim državama. Poseban prioret u izgradnji održivog razvoja treba da imaju najmanje razvijene zemlje i one čija je životna sredina najviše ugrožena. Države bi trebalo da smanje sve oblike neodržive proizvodnje i potrošnje koje ugrožavaju životnu sredinu i nisu u skladu sa održivim razvojem. Deklaracija ističe i važnost unapređenja kapaciteta za održivi razvoj, učešća javnosti u zaštiti životne sredine, saradnje država u uspostavljanju otvorenog međunarodnog ekonomskog sistema, saradnje država na sprečavanju ekološke štete. Neke od posebnih grupa koje ovaj dokument prepoznaje kao važne u izgradnji održivog razvoja su mladi, žene i autohtoni narodi.⁴⁰

Agenda 21, kao globalni akcioni plan za održivi razvoj, sadrži različite programske oblasti koje države treba da preduzmu radi postizanja održivog razvoja i zaštite životne sredine. Ovaj dokument ističe najveće izazove u oblasti životne sredine i razvoja društva i definiše ciljeve i aktivnosti potrebne za njihovo prevazilaženje.

U odnosu na očuvanje biološke raznovrsnosti Agenda 21 postavlja niz različitih ciljeva koji obuvataju razvijanje i integrisanje nacionalnih strategija i planova za održivo korišćenje bioloških resursa, praćenje stanja biodiverziteta, redovno izveštavanje, obavljanje istraživanja u oblasti očuvanja biološke raznovrsnosti i održivog korišćenje biodiverziteta, priznavanje i negovanje tradicionalnih metoda i znanja starosedelaca i njihovih zajednica u ovoj oblasti, unapređenje i primenu biotehnologije, razvijanje međunarodne saradnje, razvijanje mera za primenu prava zemalja porekla genetičkih resursa. U pogledu očuvanja biodiverziteta od značaja su i ciljevi postavljeni u okviru programskih oblasti koji se odnose na održivo upravljanje šumama, sprečavanje širenja pustinja i suša, održivi razvoj planinskih ekosistema, zaštitu svih vrsta mora i ekološki zdravo upravljanje biotehnologijom, kao i svi programski ciljevi koji se odnose na sprečavanje zagađenja životne sredine. U oblasti zaštite biodiverziteta

⁴⁰ *The Rio Declaration on Environment and Development*, op.cit. principi 3. i 8.

značajne su i druge mere definisane u ovom dokumentu, kao što su na primer mere koje se odnose na borbu protiv nestanka šuma, zaštitu atmosfere, upravljanje osetljivim ekosistemima, ekološki zdravo upravljanje biotehnologijom, zaštitu voda, upravljanje otpadom.

U odnosu na unapređenje održivog i poljoprivrednog i seoskog razvoja Agenda 21 prepoznaje važnost unapređenja održive poljoprivredne politike i održive ishrane, povećanja ljudskih resursa za održivi razvoj poljoprivrede, unapređenja poljoprivredne proizvodnje i sistema održivog ratarstva, planiranja zemljišnih resursa i unapređenja sistema informisanja i obrazovanja u poljoprivredi, očuvanja i revitalizacije zemljišta, obezbeđenja vode za održivu proizvodnju hrane, zaštite i održivog korišćenja biljnih genetskih resursa za ishranu i unapređenje poljoprivrede, zaštitu i održivo korišćenje životinjskih genetičkih resursa, integralnu borbu protiv štetočina i kontrolu u poljoprivredi, unapređenje sistema prehrane biljaka, unapređenje korišćenja obnovljivih izvora energije na selima i razmatranje efekta ultravioletnog zračenja na biljke i životinje. Zemljoradnici su takođe prepoznati u ovom dokumentu kao značajna društvena grupa, a u okviru ciljeva za jačanje njihove uloge prepoznata je i važnost jačanja motivacije zemljoradnika za primenu održive poljoprivrede i povećanje njihovog učešća u kreiranju politika održive poljoprivrede.

Ovaj dokument posebno ističe značaj uloge različitih društvenih grupa i zainteresovanih strana u održivom razvoju, kao što su žene, deca i mladi, autohtono stanovništvo, radnici i sindikati, zemljoradnici, nevladine organizacije, lokalne vlasti, naučna i tehnološka zajednica. Neke mere koje su od značaja i za oblast zaštite biodiverziteta i organske proizvodnje su i mere koje se odnose na socijalnu politiku i mere koje se odnose na promenu načina potrošnje i uspostavljanje novih, održivih modela.

1.4 Pokreti bliski održivom razvoju

Održivi razvoj postao je globalni pokret koji na svetskim samitima i konferencijama okuplja veliki broj međunarodnih organizacija i institucija, predstavnika država, udruženja građana, novinara i druge brojne zainteresovane strane kao što su privrednici, zemljoradnici, osetljive grupe, naučni i tehnološki instituti i dr. Sa konceptom održivog razvoja paralelno se razvijaju i drugi pokreti bliski održivom razvoju kao što je koncept održivog življenja, globalne solidarnosti i društveno odgovornog poslovanja.

Koncept održivog življenja je koncept koji ide iza konvencionalnih definicija i pristupa iskorenjivanja siromaštva.⁴¹ Najčešće podrazumeva lokalne inicijative koje pružaju mogućnosti za rad i življenje na održiv način nasuprot procesima globalizacije, ekonomskog razvoja i modernizacije.

Koncept globalne solidarnosti teži da podrži siromašne ljude u zemljama kroz različite vidove podrške koji uključuju, između ostalog, kritiku politika razvijenih zemalja, globalističkih načina poslovanja i zagovara otpisivanje dugova zemljama u razvoju.

Društveno odgovorno poslovanje podrazumeva uspostavljanje načina poslovanja koji je odgovoran prema društvu i životnoj sredini⁴². Ovaj koncept je zasnovan na odnosu između globalnih korporacija, vlada zemlja i građana na globalnom nivou, kao i odnosa između kompanija i drugih zainteresovanih strana na lokalnom nivou. Zasniva se na shvatanju društvene odgovornosti svih aktera u društvu, stavljanju kolektivnih interesa iznad individualnih i odgovornom postupanju prema budućnosti. Principi društveno odgovornog poslovanja zasnivaju se na održivosti, odgovornosti i transparentnosti⁴³.

Jedan od etičkih okvira ka tranziciji ka održivom načinu života na zemlji i izgradnji pravednog, održivog i mirnog globalnog društva definisan je u Povelji o planeti Zemlji usvojenoj 29. juna 2000. godine od strane Komisije povelje planete zemlje kao nezavisne međunarodne organizacije u Palati Mira u Hagu. Povelja sadrži 4 principa:

1. Poštovanje i briga za zajednicu života – ovo uključuje poštovanje Zemlje i života na njoj u svoj njegovoj raznolikosti, brigu za zajednicu života koja je ispunjena razumevanjem, saosećanjem i ljubavlju, izgradnju demokratskog društva koje je pravedno, participativno, održivo i miroljubivo, čuvanje zemaljskog bogatstva i lepote za sadašnje i buduće generacije.
2. Ekološki integritet – uključuje zaštitu i obnavljanje integriteta ekoloških sistema Zemlje, uz poseban osvrt na biološku raznovrsnost i prirodne procese koji održavaju život, sprečavanje nanošenja štete okolini i primenjivanje principa predostožnosti u

⁴¹ Krantz, L., *The Sustainable Livelihood Approach to Poverty Reduction*, Stockholm: Swedish International Development Cooperation Agency, 2001.

⁴² Kates, R., Parris, T., Leiserowitz, A., *op.cit.*, pages 8-21.

⁴³ Crowther, D., Aras, G., *Corporate Social Responsibility*, Germany: David Crowther, Güler Aras & Ventus Publishing ApS, 2008.

slučajevima ograničenog znanja, usvajanje načina proizvodnje, potrošnje i reprodukcije koji štite regenerativne kapacitete planete Zemlje, ljudska prava i dobrobit zajednice, unapređenje studija koje se bave ekološkom održivošću i promovisanje slobodne razmene i široke primene stečenih znanja.

3. Društvena i ekonomska pravda – uključuje iskorenjivanje siromaštva kao etički, društveni i ekološki imperativ, promovisanje ljudskog razvoja na pravedan i održiv način kroz ekonomske aktivnosti i institucije na svim nivoima, utvrđivanje ravnopravnosti polova kao preduslov održivog razvoja i obezbeđenej univerzalnog pristupa obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i ekonomskim mogućnostima, podržavanje, ostvarivanje prava svih, bez diskriminacije, na prirodno i društveno okruženje koje podržava ljudsko dostojanstvo, telesno i duhovno zdravlje, sa posebnim osvrtom na prava urođenika i manjina.
4. Demokratija, nenasilje i mir – uključuje jačanje demokratskih institucija na svim nivoima i obezbeđenje transparentnosti i odgovornosti upravljanja, inkluzivno učešće u donošenju odluka i pristup pravdi, integrisanje u formalno obrazovanje, koncept doživotnog učenja znanja, vrednosti i veština potrebnih za održivi način života, tretiranje svih živih bića sa poštovanjem i uvažavanjem i promovisanje kulture tolerancije, nenasilje i mira⁴⁴.

2. Zelena ekonomija

2.1 Razvoj zelene ekonomije

Novi način razmišljanja o održivom ekonomskom razvoju doveo je do stvaranja koncepta zelene ekonomije, kao modela društveno odgovornog poslovanja, koji se zasniva na ekonomskom rastu i razvoju uz uvažavanje i zaštitu životne sredine.

Zelena ekonomija kao važan instrument održivog razvoja razvila se kao odgovor na globalnu krizu klimatskih promena i degradaciju čovekove sredine, uzrokovanu prekomernim iskorišćavanjem resursa planete, ozbiljnim zagađenjem i drugim neodrživim postupanjima sa

⁴⁴ *The Earth Charter*, Earth Charter Initiative, dostupno na <http://earthcharter.org/discover/the-earth-charter/>, pristup 10.11.2018. godine

prirodom. Istovremeno, suočavanje sa finansijskom krizom 2007. - 2008. godine postavilo je nove zahteve u oblasti tržišta rada i potencijale za otvaranje tzv. zelenih poslova koji su uskladu sa održivim razvojem i mogu da obezbede nova radna mesta.

Izraz zelena ekonomija prvi put je upotrebljen 1989. godine u izveštaju za britansku vladu „Plan za zelenu ekonomiju“⁴⁵. Cilj ovog izveštaja bio je da razmotri ekonomske programe i načine za smanjenje zagađenja životne sredine. U tom dokumentu izraz „zelena ekonomija“ nije definisan, već se izveštaj odnosio na koncept održivog razvoja, a jedino pominjanje zelene ekonomije bilo je u naslovu izveštaja. Izveštaj je otvorio put ka prepoznavanju važnosti ozelenjavanja ekonomije i primene novih ekonomskih mera radi postizanja održivog razvoja. Kasniji izveštaji istih autora „Plan 2 : Ozelenjavanje svetske ekonomije“ iz 1991. godine i „Plan 3 : Merenje održivog razvoja“ iz 1994. godine prepoznaju i druge globalne probleme u oblasti životne sredine i predlažu ekonomske načine za prevazilaženje tih problema koji se odnose na klimatske promene, globalno zagrevanje, smanjenje ozonskog omotača, deforestaciju šuma i smanjenje prirodnih resursa⁴⁶.

Razvoj zelene ekonomije dalje se prepoznaje u traženju rešenja za prevazilaženje svetske ekonomske krize u svetu. Program Ujedinjenih nacija za zaštitu životne sredine u svom izveštaju iz 2009. godine „Globalni zeleni novi kurs (A Global Green New Deal – GGND) izneo je niz ciljeva i preporuka za primenu novog pravca ozelenjavanja ekonomije kao što su oživljavanje privrede i stvaranje novih radnih mesta, promovisanje održivog razvoja i sprečavanje degradacije životne sredine i smanjenje zavisnosti od ugljenika. Ovaj izveštaj kao jedan od izazova prepoznaje i globalnu krizu u oblasti hrane koja je tokom 2007. godine dovela do podizanja cena proizvodnje žitarica u zemljama u razvoju za 324 biliona US dolara što je ekvivalentno trogodišnjem budžetu za svetsku međunarodnu pomoć. Kriza u oblasti hrane praćena je i padom cena proizvoda hrane, izazovima u oblasti bezbednosti hrane, sve većim zahtevima za hranom zbog rapidnog povećanja ljudske populacije na zemlji i ozbiljnom erozijom zemljišta usled konvencionalnih neodrživih načina proizvodnje hrane. Kao način prevazilaženja ove situacije istaknuta je važnost uspostavljanja i promovisanja održive poljoprivrede, posebno organske proizvodnje koja ne samo da može da obezbedi zdravu i bezbednu hranu visoke nutritivne vrednosti, već doprinosi i zaštiti životne sredine,

⁴⁵ Newton, C.A., Cantarello, E., *An Introduction to the Green Economy – Science, Systems and Sustainability*, New York: Routledge, 2014, str. 1

⁴⁶ Allen, C., Clouth, S., *A guidebook for the Green Economy – Issue 1: Green Economy, Green Growth and Low-Carbon Development – history, definition and a guide to recent publications*, New York: UNDESA, 2012, str. 7

biodiverzitetu, kvalitetu zemljišta, vode i obezbeđuje više radnih mesta od konvencionalne poljoprivredne proizvodnje.⁴⁷

Značaj uspostavljanja zelene ekonomije kao odgovora na višestruke probleme svetske ekonomske krize prepoznat je i na Konferenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama u Kopenhagenu 2009. godine i na UNEP Globalnom ministarskom forumu za životnu sredinu u Nusa Dua 2010. godine. Na Konferenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama u Kopenhagenu 2009. godine istaknuta je važnost tranzicije ka zelenoj ekonomiji i značaj javnih i privatnih investicija. Kao glavni nosioci ove tranzicije prepoznate su vlade država koje bi trebalo da svoje glavne investicione programe usmere ka zelenim investicijama i podsticanju inovacija i rasta zelenih poslova. Uspostavljanje zelene ekonomije prepoznato je kao značajno za razvijene zemlje, ali i za zemlje u razvoju, imajući u vidu da mnoge zemlje u razvoju postaju značajni zagađivači životne sredine⁴⁸.

Na UNEP Globalnom ministarskom forumu za životnu sredinu u Nusa Dua 2010. godine zelena ekonomija je bila posebna tematska celina. Ona je prepoznata kao pravi put ka snažnijoj, čistijoj i pravednijoj svetskoj ekonomiji i kao način ekonomskog razvoja sposoban da zadovolji potrebe za hranom i energijom uz očuvanje životne sredine. Na konferenciji je istaknuto da dosadašnji uobičajeni način poslovanja nije više opcija i da se privredni rast ne može dalje zasnivati na neodrživoj upotrebi resursa i zagađenju životne sredine. Povećanje svesti građana o održivom načinu života, kao i povećanje svesti potrošača takođe su istaknuti kao važni segmenti procesa uspostavljanja zelene ekonomije⁴⁹.

⁴⁷ UNEP, *A Global Green New Deal: Policy Brief*, UNEP, 2009, page 5-25

⁴⁸ Commission of the European Communities, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, *Toward a Comprehensive Climate Change Agreement in Copenhagen*, COM(2009) 39, od 28.01.2009., dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0039:FIN:EN:PDF>, pristup 26.12.2018. godine

⁴⁹ UNEP, Governing Council of the United Nations Environment Programme, *Proceedings of the Governing Council/Global Ministerial Environment Forum at its eleventh special session*, Eleventh special session of the Governing Council/ Global Ministerial Environment Forum Bali, Indonesia, 24–26 February 2010, UNEP/GCSS.XI/11 adopted 03. March 2010., dostupno na <http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/11333/K1060433-Proceedings-final.pdf?sequence=1&isAllowed=y>, pristup 26.12.2018. godine

Na konferenciji o održivom razvoju Rio+20, održanoj 2012. godine zelena ekonomija je bila jedna od osnovnih tema. Ona je prepoznata kao važan instrument za postizanje održivog razvoja i smanjenja siromaštva, koji bi trebalo da doprinese iskorenjivanju siromaštva i kontinuiranom ekonomskom rastu, uz poboljšanje društvene inkluzije i blagostanja ljudi, stvaranje mogućnosti za zapošljavanje i pristojan rad uz zdravo funkcionisanje prirodnih ekosistema. Politike zelene ekonomije, kreirane od strane država u skladu sa nacionalnim planovima održivog razvoja, trebalo bi da promovišu i podstiču održivi i inkluzivni ekonomski razvoj, inovacije, održivu proizvodnju i potrošnju, međunarodnu saradnju, zaštitu ljudskih prava, uspostavljanje jednakosti i ravnopravnosti, smanjenje siromaštva, osnaživanje i poboljšanje egzistencije egzistencije domorodačkog stanovništva i etničkih manjina, žena, dece, mladih, osoba sa invaliditetom i drugih osetljivih grupa, poljoprivrednika sa malim posedima, zaposlenih u malim i srednjim preduzećima. Na konferenciji je istaknut značaj evaluacije društvenih, ekoloških i ekonomskih faktora i podsticanja njihove integracije, kao i uspostavljanja javno-privatnih partnerstava kako bi se mobilisala javna finansiranja uz dopunu sredstava iz privatnog sektora⁵⁰.

2.2 Pojam zelene ekonomije

U odnosu na pojam zelene ekonomije ne postoji saglasnost, već postoje različite definicije zelene ekonomije. Program za životnu sredinu Ujedinjenih nacija definiše zelenu ekonomiju kao ekonomiju koja značajno umanjuje rizike po životnu sredinu i ekološke nedostatke, a kao rezultat ima uvećano blagostanje ljudi i društvenu jednakost⁵¹. Koalicija za zelenu ekonomiju definiše zelenu ekonomiju kao ekonomiju koja generiše bolji kvalitet života za sve u skladu sa ekološkim limitima planete⁵². Radna grupa zelene ekonomije pri Međunarodnoj trgovinskoj komori, definiše zelenu ekonomiju kao ekonomiju u kojoj ekonomski rast i odgovornost za životnu sredinu rade i jačaju zajedno, podržavajući tako

⁵⁰ *The Future We Want*, op.cit. str. 14-17

⁵¹ UNEP, *Towards a Green Economy, Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*, UNEP, France, 2011, str. 9

⁵² Green Economy Coalition, *The Green Economy Pocket Book*, The Green Economy Coalition, London: IED, 2012, str. 5

napredak u društvenom razvoju⁵³. Radna grupa za zelenu ekonomiju biznis vidi kao nosioca ključne uloge za stvaranje ekonomski održivih proizvoda, procesa, tehnologija, usluga i rešenja potrebnih za prelazak na zelenu ekonomiju.

Evropska organizacija za saradnju i razvoj OECD umesto pojma zelene ekonomije koristi pojam zeleni rast pod kojim podrazumeva postizanje ekonomskog rasta i razvoja uz sprečavanje ekološke degradacije, gubitka biodiverziteta i neodrživog korišćenja prirodnih resursa⁵⁴. Pojam zeleni rast koriste i druge organizacije kao što su Svetska banka, UNESCAP i dr.

Zelena ekonomija uglavnom obuhvata sa jedne strane ekonomski rast u skladu sa očuvanjem životne sredine, a sa druge strane koncept blagostanja i društvene jednakosti. Suština zelene ekonomije je da obezbedi privredni rast uz istovremenu brigu o životnoj sredini i društvenoj dobrobiti. Ona je osnovni instrument za postizanje održivog razvoja i predstavlja alterantivu današnjem dominantnom ekonomskom modelu.

Neke od osnovnih postavki u kojima se zelena ekonomija razlikuje od neoklasične ekonomije su:

- Uključuje perspektivu marginalizovanih grupa u okviru sadašnjih ekonomskih struktura, uključujući žene, siromašnu populaciju, kao i potrebe planete Zemlje;
- Brine se o društvenoj pravdi i daje prednost jednakosti i pravdi u odnosu na ekonomsku efikasnost;
- Podržava promenu fokusa tržišne ekonomije ka ljudskim interakcijama;
- Ima za cilj izgradnju održive ekonomije u praksi u skladu sa zelenim politikama i kampanjama za zaštitu životne sredine;
- Usmerena je ka uspostavljanju stabilne ekonomije zemlje umesto ka ekonomskom razvoju;

⁵³ International Chamber of Commerce, *ICC Comments on the UNEP draft Green Economy Report*, document No. 213-18/4, 6th May 2011, page 7, dostupno na [https://www.icc-portugal.com/images/publicacoes/documentos_gratuitos/Ambiente_Energia/ICC_comments_on_the_UNEP_draft_Green_Economy_Report_\(2011\).pdf](https://www.icc-portugal.com/images/publicacoes/documentos_gratuitos/Ambiente_Energia/ICC_comments_on_the_UNEP_draft_Green_Economy_Report_(2011).pdf), pristup 16.10.2018. Za više informacija o radu Radne grupe za zelenu ekonomiju pri Međunarodnoj trgovinskoj komori pogledati sajt Međunarodne trgovinske komore (International Chamber of Commerce), <https://iccwbo.org>.

⁵⁴ OECD, *Towards Green Growth*, Paris: OECD Publishing, 2011 page 4.

- Podstiče razvijanje lokalno zasnovanih ekonomija u skladu sa kulturnim kontekstom i održivim korišćenjem dostupnih prirodnih resursa.⁵⁵

Program Ujedinjenih nacija za razvoj životne sredine pokrenuo je 2008. godine inicijativu zelene ekonomije. Inicijativa se razvijala kroz sprovođenje globalnih istraživanja i podsticanje država da prilikom kreiranja strateških politika prepoznaju značaj investicija u životnu sredinu u kontekstu održivog razvoja i uključe zelenu ekonomiju kao jedan od prioriteta razvoja. Ovo je rezultiralo stvaranjem koncepta inkluzivne zelene ekonomije (Inclusive Green Economy - IGE) koja zagovara integrisani pristup i stvaranje povezanih multisektorskih politika kojima se obezbeđuje prihod i nova radna mesta ali i druge koristi za ljudsko blagostanje uključujući zdravlje ljudi, zdravu životnu sredinu i održivu budućnost. Inkluzivnom zelenom ekonomijom obezbeđuje se niska emisija ugljenika, efikasna i čista proizvodnja i kontrolisana potrošnja zasnovana na deljenju, kruženju, saradnji, solidarnosti, otpornosti, mogućnostima i međuzavisnosti⁵⁶. Ovaj vid ekonomije vidi se kao sredstvo za postizanje ciljeva održivog razvoja postavljenih u Agendi Ujedinjenih nacija za održivi razvoj do 2030. godine.

Jedan od konceptata koji se razvija poslednjih godina u okviru održivih ekonomskih praksi je i cirkularna ekonomija. Ona podrazumeva uspostavljanje cirkularnog ekonomskog sistema čiji je cilj da obezbedi maksimalnu upotrebu resursa, iskoristi sve dobijene repromaterijale i nusprodukte u kružnoj proizvodnji i minimalizuje proizvodnju otpada. Za razliku od tradicionalne ekonomije koja se zasniva na proizvodnji, upotrebi i bacanju proizvoda nakon njihovog iskorišćavanja, cirkularna ekonomija se zasniva na njihovom obnavljanju i ponovnoj upotrebi, umesto odlaganja ili bacanja. Ovaj model ide ka pronalaženju i dizajniranju kreativnih cirkularnih rešenja kojima će se obezbediti kruženje resursa⁵⁷.

⁵⁵ Cato, M. S., *Environment and Economy*, London: Routledge, 2011, prema Newton, A., Cantarello, E., *An Introduction to the Green Economy – Science, systems and sustainability*, London: Routledge, 2014, strana 11

⁵⁶ United Nations Development Program, *What is an Inclusive Green Economy?*, dostupno na <https://www.unenvironment.org/explore-topics/green-economy/why-does-green-economy-matter/what-inclusive-green-economy>, pristup 28.01.2019. godine

⁵⁷ The Ellen MacArthur Foundation, *Towards the Circular Economy - Economic and business rationale for an accelerated transition, Rethinking the future*, no. 1, UK: The Ellen MacArthur Foundation, 2013, dostupno na <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/Ellen-MacArthur-Foundation-Towards-the-Circular-Economy-vol.1.pdf>, pristup 23.02.2019. godine

Novi ekonomski modeli predstavljaju neophodan put ka održivom razvoju. Zelena ekonomija svakako se izdvaja kao značajan ekonomski model u tom procesu. Ipak, ovaj model još uvek nije jasno definisan niti postoji saglasnost oko toga šta tačno čini njen osnov.

Iako mnogi autori ističu da zelena ekonomija zahteva istovremeno usaglašavanje tri dimenzije i to ekonomske, ekološke i društvene, često nije jasno šta tačno predstavlja svaka od ovih aspekata kako bi oni u praksi zaista mogli da se usklade. Ovo se donekle može opravdati činjenicom da zelena ekonomija predstavlja novi model i da jasnije definisanje zahteva inovativne pristupe u privređivanju i shvatanju društva koji se tek otkrivaju. Ipak, preciznije definisanje bi smanjilo mogućnosti za dalje očuvanje istih ekonomskih i društvenih vrednosti, samo na „zeleniji“ način i ubrzalo put promena ka održivom razvoju. Takođe bi uticalo i na jasnije i preciznije definisanje strateških mera i politika.

2.3 Principi zelene ekonomije

Principi zelene ekonomije različito su definisani od strane različitih organizacija i institucija.

Zelena ekonomska koalicija definisala je devet principa zelene ekonomije kao što su: 1. Princip održivosti - obezbeđenje održivog razvoja, 2. Princip pravednosti - obezbeđenje ravnopravnosti, 3. Princip dostojanstva - kreiranje prosperiteta i dobrobiti, 4. Princip zdrave planete - unapređenje prirode, 5. Princip inkluzivnosti - inkluzivnost i učešće u donošenju odluka, 6. Princip dobrog upravljanja i odgovornosti - odgovornost 7. Princip rezilijentnosti - ekonomska, društvena i ekološka rezilijentnost, 8. Princip efikasnosti i dovoljnosti - uspostavljanje održive proizvodnje i potrošnje i 9. Princip generacija - investiranje u budućnost.⁵⁸

Severna alijansa za održivost (ANPED) definisala je sedam principa zelene ekonomije kao što su: 1. Princip majke zemlje - integritet planete zemlje i dužnost svakog čoveka da je zaštiti 2. Princip planetarnih granica - poštovanje granica ekosistema u društvenom i ekonomskog razvoju 3. Princip dostojanstva - iskorenjavanje siromaštva i preraspodela bogatstva, 4. Princip pravde - jednakost i odgovornost, 5. Princip predostrožnosti - izbegavanje destruktivnih i neočekivanih uticaja novih tehnologija na životnu sredinu, ljude i društvenu

⁵⁸ Green Economy Coalition, *9 Principles of a Green Economy*, dostupno na <https://www.greeneconomycoalition.org/news-analysis/sign-9-principles-green-economy>, pristup 3.11.2018. godine

dobrobit, 6. Princip rezilijentnosti - održavanje raznolikosti ekosistema i društvenih struktura i 7. Princip odgovornosti - odgovornost vlada i stavljanje interesa građana u centar, odgovornost korporacija, banaka i tržišta za efekte njihovog poslovanja.⁵⁹

Druge organizacije i institucije pominju i neke druge principe, kao što su: održavanje ekonomskog rasta, kreiranje pristojnih i zelenih poslova, smanjenje emisije gasova i ugljenika, obezbeđenje energetske efikasnosti, unapređenje obrazovanja i razvoja veština, merenje ekonomskog rasta izvan bruto domaćeg proizvoda, podrška ljudskim pravima i pravima radnika, nacionalni suverenitet, međunarodna odgovornost, promovisanje međunarodne saradnje, uspostavljanje održivih životnih stilova⁶⁰.

2.4 Zelena ekonomija i politike razvoja

Zelena ekonomija zahteva sveobuhvatni pristup u posmatranju razvoja i saradnju između vlada, privrednika/proizvođača, potrošača i civilnog društva. Ovaj način poslovanja često je u suprotnosti sa interesima privrednika koji žele brzo sticanje profita i koji pri takvom poslovanju ne misle na druge posledice. Zbog toga, razvoj zelene ekonomija zahteva jasno definisane dugoročne strateške politike država i mere kojima se stimulišu privrednici da svoje poslovanje vode u pravcu zelenog ekonomskog razvoja. To obuhvata jasno definisane razvojne politike novog načina privređivanja usklađenog sa očuvanjem životne sredine i postizanjem dobrobiti društva, ali i politike koje su usmerene na promenu svesti i usvajanje novih koncepata življenja.

Danska 92 grupa predlaže 5 vodećih principa u definisanju politika zelene ekonomije i povezivanja politika održivog razvoja i zelene ekonomije⁶¹.

Prvo, politike bi trebalo da imaju jasno definisane preduslove za održivi razvoj i da kreiraju jasne ciljeve i prioritete za uspostavljanje sektorskih, međusektorskih i tematskih prioriteta. Kao ključni zahtevi ističu se iskorenjavanje siromaštva, zaštita prirodnih resursa, povećanje efikasnosti resursa, promovisanje održivih načina razvoja. Ovo podrazumeva

⁵⁹ ANPED - Northern Alliance for Sustainability, *The Seven Principles for a Fair and Green Economy*, Paris: ANPED, 2011

⁶⁰ Allen, C., Clouth, S., *A guidebook for the Green Economy – Issue 2: Exploring Green Economy Principles*, New York: UNDESA, 2012, str. 11

⁶¹ The Danish 92 Group Forum for Sustainable Development, *Building an Equitable Green Economy*, Denmark: The Danish 92 Group, dostupno na <http://www.sagreenfund.org.za/wordpress/wp-content/uploads/2015/04/Building-an-Equitable-Green-Economy.pdf>, pristup 3.11.2018. godine.

uspostavljanje održive proizvodnje i potrošnje, rešavanje trgovinskih barijera, uklanjanje štetnih subvencija i uvođenje taksi i podsticaja za uspostavljanje održivog razvoja, kreiranje zelenih i pristojnih poslova. Drugo, potrebno je definisati jasne ciljeve u oblasti unapređenja tehnologija, podizanja kapaciteta i finansiranja za održivi razvoj. Postizanje tehnoloških unapređenja posebno zahteva unapređenje naučnih i tehnoloških znanja, saradnju, transfer tehnologija za zaštitu životne sredine i uključivanje novih inovativnih tehnologija. Treće, potrebno je kreirati institucionalni okvir na svim nivoima sa jasno definisanim ulogama i nadležnostima svih profesionalaca uključenih u postizanje zelene ekonomije. Četvrto, politike zelene ekonomije bi trebalo da budu kreirane tako da njihovo sprovođenje bude transparentno, sa jasno definisanim odgovornostima svih aktera koji su uključeni u sprovođenje ovih politika. Ovo podrazumeva aktivno uključivanje građana i jačanje i obezbeđivanje njihovog učešća. Peto, potrebno je odrediti jasan vremenski okvir za postizanje definisanih ciljeva i uspostaviti sistem za merenje postignutog napretka koji obuhvata indikatore za praćenje dobrobiti društva, mesta i planete. Ovde posebno treba uzeti u obzir da dosadašnji način merenja ekonomskog napretka putem bruto domaćeg proizvoda ne može odgovoriti na ovaj zahtev jer ovaj indikator ne uzima u obzir ekološku štetu nastalu zbog ekonomskog rasta niti meri način distribucije bogatstva radi procene postignutog nivoa dobrobiti u društva⁶².

II ODRŽIVA ISHRANA U RAZVOJU ODRŽIVOG SVETA

Uvod

Principi i mere na kojima se temelji održivi razvoj, o kojima je bilo reči u prethodnom poglavlju, odnose se na sve održive politike razvoja, pa i na uspostavljanje sistema održive ishrane. Ona se zasniva na proizvodnji i potrošnji zdrave, bezbedne i kvalitetne hrane koja prati zahteve za održivim ekonomskim i društvenim razvojem sveta i ne ugrožava biodiverzitet i životnu sredinu. Održiva ishrana ima za cilj da obezbedi i budućim generacijama pravo na adekvatnu ishranu.

Ovo poglavlje razmatra koncept održive ishrane kroz ostvarivanje prava na ishranu kao osnovnog ljudskog prava. U poglavlju su analizirane odredbe najvažnijih nacionalnih i međunarodnih dokumenta u kojima se garantuje pravo na ishranu. Poglavlje otvara i pitanje

⁶² *Ibid.*

odnosa između donošenja odluka u sadašnjosti i prava budućih generacija da zadovolje svoje potrebe za hranom. U sagledavanju odnosa između sadašnjih i budućih generacija, otvara se i pitanje priznavanja prava budućih generacija kao ljudskog prava i uvođenja institucionalnog okvira za ostvarivanje i zaštitu prava budućih generacija.

1. Pravo na ishranu kao ljudsko pravo

Ostvarivanje prava na ishranu garantovano je brojnim međunarodnim dokumentima. Najčešće se ovo pravo garantuje u okviru odredbi koje se odnose na ostvarivanje prava na životni standard ili prava na zaštitu od gladi. Ostvarivanje prava na ishranu je u vezi i sa ostvarivanjem drugih ljudskih prava, posebno prava na zdravlje, prava na obrazovanje, ekoloških prava, prava na informisanje, prava na učešće u donošenju odluka, prava na zaštitu od diskriminacije, prava na slobodu udruživanja i drugih prava.

Opšta deklaracija o ljudskim pravima u članu 25. garantuje svakome pravo na životni standard koji obezbeđuje zdravlje i blagostanje njemu i njegovoj porodici, uključujući hranu, odeću, stan, lekarsku negu, potrebne socijalne usluge, kao i pravo na osiguranje za slučaj nezaposlenosti, bolesti, nesposobnosti, udovišta, starosti ili drugih slučajeva gubljenja sredstava za život usled okolnosti koji ne zavise od njegove volje⁶³.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima u članu 11. garantuje svakom licu i njegovoj porodici pravo na životni standard dovoljan za njega i njegovu porodicu uključujući dovoljnu hranu, odeću, obuću i stalno poboljšanje uslova života. Države članice se obavezuju da preduzmu potrebne mere uključujući međunarodnu saradnju sa drugim državama. Ovaj dokument garantuje svakom licu i zaštitu od gladi. Radi ostvarivanja ovog prava države se obavezuju da preduzmu potrebne mere i programe za 1. poboljšanje metoda proizvodnje, očuvanja i podele prehrambenih proizvoda kroz puno korišćenje tehničkih i naučnih znanja, širenje principa o ishrani i razvitak ili reformu agrarnih sistema u pravcu što boljeg korišćenja prirodnih bogatstava i 2. osiguranja pravične raspodele svetskog prehrambenog bogatstva u odnosu na potrebe, vodeći računa o problemima koji se pojavljuju u zemljama izvoznicama i zemljama uvoznicama prehrambenih proizvoda⁶⁴.

⁶³ Universal Declaration on Human Rights, UN General Assembly, Resolution 217 A of 10 December 1948, član 25.

⁶⁴ *The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, UN General Assembly, Resolution 2200A (XXI) of 16 December 1996.

Opšti komentar broj 12. Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava detaljnije precizira ostvarivanje prava na adekvatnu ishranu garantovanog članom 11. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Komitet smatra da je pravo na odgovarajući ishranu ostvareno kada svaki čovek, žena ili dete u svako doba imaju pristup odgovarajućoj ishrani ili pristup sredstvima kojima mogu da nabave hranu. Ovo pravo ne podrazumeva samo unos minimalnih količina kalorija, proteina i hranjivih sastojaka već se šire tumači. Ishrana mora biti adekvatna, održiva i dostupna ne samo sadašnjim već i budućim generacijama.

Da bi se utvrdilo da li se određena raspoloživa hrana ili način ishrane mogu smatrati adekvatnom ishranom moraju se uzeti u obzir brojni faktori, u skladu sa preovlađajućim društvenim, ekonomskim, klimatskim, ekološkim i ostalim uslovima.

Da bi ishrana bila održiva ona mora biti raspoloživa i pristupačna. Raspoloživa hrana je ona koja je prema količini i kvalitetu dovoljna da zadovolji potrebe pojedinaca, koja je prihvatljiva u određenoj kulturi i koja ne sadrži nedozvoljene supstance. Raspoloživost podrazumeva i dobro razvijen sistem distribucije hrane, kao i mogućnost upotrebe namirnica koji se dobijaju direktnom proizvodnjom na obradivom zemljištu ili iz drugih prirodnih izvora.

Pristupačna je ona hrana koja je ekonomski i fizički dostupna. Ekonomski je dostupna ona hrana čiji troškovi nabavke ne ugrožavaju zadovoljenje ostalih osnovnih potreba. Fizička dostupnost podrazumeva da hrana bude dostupna svima uključujući posebno osetljive grupe ljudi, kao što su odojčad, mala deca, stari, ljudi sa invaliditetom, teško bolesne osobe sa stalnim medicinskim problemima, zajednice urođenika, žrtve prirodnih katastrofa i drugo.

Pravo na odgovarajuću ishranu podrazumeva tri nivoa obaveza država ugovornica - poštovanje, zaštitu i ispunjenje. Obaveza poštovanja obavezuje države ugovornice da se uzdrže od bilo kojih mera kojima bi onemogućile pristup hrani. Obaveza zaštite obavezuje države da preduzmu mere zaštite u slučaju da preduzeća ili pojedinci ugroze nekome pristup hrani. Obaveza ispunjenja podrazumeva aktivnosti koje imaju za cilj da povećaju pristup hrani i drugim sredstvima i resursima za život.

Komitet prepoznaje da puno ostvarivanje ovog prava zahteva postepenost, ali ističe da je osnovna obaveza država da stalno preduzimaju korake kojima bi se ublažila i smanjila glad, čak i u vremenima prirodnih i drugih katastrofa.

Do povrede Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima dolazi kada država ne osigura zadovoljavanje makar minimalnog nivoa koji je potreban da zaštiti stanovništvo od gladi. Država je dužna da dokaže da je uložila maksimalni napor da iskoristi sva raspoloživa sredstva kako bi prioritetno ispunila minimum obaveze. Povredu Pakta

predstavlja i svaki vid diskriminacije u pogledu pristupa hrani i sredstavima za njeno obezbeđivanje, na osnovu rase, boje, pola, jezika, godina, vere, političkog ili nekog drugog mišljenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovinskog stanja, rođenja ili drugog statusa u cilju ukidanja ili omogućavanja jednakog uživanja ili ostvarivanja ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava⁶⁵.

Konvencija o pravima deteta garantuje svoj deci pravo na ishranu. Tako se u članu 24. koji se odnosi na obezbeđivanje zdravstvenog standarda, obavezuju države članice da se bore protiv bolesti i neuhranjenost, da obezbede deci snabdevanje adekvatnim hranjivim namirnicama i čistom pitkom vodom i da uzmu u obzir opasnosti i rizike zagađenja životne sredine⁶⁶.

Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena takođe ističe da su u uslovima siromaštva ženama najmanje dostupni hrana, zdravstvena zaštita, obrazovanje, obuka, zapošljavanje i zadovoljenje drugih potreba. Tako se u članu 12. države članice obavezuju da preduzmu mere kojima će obezbediti odgovarajuće zdravstvene usluge ženama za vreme trudnoće, porođaja i u periodu posle porođaja, koje uključuju obezbeđivanje odgovarajuće ishrane tokom trudnoće i dojenja⁶⁷.

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom u članu 28. propisuje obavezu državama potpisnicama da priznaju osobama sa invaliditetom i njihovim porodicama pravo na adekvatan standard života, uključujući adekvatnu hranu, odeću, stanovanje, kao i pravo na kontinuirano poboljšanje uslova života i da preduzmu odgovarajuće korake da osiguraju i promovišu ostvarivanje ovih prava bez diskriminacije. Članom 25. države se obavezuju i da spreče diskriminatorno uskraćivanje zdravstvene zaštite, zdravstvenih usluga, hrane ili tečnosti na osnovu invalidnosti⁶⁸.

⁶⁵ *General Comment No. 12: The Rights to Adequate Food*, The Committee on Economic, Social and Cultural Rights, E/C12/1999/5 of 12 May 1999.

⁶⁶ *Convention on the Rights of the Child*, UN General Assembly, Resolution 44/25 of 20 November 1989.

⁶⁷ *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*, UN General Assembly Resolution 34/180 of 18 December 1979

⁶⁸ *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*, UN General Assembly Resolution A/RES/61/106 of 13 December 2006.

2. Pravo na ishranu u Republici Srbiji

Ustav Republike Srbije⁶⁹ ne sadrži izričitu odredbu kojom se garantuje pravo na ishranu ili pravo na životni standard koji uključuje hranu. Međutim, priznavanje ovog prava se može posredno izvesti iz prava na socijalnu zaštitu kojim se garantuje zaštita građanima i porodicama kojima je neophodna društvena pomoć radi savladavanja socijalnih i životnih teškoća i stvaranja uslova za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba⁷⁰. Ustav Republike Srbije garantuje i niz drugih prava koja su u direktnoj vezi sa ostvarivanjem prava na ishranu, kao što je zabrana diskriminacije⁷¹, pravo na život⁷², zdravstvena zaštita,⁷³ pravo na obrazovanje⁷⁴, pravo na zdravu životnu sredinu⁷⁵, pravo na obaveštenost⁷⁶, sloboda okupljanja⁷⁷, sloboda udruživanja,⁷⁸ sloboda mišljenja i izražavanja⁷⁹, posebna zaštita porodice, majke, samohranog roditelja i deteta⁸⁰; dr.

Zakon o socijalnoj zaštiti⁸¹ uređuje ostvarivanje prava na socijalnu zaštitu pojedinaca i porodica kojima je neophodna društvena pomoć i podrška u savladavanju socijalnih i životnih teškoća i ostvarivanja osnovnih životnih potreba. To podrazumeva ostvarivanje prava na različite usluge socijalne zaštite i vrste materijalne podrške⁸².

Zakon o zdravstvenoj zaštiti⁸³ propisuje mere privredne i socijalne politike koje čine društvenu brigu za zdravlje. Ove mere podrazumevaju donošenje republičkog programa zaštite zdravlja od zagađenja životne sredine, kao i vršenje sistematskih ispitivanja životnih namirnica, mineralnih voda za piće, voda za piće i drugih voda koja služe za proizvodnju i preradu životnih

⁶⁹ *Ustav Republike Srbije*, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

⁷⁰ *Ibid.*, član 69.

⁷¹ *Ibid.*, član 21.

⁷² *Ibid.*, član 24.

⁷³ *Ibid.*, član 68.

⁷⁴ *Ibid.*, član 71.

⁷⁵ *Ibid.*, član 74.

⁷⁶ *Ibid.*, član 51.

⁷⁷ *Ibid.*, član 54.

⁷⁸ *Ibid.*, član 55.

⁷⁹ *Ibid.*, član 46.

⁸⁰ *Ibid.*, član 66.

⁸¹ *Zakon o socijalnoj zaštiti*, Službeni glasnik RS, br. 24/2011.

⁸² Član 4. i 5. Zakona o socijalnoj zaštiti.

⁸³ *Zakon o zdravstvenoj zaštiti*, Službeni glasnik RS, br. 25/2019.

namirnica radi utvrđivanja njihove ispravnosti i propisanog kvaliteta⁸⁴. Preglede⁸⁵ i ispitivanja u vezi sa proizvodnjom i prometom životnih namirnica vrši Zavod za javno zdravlje.⁸⁶

U vezi sa ostvarivanjem prava na hranu relevantni su i zakoni Republike Srbije koji uređuju ostvarivanje drugih prava, koja su povezana i sa ostvarivanjem prava na hranu (na pr. prava na zaštitu od diskriminacije⁸⁷, prava na obrazovanje⁸⁸ i sl.).

Posebno su od značaja zakoni koji se odnose na proizvodnju, preradu ili bezbednost hrane, kao i zakoni koji uređuju oblast sakupljanja šumskih plodova.

Ovi propisi biće detaljno predstavljani u narednim poglavljevima.

3. Pravo budućih generacija kao ljudsko pravo

Pravo na ishranu podrazumeva uspostavljanje sistema održive ishrane koji će, pored prava sadašnjih generacija da zadovolje svoje potrebe za hranom, obezbediti i pravo budućim generacijama na adekvatnu ishranu.

Prema procenama Svetske banke, industrija hrane, uključujući poljoprivrednu proizvodnju, ostvaruje profit od 5 triliona dolara godišnje. Istovremeno industrija hrane obuhvata 10 procenata ukupne svetske potrošnje⁸⁹. Imajući u vidu profitabilnost industrije hrane i zahteve za sve većim količinama hrane za progresivno rastući broj ljudi na planeti, očekivano je da će se ova privredna oblast sve više razvijati.

Međutim, dosadašnji načini proizvodnje hrane ostavili su ozbiljne posledice na životnu sredinu. One se ogledaju u zagađenju životne sredine, krčenju šuma, dezertifikaciji zemljišta, eksploataciji biljnih i životinjskih vrsta, narušavanju svih ekosistema potrebnih za opstanak

⁸⁴ *Ibid.*, član 10., 12. 13.

⁸⁵ Ovi pregledi mogu podrazumevati mikrobiološke, parazitološke, serološke, fizičko-hemijske, hemijske i toksikološke preglede.

⁸⁶ *Ibid.*, član 101.

⁸⁷ Za više informacija o ostvarivanju prava na zaštitu od diskriminacije pogledati na pr. *Zakon o zabrani diskriminacije*, Službeni glasnik RS, br. 22/2009, *Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom*, Službeni glasnik RS, br. 33/2006 i 13/2016 i dr.

⁸⁸ Za više informacija o ostvarivanju prava na obrazovanje pogledati na pr. *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*, Službeni glasnik RS, br. 88/2017 i 27/2018, *Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju*, Službeni glasnik RS, br. 55/2013, 101/2017, 27/2018 i dr.

⁸⁹ World Bank, *Agrobusiness*, 2017, dostupno na <http://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/help-farmers-reach-markets>, pristup 26.11.2018. godine

živih vrsta na zemlji, pa i čoveka. Uticaj čoveka na životnu sredinu u ovoj oblasti već sada dovodi u pitanje opstanak planete i opstanak čoveka kao vrste, ukoliko se nastavi sa dosadašnjim načinima privrednog razvoja i dosadašnjim navikama u oblasti potrošnje. U stremljenjima za većim profitom i smanjenjem troškova, često je diskutabilan i sam način proizvodnje i prerade hrane, pa se otvaraju i pitanja bezbednosti i kvaliteta hrane.

Zbog toga je neophodno uspostaviti održive sisteme u oblasti ishrane, a politike razvoja usmeriti u pravcu održivih načina proizvodnje i potrošnje koji uzimaju u obzir uticaj na životnu sredinu i društvo i interese sadašnjih i budućih generacija. Ovo je u skladu i sa međunarodnim dokumentima u oblasti održivog razvoja i istovremeno je jedan od osnovnih zahteva zelene ekonomije.

Prava budućih generacija sadržana su i garantovana međunarodnim dokumentima u oblasti održivog razvoja i u ustavima nekih zemalja.

Deklaracija o čovekovojoj okolini⁹⁰ usvojena 1972. godinu u Stokholmu ističe da je odbrana i unapređenje čovekove okoline za sadašnje i buduće generacije imperativni cilj čovečanstva i da prirodni resursi na zemlji moraju biti sačuvani za sadašnje i buduće generacije pravilnim planiranjem i upravljanjem⁹¹.

UN Deklaracija o životnoj sredini i razvoju usvojena na Konferenciji o životnoj sredini održanoj u Rio de Ženeiru 1992. godine prepoznaje prava budućih generacija. Ovaj dokument ističe da pravo na razvoj mora biti ostvareno na način da jednako zadovolji razvojne i ekološke potrebe sadašnjih i budućih generacija⁹².

UNESCO Deklaracija o odgovornosti sadašnjih generacija prema budućim generacijama⁹³ usvojena 1997. godine prepoznaje obavezu sadašnjih generacija da osiguraju da prava i interesi i sadašnjih i budućih generacija budu u potpunosti zaštićeni. Sadašnje generacije imaju obavezu da ostave budućim generacijama Zemlju koja nije bespovratno oštećena ljudskom aktivnošću, da ne ugrožavaju ljudski genom i biodiverzitet na zemlji usled

⁹⁰ *Declaration on the Human Environment*, United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, Sweden 5–16 June 1972, Report of the United Nations Conference on the Human Environment A/CONF.48/14/Rev.1

⁹¹ *Ibid.*, preambula i princip 2

⁹² *The Rio Declaration on Environment and Development*, op.cit., princip 3.

⁹³ *Declaration on the Responsibilities of the Present Generations Towards Future Generations*, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Report of Commission V at the 27th plenary meeting of 12 November 1997.

dostupno na <http://unesdoc.unesco.org/images/0011/001102/110220e.pdf#page=75>, pristup 26.11.2018.

tehnološkog ili naučnog napretka i da obezbede očuvanje kulturnog nasleđa i kulturne raznolikosti. Takođe su dužni da pronađu način da oni i buduće generacije nauče da žive u mirnom i bezbednom okruženju koje poštuje međunarodno pravo, ljudska prava i osnovne slobode. Ovo uključuje izlaganje budućih generacija štetnim posledicama ratova i oružanih sukoba i drugim formama agresije i korišćenje oružja suprotno humanitarnim principima. Deklaracija prepoznaje i dužnost sadašnjih generacija da obezbede uslove za stvaranje pravičnog, održivog i univerzalnog društveno-ekonomskog razvoja za buduće generacije, naročito u pogledu razumnog i fer korišćenja dostupnih resursa i smanjenja siromaštva. Obrazovanje je prepoznato kao važan instrument za razvoj društva i podsticanje mira, pravde, razumevanja, tolerancije i jednakosti sadašnjih i budućih generacija. Sadašnje generacije su dužne da se uzdrže od bilo kojih akcija ili mera koje bi kao efekat imale uspostavljanje ili održavanje bilo kog oblika diskriminacije za buduće generacije⁹⁴.

Pravo budućih generacija sadržano je i u drugim međunarodnim instrumentima, kao što je UNESCO Konvencija o zaštiti svetske i kulturne baštine iz 1972. godine⁹⁵, UN Okvirnoj konvenciji o klimatskim promenama⁹⁶ iz 1992. godine, UN Konvenciji o biološkoj raznovrsnosti iz 1992. godine⁹⁷ i dr.

Ustavi pojedinih zemalja takođe garantuju ostvarivanje prava i budućim generacijama. Tako na primer, Ustav Japana u članu 11. garantuje ljudima sadašnjih i budućih generacija uživanje svih osnovnih ljudskih prava, kao večnih i neprekršivih prava⁹⁸. Ustav Kraljevine Norveške u članu 110b. garantuje svakome pravo na zdravu životnu sredinu i prirodno okruženje i propisuje da prirodni resursi treba da se koriste na osnovu sveobuhvatnih dugoročnih razmatranja kako bi ovo pravo bilo zaštićeno i za buduće generacije. Radi zaštite

⁹⁴ *Ibid.*, članovi 1.-12.

⁹⁵ *Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*, General Conference of UNESCO, seventeenth session of 19 November 1972, dostupno na http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13055&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, pristup 26.11.2018.

⁹⁶ *Framework Convention on Climate Change*, United Nations, FCCC/INFORMAL/84 GE.05-62220 (E) 200705 of 9th May 1992.

⁹⁷ *The Convention on Biological Biodiversity*, United Nations, 5 June 1992.

⁹⁸ *The Constitution of Japan*, Japan, adopted on 3th May 1947, dostupno na http://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html, pristup 26.11.2018.

ovog prava ustav garantuje pravo građanima da budu obavešteni o stanju prirodnog okruženja i posledicama uticaja na prirodu⁹⁹.

Koncept donošenja odluka u sadašnjosti kroz sagledavanje prava budućih generacija da zadovolje svoje potrebe postojao je i ranije, pre usvajanja koncepta održivog razvoja. Ovo pravo sadrži i najstariji ustav na svetu, usmeni Ustav Iroquois Indijanaca pod nazivom Veliki zakon mira¹⁰⁰, a koji poziva narode Indijanaca ujedinjene u Konfederaciji Iroquois da u izgradnji dobrobiti društva ne uzimaju u obzir samo interese sadašnjeg naroda već i generacije koje dolaze i da donose odluke zajedno u interesu budućih generacija i to uvek gledajući sedam generacija unapred¹⁰¹.

Sa razvijanjem koncepta održivog razvoja obaveza sadašnjih generacija da svojim postupcima ne ugroze i ne naruše uslove za život budućim generacijama postaje osnova razvojnih politika. Održivi razvoj počiva na konceptu međugeneracijske jednakosti i posvećenosti sadašnjih generacija obezbeđenju te jednakosti budućim generacijama. Weiss definiše intergeneracijsku jednakost kao planetarno poverenje. On smatra da je održivost moguća jedino ako umesto kroz investiciju posmatramo planetu Zemlju i njene resurse kroz poverenje naših predaka da ćemo koristiti resurse zemlje, koji su nam od njih predati, na način da ih dalje prenesemo i našim potomcima da ih koriste. Planetano poverenje u tom smislu predstavlja i prava i obaveze i ukazuje da i buduće generacije imaju svoja prava¹⁰².

Pravo budućih generacija da ostvare svoja prava postavlja pred koncept ljudskih prava nove izazove i otvara pitanje na koji način se može obezbediti da prava budućih generacija budu zaštićena i priznata.

Institucionalni način ostvarivanja prava budućih generacija je u razvoju. Najčešće se predlaže da prava i interese budućih generacija štite i zastupaju nezavisni organi kao što su

⁹⁹ *The Constitution of the Kingdom of Norway*, Norway, adopted on 17th May 1814, last amendment on 19th June 1992, dostupno na <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/english/constitutionenglish.pdf>, pristup 26.11.2018.

¹⁰⁰ The Constitution of the Iroquois Confederacy, *The Great Law on Peace*, dostupno na <http://www.indigenouspeople.net/iroqcon.htm>, pristup 26.11.2018

¹⁰¹ *Ibid.*, para 24, 28, 2 i 57.

¹⁰² Weiss, E.B., (Ed.), *Environmental Change and International Law: New Challenges and Dimensions*, The UN Tokyo: University Press, 1996, poglavlje 12.

Ombudusman za prava budućih generacija¹⁰³ ili Komesar za prava budućih generacija¹⁰⁴. Prava budućih generacija mogla bi da se štite i zastupaju i kroz multi-sektorsko ekspertsko telo, parlamentarni odbor ili određeni broj poslanika.

Održiva ishrana svakako predstavlja jedan od globalnih izazova sa kojima se svet susreće, a koja je direktno povezana sa zaštitom životne sredine i pravom budućih generacija da zadovolje svoje potrebe. Uspostavljanje sistema za zastupanje i zaštitu prava budućih generacija značajno bi doprinelo i uspostavljanju i unapređenju održive ishrane u svetu. Svaka odluka na nivou politika i zakonodavstva koja utiče na sistem održivog razvoja i održive ishrane bi mogla pre njenog usvajanja, da se prethodno razmotri iz ugla njenog uticaja na budućnost čovečanstva i obezbeđivanje zdrave, bezbedne i kvalitetne ishrane budućim generacijama na način koji ne šteti životnoj sredini. Tako bi se mogle izbeći dosadašnje prakse i uticaji od strane velikih kompanija, koje radi sticanja visokih profita primenjuju sredstva u proizvodnom procesu čiji uticaj na zdravlje ljudi nije u potpunosti ispitan i ignorišu negativne posledice svojih privrednih praksi na ljude i životnu sredinu.

III MEĐUNARODNI PRAVNI I STRATEŠKI OKVIR ZAŠTITE BIODIVERZITETA U KONTEKSTU ODRŽIVE ISHRANE I ZELENE EKONOMIJE

Uvod

Prethodno poglavlje ukazalo je da pravo na ishranu predstavlja jedno od osnovnih ljudskih prava i da je obaveza sadašnjih generacija da ne preduzimaju aktivnosti koje ugrožavaju ostvarivanje ovog prava i sadašnjim i budućim generacijama. Međutim, sadašnji načini proizvodnje hrane često nisu održivi i dovode u pitanje ostvarivanje ovog prava.

Negativan uticaj proizvodnje hrane na biodiverzitet i životnu sredinu je veliki i zahteva hitno uspostavljanje održivog modela proizvodnje i potrošnje hrane. Da bi se uspostavio i razvio ovakav model, potreban je dobar pravni i strateški okvir na međunarodnom i na nacionalnom nivou. Međutim, u ovom trenutku međunarodni pravni i strateški okvir nije direktno usmeren

¹⁰³ Gonzales-Ricoy, I, Gosseries, A., *Institutions for Future Generations*, UK: Oxford University Press, 2016, poglavlje III.

¹⁰⁴ Mintzer, I, Michel, D., *Climate Change, Rights of Future Generations and Intergenerational equity: an in-expert exploration of a dark and cloudy path*, International Journal of Global Environment Issues, Inderscience Enterprises Ltd., Vol,1 No.2, 2001, str. 217.

na uspostavljanje sistema održive ishrane, već je kompleksan i zahteva analizu dokumenata iz različitih oblasti. To posebno uključuje analizu dokumenata iz oblasti zaštite biodiverziteta imajući u vidu blisku vezu koja postoji između načina proizvodnje hrane i uticaja proizvodnje hrane na biodiverzitet. Ovo obuhvata razmatranje različitih oblasti, posebno održivog razvoja, zaštite prirode, zaštite životne sredine, održive poljoprivrede, održivog upravljanja šumama i zelene infrastrukture. Održiva ishrana kao model zelene ekonomije zahteva i povećanje stepena svesti proizvođača i potrošača o važnosti održivih modela razvoja društva, pa analiza dokumenata mora obuhvatiti i aspekt održive proizvodnje i potrošnje.

U ovom poglavlju razmatra se relevantan međunarodni pravni i strateški okvir zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane i zelene ekonomije.

1. Pojam biodiverziteta

Biodiverzitet se definiše kao raznovrsnost organizama u okviru vrste, među vrstama i među ekosistemima i obuhvata ukupnu raznovrsnost gena, vrsta i ekosistema na lokalnom, nacionalnom, regionalnom i globalnom nivou¹⁰⁵. Ovim pojmom obuhvaćen je sav živi svet na planeti Zemlji.

Postoje tri nivoa biodiverziteta, genetički, specijski i ekosistemski, koji su međusobno povezani. Genetički diverzitet predstavlja raznovrsnost genetskih informacija (DNK) između jedinki koje pripadaju istoj vrsti. On predstavlja varijaciju gena u okviru vrsta i populacija koja je jedinstvena i neponovljiva. Specijski diverzitet predstavlja raznolikost vrsta ili živih organizama na Zemlji i obuhvata sve žive vrste na planeti. Ekosistemski biodiverzitet predstavlja raznovrsnost ekosistema - staništa, životnih zajednica i ekoloških procesa u biosferi kojima različite vrste pripadaju¹⁰⁶.

¹⁰⁵ *The Convention on Biological Biodiversity*, op.cit. član 2, *Zakon o zaštiti životne sredine*, Službeni glasnik RS, br. član 135/2004, 36/2009, 36/2009 - dr.zakon, 72/2009- dr.zakon, 14/2016, 76/2018, 95/2018- dr.zakon i 95/2018, član 3.

¹⁰⁶ Rawat U.S., Agarwal N.K., *Biodiversity: Concept, threats and conservation*, Environment Conservation Journal, 16(3), 19-28, 2015.

Tačan broj vrsta koje žive na planeti do sada nije poznat već se zasniva na različitim metodama procene, pa tako neki autori procenjuju da postoji između 3 i 100 miliona vrsta¹⁰⁷, dok drugi smatraju da postoji 8,7 miliona vrsta¹⁰⁸.

Raznovrsnost biodiverziteta je neophodna za održavanje ekosistema i života na planeti Zemlji, pa i samog čoveka. Biodiverzitet ima važnu ulogu u održavanju prirodnih resursa kao što je čista voda, plodno zemljište, čist vazduh, zaštita od klimatskih promena, poplava i nepogoda, smanjenje broja invazivnih vrsta i upotrebe pesticida i drugo. Proizvodnja jedne trećine hrane u svetu, uključujući 87 od 113 vrsta useva, direktno ili indirektno zavisi od oprašivanja od strane insekata, slepih miševa ili ptica¹⁰⁹. Korišćenje biljnih i životinjskih vrsta radi obezbeđivanja hrane, energije i drugih resursa potrebnih za život sastavni je deo opstanka čoveka na zemlji i daljeg društvenog i ekonomskog razvoja. Procenjuje se da se oko 7.000 biljnih vrsta koristi za ljudsku ishranu, a da se oko 70.000 biljnih vrsta koristi u oblasti tradicionalne i moderne medicine¹¹⁰.

Neodrživo korišćenje i zagađenje prirodnih resursa dovelo je do drastičnog smanjenja resursa na planeti Zemlji i ozbiljnog ugrožavanja biološke raznovrsnosti. Stručnjaci procenjuju da je stopa izumiranja vrsta prouzrokovana čovekovim delovanjem u ovom trenutku najmanje desetine do stotine puta veća nego što je bila u proteklih 10 miliona godina¹¹¹.

Smanjenje biodiverziteta posledica je uništavanja staništa vrsta zbog privrednih aktivnosti, zagađenja, prekomerne eksploatacije, klimatskih promena, ubrzanog rasta broja stanovništva na planeti Zemlji i loših razvojnih politika. Sve ovo jasno ukazuje da je neophodno promeniti pravac razvoja sveta ka održivim modelima i zaštititi dalje ugrožavanje biodiverziteta.

¹⁰⁷ May, R.M., *How many are There on Earth?*, Science, New Series, Vol. 241, No. 4872, 1988, pp. 1441-1449, https://www.jstor.org/stable/1702670?seq=1#page_scan_tab_contents, pristup dana 19. jula 2018. godine

¹⁰⁸ Mora, C., Tittensor, D.P., Adl, S., Simpson, A.G., Worm, B., *How Many Species Are There on Earth and in the Ocean*, PLOS Biology Journal, 9,e1001127, August 2011.

<http://journals.plos.org/plosbiology/article?id=10.1371/journal.pbio.1001127>, pristup dana 19. jula 2018. godine

¹⁰⁹ Rawat, U.S., Agarwal, N.K., op.cit., str. 21

¹¹⁰ *Ibid.*, str. 20

¹¹¹ Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, *Report on Plenary of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services on the work of its seventh session*, IPBES/7/107/Add.1 on 29 May 2019, dostupno na https://www.ipbes.net/system/tdf/ipbes_7_10_add-1_advance_0.pdf?file=1&type=node&id=35245, pristup 11. septembar 2019.

Zaštita biodiverziteta podrazumeva mere i postupke zaštite vrsta i unapređenja vrsta i njihovih ekosistema. To zahteva multidisciplinarni pristup i primenu različitih bioloških, pravnih i drugih disciplina. Jasno definisanje zakonodavnog i strateškog okvira je neophodan korak za obezbeđivanje odgovornog postupanja sa prirodom i usklađivanje zaštite životne sredine sa privrednim razvojem.

2. Proizvodnja hrane i uticaj na biodiverzitet i životnu sredinu

Biljni diverzitet na planeti Zemlji izuzetno je bogat i raznovrstan i procenjuje se da obuhvata između 300 i 400 hiljada različitih vrsta. Od toga oko 7000 vrsta je kultivisano od strane čoveka, a oko 30 vrsta je od ključne važnosti za ljudsku ishranu i može da obezbedi oko 95% ukupne energije ili proteina¹¹². Najveći broj vrsta koji se koristi za ljudsku ishranu su kultivisane vrste koje se proizvode u sektoru poljoprivrede. Međutim, jedan deo divljih biljnih vrsta takođe se koristi za ljudsku ishranu, a obezbeđuje se sakupljanjem. Procenjuje se da oko 200 miliona ljudi u svetu koristi divlje biljne vrste za polovinu svojih obroka¹¹³. Divlje biljne vrste koriste se i u medicinske i druge svrhe. Do sada je registrovano oko 30.000 divljih biljnih vrsta koja imaju lekovita ili aromatična svojstva i dokumentovano utiču povoljno na ljudsko zdravlje.

Proizvodnja hrane za oko 7 milijardi ljudi na planeti predstavljala je jedan od najvećih izazova XX veka. Smatra se da je ovolika populacija ljudi opstala zahvaljujući Zelenoj revoluciji koja je u poljoprivredu uvela pesticide, veštačka đubriva i nove genotipe biljaka koji su visoko prinostni¹¹⁴. Povećanje prinosa ostvarivano je povećanjem obradivih površina i povećanjem produktivnosti na postojećim površinama. Međutim, povećanje površina i produktivnosti u velikoj meri bilo je zasnovano na eksploataciji i degradaciji prirodnih bogatstava od kojih zavisi opstanak planete, opstanak ljudi, pa i sama proizvodnja hrane. Uticaji poljoprivrede na životnu sredinu odrazili su se između ostalog na gubitak biodiverziteta, zagađenje životne sredine, degradaciju zemljišta i zdravlje ljudi.

¹¹² Dotlacil, L., Stehno, Z., Michalova, A., Faberova, I., *Plant Genetic Resources and Agri-biodiversity in the Czech Republic*, in OECD: Agriculture and Biodiversity: Developing Indicators for Policy Analysis, Paris: OECD 2013., str. 66

¹¹³ Rawat, U.S, Agarwal, N.K., op.cit., str. 20

¹¹⁴ Oljača, S., *Agroekologija*, Beograd-Zemun: Univerzitet u Beogradu-Poljoprivredni fakultet, 2008, str. 1

Poljoprivredna proizvodnja je jedan od glavnih uzroka gubitka biodiverziteta. Uticaj konvencionalne poljoprivrede na biodiverzitet je veliki. Korišćenje pesticida i đubriva, genetski modifikovanog semena, biotehnologije, pretvaranje šuma i pašnjaka u obradive površine i gajenje monokultura drastično utiče na postojeće ekosisteme i biodiverzitet.

Najčešći način zagađenja životne sredine u poljoprivredi predstavlja korišćenje agrohemijskih pesticida, đubriva i soli. Pesticidi negativno deluju na korisne mikroorganizme zemljišta, zagađuju vode i vodene ekosisteme i ugrožavaju druge organizme i biodiverzitet na zemlji. Pesticidi se često akumuliraju u zemlji, posebno iz grupe organofosfata i organohlorina, pa se dešava da kroz lanac ishrane dospeju do organizama koji su daleko od mesta primene pesticida. Procenjuje se da samo 10-15% upotrebljene količine pesticida dospe do ciljane štetočine, dok ostatak ide u zemlju, vazduh i vode¹¹⁵.

Istraživanja pokazuju da korišćenje pesticida ozbiljno utiče na ljudsko zdravlje i poljoprivrednika koji ih koriste i potrošača koji ih unesu u organizam preko namirnica. Pored toga, pesticidi uništavaju korisne insekte i predatore koje su od značaja za jačanje otpornosti biljaka i kontrolu upotrebe pesticida. Oni uništavaju mikroorganizme koji su neophodni za održavanje kvaliteta vode i plodnosti zemljišta¹¹⁶. Ovo dovodi do još intenzivnijeg korišćenja pesticida i novih negativnih efekata.

Sličan problem predstavlja i upotreba đubriva jer se mineralne komponente upotrebljenog đubriva ispiraju iz zemljišta i odlaze u podzemne vode, zagađujući vodene tokove i pijaću vodu. Posledice zagađenja voda su višestruke i održavaju se na kompletan biodiverzitet na zemlji, uključujući i zdravlje čoveka¹¹⁷. Smatra se da budućnost biodiverziteta, naročito u seoskim sredinama, zavisi od budućnosti poljoprivrede¹¹⁸.

Poljoprivredni sektor ozbiljno utiče na zagađenje životne sredine. Prema podacima Evropske agencije za zaštitu životne sredine (EEA), konvencionalna poljoprivreda predstavlja glavni izvor azotnog zagađenja voda sa doprinosom od 50-80% ukupnog opterećenja azotom. Na globalnom nivou, poljoprivreda doprinosi emisiji gasova koji uzrokuju efekat staklene bašte u duplo većem procentu od saobraćaja.

¹¹⁵ Oljača, S., *Agroekologija*, op.cit., str. 6

¹¹⁶ Videti na primer Pingali, P., Roger, P. (Ed.) *Impact of Pesticides on Farmer Health and Rice Environment*, Springer Science and Business Media, New York: LLC, 1995.

¹¹⁷ Oljača, S., *Agroekologija*, op.cit., str. 6

¹¹⁸ Jackson, D.L., Jackson, L.L., (Ed.), *The Farm as Natural Habitat – Reconnecting Food Systems with Ecosystems*, London: Island Press, 2002, str. 47.

Ekstenzivna poljoprivredna proizvodnja utiče i na klimatske promene jer krčenje šuma radi njihovog pretvaranja u obradive poljoprivredne površine dovodi do povećanja emisije ugljendioksida i drugih gasova koji izazivaju efekat staklene bašte¹¹⁹. Pored toga, globalni transport poljoprivrednih proizvoda, njihovo pakovanje i skladištenje, dodatno utiče na zagađenje životne sredine.

Degradacija zemljišta je takođe jedna od ozbiljnih posledica narušavanja životne sredine usled konvencionalne poljoprivredne proizvodnje. Ona predstavlja pogoršanje kvaliteta zemljišta potrebnog za rast biljaka, a odražava se kao salinacija i zabarivanje, sabijanje, acidifikacija, gubitak organskih materija, erozija vetrom i vodom, zagađenje zemljišta i drugo. Prema studiji Ujedinjenih Nacija iz 1991. godine 38% obradivog zemljišta je u različitom stepenu degradacije¹²⁰, a preko 20% obradivog zemljišta pokazuje konstantni trend opadanje produktivnosti¹²¹. Ove statistike zabrinjavaju, naročito kada se ima u vidu sve veći porast broja stanovništva i potrebe za obradivim zemljištem.

Primena genetički modifikovanih organizama u poljoprivredi, predstavlja još jedan izazov za budućnost ekosistema zemlje i biodiverzitet. Genetički inženjering kod biljaka usmeren je na stvaranje otpornosti na insekte, sprečavanje virusnih infekcija, odloženo sazrevanja plodova, kontrolu oplodnje, proizvodnju kultura tolerantnih na herbicide i proizvodnju biljnih ulja sa izmenjenom kompozicijom masnih kiselina¹²². Dugoročni uticaj genetski modifikovanih organizama na sadašnje vrste na zemlji nije ispitan u dovoljnoj meri, a dosadašnja praksa upotrebe genetički modifikovanih organizama u poljoprivredi već pokazuje različite štetne posledice. Najčešće isticane posledice upotrebe genetički modifikovanih organizama u poljoprivredi su uništavanje ekosistema i gubitak biodiverziteta, smanjenje plodnosti tla, stvaranje novih bolesti, štetočina i podvrsta korova koji su otporni na sadašnje herbicide, upotreba dodatnih hemikalija i pesticida i dodatno zagađenje životne sredine¹²³.

Jedan od negativnih primera na ekosistem zemljišta i biodiverzitet je upotreba genetski modifikovane bakterije *klebsiella planticola*, modifikovanog mikroorganizama koji živi u

¹¹⁹ Milošević, M., Kovačević, D., *Organska poljoprivreda*, Beograd-Zemun: Univerzitet u Beogradu-Poljoprivredni fakultet, 2015, str. 7

¹²⁰ Prema Oljača, S., op.cit., str. 4

¹²¹ United Nation Convention to Combact Desertifiacion, *Global Land Outlook*, Germany: UNCCD, 2017, str. 13

¹²² Papić Brankov, T., *Hrana budućnosti ili bioterorizam – Primea genetičkog inženjeringa u poljoprivredi*, Beograd: Službeni glasnik, 2013.

¹²³ Fagan, J., *Genetičko inženjerstvo: opasnost, vedsko inženjerstvo: rešenje*, Zagreb: INPRESS, 2000, str. 100-101.

zemljištu. Cilj modifikacije je bio da se olakša razgradnja otpadnih stvari poljoprivredne i drvene industrije i da se otpad biomase pretvori u etanol, a ostatak iskoristi za đubrenje zemljišta kao kompost. Primena ovog postupka dovela je do toga da je seme posađeno u ovakvom zemljištu posle klijanja počinjalo da vene i odumire. Pokazalo se i da je genetički modifikovana *klebsiella planticola* visoko kompetativna u odnosu na druge mikroorganizme tla, da je potisnula druge mikroorganizme u zemljištu koji su bitni za plodnost zemljišta pa je zemljište postalo neadekvatno za opstanak i rast biljaka. Dugoročne posledice puštanja ove bakterije u tlo će se tek pokazati¹²⁴.

Upotreba genetički modifikovanih organizama pokrenula je brojne građanske proteste i akcije širom sveta sa ciljem sprečavanja njihove upotrebe. Najpoznatiji primeri su protesti i sudski postupci protiv Monsanto Co., posebno zbog upotrebe herbicida na bazi glikosulfata Roundup za koji se pokazalo da smanjuje prinose, dovodi do novih bolesti soje, ugrožava zdravlje ljudi i utiče na stvaranje superkorova otpornih na herbicid i povećanje dalje upotrebe hemikalija.¹²⁵

Konvencionalna poljoprivreda uticala je i na smanjenje genetičkog diverziteta gajenih biljaka usled pravljenja uprošćenih struktura agrosistema zbog lakše obrade zemljišta i gajenja monokultura. Ovo je dovelo do toga da su mnogi genotipovi biljaka nestali ili su ozbiljno ugroženi. Ukupan broj kultivisanih vrsta u agrosistemima širom sveta je mali. Gaji se 12 vrsta žita, 23 vrste poveća i 35 vrsta voća, ukupno 70 vrsta na oko 1440 miliona hektara obradivog zemljišta¹²⁶.

Sakupljanje šumskih plodova, kao drugi način obezbeđivanja hrane, takođe u ovom trenutku ozbiljno utiče na biodiverzitet i zaštitu životne sredine. Sakupljanje divljih biljnih vrsta oduvek je postojalo kao nekomercijalna delatnost koja je ljudima obezbeđivala plodove za ishranu, lečenje i druge potrebe. Međutim, od druge polovine 20. veka do danas značajno raste delatnost sakupljanja divljih biljnih vrsta i u komercijalne svrhe. Procenjuje se da je globalna trgovina esencijalnim uljima u 2018. godini iznosila 226,9 kilotona, a da će u periodu od 2019. do 2025. godine stopa rasta iznositi 8,9%¹²⁷. Sakupljanje divljih biljnih vrsta u ovom trenutku

¹²⁴ *Ibid.*, str. 104-105.

¹²⁵ Za više informacija pogledati na primer Jošt, M., *GMO (iz)um bez (raz)uma*, Zagreb: Omega lan, 2006 i Druker, S.M., *Altered Genes, Twisted Truth*, Salt Lake City: Slear River Press, 2015.

¹²⁶ Prema Oljača, S., *op.cit.*, str. 6-7.

¹²⁷ Grand View Research, *Essentials Oils Market Size, Share & Trends Analysis Report By Application (Cleaning & Home, Medical, Food & Beverages, Spa % Relaxation), By Product, By Sales, And Segment Forecasts, 2019 – 2025*, San Francisco, GWR, 2019.

predstavlja dobar način zadovoljenja niza potreba čoveka, od obezbeđivanja hrane do unapređenja ekonomskog i društvenog razvoja, posebno u ruralnim područjima.

Međutim, sakupljanje biljnih divljih vrsta se često obavlja na neodrživ način, bez vođenja računa o vremenu potrebnom za njihovo obnavljanje. Istovremeno, mnoge druge čovekove aktivnosti imaju za rezultat ozbiljno zagađenje životne sredine, promenu klimatskih uslova, narušavanje ekosistema i izmiranje vrsta, a što sve dovodi u pitanje očuvanje i kvalitet divljih biljnih vrsta u budućnosti i mogućnost njihove upotrebe za ishranu, lečenje ili privređivanje budućih generacija. Prema podacima Organizacije Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu oko 60% svetskog ekosistema je degradirano ili se neodrživo koristi. Pravna zaštita koja se odnosi na zaštitu vrsta i staništa obuhvata mali procenat biodiverziteta dok najveći broj vrsta nije zakonom zaštićen. Tako na primer, u Evropskoj uniji svega 17% staništa i vrsta i 11% ključnih ekosistema su zaštićeni na osnovu važećih propisa¹²⁸.

Održavanje i unapređenje biodiverziteta divljih vrsta usko je povezano i sa održivim korišćenjem šumskih ekosistema. Šume pokrivaju oko 30 procenata zemljine površine ili oko 4 biliona hektara¹²⁹ i predstavljaju osnovu za zdravlje planete, dobrobit ljudi i održivi razvoj. Šume obezbeđuju brojne usluge ekosistema kao što su drvo, nedrvni šumski plodovi, hrana, sklonište, voda, vazduh, zemljište, preveniraju degradaciju zemljišta i dezertifikaciju, kao i rizik od poplava, prašine, oluja i drugih nepogoda. Opstanak biljnih divljih vrsta u potpunosti zavisi od održivog upravljanja šumama, održavanja i unapređenja biodiverziteta i uspostavljanja mera za održivo sakupljanje divljih biljnih vrsta. Međutim, u ovom trenutku održivo upravljanje šumama nije uspostavljeno u najvećem delu sveta. Tako se na primer procenjuje da svake godine nestane oko 13 miliona hektara tropskih šuma¹³⁰. Razlozi nestanka šuma su višestruki i obuhvataju neodrživu seču šuma zbog korišćenja drvnog materijala ili širenja poljoprivrednih površina, nestajanje šuma usled zagađenja i klimatskih promena, prekomernu eksploataciju nedrvnih šumskih plodova koji su neophodni za održavanje šumskih ekosistema i dr.

Sve ovo ukazuje da su ovakvi načini obezbeđivanja hrane u potpunosti neodrživi, da je negativni uticaj ovakvih poljoprivrednih i sakupljačkih praksi na biodiverzitet i ceo ekosistem

¹²⁸ *Our life insurance, our national capital: an EU biodiversity strategy to 2020*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM/2011/0244/final of 03 May 2011, para 1.

¹²⁹ *United Nations Strategic Plan for Forest 2017-2013*, General Assembly Resolution A/RES/71/285, of 20 April 2017.

¹³⁰ *Our life insurance, our national capital: an EU biodiversity strategy to 2020*, op.cit., para 1

planete dramatičan i da će, ukoliko se sa ovakvim praksama nastavi, doći do kraha planete i ugrožavanja opstanka ljudi na zemlji.

Sa druge strane, povećanje broja stanovnika na zemlji ukazuje na sve veće izazove u proizvodnji hrane. Prema podacima Ekonomskog i socijalnog saveta UN-a do 2050. godine svetska populacija će se uvećati za više od polovine u odnosu na 2000. godinu i iznositi 9.6 milijardi ljudi¹³¹, što zahteva razvijanja novih načina proizvodnje kvalitetne i bezbedne hrane za sve ljude bez zagađivanja životne sredine.

Povećani zahtevi stanovništva za hranom uz očuvanje životne sredine i biodiverziteta zahtevaju uspostavljanje sistema održive ishrane kroz održivu poljoprivrednu proizvodnju i održivo sakupljanje šumskih plodova u skladu sa načelima zelene ekonomije.

3. Međunarodni pravni okvir zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane

U ovom delu biće prikazan međunarodni pravni okvir zaštite biodiverziteta koji je relevantan i u kontekstu održive ishrane. Ovaj pravni okvir temelji se na dokumentima kojima se uređuje oblast održivog razvoja, zaštite biodiverziteta i zaštite životne sredine, a koji su usvojeni od strane Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i Evropske unije.

3.1. Deklaracija o čovekovoj okolini

Deklaracija o čovekovoj okolini, usvojena na prvoj Konferenciji Ujedinjenih nacija o čovekovoj okolini u Stokholmu 1972. godine, sadrži brojne principe koji ukazuju na važnost očuvanja životne sredine i biodiverziteta tokom privrednog razvoja, radi dobrobiti sadašnjih i budućih generacija. Ovaj dokument prepoznaje važnost privrednog i društvenog razvoja za unapređenje kvaliteta čovekovog života, ali ukazuje da pravo na razvoj država mora da se sprovodi tako da u istoj meri zadovolji potrebe razvoja i zaštite životne sredine.¹³² Istaknuto je da je neophodno da se prilikom privrednog razvoja vodi računa da se održi kapacitet zemlje za proizvodnju obnovljivih izvora ili da se on obnovi i poboljša¹³³. Čovek je prepoznat kao neko ko nosi posebnu odgovornost za očuvanje svih prirodnih resursa planete i ko treba mudro da upravlja nasleđenim biodiverzitetom kako bi se sprečila opasnost od izumiranja vrsta.

¹³¹ Department of Economic and Social Affairs, *World Population Prospects – The 2017 Revision*, op.cit.

¹³² *Declaration on the Human Environment*, op.cit., princip 3. i 8.

¹³³ *Ibid.*, 3-5

Racionalno upravljanje resursima zahteva da države usvoje integrisani i koordinisani pristup u razvojnom planiranju kako bi pronašle način da prevaziđu konflikte između potrebe za ekonomskim i društvenim razvojem i potrebe očuvanja i zaštite životne sredine¹³⁴.

Neke od mera koja se ističu kao važne za postizanje održivog razvoja su unapređenje strateških politika država, podizanje svesti građana, obrazovanje mladih u oblasti životne sredine, primena nauke i tehnologija, promovisanje naučnih istraživanja, jačanje saradnje između država i podrška medija¹³⁵.

Pravo na ishranu se u ovom dokumentu posebno ističe samo u preambuli kroz isticanje problema neadekvatne ishrane u jednom delu sveta. U samim principima održiva ishrana nije posebno istaknuta, već se može izvesti iz odredbi koje se odnose na postizanje društvene dobrobiti.

Dokument ne ističe posebno važnost uspostavljanja sistema održive proizvodnje hrane, ali se tumačenjem principa koji se odnose na zaštitu biodiverziteta i zabranu zagađenja vode, zemljišta i vazduha može zaključiti da poljoprivredna delatnost i sakupljanje divljih biljnih vrsta mora da se sprovodi na održiv način. Razvoj ove delatnosti treba istovremeno da uzime u obzir potrebe ekonomskog i privrednog razvoja zemlje i da obezbedi očuvanje životne sredine. Mere za postizanje održivog razvoja sadržane u ovom dokumentu primenjive su na oblast održive ishrane, posebno one koje se odnose na unapređenje svesti i znanja, kao i primenu nauke i tehnologije.

Značaj ovog dokumenta je veliki, ako se uzme u obzir da je to jedan od prvih dokumenata u kojima se jasno prepoznaje negativan uticaj ekonomskog razvoja na životnu sredinu i ističe važnost usklađivanja razvoja i očuvanja životne sredine. Ovaj dokument jasno upućuje na važnost očuvanja biodiverziteta i na odgovornost čoveka za zaštitu životne sredine prilikom obavljanja svake privredne delatnosti, što uključuje i proizvodnju hrane. Iz ovog se posredno može izvući zaključak da uspostavljanje sistema održive ishrane predstavlja jedan od temelja održivog razvoja.

Definisani principi u ovom dokumentu predstavljaju putokaz državama u pravcu izgradnje održivog društva. Ipak, on je opšteg i deklaratornog karaktera i ne daje jasne smernice za sprovođenje definisanih principa u praksi niti ustanovljava mehanizme kojima bi se obezbedila efikasna primena ovih principa.

¹³⁴ *Ibid.*, 13-14

¹³⁵ *Ibid.*, 16-22

3.2. Konvencija o biološkoj raznovrsnosti

Konvencija o biološkoj raznovrsnosti¹³⁶, usvojena na konferenciji Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju u Rio de Ženeiru 1992. godine, reguliše načine zaštite biodiverziteta i obavezuje države da preduzmu mere kojima će se obezbediti upravljanje prirodnim resursima na održiv način. Ovim dokumentom prvi put je definisan pojam biodiverziteta, a njegova važnost prepoznata je u biološkom, ekološkom, društvenom, ekonomskom i političkom kontekstu. Cilj Konvencije je: 1. očuvanje biološke raznovrsnosti, 2. održivo korišćenje bioloških resursa i biodiverziteta i 3. pristup i pravedna podela dobiti koje proističu iz korišćenja genetičkih resursa¹³⁷. Konvencija se odnosi na biljne i životinjske vrste koje nisu dobijene gajenjem ili kultivizacijom vrsta i predstavlja jedan od najznačajnijih međunarodnih dokumenata kojim se uređuje zaštita biodiverziteta. Ovim dokumentom propisana je obaveza državama da razviju nacionalne strategije, planove ili programe za očuvanje i održivo korišćenje biodiverziteta i da integrišu očuvanje i održivo korišćenje biološke raznovrsnosti u sve relevantne sektorske ili nadsektorske planove, programe i politike. Mere obuhvataju identifikaciju i praćenje biološke raznovrsnosti, in-situ¹³⁸ i ex-situ očuvanje¹³⁹, održivo korišćenje komponenti biološke raznovrsnosti, podsticajne mere, podsticanje naučnih istraživanja i programa obuke, javno obrazovanje i podizanje svesti, regulaciju pristupa

¹³⁶ *The Convention on Biological Biodiversity*, op.cit.

¹³⁷ *Ibid.*

¹³⁸ Obaveza in-situ očuvanja podrazumeva uspostavljanje sistema zaštićenih oblasti ili oblasti u kojima je potrebno preduzeti posebne mere kako bi se očuvala biološka raznovrsnost, kao i preduzimanje mera zaštite, unapređenja i revitalizacije ekosistema, prirodnih staništa i vrsta. Mere in-situ očuvanja uključuju i obavezu država da poštuju, čuvaju i održavaju znanje, inovacije i prakse starosedelačkih i lokalnih zajednica koje se drže tradicionalnog načina življenja važnog za očuvanje i održivo korišćenje biološke raznovrsnosti i da unapređuju njihovu širu primenu. Važna mera je i mera upravljanja i kontrole rizika u odnosu na puštanje u životnu sredinu živih modifikovanih organizama koji su rezultat biotehnologije zbog očekivanih negativnih ekoloških posledica koje bi ovi organizmi mogli imati na biodiverzitet i zdravlje ljudi. Ova odredba ukazuje na svesnost o mogućem negativnom uticaju genetski modifikovanih organizama na životnu sredinu i zdravlje ljudi i obavezuje države da postupaju sa dužnom pažnjom pri postupanju sa biotehnologijom, njenom transferu, rukovanju i korišćenju. (*The Convention on Biological Biodiversity*, op.cit., čl. 8. i 29.)

¹³⁹ Ex-situ mere odnose se na mere očuvanja biološke raznovrsnosti putem sakupljanja i čuvanja bioloških resursa iz prirodnih staništa. To uključuje i uspostavljanje banke gena u državama potpisnicama. Poželjno je da se ove mere sprovedu u zemlji porekla genetičkih resursa.

generičkim resursima i načinima njihovih transfera, regulaciju rukovanja živim modifikovanim organizmima, monitoring, redovno podnošenje izveštaja i drugo¹⁴⁰.

Konvencijom je osnovana Konferencija strana, kao telo koje prati i unapređuje primenu ove Konvencije i po potrebi razmatra i usvaja amandmane na Konvenciju. Svaka Strana ugovornica ima obavezu da podnosi Konferenciji Strana izveštaje o merama koje je preduzela za primenu odrebe Konvencije i njihovoj delotvornosti. U okviru Konferencije Strana osnovan je i Sekretarijat i Podtelo za naučne, tehničke i tehnološke savete¹⁴¹.

Konvencija propisuje brojne mere koje su važne za unapređenje i očuvanje biodiverziteta. Dobra strana ovog dokumenta je i što ustanovljava mehanizme za praćenje njegove primene, što vodi ka efikasnijem poštovanju obaveza od strane država.

Ovaj dokument ne sadrži posebne delove koji se odnose na oblast održive ishrane, ali se sve definisane mere mogu primeniti i na ovu oblast. Tako na primer, obaveza očuvanja biodiverziteta, između ostalog, stvara i obavezu državam da vode računa o uticaju proizvodnje hrane na biodiverzitet i spreče njegovo ugrožavanje tokom procesa poljoprivredne proizvodnje ili sakupljanja šumskih plodova. Imajući u vidu negativne posledice konvencionalne poljoprivredne proizvodnje i neodrživog sakupljanja šumskih plodova na biodiverzitet, ova odredba indirektno upućuje na obavezu uspostavljanja sistema održive ishrane koji se temelji na održivoj poljoprivredi i održivom sakupljanju šumskih plodova. Međutim, mera očuvanja biodiverziteta definisana je na opšti način, što omogućava široko tumačenje i može dovesti do toga da države zanemare ili ne prepoznaju u dovoljnoj meri aspekt proizvodnje hrane u procesu očuvanja biodiverziteta. Ovo se odnosi i na druge mere koje su povezane sa održivom ishranom, kao što je mera poštovanja i očuvanja lokalnih zajednica i praksi i znanja starosedelačkih naroda.

¹⁴⁰ *Ibid.*, članovi 12, 13.

¹⁴¹ Sekretarijat u okviru svojih nadležnosti organizuje sastanke Konferencije Strana, koordinira sa drugim relevantnim međunarodnim telima, izvršava funkcije koje su predviđene Konvencijom protokolima ili mu ih poveri Konferencija Strana i priprema izveštaje o realizaciji svojih funkcija. Podtelo za naučne, tehničke i tehnološke savete je ustanovljeno kao multidisciplinarno telo sastavljeno od vladinih predstavnika koji su kompetentni za relevantne oblasti. Nadležnosti ovog tela su da: 1. obezbedi naučne i tehničke ocene statuse biološke raznovrsnosti, 2. pripremi naučne i tehničke ocene efekata mera preduzetih u skladu sa odredbama Konvencije, 3. identifikuje inovativne tehnologije i know how u vezi sa očuvanjem i održivih korišćenjem biološke raznovrsnosti i pruža savete za unapređenje i razvoj tih tehnologija, 4. obezbedi savete o naučnim programima i međunarodnoj saradnji u oblasti istraživanja i razvoja u ovoj oblasti i 5. odgovara na naučna, tehnička, tehnološka i metodološka pitanja Konferencije strana i njenih podtela.

Takođe, implementacija mera definisanih u ovom dokumentu zahteva ozbiljna ulaganja u ljudske, finansijske i tehnološke resurse što za mnoge zemlje sveta u ovom trenutku predstavlja ozbiljan izazov. Konvencija se temelji na saradnji između država i efikasno postavljenom nacionalnom pravnom i strateškom okviru svake države. Dobro definisan strateški okvir zahteva od država razvijanje nacionalnih strateških planova, preciznih indikatora i jasnih i konkretnih akcionih mera, što zemlje sa nedovoljno iskustva teško mogu da postignu. Nedovoljno konkretno postavljeni ciljevi i indikatori mogu rezultirati formalnim ispunjenjem ciljeva koji nisu praćeni stvarnim promenama u praksi.

3.3. Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune (CITES)

Konvencija o međunarodnom prometu ugroženih vrsta divlje flore i faune usvojena ¹⁴² je 1. jula 1975. godine u Vašingtonu od strane vlada država i predstavlja najvažniji međunarodni dokument u oblasti prometa zaštićenim vrstama. Ovom Konvencijom obezbeđuje se zaštita zaštićenih vrsta divlje flore i faune u međunarodnom prometu i regulišu mere koje treba da preduzme svaka država potpisnica radi sprečavanja prekomerne eksploatacije divlje flore i faune kroz međunarodnu trgovinu.

Konvencija reguliše postupanje sa strogo zaštićenim vrstama i zaštićenim vrstama koje su priznate na međunarodnom nivou, kao i postupanje sa vrstama koje neka od država potpisnica identifikuje kao podložne regulativi u okviru njene jurisdikcije u cilju sprečavanja ili ograničavanja eksploatacije ili čiji se promet može kontrolisati samo u saradnji s drugim Stranama. U Konvenciji je data lista strogo zaštićenih i zaštićenih vrsta (CITES lista).

Strogo zaštićene vrste definisane su u ovom dokumentu kao vrste kojima pretila opasnost od izumiranja, a zahvaćene su ili mogu da budu zahvaćene prometom. Promet ovih vrsta se može dozvoliti samo u izuzetnim slučajevima i mora da podleže strogim propisima kako se ne bi ugrožavao njihov opstanak.

Zaštićene vrste su one kojima trenutno ne pretila opasnost od izumiranja, ali može da zapreti ukoliko se promet takvih vrsta ne podvrgne strogim propisima, ili one koje moraju da budu podvrgnute strogim propisima kako bi se uspostavila efikasna kontrola zaštićenih vrsta

¹⁴² *Zakon o potvrđivanju Konvencije o međunarodnom prometu ugroženih vrsta divlje faune i flore*, Međunarodni, Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 11/2001

kojima može da zapreti opasnost od izumiranja. To su najčešće vrste koje liče na vrste koje treba štiti¹⁴³.

Ova Konvencija je od velikog značaja u oblasti održivog sakupljanja biljnih divljih vrsta u komercijalne svrhe, posebno u oblasti prekograničnog prometa, imajući u vidu da se brojne vrste koje se širom planete sakupljaju u svrhu ishrane ili lečenja nalaze na CITES listi i podležu strogom sistemu zaštite. Ona stvara obavezu državama da uspostave mehanizme zaštite u procesu sakupljanja šumskih plodova u komercijalne svrhe koji će obezbediti očuvanje strogo zaštićenih i zaštićenih vrsta i predstavlja temelj uspostavljanja sistema za održivo korišćenje šumskih plodova.

3.4. Konvencija o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa¹⁴⁴,

Konvencija Saveta Evrope o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa, usvojena 1979. godine u Bernu, reguliše očuvanje vrsta divlje flore i faune i njihovih prirodnih staništa i to naročito onih čija zaštita podrazumeva međunarodnu saradnju. Ona predstavlja prvi regionalni instrument za zaštitu vrsta i njihovih prirodnih staništa. Konvencija se odnosi na sve vrste u Evropi, ali se posebno bavi zaštitom ugroženih i ranjivih vrsta. Države ugovornice se obavezuju da preduzmu sve potrebne mere za očuvanje divlje flore i faune. Mere zaštite uključuju donošenje zakonodavnih i administrativnih mera radi obezbeđenja zaštite staništa i zaštite vrsta¹⁴⁵, kao i unapređenje saradnje između država u oblasti zaštite i istraživanja.

Konvencijom je uspostavljen Stalni odbor, telo koje čine delegacije svake države ugovornice sastavljene od jednog ili više predstavnika. Svaka delegacija prilikom glasanja ima jedan glas, dok Evropske unija ima broj koji je jednak broju država članica. Nadležnosti Stalnog odbora uključuju preispitivanje odredbi Konvencije i razmatranje potrebnih izmena, davanje predloga za dalje poboljšanje primene Konvencije, davanje preporuka o potrebnim merama koje ugovorne strane treba da preduzmu radi ostvarivanja svrhe Konvencije i radi informisanja javnosti o preduzetim aktivnostima. Aktivno uključivanje svih država ugovornica kroz Stalni odbor predstavlja veliki potencijal za efikasnu primenu ovog dokumenta i zalaganje država za očuvanje evropskog biodiverziteta.

¹⁴³ *Ibid.*, član II.

¹⁴⁴ *Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa*, Službeni glasnik RS, br. 102/07.

¹⁴⁵ *Ibid.*, član 1-4.

Konvencija jasno propisuje obavezu državama da donesu i unaprede zakonodavni i strateški okvir koji se odnosi na postupanje sa zaštićenim i ranjivim vrstama, kako se ne ugrozio njihov opstanak. To se direktno odnosi i na oblast održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta jer obaveza zaštite podrazumeva i regulisanje održivog sakupljanja, kako se ne bi ugrozio opstanak nijedne vrste.

Snaga ovog dokumenta je u dobro kreiranim mehanizmima nadzora. Jedan od značajnih mehanizama nadzora za efikasnu primenu ovog dokumenta temelji se na aktivnom uključivanju civilnog sektora kroz status zvaničnog posmatrača rada Stalnog tela i podnošenju izveštaja i pritužbi u slučajevima kršenja odredbi Konvencije. Međutim, ovaj mehanizam u velikoj meri zavisi od kapaciteta civilnog sektora u pojedinačnim državama da se aktivno uključe u ovaj proces, pa se njegova efikasnost može dovesti u pitanje u državama u kojima su kapaciteti niski.

Ovaj dokument ima veliki značaj za očuvanje evropskog biodiverziteta, pa samim tim i za uspostavljanje održivog sistema proizvodnje hrane koji neće ugrožavati biodiverzitet. Međutim, ispunjenje propisanih mera u velikoj meri zavisi od finansijskih resursa država. Ovo se odnosi kako na mere očuvanja biodiverziteta, tako i na druge propisane mere kao što je promovisanje nacionalnih politika, podizanje svesti građana, širenje znanja o značaju očuvanja biodiverziteta, izgradnja kapaciteta civilnog sektora i drugo.

3.5. Evropska konvencija o predelu

Evropska konvencija o predelu¹⁴⁶ Saveta Evrope reguliše zaštitu predela kao bitne komponente ljudskog okruženja, temelja njihovog identiteta i kulturnog i prirodnog nasleđa. Strane ugovornice se obavezuju da obezbede priznavanje predela u svojim zakonodavstvima, kreiraju predeone politike, uspostave procedure za učešće javnosti, regionalnih vlasti i zainteresovanih strana u kreiranju i sprovođenju predeonih politika i integrišu predeo u politike prostornog urbanističkog planiranja, i u kulturne, poljoprivredne, socijalne, ekonomske i politike životne sredine.¹⁴⁷ Posebne mere uključuju podizanje svesti, podsticanje obuke i obrazovanja, identifikaciju i procenu predela, utvrđivanje ciljnih kvaliteta predela i sprovođenje zakona koji se odnose na zaštitu predela.¹⁴⁸ Ovim dokumentom se podstiče evropska saradnja u razmeni informacija, zaštiti pograničnih predela i izgradnji međunarodnih politika i

¹⁴⁶ *Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o predelu*, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 4/2011.

¹⁴⁷ *Ibid.*, član 5.

¹⁴⁸ *Ibid.*, član 6.

programa.¹⁴⁹ Ustanovljena je i Nagrada za predeo Saveta Evrope, kao posebno odlikovanje koje se može dodeliti lokalnim i regionalnim vlastima, kao i nevladinim organizacijama, kao primerima dobre prakse u izgradnji predeonih politika i zaštiti predela.¹⁵⁰

Ovaj dokument ne sadrži posebne odredbe koje se odnose na značaj održive ishrane u kontekstu očuvanja predela. Međutim, propisivanje obaveze očuvanja predela kao prirodnog nasleđa indirektno podrazumeva i sprečavanje negativnog uticaja proizvodnje hrane na prirodno nasleđe i daje podršku izgradnji održivog sistema proizvodnje hrane koji neće ugrožavati predele kao bitne komponente ljudskog okruženja.

Poseban značaj ovog dokumenta predstavlja i isticanje važnosti holističkog pristupa u kreiranju politika. Propisana obaveza integrisanja predela u kulturne, poljoprivredne, socijalne, ekonomske politike, kao i politike životne sredine i urbanog planiranja pruža dobar putokaz za prepoznavanje značaja multisektorske saradnje. Ovo se može primeniti na ceo kontekst održivog razvoja, pa i na aspekt održive ishrane i zaštite biodiverziteta.

3.6. Direktiva o očuvanju prirodnih staništa divlje flore i faune 92/43/EEC¹⁵¹

Na osnovu Konvencije o biološkoj raznovrsnosti u okviru Evropske unije doneta je Direktiva o očuvanju prirodnih staništa divlje flore i faune 92/43/EEZ. Ona predstavlja osnovni instrument za zaštitu prirodnih staništa divlje flore i faune u okviru Evropske unije i ima za cilj da osigura očuvanje biološke raznovrsnosti.

Radi očuvanja prirodnih staništa i staništa vrsta ovim dokumentom je osnovana evropska ekološka mreža posebnih područja Natura 2000. Sve države članice su obavezne da doprinose stvaranju ove mreže i da usvoje zakonske, administrativne i druge mere potrebne za očuvanje prioriternih stanišnih tipova i prioriternih vrsta.

U odnosu na zaštitu divljih biljnih vrsta direktiva propisuje obavezu državama da preduzmu potrebne mere za zaštitu strogo zaštićenih i ugroženih vrsta. Mere zaštite strogo zaštićenih vrsta podrazumevaju zabranu namernog branja, sakupljanja, rezanja, vađenja sa

¹⁴⁹ *Ibid.*, član 7. - 10.

¹⁵⁰ *Ibid.*, član 11.

¹⁵¹ *Council Directive 92/43/EEZ on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora*, The Council of European Communities of 21 May 1992, Official Journal of the European Commission, No L 206 / 7.

korenom ili uništavanja takvih biljaka, kao i njihovo držanje, prevoz i prodaju. Ovo je relevantno i za oblast održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta jer stvara obavezu državama da jasno zabrane sakupljanje strogo zaštićenih vrsta obuhvaćenih ovim dokumentom u komercijalne svrhe. Mere zaštite ugroženih vrsta obuhvataju različite postupke koji imaju za cilj da sakupljanje i iskorišćavanje ovih vrsta ne ugrozi njihov održivi opstanak. To podrazumeva: 1. privremenu zabranu uzimanja primeraka iz divljine 2. regulisanje načina i vremena uzimanja vrsta, 3. uspostavljanje sistema dozvola ili određivanje kvota, 4. regulisanje kupovine, prodaje, ponude na prodaju, držanja radi prodaje ili prevoza vrsta, uzgajanje ovih vrsta i njihovo veštačko razmnožavanje i 5. procenu efikasnosti ovih mera i drugo. Direktiva posebno ističe značaj naučnih istraživanja i uspostavljanja međunarodne saradnje u ovoj oblasti.

Ovaj dokument je od nesumljivog značaja za zaštitu biodiverziteta Evropske unije i definiše niz važnih mera za njegovo očuvanje. Posebno se može istaći značaj uspostavljanja koherentne mreže zaštićenih područja Natura 2000. Međutim, efikasna primena propisanih odredbi zahteva dobru saradnju između država članica Evropske unije, visok stepen kapaciteta profesionalaca u ovoj oblasti i finansijske resurse. Dosadašnji izveštaji ukazuju da ove oblasti predstavljaju izazov u implementaciji ovog dokumenta te bi dalje unapređenje trebalo da bude usmereno ka izgradnji dobrih mehanizama saradnje između država, povećanju kapaciteta profesionalaca, definisanju jasnih strateških okvira i unapređenju finansijskih resursa¹⁵².

3.7. Uredba EU Saveta (EZ) o zaštiti vrsta divlje flore i faune uređenjem trgovine njima br. 338/97¹⁵³ i Uredba Evropske komisije (EZ) br. 865/2006 o utvrđivanju

¹⁵² Za više informacija pogledati na primer izveštaj o implementaciji Natura 2000, Direktive o očuvanju prirodnih staništa divlje flore i faune 92/43/ECC i Direktive o pticama koji je sačinjen od strane Ekološkog instituta Centra za pravo i životnu sredinu i objavljen od strane Komiteta regiona Evropske unije. (Holder, G., McKenna, D., Evelyn, L., *The Implementation of the Natura 2000, Habitats Directive 92/43/ECC and Birds Directive 79/409/EEC – Preparation for an ex-post territorial impact assessment*, European Union, 2015, dostupno na <https://www.ecologic.eu/12587>, pristup 05. septembar 2019).

¹⁵³ *Council Regulation (EC) No. 338/97 of 9 December 1996 on the protection of species of wild fauna and flora by regulating trade therein*, Official Journal of the European Commission, No. L 61/1, dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:31997R0338&from=EN>, pristup 31.01.2019. godine

detaljnih pravila o sprovođenju Uredbe Saveta (EZ) br. 338/97 o zaštiti divlje faune i flore uređenjem trgovine njima¹⁵⁴

U okviru Evropske unije donete su i dve Uredbe koje se odnose na primenu pravnog okvira zaštite biodiverziteta u procesu trgovine zaštićenim vrstama regulisanog Konvenciji o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune (CITES).

Uredba EU Saveta (EC) o zaštiti vrsta divlje flore i faune uređenjem trgovine njima br. 338/97 temelji se na Konvenciji o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune (CITES) i ima za cilj primenu pravila regulisanih CITES konvencijom u zemljama Evropske unije. Uredbom se uređuje unošenje primeraka vrsta u Evropsku uniju, izvoz i ponovni uvoz, izdavanje dozvola i potvrda i planiranje nadzora. Uredbom se uspostavljaju različiti organi sa ciljem da obezbede i unaprede primenu odredbi o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune u zemljama Evropske unije, kao što su Grupa za izvršenje, Grupa za naučni pregled i dr. Uredbom Evropske komisije (EC) br. 865/2006 o utvrđivanju detaljnih pravila o sprovođenju Uredbe Saveta (EZ) br. 338/97 o zaštiti divlje faune i flore uređenjem trgovine njima sadrži detaljna pravila za uređenje ove oblasti. Ovom uredbom detaljno je regulisan način izdavanja potrebnih dokumenata, kao što su dozvole, potvrde, obaveštenja, kao i sadržaj ovih dokumenata.

Odredbe ovih dokumenata koje regulišu trgovinu divljom florom i faunom su u velikoj meri usklađene sa CITES konvencijom. Ipak, neka pravila ukazuju na nešto strožiji sistem zaštite. To se naročito odnosi na veći broj vrsta za koje se zahteva dobijanje izvozne dozvole i manji broj vrsta sa kojima se može trgovati u komercijalne svrhe. Ovo je od značaja i za oblast održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta jer zahteva jasno sagledavanje vrsta koje se mogu sakupljati u komercijalne svrhe.

3.8. Ostali relevantni pravni dokumenti u oblasti zaštite biodiverziteta

Pored navedenih dokumenata, za oblast biodiverziteta relevantna su međunarodna dokumenta iz oblasti zaštite životne sredine koja se odnose na zaštitu prirode, predela, vode,

¹⁵⁴ *Commission Regulation (EC) No. 865/2006 of 4 May 2006 laying down detailed rules concerning the implementation of Council Regulation (EC) No 338/97 on the protection of species of wild fauna and flora by regulating trade therein*, Official Journal of the European Commission, No. L 166/1, dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32006R0865&from=hr>, pristup 08.04.2019. godine

vazduha, klime i učešće građana, kao što su Konvencija o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine¹⁵⁵, Konvencija o močvarama koje su od međunarodnog značaja naročito kao staništa ptica močvarica¹⁵⁶, Konvencija o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja¹⁵⁷, „Međunarodna konvencija o zaštiti novih biljnih sorti¹⁵⁸, Kartagena protokol o biološkoj sigurnosti¹⁵⁹, Međunarodna konvencija za zaštitu ptica¹⁶⁰, Konvencija o saradnji za zaštitu i održivo korišćenje reke Dunav¹⁶¹, Okvirna konvencija o zaštiti i održivom razvoju Karpata¹⁶², Konvencija o borbi protiv dezertifikacije u zemljama sa teškom sušom i/ili dezertifikacijom, posebno u Africi¹⁶³, Konvencija o očuvanju migratornih vrsta životinja¹⁶⁴, Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promeni klime¹⁶⁵, Kjoto protokol uz konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime¹⁶⁶,

Konvencija o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu¹⁶⁷, Protokol uz Konvenciju o prekograničnom zagađivanju vazduha na velike daljine o dugoročnom

¹⁵⁵ *Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti svetske i kulturne baštine*, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 56/74

¹⁵⁶ *Uredba o ratifikaciji Konvencije o močvarama koje su od međunarodnog značaja naročito kao staništa ptica močvarica*, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 9/77

¹⁵⁷ *Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja*, Službeni glasnik RS, Međunarodni ugovori, br. 102/2007

¹⁵⁸ *Zakon o potvrđivanju Međunarodne konvencije o zaštiti novih biljnih sorti*, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 19/2010

¹⁵⁹ *Zakon o ratifikaciji Kartagena protokola o biološkoj zaštiti uz Konvenciju o biološkoj raznovrsnosti, sa aneksima*, Službeni list SCG - Međunarodni ugovori, br. 16/2005.

¹⁶⁰ *Zakon o potvrđivanju Međunarodne konvencija za zaštitu ptica*, Službeni list SFRJ, br. 6/73

¹⁶¹ *Konvencija o saradnji za zaštitu i održivo korišćenje reke Dunav*, Službeni list SCG - Međunarodni ugovori, br. 4/2003

¹⁶² *Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije o zaštiti i održivom razvoju Karpata*, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 102/2007

¹⁶³ *Konvencija o borbi protiv dezertifikacije u zemljama sa teškom sušom i/ili dezertifikacijom, posebno u Africi*, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, broj 102/07

¹⁶⁴ *Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja*, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 102/2007

¹⁶⁵ *Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime*, Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 2/97.

¹⁶⁶ *Zakon o potvrđivanju Kjoto Protokola uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime*, Službeni glasnik RS, br. 88/2007 i 38/2009.

¹⁶⁷ *Zakon o potvrđivanju Konvencije o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu*, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori“, br. 102/2007.

finansiranju Programa saradnje za praćenje i procenu prekograničnog prenosa zagađujućih materija u vazduhu na velike daljine u Evropi (EMEP)¹⁶⁸, Montrealski ugovor o supstancijama koje oštećuju ozonski omotač¹⁶⁹, Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača¹⁷⁰, Konvencija o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima¹⁷¹, Konvencija o sprečavanju i kontroli profesionalnih rizika prouzrokovanih kancerogenim supstancama i agensima¹⁷², Konvencija o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine (Arhurska konvencija)¹⁷³.

U daljem tekstu biće detaljnije prikazana pravna dokumenta koja su od navedenih dokumenata najrelevantnija za oblast zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane, posebno održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta.

Konvencija o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine reguliše zaštitu kulturne i prirodne baštine i prepoznaje uticaj društvenih i ekonomskih promena na opstanak kulturne i prirodne baštine i reguliše obaveze država da zaštite, očuvaju i prenesu budućim generacijama kulturnu i prirodnu baštinu koja se nalazi na njenoj teritoriji. Pod prirodnom baštinom ovaj dokument podrazumeva 1. spomenike prirode koji se sastoje od fizičkih ili bioloških formacija ili skupina tih formacija, a koji imaju izuzetnu univerzalnu vrednost sa estetske ili naučne tačke gledišta, 2. geološke i fiziografske formacije i tačno određene zone koje predstavljaju habitat ugroženih vrsta životinja i biljaka od izuzetne univerzalne vrednosti sa naučne i konzervatorske tačke gledišta i 3. znamenita mesta prirode ili tačno određene prirodne zone koje imaju izuzetnu univerzalnu vrednost sa tačke gledišta nauke, konzerviranja ili prirodnih lepota¹⁷⁴. Konvencijom je uspostavljen Komitet za svetsku baštinu, kao međuvladino telo pri Organizaciji

¹⁶⁸ *Zakon o ratifikaciji Protokola uz Konvenciju o prekograničnom zagađivanju vazduha na velike daljine o dugoričnom finansiranju Programa saradnje za praćenje i procenu prekograničnog prenosa zagađujućih materija u vazduhu na velike daljine u Evropi (EMEP)*, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 2/87.

¹⁶⁹ *Montrealski protokol o supstancijama koje oštećuju ozonski omotač*, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 16/90 i Službeni list Srbije i Crne Gore - Međunarodni ugovori, br. 24/04.

¹⁷⁰ *Zakon o ratifikaciji Bečke konvencija o zaštiti ozonskog omotača*, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 1/90

¹⁷¹ *Zakon o ratifikaciji Konvencije o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima*, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 11/86.

¹⁷² *Zakon o ratifikaciji Konvencije o sprečavanju i kontroli profesionalnih rizika prouzrokovanih kancerogenim supstancama i agensima*, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 3/77.

¹⁷³ *Zakon o potvrđivanju Konvencije o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine*, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 38/09.

¹⁷⁴ *Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti svetske i kulturne baštine*, op.cit., član 2.

ujedinjenih nacija za prosvetu. Komitet na osnovu prijave država članica odobrava upis dobara kulturne i prirodne baštine od svetskog značaja u Spisak svetske baštine i odlučuje o molbama za međunarodnu pomoć u svrhu konzerviranja, popularizacije i rehabilitacije svetske baštine koja je upisana u spisak¹⁷⁵. Konvencijom je osnovan i Fond za zaštitu svetske kulturne i prirodne baštine¹⁷⁶.

Ovaj dokument je značajan za oblast zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane jer očuvanje prirodnih baština podrazumeva sprečavanje svih neodrživih postupanja, pa i sprečavanje neodrživih praksi sakupljanja šumskih plodova koji bi mogli da imaju negativan uticaj na prirodnu baštinu.

Međunarodna konvencija o zaštiti novih biljnih sorti reguliše način priznavanja novih biljnih sorti i uslove za dodeljivanje prava oplemenjivača. Ovom konvencijom sorta se definiše kao skup biljaka unutar jedinstvene botaničke klasifikacije najniže poznate kategorije, koji se, može: 1. definisati na osnovu izražavanja osobina koje su posledica uticaja datog genotipa ili kombinacije genotipova, 2. razlikovati od drugog skupa biljaka po izražavanju barem jedne od datih osobina i 3. smatrati jedinicom u odnosu na mogućnosti sorte za razmnožavanje bez promena¹⁷⁷.

Pravo oplemenjivača se može dodeliti ako je sorta nova, različita, uniformna i stabilna. Zahtev za zaštitu prava oplemenjivača može se podneti nadležnom organu bilo koje ugovorne strane¹⁷⁸. Sorta mora biti označena imenom. Ime sorte treba da bude takvo da omogući identifikaciju sorte¹⁷⁹.

Oplemenjivač ima pravo na proizvodnju, prodaju, uvoz, izvoz i skladištenje reprodukcionog, ubranog i drugog materijala nove sorte. Nijedna ugovorna strana ne može ograničiti slobodno korišćenje prava oplemenjivača, osim u slučaju zaštite javnog interesa.

Ovaj dokument je značajan i za oblast održive ishrane jer su definisana pravila o priznavanju novih biljnih sorti relevantna i za oblast održive poljoprivrede.

Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promeni klime ima za cilj postizanje stabilizacije koncentracije gasova staklene bašte u atmosferi na nivou koji bi sprečavao opasne uticaje na klimatski sistem¹⁸⁰. Takav nivo bi trebao da se postigne u vremenskom periodu koji

¹⁷⁵ *Ibid.*, član 8.-14.

¹⁷⁶ *Ibid.*, član 15.

¹⁷⁷ *Zakon o potvrđivanju Međunarodne konvencije o zaštiti novih biljnih sorti*, član 1.

¹⁷⁸ *Ibid.*, član 10.

¹⁷⁹ *Ibid.*, član 20.

¹⁸⁰ *Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime*, op.cit., član 2.

bi omogućio da se na prirodan način ekosistemi prilagode promeni klime, da ne bude ugrožena proizvodnja hrane i da se omogući dalji stabilan ekonomski razvoj. Konvencija definiše sledeće principe: 1. princip jednakosti i zajedničke odgovornosti država u zaštiti klimatskih sistema uz vodeću ulogu razvijenih zemalja, 2. uzimanje u obzir konkretnih potreba i specifičnosti zemalja u razvoju, 3. princip predostrožnosti, 4. princip integralnosti mera zaštite klimatskog sistema u nacionalne programe razvoja i 5. princip saradnje u unapređenju podsticajnog i otvorenog međunarodnog ekonomskog sistema¹⁸¹. Smanjivanje emisije gasova koji izazivaju efekat staklene bašte dalje je uređeno Kjoto Protokolom uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime. Ovim dokumentom regulisano je smanjenje šest gasova koji izazivaju efekat staklene bašte, ugljen dioksida, metana, azot-suboksida, fluorougljovodonika, perfluorougljovodonika i heksafluorida. Kao prioritetne zemlje za smanjenje emisije gasova određene su industrijske zemlje koje najviše zagađuju životnu sredinu. Iako je prvenstveni cilj ovih dokumenata sprečavanje klimatske krize, njihova efikasna primena je u direktnoj vezi sa proizvodnjom hrane i obezbeđivanjem adekvatne ishrane u budućnosti.

Kartagena protokol o o biološkoj sigurnosti reguliše zaštitu biološkog diverziteta od potencijalnih rizika transfera, upravljanja i korišćenja modifikovanih živih organizama stvorenih modernom tehnologijom koji mogu imati štetne posledice na ljudsko zdravlje. Dokument je posebno usmeren na prekogranični promet. Ovim dokumentom države se obavezuju da obaveste Ustanove za biozaštitnu kontrolu o svakoj odluci o unutrašnjoj upotrebi modifikovanog živog organizma koji može biti predmet prekograničnog prometa u obliku hrane, stočne hrane ili za preradu, u roku od 15 dana od donošenja takve odluke. Prekogranični promet mora se odvijati u bezbednim uslovima uključujući primenu standarda u odnosu na pakovanje i transport¹⁸². Takođe, svaka država ima pravo da u prekograničnom prometu, u svako vreme, u svetlu novih naučnih informacija o štetnim uticajima modifikovanih organizama na očuvanje biološke raznovrsnosti i ljudsko zdravlje, razmotri i promeni odluku u vezi s nameravanim prekograničnim prometom i odbije uvoz¹⁸³. Ovaj dokument je od velikog značaja za uspostavljanje sistema održive ishrane jer omogućava državama da u svakom trenutku spreče negativne uticaje upotrebe modifikovanih organizama u proizvodnji hrane. Ipak, efikasna primena ovog dokumenta zahteva ozbiljne ljudske, tehničke i finansijske resurse, dobre naučne kapacitete i znanja za sagledavanje negativnih uticaja modifikovanih organizama

¹⁸¹ *Ibid.*, član 3.

¹⁸² Član 18.

¹⁸³ Član 12.

na prirodu i čoveka i jasnu posvećenost država stvaranju održivog sveta umesto zadovoljavanja kratkoročnih interesa.

Konvencija o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine (Arhurska konvecija) uređuje pravo na dostupnost informacija, učešće javnosti u donošenju odluka i pravo na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine. Ovaj dokument ima za cilj da svakom pojedincu omogući da učestvuje u izgradnji zdravog životnog okruženja. Strane potpisnice se obavezuju da preuzmu niz zakonodavnih, upavnih i drugih mera kako bi se obezbedilo učešće građana u donošenju odluka o životnoj sredini. Ove mere, između ostalog obezbeđuju učešće u donošenju odluka, pravo na pravnu zaštitu po pitanjima životne sredine bez diskriminacije, promovisanje ekološkog obrazovanja i ekološke svesti kod javnosti, transparentnost i dostupnost informacija, pružanje podrške organizacijama i udruženjima koja rade u oblasti zaštite životne sredine. Posebno se utvrđuje pravo učešća javnosti tokom priprema planova i programa i politika u vezi sa životnom sredinom, kao i tokom pripreme izvršnih propisa i opšteprimenjivih zakonski obavezujućih noramativnih instrumenata¹⁸⁴. Države su dužne da prikupljaju informacije iz oblasti životne sredine i da ih učine dostupnim javnosti. Svako ima pravo da zahteva od organa javnih vlasti informacije o životnoj sredini¹⁸⁵. Ovaj dokument propisuje aktivno učešće građanja u stvaranju održivog društva i kao takav je od nesumljivog značaja i za oblast održive ishrane.

4. Međunarodni strateški okvir zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane i zelene ekonomije

4.1. Strateški plan Konvencije o biološkoj raznovrsnosti 2011-2020

Strateški plan Konvencije o biološkoj raznovrsnosti 2011-2020 je usvojen je na desetom sastanku država članica održanom 2010. godine u Nagoji. Cilj ovog dokumenta je da promoviše efikasnu implementaciju Konvencije o biološkoj raznovrsnosti i da postavi fleksibilan okvir za ostvarivanje nacionalnih i regionalnih strateških ciljeva u oblasti očuvanja i unapređenja biodiverziteta.

¹⁸⁴ *Zakon o potvrđivanju Konvencije o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine*, op.cit., član 7. - 8.

¹⁸⁵ *Ibid.*, član 4. - 5.

Vizija ovog strateškog dokumenta je „Živeti u harmoniji sa prirodom“ i svet koji će do 2050. godine uspostaviti sistem u kome se biodiverzitet vrednuje, čuva i obnavlja, ekosistemi se održavaju i obezbeđuju se benefiti za sve ljude. Misija Strateškog plana je da se preduzmu efektivne i kontinuirane mere za zaustavljanje gubitka biodiverziteta kako bi do 2020. godine ekosistemi postali otporni i nastavili da obezbeđuju zdrav život planete i svih vrsta na njoj i da doprinose dobrobiti ljudi i smanjenju siromaštva.

Ovaj dokument postavlja strateške ciljeve u oblasti očuvanja i unapređenja biodiverziteta u pet strateških oblasti. One obuhvataju smanjenje uzroka gubitka biodiverziteta i direktnih pritisaka na njega, poboljšanje statusa biodiverziteta, povećanje dobiti koje obezbeđuje biodiverzitet i poboljšanje sprovođenja kroz participativno planiranje, upravljanje znanjem i izgradnju kapaciteta.

Neke od definisanih mera usmerene su na podizanje svesti ljudi o vrednosti biodiverziteta i načinima održivog postupanja, obezbeđivanje efektivnog učešća domorodačkog i lokalnog stanovništva pri donošenju odluka na svim nivoima, unapređenje korišćenja naučnih znanja i tehnologija, usvajanje nacionalnih strateških instrumenata i akcionih planova u oblasti zaštite biodiverziteta, mobilizaciju finansijskih resursa za efektivnu implementaciju svih definisanih mera i usvajanje planova za postizanje održive proizvodnje i potrošnje i korišćenje prirodnih resursa u okviru ekoloških limita.

Ovaj dokument definiše važne mere i ciljeve u oblasti unapređenja i zaštite biodiverziteta. On predstavlja osnovu za izgradnju nacionalnih strateških politika u skladu sa Konvencijom o biološkoj raznovrsnosti. Međutim, definisane mere su često opšteg karaktera bez navođenja konkretnih i specifičnih mera za dostizanje postavljenih ciljeva. Ovo bi moglo da predstavlja ozbiljan izazov državama u kreiranju efikasnih nacionalnih strateških politika.

U ranijim izlaganjima već je istaknuto da nacionalna strateška rešenja za primenu propisanih mera zahtevaju ozbiljna ulaganje u ljudske, finansijske i tehnološke resurse što može predstavljati izazov za ostvarivanje u praksi. Dosadašnje procene o primeni ovog strateškog dokumenta pokazuju da je manjak resursa jedan od ozbiljnih problema u borbi za očuvanje biodiverziteta i primeni propisanih mera.¹⁸⁶ Konkretnije definisane mere za izgradnju efikasnih mehanizama finansiranja kao što su na pr. plaćanja za usluge ekosistema, zeleno tržište, fiskalne reforme u zaštiti životne sredine, kao i mehanizama za unapređenje ljudskih i tehničkih kapaciteta bi mogle biti način za prevazilaženje ovog problema.

¹⁸⁶ UNEP, *Assesment of post-2010 National Biodiversity Strategies and Actions Plans*, Kenya: UNEP, 2018, str.

Dodatni problem u kreiranju strateških politika predstavlja i jasno definisanje nadležnosti različitih sektora i kreiranje dobrih mehanizama intersektorske saradnje. Procene ukazuju da u ovom trenutku problemi u intersektorskoj saradnji postoje na svim nivoima¹⁸⁷.

Unapređenje strateških politika u ovoj oblasti bi trebalo da bude usmereno na definisanje jasnih i konkretnih mera za implementaciju postavljenih ciljeva koji bi uključio institucionalni, zakonodavni, strateški i finansijski nivo. U odsustvu konkretnije definisanih mera efikasnost primene u velikoj meri i dalje zavisi od posvećenosti nacionalnih politika zaštiti biodiverziteta i u skladu sa tim i postavljenih nacionalnih razvojnih prioriteta.

4.2. UN Agenda za održivi razvoj do 2030. godine

UN Agenda za održivi razvoj¹⁸⁸ do 2030. godine usvojena je 2015. godine na Samitu Ujedinjenih nacija o održivom razvoju od strane Generalne skupštine Ujedinjenih nacija. Agenda predstavlja plan transformacije sveta u pravcu stvaranja održivog društva. Ovaj dokument postavlja 17 ciljeva¹⁸⁹ i 169 podciljeva održivog razvoja koji se u ovom trenutku razvoja smatraju ključnim za čovečanstvo i planetu, a koji se temelje na istovremenom unapređenju ekonomske, društvene i ekološke dimenzije održivog razvoja.

¹⁸⁷ UNEP, *Assesment of post-2010 National Biodiversity Strategies and Actions Plans*, op.cit., str. 10

¹⁸⁸ *Transforming Our World: 2030 Agenda for Sustainable Development Goals*, op.cit.

¹⁸⁹ Postavljeni ciljevi su: 1. Okončati siromaštvo svuda i u svim oblicima, 2. Okončati glad, postići bezbednost hrane i poboljšanu ishranu i promovisati održivu poljoprivredu, 3. Obezbediti zdrav život i promovisati blagostanje za ljude svih generacija, 4. Obezbediti inkluzivno i kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti celoživotnog učenja, 5. Postići rodnu ravnopravnost i osnaživati sve žene i devojčice, 6. Obezbediti sanitarne uslove i pristup pijaćoj vodi za sve, 7. Osigurati pristup dostupnoj, pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji za sve, 8. Promovisati inkluzivan i održiv ekonomski rast, zaposlenost i dostojanstven rad za sve, 9. Izgraditi prilagodljivu infrastrukturu, promovisati održivu industrijalizaciju i podsticati inovativnost, 10. Smanjiti nejednakost između i unutar država, 11. Učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, bezbednim, prilagodljivim i održivim, 12. Obezbediti održive oblike potrošnje i proizvodnje, 13. Preduzeti hitnu akciju u borbi protiv klimatskih promena i njenih posledica, 14. Očuvati i održivo koristiti okeane, mora i morske resurse za održiv razvoj, 15. Održivo upravljati šumama, suzbiti dezertifikaciju, zaustaviti i preokrenuti degradaciju zemljišta i sprečiti uništavanje biodiverziteta, 16. Promovisati miroljubiva i inkluzivna društva za održivi razvoj, obezbediti pristup pravdi za sve i izgraditi efikasne, pouzdane i inkluzivne institucije na svim nivoima, 17. Učvrstiti globalno partnerstvo za održivi razvoj (*Transforming Our World: Agenda for Sustainable Development Goals*, op.cit.)

U odnosu na pitanje zaštite biodiverziteta u kontekstu zelene ekonomije svi postavljeni ciljevi su relevantni jer obezbeđuju postizanje društvene, ekonomske i ekološke dimenzije održivog razvoja kroz prevazilaženje ključnih problema u društvu, uspostavljanje održive ekonomije i zaštitu životne sredine.

Međutim, radi jasnijeg sagledavanja strateških zahteva koji se odnose na zaštitu biodiverziteta u kontekstu zelene ekonomije biće detaljnije razmotreni ciljevi 2, 8, 12 i 15 koji obuhvataju pravo na ishranu, održivu poljoprivredu, održivi ekonomski rast, održivo upravljanje šumama i održivu proizvodnju i potrošnju.

Cilj 2. odnosi se na sprečavanje gladi u svetu, unapređenje kvaliteta ishrane i bezbednosti hrane i promovisanje održive poljoprivrede. Radi postizanja ovog cilja države se obavezuju da obezbede svim ljudima, a posebno siromašnim i ljudima u osetljivim situacijama, uključujući decu, pristup zdravoj, hranjivoj, dovoljnoj hrani tokom cele godine i da spreče neuhranjenost.

U oblasti održive poljoprivrede dokument teži ka udvostručenju produktivnosti i zarade malih proizvođača hrane, posebno proizvođača iz osetljivih grupa kroz jednak pristup zemljištu, resursima za proizvodnju hrane, znanju, finansijskim servisima, tržištu i mogućnostima za dodatnom zaradom. Posebno se ističe povećanje investicija u oblasti ruralnog razvoja, naučnih istraživanja i produženih servisa kroz međunarodnu saradnju. Strateški ciljevi u oblasti održive poljoprivrede zahtevaju i uspostavljanje održivih sistema za proizvodnju hrane radi očuvanja ekosistema, adaptacije na klimatske promene, promene vremena, suše, poplave i unapređenja plodnosti zemljišta. Rok za uspostavljanje banaka gena biljaka i semena na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou određen je do 2030. godine.

Cilj 8. koji se između ostalog odnosi na uspostavljanje održivog ekonomskog razvoja podrazumeva povećanje godišnjeg ekonomskog rasta za 7 procenata, uspostavljanje razvojnih politika koje podstiču kreativnost, inovacije, preduzetništvo, jačanje malih i srednjih preduzeća, postizanje zapošljavanja ljudi iz osetljivih grupa i pristup finansijskim servisima za postizanje održivog ekonomskog razvoja. Ovaj cilj u uskoj je vezi i sa ciljem 9. koji se odnosi na uspostavljanje održive infrastrukture u oblasti industrije i povećanje korišćenja zelenih tehnologija.

Cilj 12. odnosi se na uspostavljanje sistema održive proizvodnje i potrošnje. On se zasniva na uspostavljanju održivih upravljačkih praksi, održivom korišćenju prirodnih resursa i uspostavljanju ekološkog sistema upravljanja hemikalijama i otpadom. Posebno se ističe i značaj jačanja svesti građana o važnosti održivih sistema proizvodnje i potrošnje, kao i

promovisanja održivih praksi u kompanijama, posebno velikim i transnacionalnim kompanijama.

Cilj 15. odnosi se na zaštitu, obnavljanje i promovisanje održivog korišćenja ekosistema, održivo upravljanje šumama, sprečavanje disertifikacije, degradacije zemljišta i gubitka biodiverziteta. Jedna od mera koja se predviđa u okviru ovog cilja jeste i preduzimanje hitnih akcija za sprečavanje sakupljanja i prometa zaštićenih vrsta flore i faune i ilegalnog prometa. Ostale mere uključuju integrisanje vrednosti ekosistema i biodiverziteta u nacionalne i lokalne politike, razvojne procese, strategije za smanjenje siromaštva, mobilisanje značajnih resursa i svih izvora na svim nivoima za finansiranje održivog sistema upravljanja šumama, pošumljavanje, preduzimanje mera za spečavanje gubitka biodiverziteta i zaštitu i prevenciju izumiranja vsta i drugo.

UN Agenda za održiv razvoj sadrži važne ciljeve koji vode ka stvaranju budućeg, održivog društva. Međutim, ovaj dokument je deklaratornog karaktera, ciljevi u njemu su predstavljeni na opšti način, bez definisanja specifičnih mera za ispunjenje postavljenih ciljeva. To se odnosi i na predstavljene ciljeve koji tako definisani više predstavljaju neku vrstu putokaza državama nego efikasan mehanizam za izgradnju održivog društva.

Razvijanje zelene ekonomije u oblasti organske proizvodnje i održivog sakupljanja biljnih divljih vrsta može ozbiljno podržati ostvarivanje definisanih ciljeva. Međutim, za razvijanje zelene ekonomije potrebno je jasno definisanje načina usklađivanja svih dimenzija održivog razvoja i postizanja njihove ravnomerne zastupljenosti. U prvom poglavlju je već istaknuto da je jedan od ključnih izazova u postizanju održivog razvoja upravo nejasno definisanje sadržine različitih dimenzija održivog razvoja, posebno ekonomske, ekološke i društvene dimenzije. Ni ovaj dokument ne određuje dovoljno jasno njihovu sadržinu, a definisane mere za njihovo usklađivanje su ponekad protivrečne.

Tako na primer, u odnosu na društvenu dimenziju održivog razvoja ovaj dokument postavlja nekoliko ciljeva koji su usmereni na prevazilaženje nejednakosti u svetu i borbu protiv siromaštva. Međutim, dokument vezuje merenje napretka društva za bruto nacionalni dohodak koji se do sada nije pokazao kao dobar indikator, već je uticao na održavanje društvene nejednakosti, o čemu je već bilo reči u prvom poglavlju. Takođe, neki postavljeni ciljevi koji se odnose na usklađivanje ekonomskog i ekološkog rasta se čine oprečni. Tako na primer, u cilju 8 koji se odnosi na uspostavljanje održivog ekonomskog rasta, teži se rastu bruto nacionalnog dohotka za 7 procenata godišnje, dok se istovremeno zahteva da se uspostavi održiva proizvodnja i potrošnja. Postavlja se pitanje na koji način je to moguće postići u situaciji kada sadašnji zahtevi potrošnje već uveliko prevazilaze sposobnost održivog razvoja planete,

na šta je ukazano u prvom poglavlju. Dokument ne definiše specifične mere koje bi možda mogle da daju odgovor na ovo pitanje.

Jasno je da održivi razvoj zahteva ozbiljno sagledavanje uzroka koji su doveli do sadašnjeg stanja na planeti i uspostavljanje novih društvenih i ekonomskih okvira koji će moći da podrže stvaranje globalnog održivog društva. Ovaj dokument svakako ima takvu viziju, ali su definisane mere previše deklaratornog karaktera, što omogućava dalje održavanje postojećeg stanja ili usporava promene. Dalji koraci u ostvarivanju ove globalne vizije zahtevaju da se ovaj dokument operacionalizuje kroz konkretnije definisanje specifičnih mera i razvijanje specifičnih, merljivih, dostižnih, realističnih i vremenski određenih podciljeva. Ovo bi bilo i od velike koristi državama u procesu daljeg unapređenja nacionalnih strateških okvira u pravcu održivog razvoja.

4.3. UN Strateški plan za šume, 2017-2030

Ovaj strateški dokument daje globalni okvir za održivo upravljanje šumama i drvećem izvan šuma i smanjenje degradacije šumskih ekosistema.

Vizija dokumenta je da upravljanje svim tipovima šuma i drveća izvan šuma bude održivo, da doprinosi održivom razvoju i obezbeđuje ekonomske, društvene, ekološke i kulturne benefite za sadašnje i buduće generacije. Dokument prepoznaje neophodnost hitnog uspostavljanja održivog upravljanja šumama, naročito imajući u vidu procene da će do 2050. godine svetska populacija dostići 9,6 biliona ljudi, te će pritisak na šumski ekosistem biti još veći. U odnosu na povećanje šumskih ekosistema ovim dokumentom postavljen je cilj da se globalna pokrivenost šumama do 2030. godine poveća za 3 procenta.

Dokument definiše šest strateških ciljeva u oblasti održivog upravljanja šumama koji se odnose na nadoknadu gubitka šumskog pokrivača kroz održivo upravljanje šumama, poboljšanje ekonomske, socijalne i ekološke koristi od šuma, povećanje zaštićenih šumskih područja i oblasti održivog upravljanja šumama, povećanje mobilizacije finansijskih resursa i jačanje naučne i tehničke saradnje, promovisanje okvira za implementaciju sistema održivog upravljanja šumama i poboljšanje saradnje, koordinacije i sinegije u oblasti šuma.

Uspostavljanje održivog načina upravljanja šumama prepoznato je kao jedna od ključnih mera unapređenja i zaštite šumskih ekosistema. U odnosu na aspekt održive ishrane ovaj dokument jasno prepoznaje značaj šumskih proizvoda u obezbeđivanju hrane i sticanju ekonomske koristi. On definiše mere koje se odnose na unapređenje ekonomske koristi od šuma, povećanje doprinosa šuma u obezbeđivanju hrane i uspostavljanje održivog korišćenja

šumskih proizvoda. Uspostavljanje sistema održivog sakupljanja šumskih plodova istaknuto je i u kontekstu očuvanja biodiverziteta.

Neke od definisanih mera usmerene su na integrisanje održivog upravljanja šumama u nacionalne planove održivog razvoja i smanjenja siromaštva, unapređenje sistema nadzora i sprečavanje ilegalne trgovine, jačanje multisektorske saradnje, unapređivanje znanja, povećanje dostupnosti informacija, mobilizaciju finansijskih resursa za postizanje održivog upravljanja šumama, uspostavljanje javno-privatnih partnerstava.

Ovim dokumentom formiran je Forum Ujedinjenih nacija za šume u okviru Ekonomskog i socijalnog saveta Ujedinjenih nacija, kao telo nadležno za praćenje ostvarivanja strateških ciljeva u oblasti šuma.

Značaj ovog dokumenta je i u tome što prepoznaje i ističe važnost sinergije različitih oblasti za postizanje održivog razvoja u oblasti šuma, a posebno oblasti koje se odnose na borbu protiv siromaštva, ravnopravnost polova i osnaživanje žena, postizanje standarda u oblasti rada, unapređenje rada malih i srednjih preduzeća, jačanje naučne i tehničke saradnje, smanjenje rizika od katastrofa, ekoturizma i druge. Ovo ukazuje na široko sagledavanje vrlo kompleksne oblasti unapređenja biodiverziteta i zaštite prirode čija je zaštita i unapređenje moguće jedino kroz multidisciplinarni i multisektorski pristup koji sagledava svet iz jednog holističkog ugla i povezuje društvene, ekonomske i ekološke aspekte održivog razvoja u jednu celinu.

Sve istaknute mere daju dobar osnov za uspostavljanje sistema održivog upravljanja šumama i održivog korišćenja šumskih plodova. Međutim, definisane mere su opšteg karaktera, bez definisanja specifičnih i konkretnih mera potrebnih za njihovo dostizanje. Efikasna integracija definisanih mera u nacionalne politike zahteva ozbiljne ljudske i tehničke kapacitete i dobre finansijske resurse. Ovo bi moglo predstavljati izazov za mnoge zemlje, imajući u vidu dosadašnja iskustva u primeni strateških dokumenata u oblasti održivog razvoja koja ukazuju da je manjak resursa prepoznat kao jedan od ključnih izazova u njihovoj primeni¹⁹⁰. Ipak, i pored istaknutih nedostataka ovaj dokument je od velikog značaja za oblast zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane jer nosi poruku o važnosti uspostavljanja sistema održivog sakupljanja šumskih plodova i o ozbiljnom potencijalu šumskih plodova za ishranu i privređivanje budućih generacija. Takođe, on podiže svest o važnosti šumskih ekosistema za opstanak planete i odgovornosti čoveka za njihovo očuvanje i unapređenje.

¹⁹⁰ Pogledati na primer UNEP, *Assesment of post-2010 National Biodiversity Strategies and Actions Plans*, Kenya: UNEP, 2018, o kome je bilo reči u prethodnim izlaganjima u ovom poglavlju.

4.4. Program UN održive potrošnje i proizvodnje¹⁹¹

Ovaj program je usvojen u okviru Konferencije Ujedinjenih nacija o održivom razvoju Rio+20, kao sastavni deo dokumenta „Budućnost kakvu želimo“. On predstavlja globalni okvir za jačanje međunarodne saradnje u uspostavljanju održivih načina proizvodnje i potrošnje.

Program se temelji na pružanju podrške zemljama u razvoju za prelazak na održive sisteme proizvodnje i potrošnje i uspostavljanje zelenog ekonomskog razvoja. On između ostalog, uključuje mere finansijske i tehničke pomoći, razmenu informacija i znanja za primenu modela održive proizvodnje i potrošnje, inicijativa i najboljih praksi, unapređenje kapaciteta, podizanje svesti i uspostavljanje saradnje i razvoj novih partnerstava.

Implementacija ovog dokumenta zasniva se na dobrovoljnom volonterskom učešću i doprinosu svih uključenih aktera i uključuje nekoliko tela u okviru Ujedinjenih nacija i to Sekretarijat u okviru Programa ujedinjenih nacija za zaštitu životne sredine, Grupu za koordinaciju Ujedinjenih nacija, (UN Interagency Coordination Group), Mali odbor, Nacionalne fokalne tačke i ad interim Telo država članica u okviru Ekonomskog i socijalnog saveta Ujedinjenih nacija¹⁹².

Značaj ovog dokumenta je u prepoznavanju održive proizvodnje i potrošnje kao važne karike u izgradnji održivog društva. U njemu su postavljene osnove za kreiranje nacionalnih politika u oblasti održive proizvodnje i potrošnje. Međutim, primena ovog dokumenta takođe zahteva definisanje specifičnih mera i koraka koje bi državama dale bolje smernice za izradu nacionalnog strateškog okvira u ovoj oblasti ili njegovo integrisanje u postojeća dokumenta u oblasti održivog razvoja. Sa stanovišta održive ishrane ovaj dokument je od velikog značaja jer pruža direktnu podršku širenju održive proizvodnje i potrošnje hrane. Ovo se odnosi i na održivu poljoprivredu i na održivo sakupljanje šumskih plodova.

¹⁹¹ *The Future We Want*, op.cit.

¹⁹² *Ibid.*

4.5. Strategija održivog razvoja Evropske unije¹⁹³

Strategija održivog razvoja Evropske unije predstavlja dugoročnu viziju održivosti u kojoj su ekonomski i društveni razvoj i zaštita životne nedovojivi i međusobno se podržavaju. Strategija je usvojena 2001. godine, revidirana je dva puta, a poslednja revidirana verzija strategije je usvojena 2009. godine. Dokument se temelji na strateškim ciljevima Evropske unije postavljenim u Lisabonskom strategiji koja razvoj Evropske unije vidi u pravcu stvaranja kompetitivne ekonomije zasnovane na znanju, održivom razvoju, otvaranju novih radnih mesta i stvaranju društvene kohezije. Definisani ciljevi uključuju 1. socioekonomski razvoj, 2. klimatske promene i energiju, 3. održivi transport, 4. održivu proizvodnju i potrošnju, 5. očuvanje i upravljanje prirodnim resursima, 6. javno zdravlje, 7. socijalnu inkluziju, 8. demografske promene, 9. globalno partnerstvo i 10. dobro upravljanje.¹⁹⁴

Iako ovaj dokument sadrži važne ciljeve za postizanje održivog razvoja analiza upućuje na zaključak da je on u velikoj meri izveštajnog, a ne strateškog karaktera. Takođe, ako se ciljevi uporede sa drugim instrumentima održivog razvoja, posebno sa UN Agendom za održivi razvoj, može se zaključiti da su strateški ciljevi održivog razvoja na nivou Evropske unije uže postavljeni, naročito u odnosu na društveni aspekt održivog razvoja. Iz ugla održive ishrane, posebno se može primetiti da nedostaju ciljevi koji se odnose na ostvarivanje prava na ishranu i uspostavljanje sistema održive poljoprivrede i održivog sakupljanja šumskih plodova. Ovi ciljevi u UN Agendi za održivi razvoj definisani kroz cilj 2. koji se odnosi na okončanje gladi, postizanje bezbednosti hrane i promovisanje održive poljoprivrede i cilj 15. koji se odnosi na održivo upravljanje šumama. Iako je strateški pravac Evropske unije u ovoj oblasti nesporan, na šta ukazuju druga strateška dokumenta o kojima će biti reči u nastavku ovog poglavlja, Strategija održivog razvoja Evropske unije kao osnovni strateški dokument održivog razvoja trebalo bi da sadrži jasnije definisane ciljeve koji se odnose na održivu ishranu. Ovo se odnosi i na održivu poljoprivredu i na održivo sakupljanje šumskih plodova.

¹⁹³ *Mainstreaming sustainable development into EU policies: 2009 Review of the European Union Strategy for Sustainable Development*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 24.7.2009, COM (2009) 400 of 27 April 2009.

¹⁹⁴ *Ibid.*

4.6. Strategija o zaštiti biodiverziteta Evropske unije do 2020. godine

Strategija o zaštiti biodiverziteta Evropske unije usvojena je 2011. godine i sadrži 6 ciljeva i 20 mera za njihovo postizanje koje treba ostvariti do 2020. godine. Definisani ciljevi obuhvataju 1. zaštitu vrsta i staništa, 2. održavanje i obnavljanje ekosistema i njihovih usluga, 3. osiguranje održivosti poljoprivrede i šumarstva, 4. unapređenje održivosti ribolova i zdravlja mora, 5. borbu protiv invazivnih stranih vrsta i 6. pomoć u zaustavljanju gubitka biodiverziteta.

Strategija prepoznaje važnost očuvanja biodiverziteta i ekosistema, hitnog zaustavljanja njihovog gubitka i usmerava ekonomiju ka održivog i zelenoj ekonomiji. Ova dokument postavlja cilj da se do 2020. godine ostvari porast očuvanja i zaštite staništa za 100 posto, očuvanja i zaštite vrsta za 50 posto, obnovi 15 posto degradiranih ekosistema, identifikuju invazivne vrste koje remete biodiverzitet Evrope i načini za njihovo suzbijanje i unapredi zaštita vrsta i staništa koji su pod uticajem poljoprivrede i šumarstva. Jedan od važnih mera je i mera unapređenja doprinosa Evropske unije u sprečavanju globalnog gubitka biodiverziteta.

U kontekstu održive ishrane najvažniji je cilj koji se odnosi na osiguranje održivosti poljoprivrede i šumarstva. Mere za ostvarivanje ovog cilja podrazumevaju povećanje direktnih isplata u okviru programa poljoprivredne politike, unapređenje ruralnog razvoja, uključivanje zemljoradnika i šumara u zajednički rad na zaštiti biodiverziteta, očuvanje i podržavanje genetičke raznovrsnosti u poljoprivredi. U oblasti održivog upravljanja šumama mere uključuju i podsticanje vlasnika šuma da poboljšaju i zaštite biodiverzitet šuma, kao i integrisanje mera za očuvanje biodiverziteta u planove za upravljanje šumama.

Ovaj strateški dokument sadrži niz važnih strateških mera za obezbeđenje zaštite biodiverziteta u okviru Evropske unije. To je redak strateški dokument koji jasno prepoznaje i ističe međusobnu povezanost održive poljoprivrede i održivog šumarstva u kontekstu očuvanja biodiverziteta i koji definiše mere zajedničke saradnje zemljoradnika i šumara u zaštiti biodiverziteta. Takođe je redak strateški dokument u oblasti zaštite biodiverziteta koji kao jedan od ciljeva u zaštiti biodiverziteta ističe uspostavljanje održive poljoprivrede i šumarstva. To direktno upućuje na zaključak da ovaj dokument jasno prepoznaje vezu između održive ishrane i zaštite biodiverziteta i važnost unapređenja ove oblasti u kontekstu zaštite biodiverziteta i održivog razvoja.

4.7. Strategija za šume Evropske unije: za sektor šume i sektor koji se temelji na šumama

Strategija je usvojena 2013. godine sa ciljem da obezbedi održivo upravljanje šumama na području Evropske unije i sektor šuma poveže sa drugim sektorima koji utiču na upravljanje šumama. Uspostavljanje održivog upravljanja šumama u Evropskoj uniji realizuje se preko procesa Forest Europe koji primenjuju politike država članica, a koji predstavlja dinamičan koncept sa međunarodnim, regionalnim i lokalnim nivoima. Ciljevi su definisani u osam prioritetnih područja i uključuju: 1. podršku ruralnim i urbanim zajednicama, 2. podsticanje konkurentnosti i održivosti industrija koje se temelje na šumama, bioenergije i šireg zelenog upravljanja u okviru Evropske unije, 3. šume u klimi koja se menja, 4. zaštitu i poboljšanje usluga ekosistema, 5. poboljšanje baze znanja o šumama, 7. novo i inovativno šumarstvo i proizvode sa dodatnom vrednošću i 8. saradnju u svrhu koherentnog upravljanja šumama i njihovog boljeg razumevanja.

Mere za uspostavljanje održivog upravljanja šumama obuhvataju modernizaciju šumarskih tehnologija, inovacije, poboljšanje otpornosti, očuvanje genetičkih resursa, zaštitu šuma i informisanje, očuvanje biodiverziteta, podizanje svesti i znanja, podizanje kapaciteta, unapređenje saradnje, učešće i drugo. Posebno se definiše uspostavljanje Evropskog sistema informisanja o šumama kroz integraciju postojećih informacionih sistema i usklađivanje informacija o šumama koji se prikupljaju u okviru programa INSPIRE (Infrastruktura za prostorno informisanje u Evropskoj zajednici), SEIS (Zajednički sistem informisanja o životnoj sredini) i Copernicus (Program Evropske komisije za posmatranje zemlje).

Ovaj dokument sadrži niz važnih ciljeva i mera za uspostavljanje održivog upravljanja šumama u okviru Evropske unije. Sa stanovišta zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane analiza ovog dokumenta upućuje na zaključak da on ne ističe posebno nedrvne šumske plodove niti posebno razmatra mere koje bi se konkretno odnosile na održivo sakupljanje šumskih plodova. Ipak, niz definisanih strateških mera može se primeniti i u kontekstu održivog sakupljanja šumskih plodova i u tom smislu ovaj dokument bi mogao predstavljati putokaz u kreiranju nacionalnih strateških politika i u ovoj oblasti.

4.8. Akcioni plan za budućnost organske proizvodnje u Evropskoj Uniji

Akcioni plan za budućnost organske proizvodnje u Evropskoj uniji¹⁹⁵ predstavlja prvi akcioni plan za organsku proizvodnju koji je usvojen u okviru Evropske unije sa ciljem promovisanja i osnaživanja sektora organske proizvodnje. Ovaj plan je razvijen u skladu sa definisanim ciljevima Zajedničke poljoprivredne politike Evropske unije, posebno u okviru mera i intervencija zelene arhitekture koje imaju za cilj unapređenje zaštite životne sredine i odgovor na klimatske promene¹⁹⁶. Akcionim planom definisano je 18 aktivnosti radi ostvarivanja ciljeva razvoja organskog sektora, jačanja poverenja potrošača i jačanja spoljne dimenzije organske proizvodnje.

Aktivnosti razvoja sektora organske proizvodnje razvijene su radi podizanja svesti i sinergije instrumenata Evropske unije, povećanja znanja o šemama EU organske proizvodnje uključujući upotrebu logoa organske proizvodnje EU, sprovođenja istraživanja i inovacija radi prevazilaženja izazova u organskoj proizvodnji i monitoringa i evaluacije. Jedna od definisanih aktivnosti podrazumeva i revidiranje kriterijuma za Zelene javne nabavke za hranu i ugostiteljske usluge sa ciljem povećanja zahteva za korišćenjem organske poljoprivrede u javnim nabavkama. Ovaj dokument prepoznaje multifunkcionalnu dimenziju poljoprivrede i njenu važnost za održivi razvoj i podstiče sinergiju različitih sektora, naučnih institucija, proizvođača i drugih zainteresovanih strana u jačanju organske proizvodnje u Evropskoj uniji.

Poseban značaj ovog dokumenta je u prepoznavanju zelenih javnih nabavki kao važne mere podrške u razvoju organske proizvodnje i obezbeđivanju plasmana organskih proizvoda. Ovo posebno imajući u vidu da je jedan od ozbiljnih izazova u razvoju organske proizvodnje upravo obezbeđivanje tržišta, a da su se zelene javne nabavke u pojedinim državama pokazale kao efikasna mera za prevazilaženje ovog izazova, o čemu će više biti reči u narednim poglavljima¹⁹⁷.

¹⁹⁵ *Action Plan for the future of Organic Production in the European Union*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM/2014/179/final of 24 March 2014.

¹⁹⁶ Matthews, A., *The EU's Common Agricultural Policy Post 2020: Directions of Change and Potential Trade and Market Effects*, Switzerland: Food and Agriculture Organization of the United Nations and International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), 2018, str. 13

¹⁹⁷ Za više informacija pogledati poglavlje 10. koje se odnosi na iskustva drugih zemalja u oblasti održive ishrane, posebno iskustva Švedske i Danske i poglavlje 12. u u kome su predstavljeni izazovi u praksi u Republici Srbiji u oblasti organske proizvodnje.

4.9. Komunikacija o zelenoj infrastrukturi Evropske komisije

Evropska komisija donela je 2013. godine Komunikaciju o zelenoj infrastrukturi¹⁹⁸ u kojoj se opisuju ključni elementi strateškog dokumenta Evropske unije koji će biti donešen u oblasti zelene infrastrukture. Ovaj dokument definiše zelenu infrastrukturu kao strateški planiranu mrežu prirodnih i polu-prirodnih područja sa drugim ekološkim karakteristikama dizajniranu i održavanu tako da obezbedi širok spektar usluga ekosistema. Ona teži obezbeđenju ekološke, ekonomske i društvene koristi putem prirodnih rešenja i zasniva se na razumevanju vrednosti i benefita koje priroda obezbeđuje ljudima¹⁹⁹.

U ovom dokumentu zelena infrastruktura se razmatra kroz 7 važnih područja: 1. prirodno i kulturno nasleđe, 2. korišćenje zemlje umesto klimatizacije, 3. ublažavanje i prilagođavanje klimatskim promenama, 4. izgradnja otpornosti i poboljšanje naše odbrane, 5. akcije na poljoprivrednim područjima, 6. akcije koje se odnose na poljoprivredne ekološke mere u vezi sa vodom, i 7. projekti Evropske unije koji se odnose na zelenu infrastrukturu.

Zelena infrastruktura povezana je sa konceptom održive ishrane i zaštitom biodiverziteta jer predstavlja jedan od dobrih modela za uvođenje proizvodnje održive hrane i unapređenje ekosistema u urbanim područjima. Komunikacija dobro prepoznaje i ističe ovaj kontekst zelene infrastrukture. Tako na primer, ona kao jedan od važnih načina korišćenja zelene infrastrukture u gradovima ističe pravljanje urbanih bašti i edukaciju dece o ciklusu proizvodnje i upotrebe hrane i njenom značaju. Dokument prepoznaje i važnost uspostavljanja održivih modela upravljanja poljoprivrednim zemljištem. Ovo podrazumeva izbegavanje intenzivne poljoprivredne proizvodnje koja dovodi do zagađenja putem pesticida, sedimentacije zemljišta i ozbiljnog gubitka biodiverziteta.

Značaj ovog dokumenta iz ugla održive ishrane i zaštite biodiverziteta je veliki, posebno kada se ima u vidu ubrzana urbanizacija i procena da će do 2050. godine gradske površine uvećati četiri puta²⁰⁰. Ubrzana urbanizacija dovešće automatski i do smanjenja

¹⁹⁸ *Green Infrastructure (GI) – Enhancing Europe's Natural Capital*, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM/2013/0249/final of 6 May 2013.

¹⁹⁹ *Ibid.*, para 1.2.

²⁰⁰ UN-Habitat, *Urbanization and Development: Emerging Futures, World Cities Report*, Kenya: UN-Habitat, 2016, str. 122.

dostupnog poljoprivrednog zemljišta i broja ljudi u ruralnim područjima, te je održivo planiranje gradova i stvaranje dobrih osnova za izgradnju zelene infrastrukture i sistema održive ishrane u gradovima od velike važnosti. Ovaj dokument je u skladu i sa ciljem 11. UN Agende za održivi razvoj do 2030. godine, koji definiše uspostavljanje održivih gradova i zajednica.

4.10. Akcioni plan EU o održivoj proizvodnji i potrošnji i održivoj industrijskoj politici

Dokument se oslanja na zakonodavni okvir Evropske unije u ovoj oblasti, posebno na direktive koje se odnose na obeležavanje proizvoda sa energetsom efikasnošću²⁰¹. Osnovni cilj ovog dokumenta je unapređenje ekoloških i energetske-efikasnih karakteristika proizvoda i povećanje njihove potražnje od strane potrošača. Dokumentom se promoviše uspostavljanje nekoliko važnih mera podsticanja održive potrošnje kao što su: javne nabavke „zelenih“ proizvoda, podsticaji, rad sa potrošačima i maloprodajama, povećanje efikasnosti resursa, podrška eko inovacijama, povećanje ekoloških potencijala u industriji i rad na globalnom nivou u pravcu održivih proizvoda²⁰².

Ovaj dokument predstavlja jedan od važnih strateških dokumenata u oblasti unapređenja održive proizvodnje i potrošnje u okviru Evropske unije. Međutim, mere u ovom dokumentu su opisnog karaktera, a dokument više predstavlja putokaz Evropskoj uniji u kreiranju i primeni politika održive proizvodnje i potrošnje i obavezuje je na pružanje podrške razvoju ove oblasti kroz finansiranje projekata, nego što je konkretan akcioni plan. Tako na primer, mera jačanja potrošača zasniva se na obavezi Evropske unije da podrži akcije usmerene na jačanje svesti potrošača o održivoj potrošnji. Same akcije nisu definisane već se kao primeri potencijalnih akcija navode razvoj instrumenata za informisanje i podizanje svesti mladih o održivoj potrošnji i razvoj on-line edukativnih modula za odrasle. Ipak, bez obzira na istaknute nedostatke ovaj dokument jasno usmerava politiku Evropske unije u pravcu održive proizvodnje i potrošnje i izgradnje održivog društva. Samim tim što definiše mere za osnaživanje proizvođača i

²⁰¹ Za više informacija pogledati Direktivu 2005/32/EC Evropskog parlamenta i Saveta o uspostavljanju okvira za postavljanje zahteva za ekodizajn za proizvodnju energije, Uredbu (EC) br. 106/2008 Evropskog parlamenta i Saveta od 15.1.2008. godine o programu Zajednice za energetske efikasnosti kancelarijske opreme, Uredbu (EC) br. 1980/2000 Evropskog parlamenta i Saveta od 17.07.2000. godine o revidiranoj šemi nagrade o eko označavanju Zajednice.

²⁰² *The Sustainable Consumption and Production and Sustainable Industrial Policy Action Plan*, op.cit.

potrošača u pravcu održive proizvodnje i potrošnje ovaj dokument pruža podršku i unapređenju održive proizvodnje i potrošnje hrane i izgradnji sistema održive ishrane.

4.11. Zaključak – Mere u oblasti održivog razvoja i zaštite biodiverziteta primenjive na oblast održive ishrane i zelene ekonomije

Na osnovu dosadašnjih izlaganja i analize sadržaja predstavljenih dokumenata, može se zaključiti da se međunarodni standardi u oblasti zaštite biodiverziteta zasnivaju sa jedne strane na merama čiji je cilj da osiguraju zaustavljanje gubitka biodiverziteta, njihovo očuvanje i unapređenje, a sa druge strane na merama čiji je cilj da osiguraju održivo korišćenje biodiverziteta. Održivo korišćenje biodiverziteta prepoznato je kao važan deo privrednog razvoja sveta i obezbeđivanja hrane čovečanstvu.

Međunarodni pravni i strateški okvir u oblasti održivog razvoja i zaštite biodiverziteta jasno ističe da korišćenje biodiverziteta mora biti održivo, a sakupljanje divljih biljnih vrsta u komercijalne svrhe ne sme ugroziti životnu sredinu niti opstanak bilo koje vrste na zemlji. Gajenje kultivisanih biljaka u okviru poljoprivredne delatnosti takođe se mora sprovoditi na održiv način i bez korišćenja sredstava i tehnika koje ugrožavaju biodiverzitet.

Analizom navedenih dokumenata može se zaključiti da postoji jasno određenje međunarodne zajednice i Evropske unije ka uspostavljanju održivog sistema privrednog razvoja koji je u skladu sa potrebama očuvanja biodiverziteta i zaštite životne sredine. Ovo se odnosi i na sektor šuma i na sektor poljoprivrede koji se kreću ka uspostavljanju sistema održivog načina korišćenja divljih biljnih vrsta i održivog gajenja kultivisanih poljoprivrednih vrsta.

U razmatranim dokumentima definisane su brojne mere za postizanje različitih aspekata održivog razvoja. Mere koje se mogu izdvojiti kao posebno značajne i primenjive na oblast održive ishrane su:

1. Podizanje svesti – Izmjena dosadašnjeg načina privrednog i društvenog razvoja koji se u velikoj meri zasnivao na eksploataciji svih prirodnih resursa bez vođenja računa o životnoj sredini zahteva i izmenu svesti građana. To podrazumeva sprovođenje mera sa ciljem podizanja svesti građana o važnosti zaštite životne sredine, zaštite biodiverziteta, održive proizvodnje i potrošnje, održive ishrane i svih drugih elemenata održivog razvoja i zelene ekonomije.

2. Povećanje znanja i kapaciteta – Uvođenje modela održivog privrednog razvoja zahteva unapređenje znanja o životnoj sredini, značaju očuvanja i unapređenja biodiverziteta, održivim načinima proizvodnje, kao i izgradnju tehničkih i ljudskih kapaciteta. Jedan od važnih aspekata je i obrazovanje mladih o važnosti zaštite životne sredine.
3. Primena nauke i tehnologije – Održivi način proizvodnje i održiva ishrana zahtevaju različita naučna saznanja u oblasti zaštite životne sredine, zaštite biodiverziteta, zaštite prirode i održivih načina proizvodnje hrane u svim fazama. Ovo podrazumeva primenu naučnih istraživanja i kontinuirano saradnju sa naučnim institucijama. Održiva ishrana podrazumeva i uvođenje tehnoloških i inovativnih rešenja u svim fazama proizvodnje hrane i sakupljanja divljih biljnih vrsta. Podsticanje inovacija je jedan od važnih koraka u ovom procesu.
4. Multisektorski pristup i koordinisane politike razvoja – Politike održivog razvoja i zelene ekonomije treba da budu integrisane u sve politike razvoja i da uzimaju u obzir zaštitu biodiverziteta i zaštitu životne sredine. Ovde je posebno važno postići dobar stepen koordinacije između različitih sektora.
5. Učešće javnosti – Građani imaju pravo da učestvuju u donošenju odluka i kreiranja politika koje su od značaja za zaštitu životne sredine i održivi razvoj. Ovo podrazumeva transparentno izveštavanje i informisanje građana, kao i omogućavanje građanima da se aktivno uključe u kreiranje politika. U oblasti održive poljoprivrede posebno je istaknut značaj učešća građana u kreiranju održive poljoprivredne politike.
6. Jačanje saradnje između država – Ovo podrazumeva jačanje saradnje između država, zajednički rad u aktivnostima u oblasti zaštite životne sredine i razmenu informacija i primera dobre prakse.
7. Održiva proizvodnja i potrošnja – Postizanje održivog razvoja i uvođenje sistema održive ishrane podrazumeva i uvođenje modela održive proizvodnje i potrošnje. Ovo podrazumeva podizanje svesti proizvođača i potrošača o važnosti održive proizvodnje i potrošnje, motivisanje proizvođača da pređu na održive načine proizvodnje, motivisanje potrošača da kupuju robu koja nema negativan uticaj na životnu sredinu, jačanje prepoznavanja ekoloških proizvoda putem označavanja i dr.

8. Uspostavljanje banke gena – Jedna od definisanih mera je i uvođenje banke gena na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou.
9. Održiva infrastruktura i povećanje korišćenja zelenih tehnologija – Ove mere podrazumevaju uvođenje modela zelenih infrastruktura u urbanim područjima kao rešenja za poboljšanje fizičkog, psihičkog, emotivnog i socioekonomskog statusa stanovništva i povećanje korišćenja zelenih tehnologija.
10. Očuvanje i unapređenje prirodnih staništa divlje flore i faune – Zaustavljanje gubljenja biodiverziteta i očuvanje i unapređenje prirodnih staništa divlje flore i faune prepoznato je kao jedan od ključnih koraka u postizanju održivog razvoja i zaštiti životne sredine. Ovo podrazumeva uvođenje dobrih modela za identifikaciju i monitoring vrsta i staništa, kao i uvođenje dobrih i transparentnih baza podataka. Jedna od definisanih mera je i mera upravljanja i kontrola rizika puštanja u životnu sredinu živih modifikovanih organizama koji su rezultat biotehnologije.
11. Ostale mere održivog ekonomskog razvoja – Jedan deo mera odnosi na unapređenje socijalne dimenzije održivog razvoja kroz unapređenje politika koje imaju za cilj povećanje produktivnost malih proizvođača hrane i proizvođača iz osetljivih grupa, jačanje malih i srednjih preduzeća, podsticanje zapošljavanja ljudi iz osetljivih grupa, povećanje investicija u oblasti ruralnog razvoja. Ostale mere odnose se na razvoj politike koje podstiču kreativnost i inovacije, finansijsku podršku, unapređenje i korišćenje obnovljivih izvora energije, održivo upravljanje, sinergiju i sprečavanje ilegalnog prometa.

IV NACIONALNI PRAVNI I STRATEŠKI OKVIR ZAŠTITE BIODIVERZITETA U KONTEKSTU ODRŽIVE ISHRANE I ZELENE EKONOMIJE

Uvod

U prethodnom poglavlju razmatran je međunarodni pravni i strateški okvir koji se odnosi na zaštitu biodiverziteta u kontekstu održive ishrane i zelene ekonomije. Analizirana su

dokumenta iz oblasti održivog razvoja, zaštite životne sredine, zaštite prirode, održive poljoprivrede, održivog upravljanja šumama, održive proizvodnje i potrošnje, zelene infrastrukture i iz njih su izdvojene strateške mere koje se mogu primeniti i na oblast održive ishrane, kao što je podizanje svesti, povećanje znanja i kapaciteta, primena nauke i tehnologije, učešće javnosti i drugo.

Dosadašnja razmatranja ukazala su da Republika Srbija ima idealne uslove za uspostavljanje sistema održivog razvoja i održive ishrane zbog svojih prirodnih potencijala. Pomenuto je i da je biodiverzitet zemlje izuzetno bogat, ali da očuvanje i unapređenje biodiverziteta, kao i uspostavljanje sistema održive ishrane, zahteva dobar pravni i strateški okvir i usklađivanje sa međunarodnim standardima iz ove oblasti.

U ovom poglavlju razmatraju se nacionalna pravna i strateška dokumenta koja se odnose na zaštitu biodiverziteta u kontekstu održive ishrane i zelene ekonomije, u oblasti održivog razvoja, zaštite životne sredine, zaštite prirode, održive poljoprivrede, održivog upravljanja šumama, održive proizvodnje i potrošnje, zelene infrastrukture i drugo. Takođe se daje kritički osvrt na usvojena dokumenta u odnosu na razmatrane međunarodne standarde.

1. Nacionalni okvir pravne zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane i zelene ekonomije

Srbija ima 5 nacionalnih parkova i 474 zaštićenih prirodnih područja²⁰³. Biodiverzitet zemlje je izuzetno bogat i raznolik. Prema podacima sadržanim u Strategiji biološke raznovrsnosti Republike Srbije za period od 2011. do 2018. godine na teritoriji Srbije nalazi se 67% faune sisara Evrope, 74% faune ptica Evrope i 51% faune riba Evrope. Šumske genetičke resurse čini 282 drvenaste vrste, od kojih je oko 250 autohtonih. Biodiverzitet životinjskih vrsta u šumskim ekosistemima čini 46 vrsta vodozemaca i gmizavaca, 350 vrsta ptica i 94 vrste kopnenih sisara²⁰⁴. Šume se prostiru na 29,1 % ukupne teritorije zemlje, a prema količini

²⁰³ *The Fifth National Report to the United Nations Convention on Biological Biodiversity*, Ministry of Agriculture and Environment Republic of Serbia, 2014, dostupan na <https://www.cbd.int/doc/world/rs/rs-nr-05-en.pdf>, pristup 16.08.2018. godine, str. 28

²⁰⁴ *Strategija biološke raznovrsnosti Republike Srbije za period od 2011. do 2018. godine*, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, Beograd, 2011.

šumskih resursa Srbija spada u zemlje sa umerenom pokrivenošću šumama²⁰⁵. Smatra se da potreban nivo šumovitosti jedne zemlje treba da bude 41,4% ili oko 0,33 ha po stanovniku²⁰⁶.

Kvalitetno i zdravo prirodno okruženje mnogih delova Srbije predstavlja veliki potencijal za proizvodnju i sakupljanje nedrvenih šumskih proizvoda, jestivih divljih biljnih vrsta, pečuraka, lekovitih i aromatičnih biljaka. Sakupljanje divljih biljnih vrsta postoji kao tradicionalna delatnost u mnogim područjima Srbije što je dobar osnov za razvoj ove grane zelene ekonomije. U ovom trenutku, vrednost industrije Srbije povezane sa aromatičnim, lekovitim vrstama i pečurkama, uključujući i divlje i kultivisane vrste, procenjuje se na 150 miliona dolara godišnje. Ovaj sektor obezbeđuje oko 50.0000 sezonskih poslova ljudima koji žive u ruralnim područjima²⁰⁷. Međutim, sakupljanje divljih biljnih vrsta se mora obavljati na održiv način, bez ugrožavanja životne sredine.

Srbija ima velikih potencijala za uvođenje dobrih poljoprivrednih praksi i razvoj organske i integralne poljoprivredne proizvodnje i obezbeđenje zdrave hrane uz poštovanje ekosistema i zaštite životne sredine. U ovom trenutku, održivi načini poljoprivredne proizvodnje nisu u dovoljnoj meri zastupljeni, a ekstenzivna i konvencionalna poljoprivredna proizvodnja predstavlja ozbiljnu pretnju biodiverzitetu zemlje.

Republika Srbija je proteklih godina donela niz zakona u oblasti zaštite životne sredine radi usklađivanja sa međunarodnim standardima. U oblasti zaštite biodiverziteta u kontekstu zelene ekonomije i održive biljne ishrane najrelevantniji zakoni su Zakon o zaštiti životne sredine²⁰⁸, Zakon o zaštiti prirode²⁰⁹, Zakon o šumama²¹⁰, Zakon o nacionalnim parkovima²¹¹, Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu²¹², Zakon o prostornom planu Republike

²⁰⁵ *The Fifth National Report to the United Nations Convention on Biological Biodiversity*, op.cit. str. 57

²⁰⁶ *Lepe šume Srbije*, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, dostupno na http://www.minpolj.gov.rs/wp-content/uploads/datoteke/korisna_dokumenta/lepe_sume.pdf, pristup 18.08.2018. godine

²⁰⁷ Sekulić, G., Ivanić, K., Z., Štefan, A., *Protected Area Benefit Assessment Tool (PA-BAT) in Serbia*, WWF Report, Novi Sad: Unit Graphics, 2017, str. 26-27

²⁰⁸ *Zakon o zaštiti životne sredine*, Službeni glasnik RS, br. 135/04.

²⁰⁹ *Zakon o zaštiti prirode*, Službeni glasnik RS, br. 36/09.

²¹⁰ *Zakon o šumama*, Službeni glasnik RS, br.30/10.

²¹¹ *Zakon o nacionalnim parkovima*, Službeni glasnik RS, br. 39/93, 44/93, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 i 36/09.

²¹² *Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu*, Službeni glasnik RS, br. 135/04.

Srbije od 2010. do 2020. godine²¹³, Zakon o organskoj proizvodnji, Krivični zakonik Republike Srbije²¹⁴.

Pored navedenih zakona, za ovu oblast relevantni su i brojni podzakonski akti. U oblasti prometa divlje flore i faune posebno su značajni Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune²¹⁵, Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva²¹⁶, Pravilnik o prekograničnom prometu i trgovini zaštićenim vrstama²¹⁷.

1.1. Zakon o zaštiti životne sredine

Zakon o zaštiti životne sredine predstavlja krovni zakon u oblasti životne sredine. Ovaj zakon definiše osnovna načela zaštite životne sredine i propisuje mere i uslove zaštite životne sredine, načine upravljanja prirodnim vrednostima i praćenja stanja životne sredine, informisanje i učešće javnosti. Sistem zaštite životne sredine predstavljaju mere, uslovi i instrumenti za održivo upravljanje, očuvanje prirodne ravnoteže, raznovrsnosti i kvaliteta prirodnih vrednosti i uslova za opstanak svih živih bića, kao i mere za sprečavanje, kontrolu, smanjivanje i sanaciju svih oblika zagađenja životne sredine²¹⁸.

Organi i organizacije Republike Srbije, autonomne pokrajine i jedinice lokalne samouprave dužni su da obezbede kontrolu korišćenja i zaštitu prirodnih resursa i dobara. Ovo naročito obuhvata: 1. sprovođenje Nacionalne strategije, planova, programa i osnova, 2. primenu standarda, normativa, propisa o korišćenju i zaštiti prirodnih resursa i dobara, 3. stratešku procenu uticaja na životnu sredinu planova, programa i drugih akata kojima se uređuje korišćenje prirodnih vrednosti i zaštita životne sredine, 4. procenu uticaja projekata na životnu sredinu na svim nivouima istraživanja i eksploatacije, 5. integrisano sprečavanje i kontrolu zagađivanja životne sredine, 6. usklađeni sistem dozvola, odobrenja i saglasnosti, 7. vođenje

²¹³ Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine, Službeni glasnik RS, br. 88/10.

²¹⁴ Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

²¹⁵ Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune, Službeni glasnik RS, br. 31/05, 45/05, 22/07, 9/10, 69/11.

²¹⁶ Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva, Službeni glasnik RS, br. 5/10 i 47/11.

²¹⁷ Pravilnik o prekograničnom prometu i trgovini zaštićenim vrstama, Službeni glasnik RS, br. 99/06 i 6/14.

²¹⁸ Član 2. Zakona o zaštiti životne sredine Republike Srbije

katastra korišćenja prirodnih resursa i dobara i 8. organizovanje monitoringa korišćenja prirodnih resursa i dobara, stanja životne sredine prikupljanjem, objedinjavanjem i analizom podataka i kvantifikovanjem trendova²¹⁹. Autonomne pokrajine i jedinice lokalne samouprave dužne su da donesu svoje planove i programe upravljanja prirodnim resursima i dobrima u skladu sa usvojenim strateškim dokumentima koji se odnose na zaštitu životne sredine i specifičnostima autonomne pokrajine odnosno lokalne samouprave²²⁰.

Zakonom o zaštiti životne sredine propisuje se integrisana zaštita prirodnih vrednosti prirodnih procesa i prirodne ravnoteže u celini²²¹. Pod prirodnim vrednostima ovaj zakon podrazumeva sva prirodna bogatstva koja čine vazduh, voda, zemljište, šume, geološki resursi, biljni i životinjski svet²²². Ove mere obuhvataju zaštitu tla i zemljišta, zaštitu voda, zaštitu vazduha, zaštitu i očuvanje šuma, očuvanje biosfere i zaštitu biodiverziteta, zaštitu i korišćenje flore i faune, promet ugroženih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune, upravljanje otpadom, zaštitu od buke i vibracija i zaštitu od zračenja.

Zaštita biodiverziteta obuhvata zaštitu organizama, njihovih zajednica i staništa, uključujući i očuvanje prirodnih procesa i prirodne ravnoteže unutar ekosistema, uz obezbeđivanje njihove održivosti. Biološki resursi i biodiverzitet moraju da se štite i da se koriste na održiv način koji omogućava njihov ostanak, raznovrsnost i obnavljanje²²³.

Zakon dozvoljava promet divlje flore i faune i propisuje opšta pravila koja se tiču prometa, dok je detaljan postupak prometa uređen Uredbom o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune. Propisano je da se određene vrste divlje flore i faune, njihovi razvojni oblici i delovi mogu sakupljati i stavljati u promet na način i pod uslovima utvrđenim u dozvoli koju izdaje Ministarstvo, po prethodno pribavljenom mišljenju organizacije nadležne za zaštitu prirode. Pravno lice ili preduzetnik koji vrši promet vrsta divlje flore i faune dužan je da plaća naknadu u visini koja se utvrđuje aktom koji donosi Vlada, a sredstva ostvarena od ove naknade predstavljaju prihod Republike Srbije koji se namenski koristi za zaštitu i unapređivanje životne sredine²²⁴.

²¹⁹ *Zakon o zaštiti životne sredine*, op.cit. član 14.

²²⁰ *Ibid.*, član 13.

²²¹ *Ibid.*, član 22.

²²² *Ibid.*, član 3.

²²³ *Ibid.*, član 26.

²²⁴ *Ibid.*, član 27.

Zakonom su propisani uslovi za uvoz i izvoz ugroženih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune, njihovih razvojnih delova i oblika, sadržaj zahteva za izdavanje dozvole, kao i način kontrole unošenja i gajenja biljnih i životinjskih vrsta stranog porekla.

Nadzor nad primenom odredaba Zakona o zaštiti životne sredine vrši Ministarstvo u okviru inspekcijuskog nadzora preko inspektora za zaštitu životne sredine. Autonomna pokrajina i jedinica lokalne samouprave vrše inspekcijuski nadzor nad izvršavanjem poslova koji su njima povereni.

Ovaj zakon daje opšti okvir zaštite životne sredine dok se detaljna zaštita u pojedinim oblastima uređuje posebnim zakonima i relevantnim podzakonskim aktima. Iako je na početku zakona istaknuto da se njime uređuje integralni sistem zaštite i obezbeđuje uravnotežen odnos privrednog razvoja i životne sredine same odredbe ne prate jasno ovu nameru zakonodavca, već se u odredbama često postavljaju samo osnovna načela, a ne konkretna prava i obaveze. U praksi se kao problem ističe i implementacija ovog zakona. Tako na primer, Zeleni fond Republike Srbije²²⁵, uspostavljen ovim zakonom, kao budžetski fond namenjen finansiranju programa i aktivnosti u oblasti očuvanja, održivog korišćenja, zaštite i unapređivanja zaštite životne sredine još uvek nije operativan²²⁶.

Zakon ne sadrži odredbe koje bi ukazala na prepoznavanje važnosti uspostavljanja sistema održive ishrane kao neophodnog koraka u zaštiti životne sredine niti sektor proizvodnje hrane dovodi u kontekst zaštite životne sredine. Ekološki znak²²⁷ čije je izdavanje propisano ovim zakonom ne mogu dobiti proizvodi za ishranu i poljoprivredni proizvodi kojima se reguliše organska proizvodnja, iako ekološki znak ukazuje na smanjenju potrošnju energetskih resursa, smanjenu proizvodnju otpada, smanjenu potrošnju prirodnih resursa, što može biti veoma značajno i motivišuće i za sektor proizvodnje hrane i podržati širi kontekst održivog razvoja u poljoprivrednoj proizvodnji. Ovo posebno što su relevantni zakoni u oblasti organske proizvodnje često usmereni na proizvodnju organske hrane i primenu načina i metoda kojima se obezbeđuje kvalitetan organski proizvod²²⁸, a ne i na širi kontekst održivog razvoja i način funkcionisanja organskog poljoprivrednog gazdinstva.

²²⁵ *Ibid.*, član 90.

²²⁶ Za više informacija pogledati na primer eKapija, *Zeleni fond još uvek nije operativan*, dostupno na <https://www.ekapija.com/news/2498872/zeleni-fond-u-srbiji-jos-nije-operativan>, pristup 19. jul 2019. godine

²²⁷ *Ibid.*, član 53.

²²⁸ Za više informacija pogledati poglavlja 7-9 koja se odnose na organsku proizvodnju

1.2. Zakon o zaštiti prirode

Zakonom o zaštiti prirode dalje se uređuje zaštita biodiverziteta. Ovim zakonom propisana je 1. zaštita, očuvanje i unapređenje biološke (genetičke, specijske i ekosistemske), geološke i predeone raznovrsnosti, 2. usklađivanje ljudskih aktivnosti, ekonomskih i društvenih razvojnih planova, programa, osnova i projekata sa održivim korišćenjem obnovljivih i neobnovljivih prirodnih resursa i dugoročnim očuvanjem prirodnih ekosistema i prirodne ravnoteže, 3. održivo korišćenje i/ili upravljanje prirodnim resursima i dobrima, obezbeđivanje njihove funkcije uz očuvanje prirodnih vrednosti i ravnoteže prirodnih ekosistema, 4. blagovremeno sprečavanje ljudskih aktivnosti i delatnosti koje mogu dovesti do trajnog osiromašenja biološke, geološke i predeone raznovrsnosti, kao i poremećaja sa negativnim posledicama u prirodi, 5. utvrđivanje i praćenje stanja u prirodi i 6. unapređenje stanja narušenih delova prirode i predela.

Propisana je i obaveza zaštite i očuvanja divljih vrsta koja podrazumeva sprečavanje svih radnji koje utiču na narušavanje populacija divljih vrsta, uništavanje ili oštećivanje njihovih staništa. Zakon propisuje mere zaštite strogo zaštićenih i zaštićenih vrsta, kao vrsta koje su ugrožene ili mogu postati ugrožene i koje imaju poseban značaj sa genetičkog, ekološkog, ekosistemske, naučnog, zdravstvenog, ekonomskog i drugog aspekta. U odnosu na strogo zaštićene vrste jasno je propisana zabrana korišćenja i sakupljanja ovih vrsta u komercijalne svrhe, dok se zaštićene vrste mogu sakupljati u cilju prerade, trgovine, prekograničnog prometa, kao i plantažnog i farmerskoj uzgoja, ali samo na osnovu dozvole koju izdaje Ministarstvo, po prethodnom mišljenju Zavoda za zaštitu prirode Srbije²²⁹.

Zakonom je propisana zaštita šumskih ekosistema koja se ostvaruje očuvanjem njihovog prirodnog sastava, strukture, celovitosti i ravnoteže putem sprovođenja odgovarajućih mera i aktivnosti na njihovoj zaštiti, unapređenju i održivom korišćenju²³⁰.

Jedan od propisanih načina zaštite je i određivanje zaštićenih područja kao područja od opšteg značaja koja imaju izraženu geološku, biološku, ekosistemske i/ili predeonu raznovrsnost i koja su od značaja kao staništa vrsta ptica i drugih migratornih vrsta značajnih u skladu sa međunarodnim propisima.

Zaštićena područja su: strogi i specijalni rezervat prirode, nacionalni park, spomenik prirode, zaštićeno stanište, predeo izuzetnih odlika i park prirode. U ovim zaštićenim

²²⁹ *Zakon o zaštiti prirode*, op.cit., član 71-76.

²³⁰ *Ibid.*, član 17.

područjima mogu se odrediti tri režima zaštite. Prvi režim zaštite predstavlja strogu zaštitu. U ovim područjima nije dozvoljeno korišćenje prirodnih resursa, pa ni nedravnih šumskih plodova. Drugi režim zaštite podrazumeva ograničeno korišćenje prirodnih resursa na odživ i strogo kontrolisan način. Sakupljanje divljih biljnih i životnjskih vrsta i gljiva u ovom režimu zaštite je ograničeno. Treći režim zaštite podrazumeva selektivno i organičeno korišćenje prirodnih resursa u slučaju nepovoljnog uticaja na prirodne i druge vrednosti zaštićenog područja²³¹.

U odnosu na vršenje nadzora propisano je da nadzor nad sprovođenjem propisanih mera i uslova zaštite zaštićenih prirodnih dobara i zaštićenih vrsta vrši Ministarstvo preko inspektora za zaštitu životne sredine²³². Neposredni nadzor na zaštićenom području vrši čuvarska služba koju obezbeđuje upravljач zaštićenog područja²³³.

Ovaj zakon prepoznaje značaj zaštite i očuvanja biodiverziteta i pruža dobar osnov za izgradnju sistema održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta jer propisuje mere zaštite putem izdavanja dozvola za sakupljanje divljih biljnih vrsta, kao i načine vršenja nadzora. Međutim, postavlja se pitanje koliko se propisana zakonska rešenja ostvaruju u praksi i da li je inspekcijски nadzor kao osnovni način nadzora u ovoj oblasti dovoljno efikasan mehanizam za sprečavanje nelegalnog sakupljanja divljih biljnih vrsta.

Zakon ne prepoznaje i ne ističe u dovoljnoj meri odnos između održive poljoprivrede i zaštite biodiverziteta. Međutim, širokim tumačenjem odredbi koje su usmerene na usklađivanje ljudskih aktivnosti i biodiverziteta može se zaključiti da ovaj dokument prepoznaje i podržava i izgradnju sistema održive poljoprivrede.

1.3. Zakon o šumama

Zakon o šumama prepoznaje dve funkcije i namene šuma - opštu i privrednu funkciju. U opšte funkcije šuma spadaju: 1. opšta zaštita i unapređenje životne sredine, 2. očuvanje biodiverziteta, 3. očuvanje genofonda šumskog drveća i ostalih vrsta šumske zajednice, 4. ublažavanje štetnog „efekta staklene bašte“, 5. prečišćavanje zagađenog vazduha, 6. uravnotežavanje vodnih odnosa i sprečavanje bujica i poplavnih talasa, 7. pročišćavanje vode, snabdevanje i zaštita podzemnih tokova i izvorišta pijaćom vodom, 8. zaštita zemljišta, naselja i infrastrukture od erozije i klizišta, 9. stvaranje povoljnih uslova za zdravlje ljudi, 10. povoljni

²³¹ *Ibid.*, član 37.

²³² *Ibid.*, član 118-119.

²³³ *Ibid.*, član 109.

uticaj na klimu i poljoprivrednu delatnost, 11. estetska funkcija, 12. obezbeđivanje prostora za odmor i rekreaciju, 13. razvoj lovnog, seoskog i ekoturizma, 14. zaštita od buke i 15. podrška odbrani zemlje i razvoju lokalnih zajednica.

Privredna funkcija šuma podrazumeva korišćenje šumskih proizvoda i valorizaciju opštekorisnih funkcija šume radi ostvarivanja prihoda. Privredna funkcija šuma ostvaruje se kroz održivo korišćenje šumskih proizvoda. Gazdovanje šumama treba da se zasniva na načelima održivog razvoja, očuvanja biološke raznovrsnosti, očuvanja prirodnog sastava, strukture i funkcije šumskih ekosistema. Održiv način upravljanja šumama propisan je Zakonom o zaštiti prirode²³⁴.

Svi sopstvenici odnosno korisnici šuma dužni su da poštuju pravila održivog upravljanja šumama kao i da sprovode mere zaštite šuma i izvršavaju planove gazdovanja šumama²³⁵. Pored toga, dužni su da organizuju službu čuvanja šuma radi njihove zaštite²³⁶. Jedna od propisanih mera zaštite šuma jeste zabrana sakupljanja ostalih šumskih proizvoda (gljiva, plodova, lekovitog bilja i drugog), osim kada zakonom nije drugačije propisano²³⁷.

Ovaj zakon takođe ide u pravcu uspostavljanja održivog sistema gazdovanja šumama i očuvanja i unapređenja biološke raznovrsnosti u šumskim ekosistemima. Međutim, kada se ovaj zakon razmatra u kontekstu održive ishrane, može se zaključiti da on ne prepoznaje u dovoljnoj meri potencijal šuma za obezbeđivanje hrane. Tako na primer, u delu koji se odnosi na definisanje opštih funkcija šuma u ovom dokumentu se nabraja petnaest različitih funkcija, ali ne i funkcija obezbeđivanja ishrane stanovništvu, iako je sakupljanje šumskih plodova deo tradicije stanovništva i način obezbeđivanja hrane dugi niz godina. Sakupljanje šumskih plodova prepoznato je jedino u okviru privredne funkcije šuma, kao potencijal za ostvarivanje prihoda. Opšta funkcija šume u kontekstu obezbeđivanja hrane bi se širokim tumačenjem jedino mogla izvesti iz odredaba koje dovode u vezu povoljan uticaj šuma na poljoprivrednu delatnost. Imajući u vidu veliki značaj šume za obezbeđivanje hrane i u kontekstu sakupljanja šumskih plodova i u kontekstu povoljnog uticaja na poljoprivredu, ova funkcija šume bi trebalo da bude jasno prepoznata i istaknuta u zakonu.

²³⁴ *Ibid.*, član 18.

²³⁵ *Zakon o šumama*, op.cit., član 7.

²³⁶ *Ibid.*, član 39.

²³⁷ *Ibid.*, član 9.

1.4. Zakon o nacionalnim parkovima

Zakonom o nacionalnim parkovima uređuje se upravljanje i održivo korišćenje nacionalnih i režimi zaštite. Zakonom su definisane površine i granice pet nacionalnih parkova, „Fruška gora“, „Đerdap“, „Tara“, „Kopaonik“ i „Šar planina“. Zaštita i održivo korišćenje Nacionalnog parka sprovodi se prema Panu upravljanja Nacionalnim parkom za period od deset godina. Na području nacionalnog parka utvrđuju se tri režima zaštite, zaštita I,II i III stepena²³⁸. Nadzor u upravljanje nacionalnim parkom sprovodi upravljač zajedno sa čuvarskom službom zaštićenog područja. Svaki nacionalni park ima Stručni savet i Savet korisnika. Stručni savet je stručno i konsultativno telo koje prati i analizira programe i projekte u oblasti zaštite prirode i održivog korišćenja prirodnih resursa. Savet korisnika štiti interese lokalnog stanovništva i daje preporuke o lokalno značajnim stvarima. Njega čine predstavnici lokalnih samouprava, organizacija i udruženja čija se aktivnost odvija na području Nacionalnog parka ili u zaštitnoj zoni. U rad Saveta korisnika mogu se uključivati i drugi članovi nosioci prava korišćenja i eksperti sa savetodavnim glasom, kao i predstavnici Ministarstva odbrane i Vojske Srbije ukoliko u nacionalnom parku postoje vojni kompleksi i objekti²³⁹. Zakon kao jedan od ciljeva propisuje očuvanje i unapređenje vrednosti biodiverziteta i u tom smislu je usklađen sa prethodno prikazanim zakonima.

Ovaj zakon jasno uređuje područja nacionalnih parkova i način upravljanja u njima. Ovo je značajno i iz ugla zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane jer je u nacionalnim parkovima zabranjena i poljoprivredna delatnost i sakupljanje šumskih plodova u komercijalne svrhe upravo zbog zaštite biodiverziteta nacionalnih parkova. Na taj način ovaj zakon posredno utiče i na povećanje svesti o značaju očuvanja biodiverziteta, posebno u odnosu na sakupljanje divljih biljnih vrsta, čije se sakupljanje u komercijalne svrhe može obavljati samo u zakonom dozvoljenim područjima²⁴⁰. Dobra strana ovog zakona je i prepoznavanje i isticanje značaja učešća stanovništva u donošenju odluka kroz rad Saveta korisnika, a što je u skladu sa međunarodnim standardima u oblasti zaštite životne sredine.

²³⁸ Član 10.

²³⁹ *Zakon o nacionalnim parkovima*, op.cit., član 22. i 23.

²⁴⁰ Za više informacija o dozvoljenim aktivnostima i radovima na područjima koja su u I,II i III režimu zaštite pogledati *Uredbu o režimima zaštite*, Službeni glasnik RS, br. 31/2012.

1.5. Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu

Zakonom o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu dalje su uređeni uslovi, način i postupak vršenja procene uticaja određenih planova i programa na životnu sredinu radi obezbeđivanja zaštite životne sredine i unapređivanja održivog razvoja integrisanjem osnovnih načela zaštite životne sredine u postupak pripreme i usvajanja planova i programa²⁴¹.

Iako ovaj zakon nije u direktnoj vezi sa očuvanjem biodiverziteta u kontekstu održive ishrane, značajno ga je pomenuti jer podiže svest o važnosti jednake zastupljenosti ekonomske, društvene i ekološke dimezije i uticaju ljudskih delatnosti na životnu sredinu. Takođe, sama obaveza ocene uticaja planova i programa na životnu sredinu je od velikog značaja za zaštitu životne i očuvanja biodiverziteta i obezbeđivanje usova za nesmetani razvoj sistema održive ishrane. Značaj ovog zakona je i u podsećanju na značaj holističkog pristupa u izgradnji održivog društva.

1.6. Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine

Zakonom o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine utvrđuju se dugoročne osnove organizacije, uređenja, korišćenja i zaštite prostora Republike Srbije u cilju usaglašavanja ekonomskog i društvenog razvoja sa prirodnim, ekološkim i kulturnim potencijalima i ograničenjima na njenoj teritoriji. U Prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine, koji je sastavni deo ovog Zakona, istaknuta je opšta ocena stanja prostornog razvoja Republike Srbije.

Zemljište je istaknuto kao jedan od ključnih elemenata životne sredine i važan resurs. Istaknuta je ugroženost poljoprivrednog zemljišta u Republici Srbiji zbog gubljenja poljoprivrednih površina, gubitka hranjivih materija i plodnosti, zagađenja, salinacije, zbijanja i drugih. Prepoznat je i problem ugrožavanja biodiverziteta usled zagađivanja i neadekvatne i nedovoljne zaštite, a šume su prepoznate kao potencijal za očuvanje biološke raznovrsnosti. Istaknuta je važnost integrisanja zaštite životne sredine u okviru prostornog i urbanističkog planiranja, projektovanja i izgradnje, kroz instrumente procene uticaja.

I ovaj zakon, kao i prethodni, pruža podršku izgradnji održivog društva kroz propisivanje obaveze usaglašavanja ekonomske i društvene razvoja sa zaštitom životne sredine. Iako ni ovaj zakon, kao ni prethodni, nije u direktnoj vezi sa očuvanjem biodiverziteta u

²⁴¹ Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu , op.cit., član 1.

kontekstu održive ishrane, njegov značaj je u prepoznavanju poljoprivrednog zemljišta kao važnog resursa i potencijala za zaštitu životne sredine, kao i u prepoznavanju šuma kao potencijala za zaštitu biodiverziteta. Zbog toga on predstavlja dokument koji pruža podršku u izgradnji sistema održive poljoprivrede i održivog upravljanja šumama i sakupljanja šumskih plodova, kao dobrih načina zaštite biodiverziteta.

1.7. Zakon o organskoj proizvodnji

Zakon o organskoj proizvodnji uređuje organsku proizvodnju kultivisanih poljoprivrednih vrsta i sakupljanje divljih biljnih vrsta metodom organske proizvodnje. On je jedan od ključnih zakona u oblasti održive ishrane jer uspostavlja sistem održive proizvodnje organske hrane. Ovaj Zakon biće detaljno predstavljen u poglavlju 9 koje se odnosi na organsku proizvodnju.

1.8. Krivični zakonik

Krivični zakonik Republike Srbije sadrži posebno poglavlje koje se odnosi na krivična dela protiv životne sredine. Ovde će biti prikazana neka od krivičnih dela inkriminisana ovim zakonom, a koja su najrelevantnija iz ugla zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane.

Krivično delo zagađenja životne sredine inkriminiše kršenje propisa o zaštiti, očuvanju i unapređenju životne sredine zagađi vazduh, vodu ili zemljište u većoj meri ili na širem prostoru. Kvalifikovani oblik ovog dela postoji ukoliko je ovakvim postupcima došlo do uništenja ili oštećenja životinjskog ili biljnog sveta velikih razmera ili do zagađenja životne sredine u toj meri da su za njegovo otklanjanje potrebni duže vreme ili veliki troškovi. Zaprećena kazna za ovo delo je zatvor od šest meseci do pet godina i novčana kazna, odnosno zatvor od jedne do osam godina i novčana kazna za kvalifikovni oblik ovog dela²⁴².

Krivičnim delom oštećenje životne sredine inkriminiše se kršenje propisa iskorišćavanjem prirodnih bogatstava koje uzrokuje oštećenje životne sredine u većoj meri ili na širem prostoru. Ovim delom je inkriminisan učinilac koji kršeći propise, iskorišćavanjem prirodnih bogatstava, izgradnjom objekata, izvođenjem kakvih radova ili na drugi način izazove oštećenje životne sredine u većoj meri ili na širem prostoru. Zaprećena kazna je zatvor do tri godine, odnosno u slučaju da je delo učinjeno iz nehata novčana kazna ili zatvor do tri godine.

²⁴² *Krivični zakonik*, op.cit., član 260.

U slučaju da sud izrekne uslovnu osudu može odrediti obavezu učiniocu da u određenom roku preduzme mere u cilju otklanjanja štetnih posledica po životnu sredinu²⁴³.

Krivično delo uništenje, oštećenje, iznošenje u inostranstvo i unošenje u Srbiju zaštićenog prirodnog dobra inkriminiše učinioca koji uništi ili ošteti zaštićeno prirodno dobro odnosno izveze ili iznese u inostranstvo strogo zaštićenu odnosno zaštićenu vrstu biljaka ili životinja ili uveze ili unese u Srbiju stranu vrstu biljaka ili životinja zaštićenu prema međunarodnim ugovorima i dokumentima. Propisana kazna zatvora u slučaju uništenja ili oštećenja zaštićenog prirodnog dobra je zatvor od šest meseci do pet godina odnosno novčana kazna ili zatvor od šest meseci ukoliko je delo učinjeno iz nehata. U slučaju izvoza odnosno uvoza zaštićenih i strogo zaštićenih vrsta biljaka ili životinja propisana je kazna zatvora od tri meseca do tri godine i novčana kazna. U ovom slučaju kažnjava se i za pokušaj dela, a strogo zaštićena ili zaštićena vrsta se oduzima²⁴⁴.

Krivičnim delom šumska krađa inkriminiše se učinilac koji radi krađe obori u šumi, parku ili drvoredu jedno ili više stabala, a količina oborenog drveta je veća od jednog kubnog metra. Kvalifikovani oblik ovog krivičnog dela postoji ukoliko je šumska krađa učinjena u nameri da se oboreno drvo proda ili je količina oborenog drveta veća od pet kubnih metara ili ako je delo učinjeno u zaštićenoj šumi, nacionalnom parku ili šumi sa posebnom namenom. Zaprećena kazna za ovo delo je novčana kazna ili zatvor do jedne godine, odnosno u slučaju kvalifikovanog oblika novčana kazna ili zatvor do tri godine. Pokušaj ovog krivičnog dela se takođe kažnjava²⁴⁵.

Krivičnim delom pustošenje šuma inkriminiše se učinilac koji protivno propisima ili naredbama nadležnih organa vrši seču ili krčenje šume, ko oštećuje stabla ili na drugi način pustoši šume ili obori jedno ili više stabla u parku, drvoredu ili na drugom mestu gde seča nije dozvoljena. Kvalifikovani oblik ovog krivičnog dela postoji u slučaju kada se delo izvrši u zaštićenoj šumi, nacionalnom parku ili šumi sa posebnom namenom. Zaprećena kazna za ovo delo je novčana kazna ili zatvor do jedne godine, odnosno u slučaju kvalifikovanog oblika novčana kazna ili zatvor do tri godine²⁴⁶.

Krivično delo povrede prava na informisanje o stanju životne sredine čini lice koje protivno propisima uskrati podatke ili da neistinite podatke o stanju životne sredine i pojavama

²⁴³ *Ibid.*, član 265.

²⁴⁴ *Ibid.*, član 264.

²⁴⁵ *Ibid.*, član 275.

²⁴⁶ *Ibid.*, član 274.

koji su neophodni za procenu opasnosti po životnu sredinu i preduzimanje mera zaštite života i zdravlja ljudi. Zaprećena kazna je novčana kazna ili zatvor do jedne godine²⁴⁷.

Ovaj zakon je od velikog značaja za oblast zaštite biodiverziteta tokom sakupljanja šumskih plodova i za sprečavanje ilegalnog sakupljanja i prometa nedravnih šumskih plodova odnosno zaštićenih i strogo zaštićenih vrsta. On pruža dobar osnov za kažnjavanje učinilaca krivičnih dela iz oblasti zaštite životne sredine. Međutim, primena ovih odredbi zahteva visok stepen znanja i kapaciteta profesionalaca u policiji i pravosuđu u oblasti zaštite životne sredine, zaštite biodiverziteta, održivog razvoja i održivog sakupljanja šumskih plodova. Imajući u vidu da ove oblasti predstavljaju nove pravne standarde osnovano se postavlja pitanje efikasnosti njihove primene u praksi.

O izazovima koji se tiču nacionalnog pravnog okvira biće više reči u dvanaestom poglavlju, deo šest, ovog rada u kome su predstavljeni izazovi u praksi u Srbiji u oblasti organske proizvodnje i sakupljanja šumskih plodova, koji su utvrđeni na osnovu sprovedenog empirijskog istraživanja.

2. Nacionalni strateški okvir zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane i zelene ekonomije

Nacionalni strateški okvir za zaštitu biodiverziteta uređen je različitim strateškim dokumentima, kao što je Nacionalna strategija održivog razvoja²⁴⁸, Strategija biološke raznovrsnosti Republike Srbije za period od 2011. do 2018. godine, Strategija razvoja šumarstva Republike Srbije, Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja za period 2014-2024. godine²⁴⁹, Nacionalni program ruralnog razvoja od 2018. do 2020. godine²⁵⁰, Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara²⁵¹, Nacionalni program zaštite životne sredine²⁵², Nacionalna strategiju za aproksimaciju u oblasti životne sredine za Republiku Srbiju²⁵³.

²⁴⁷ *Ibid.*, član 268.

²⁴⁸ *Nacionalna strategija održivog razvoja*, Službeni glasnik RS, br. 57/08.

²⁴⁹ *Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja*, Službeni glasnik RS, br. 85/14.

²⁵⁰ *Nacionalni program ruralnog razvoja od 2018. do 2020. godine*, Službeni glasnik RS, br. 60/18.

²⁵¹ *Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara*, Službeni glasnik RS, br. 33/12.

²⁵² *Nacionalni program zaštite životne sredine*, Službeni glasnik RS, br. 12/10.

²⁵³ *Nacionalna strategiju za aproksimaciju u oblasti životne sredine za Republiku Srbiju*, Službeni glasnik RS, br. 80/11.

2.1. Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije

Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije predstavlja osnovni nacionalni strateški dokument iz oblasti održivog razvoja. Strategija održivi razvoja definiše kao „ciljnoorijentisan, dugoročan, neprekidan, sveobuhvatan i sinergijski proces koji utiče na sve aspekte života (ekonomski, socijalni, ekološki i institucionalni) na svim nivoima²⁵⁴“. On podrazumeva istovremeno razvijanje i delovanje sva tri stuba održivog razvoja: 1. razvoj ekonomije, privrede i tehnologije, 2. razvoj društva na bazi socijalne ravnoteže i 3. zaštitu životne sredine uz racionalno raspolaganje prirodnim resursima. Strategijom su definisani principi održivog razvoja koji obuhvataju: međugeneracijsku solidarnost i solidarnost unutar generacije, otvoreno i demokratsko društvo i učešće građana u odlučivanju, znanje kao nosioca razvoja, uključenost u društvene procese, integrisanje pitanja životne sredine u ostale sektorske politike, princip predostrožnosti, princip zagađivač/korisnik plaća, održivu proizvodnju i potrošnju.

U delu koji se odnosi na zaštitu životne sredine Strategija ističe niz prioriteta u oblasti zaštite prirodnih resursa i to vazduha, voda, zemljišta, biodiverziteta i zaštite prirode, šuma, mineralnih resursa, obnovljivih izvora energije. Biodiverzitet zemlje prepoznat je u ovom dokumentu kao važan prirodni resurs sa veoma bogatim genofondom i velikim brojem sorti i rasa autohtonih populacija domaćih biljaka i životinja. Međutim, istaknuto je da je biološka raznovrsnost relativno ograničenih kapaciteta, a neracionalno korišćenje i uništavanje biodiverziteta veliki problem za njegovo održivo očuvanje i unapređenje. Strategija kao osnovne probleme u oblasti zaštite biodiverziteta prepoznaje kršenje propisanih mera i režima zaštite biljnog i životinjskog sveta, predela i geografskog nasleđa, nedovoljna ulaganja države u očuvanje i održivi razvoj biodiverziteta, drastično menjanje uslova staništa i uništavanje prirodnih ekosistema usled uticaja čoveka, promenu namene šumskog i poljoprivrednog zemljišta, ilegalno i nestručno sakupljanje pojedinih komercijalnih vrsta – pečuraka, lekovitog bilja i dr., nedovoljno sprovođenje propisa od strane nadležnih inspeksijskih službi, nedovoljnu podršku za držanje ekonomski neisplativih autohtonih rasa biljaka i životinja što dovodi do smanjenja raznovrsnosti genetičkog materijala u poljoprivredi pod pritiskom tržišta.

Strategija u oblasti biodiverziteta postavlja sledeće strateške ciljeve:

1. Donošenje zakona o zaštiti prirode i ratifikaciju međunarodnih ugovora

²⁵⁴ Nacionalna strategija održivog razvoja, op.cit., str. 2.

2. Izradu nacionalne strategije održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara
3. Izradu nacionalne strategije i akcionog plana očuvanja biodiverziteta
4. Povećanje površina zaštićenih prirodnih dobara do 10% Republike Srbije tj. proširenje mreže zaštićenih područja, uspostavljanje ekoloških koridora i mreže ekološki značajnih područja
5. Uspostavljanje efikasnog sistema biomonitoringa
6. Uspostavljanje informacionog sistema o živom svetu i drugim prirodnim vrednostima Republike Srbije
7. Popis biološke raznovrsnosti u Republici Srbiji
8. Uspostavljanje praćenja komponenata biodiverziteta
9. Sprovođenje efektivnih mera kontrole genetički modifikovanih organizama (GMO) u skladu sa praksom EU
10. Unapređenje metoda za održivo korišćenje genofonda i fomiranje banke za očuvanje genetičkog materijala, uz povećanje podrške očuvanju genetičkih resursa, te povećanje broja subjekata u područja uključena u poslove očuvanja²⁵⁵.

Radi praćenja ostvarivanja postavljenih ciljeva održivog razvoja u oblasti biodiverziteta, Strategija definiše set indikatora za koji se odnose na unapređenje i očuvanje ekosistema i vrsta. Indikatori koji se odnose na ekosistem prate procenat učeća zaštićenih oblasti u odnosu na ukupnu površinu zemlje, površine pod izabranim ključnim ekosistemima radi procene trendova i efikasnosti mera za zaštitu biodiverziteta ugroženih živih vrsta. Indikatori vrsta prate promene u sastavu ugroženih vrsta radi procene trendova i efikasnost mera za održanje biodiverziteta i učešće ugroženih vrsta u ukupnom broju vrsta – biljaka, sisara, riba i vodozemaca²⁵⁶.

Ekonomija je u ovom dokumentu istaknuta kao jedan od tri osnovna stuba održivog razvoja, a važnost usaglašavanja ekonomskog prosperiteta sa zaštitom životne sredine i održivim korišćenjem resursa je jedan od osnovnih postulata ovog dokumenta. Ciljevi u oblasti održivog razvoja privrede Republike Srbije obuhvataju ekonomski rast, rast zaposlenosti i smanjenje nezaposlenosti, stabilnu i reformisanu privredu, uravnotežen regionalni razvoj socijalnu odgovornost, društvenu ravnotežu i veću socijalnu koheziju. Poseban fokus usmeren je na uspostavljanje ekonomije zasnovane na znanju i praćenju tehnološkog razvoja i globalnih trendova razvoja, uspostavljanje sistema obrazovanja za održivi razvoj u svim segmentima

²⁵⁵ *Ibid.*, str. 83.

²⁵⁶ *Ibid.*, str. 138-139.

obrazovnog procesa, razvijanje informaciono-komunikacionih tehnologija, uspostavljanje naučnotehnoške politike i jačanje veze između nauke i privrede, unapređenje zaštite intelektualne svojine. Međutim, zelena ekonomija nije jasno istaknuta u ovom dokumentu kao važan instrument održivog razvoja niti postoje mere koje su usmerene ka unapređenju zelenih poslova.

Ovaj dokument razmatra brojne oblasti koji su od značaja za uspostavljanje sistema održivog razvoja Republike Srbije i definiše neke od važnih mera usmerene na održivi razvoj. Međutim, definisane mere su često previše opšteg karaktera i izlaze iz okvira strateške politike održivog razvoja krećući se ka već definisanim sektorskim politikama i već definisanim merama u okviru samih sektora. Trebalo bi unaprediti ovaj dokument tako da sadrži jasnije i specifičnije mere za postizanje održivog razvoja.

Definisani indikatori održivog razvoja u ovom dokumentu često nisu u skladu sa definisanim ciljevima. Tako na primer, u delu koji se tiče obrazovanja za održivi razvoj, definisane su, između ostalih, mera promovisanja koncepta održivog razvoja putem formalnog i neformalnog učenja i mera sprovođenja obuka o održivom razvoju za nastavnike svih nivoa obrazovanja. Međutim, kada se pogledaju indikatori koji se odnose na obrazovanje, primećuje se da ne postoje indikatori koji bi pratili da li se ove mere ostvaruju u praksi, već definisani indikatori za obrazovanje prate isključivo nivo pismenosti i nivo obrazovanja stanovnika (osnovna, srednja, visoka stručna sprema), koji ni na koji način nisu u vezi sa definisanim merama.

Isti problem se može uočiti i u delu koji se odnosi na uspostavljanje održive proizvodnje i potrošnje. Radi unapređenja održive proizvodnje i potrošnje definisane su sledeće mere: ekonomske intervencije, stimulativne mere, edukacija i obrazovanje za održivu potrošnju, standardizacija prihvatljivih proizvoda i usluga, široka medijska kampanja za održivi način proizvodnje i potrošnje, podsticanje ljudi na održivi način života i drugo. Sa druge strane, indikatori ne prate ispunjenje ovih ciljeva, već se zasnivaju na merenju korišćenja energije, stvaranju otpada i transporta, što nije sa postavljenim ciljevima u direktnoj vezi. Ovi i brojni drugi primeri ukazuju da je potrebno uskladiti indikatore održivog razvoja sa postavljenim ciljevima, kako bi se moglo obezbediti precizno merenje postignutih rezultata, dobro sagledala efikasnost postavljenih ciljeva i kreirala kvalitetna strateška rešenja za dalje unapređenje ove oblasti.

Kada se ciljevi ovog dokumenta uporede sa međunarodnim strateškim dokumentima u oblasti održivog razvoja, o kojima je bilo reči u prethodnom poglavlju, može se zaključiti da dokument ne prati u potpunosti postavljene međunarodne standarde. U daljem strateškom

razvoju ove oblasti trebalo bi uskladiti već definisane ciljeve sa međunarodnim standardima, ali i definisati nove mere koje se odnose na izgradnju prilagodljive i zelene infrastrukture, stvaranje ekoloških i pametnih gradova, promociju miroljubivih i inkluzivnih društava, inovacije, zelenu ekonomiju, održivu ishranu, partnerstva za održivi razvoj i drugo.

2.2. Strategija biološke raznovrsnosti

Strategija biološke raznovrsnosti usvojena je 2011. godine za period od 2011. do 2018. godine. Nova strategija još nije usvojena. Strategija se sastoji od nekoliko celina. U prvom delu daje se kratak pregled biodiverziteta Republike Srbije kroz specijski, ekosistemski i genetički biodiverziteta i opisuje se sistem zaštite zaštićenih područja. Drugi deo opisuje pravni, institucionalni i finansijski okvir zaštite biodiverziteta. U trećem delu daje se pregled uticaja na biodiverzitet Republike Srbije. U četvrtom delu su definisane strateške oblasti, ciljevi i aktivnosti zaštite biodiverziteta, dok je peti deo akcioni plan.

U ovom dokumentu detaljno se razmatraju različiti faktori ugrožavanja biodiverziteta, kao i uticaj drugih sektora na biodiverzitet.

Prepoznato je da u Republici Srbiji postoji negativan uticaj poljoprivrede na biodiverzitet, naročito zbog intenziviranja poljoprivredne proizvodnje, upotrebe hemijskih sredstava i pretvaranja velikih oblasti u površine monokultura. Istaknuto je da nedostaju sveobuhvatne politike i mere kako bi se zaustavilo dalje opadanje agrobiodiverziteta i podržalo njegovo očuvanje²⁵⁷. Takođe, nezakonito sakupljanje divljih biljnih vrsta i njihovo preterano iskorišćavanje prepoznato je kao direktan faktor ugrožavanja biodiverziteta. Nedostatak efikasne kontrole istaknut je kao jedan od ozbiljnih izazova u ovoj oblasti²⁵⁸.

Strategijom je definisano ostvarivanje ciljeva koji se odnose na 1. očuvanje biodiverziteta, 2. očuvanje zaštićenih područja, 3. održivo korišćenje biodiverziteta, pristup i raspodelu dobiti i ekonomsko vrednovanje, 4. jačanje političkog, zakonodavnog, institucionalnog i finansijskog okvira za očuvanje biodiverziteta, 5. integraciju očuvanja biološke raznovrsnosti u druge sektore, 6. unapređenje baze znanja kroz razvoj informacionog sistema, monitoringa i istraživanja biodiverziteta, 7. izgradnju kapaciteta, 8. obrazovanje, informisanost i učešće javnosti, 9. međunarodnu saradnju, 10. klimatske promene i 11. sprovođenje strategije.

²⁵⁷ *Strategija biološke raznovrsnosti za period od 2011. do 2018. godine*, op.cit. str. 61-62

²⁵⁸ *Ibid.*, str. 59

U odnosu na očuvanje biodiverziteta strategija definiše ciljeve koji se odnose na očuvanje i unapređenje ugroženih vrsta, ugrožene biocenoze i staništa, ekološku restauraciju, ex-situ očuvanje, kao i na upravljanje faktorima ugrožavanja koje čine zagađenje, požari i alohtone vrste i genetski modifikovani organizmi. Ciljevi za očuvanje biodiverziteta su u velikoj meri usklađeni sa Strateškim planom UN Konvencije o biološkom raznovrsnosti, posebno ciljevi koji se odnose na smanjenje gubitka biodiverziteta i poboljšanje statusa biodiverziteta, o kojima je bilo reči u prethodnom poglavlju.

Strategija prepoznaje i važnosti integracije očuvanja biodiverziteta sa drugim sektorima, posebno poljoprivredom, šumarstvom, divljim životinjskim svetom, rudarstvom, vodnim resursima i turizmom i rekreacijom u prirodi. Aktivnosti koje se odnose na poljoprivredu usmerene su na razvijanje nacionalne strategije i programa za održivo korišćenje, razvoja i očuvanja genetičkih resursa biljaka i domaćih životinja i razvijanja nacionalnog programa za organsku poljoprivredu. U šumarstvu aktivnosti se odnose na promovisanje očuvanja šumskog biodiverziteta, kroz razvoj programa za sertifikaciju šuma i najboljih praksi za održivo šumarstvo i razvijanje mera za upravljanje šumama i smernica za sprečavanje negativnih uticaja genetski modifikovanih vrsta drveća, alohtonih i invazivnih vrsta na šume i biodiverzitet²⁵⁹.

Jedan od važnih ciljeva je i uspostavljanje efikasnog sistema monitoringa. Radi ispunjenja ovog cilja definisano je nekoliko aktivnosti koje se tiču razvijanja monitoring programa za praćenje stanja biodiverziteta i faktora ugrožavanja, upostavljanja baza podataka o biodiverzitetu i o biološkoj sigurnosti i uspostavljanja timova koji po sektorima prate primenu strategija od značaja za biodiverzitet.

U delu koji se odnosi na održivo korišćenje biodiverziteta, pristup i raspodelu dobiti i ekonomsko vrednovanje biodiverziteta, definisano je nekoliko važnih ciljeva. Prvi cilj je usmeren ka razvijanju novih i jačanju postojećih mehanizama za održivo korišćenje biodiverziteta. Ostvarivanje ovog cilja podrazumeva donošenje Nacionalne strategije održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara, razvijanje i promovisanje smernica sa dobrim primerima za održivo korišćenje biodiverziteta, sprovođenje istraživanja i monitoring ekološko i ekonomski značajnih vrsta, razvijanje planova za upravljanje ovim vrstama i obezbeđenje dugoročne ekološke održivosti vrsta koje se sakupljaju. Drugi cilj usmeren je ka obezbeđivanju društvene i ekonomske dobiti od genetičkih resursa i drugih usluga biološke raznovrsnosti. Aktivnosti u okviru ovog cilja usmerene su na podizanje svesti javnosti o konceptu dobiti od

²⁵⁹ *Strategija biološke raznovrsnosti za period od 2011. do 2018. godine*, op.cit. str. 70-86.

biodiverziteta, stvaranju mehanizama za pravednu raspodelu dobiti ostvarene upotrebom i očuvanjem biodiverziteta, razvijanje mehanizama za raspodelu ekonomske dobiti za zamljoposjednike, stanovnike i lokalne zajednice od zaštićenih područja i očuvanja biodiverziteta i razvijanje smernica i mehanizama za kompenzaciju vlasnicima zemlje i koncesionarima zaštićenih područja. Treći cilj usmeren je na povećanje svesti i upotrebu metoda za ekonomsko vrednovanje biodiverziteta i precizniju procenu ekonomske koristi od zaštite biodiverziteta u odnosu na koristi od aktivnosti koje dovode do njegovih gubitaka. Aktivnosti za postizanje ovog cilja usmerene su na sprovođenje nacionalne procene usluga ekosistema koje pružaju prirodna područja, povećanje svesti donosioca odluka i poslovnog sektora o ekonomskom vrednovanju biodiverziteta i uspostavljanje mehanizma za ekonomsko vrednovanje biodiverziteta i integrisanje u nacionalne politike²⁶⁰. Ovi ciljevi su u skladu sa ciljevima definisanim Strateškim planom UN Konvencije o biološkom raznovrsnosti, posebno sa ciljem 2 koji se odnosi na smanjenje pritiska na biodiverzitet i promovisanje održivog korišćenja biodiverziteta, o kojem je bilo reči u prethodnom poglavlju.

Ovaj dokument prilično jasno definiše ciljeve i aktivnosti u oblasti očuvanja i zaštite biodiverziteta. Međutim, Akcioni plan koji je sastavni deo ovog dokumenta definisane aktivnosti detaljnije ne razrađuje što je neophodno jer su aktivnosti veoma široko postavljene i njihovo postizanje zahteva ozbiljno razrađen operativni plan. Dodatno, akcioni plan ne definiše precizne rokove za ostvarivanje definisanih aktivnosti već određuje rokove uopštenim terminima kao „kratkoročne“, „srednjeročne“ i „dugoročne“. Sve ovo otvara pitanje koliko je ovakav akcioni plan efikasan u praksi i da li se i u kojoj meri postavljeni ciljevi ostvaruju u praksi.

2.3. Strategija razvoja šumarstva

Strategija razvoja šumarstva kao jedan od osnovnih strateških pravaca u oblasti šumarstva definiše razvoj održivog šumarstva i stvaranje ravnoteže između zadovoljenja svih funkcija šume – ekonomske, ekološke, socijalne i kulturološke.²⁶¹

Radi uspostavljanja održivog šumarstva Strategija razvoja šumarstva definiše sledeće ciljeve: 1. očuvanje i unapređivanje stanja šuma i razvoj šumarstva kao privredne grane, 2. povećanje doprinosa šumarskog sektora ekonomskom i društvenom razvoju Republike Srbije,

²⁶⁰ *Ibid.*, str. 74-76

²⁶¹ *Strategija razvoja šumarstva RS, Službeni glasnik RS 59/06, op.cit. str.8.*

3. unapređenje održivog gazdovanja šumama u zaštićenim prirodnim dobrima koje se zasniva na razvoju ekološke, ekonomske, socijalne i kulturne funkcije šuma, 4. očuvanje, realno unapređenje, održivo korišćenje i valorizacija biodiverziteta šuma, 5. očuvanje, održivo korišćenje i valorizacija zaštitnih, socijalnih, kulturnih i regulatornih funkcija šuma, 6. obezbeđivanje održivog razvoja državnog šumarskog sektora koji uzima u obzir ekološke, socijalne i kulturne zahteve, kao i stvaranje najveće moguće dodatne vrednosti proizvoda šuma, 7. unapređenje stanja privatnih šuma i održivi razvoj privatnog šumarstva u okviru ruralnog razvoja, 8. očuvanje i unapređenje genetskog potencijala, brojnosti i kvaliteta populacija divljači primenom odgovarajućih planiranja, gazdovanja i kontrole, 8. stvaranje održivog i ekonomski efikasnog sektora drvne industrije koji će biti konkurentan na svetskom tržištu i time doprinositi unapređenju sektora šumarstva, zaštiti životne sredine i razvoju domaće privrede, 9. obrazovanje odgovarajućih stručnih kadrova za sektor šumarstva, 10. podsticanje primenjenih multidisciplinarnih istraživanja, razvoj tehnologije u šumarstvu o unapređenje kapaciteta u istraživačkim institucijama, 10. uspostavljanje i održavanje mehanizama za efikasno prikupljanje, pohranjivanje, analizu i efikasnu razmenu informacija unutar sektora šumarstva i između ostalih sektora, kao i podizanje svesti najšire javnosti o važnosti šuma za društvo u celini uz aktivno učešće svih interesnih grupa i 11. uspostavljanje i ojačavanje međunarodne saradnje na globalnom i regionalnom nivou u svim aspektima šumarstva i srodnim oblastima zasnovane na ravnopravnosti i nacionalnim interesima.²⁶²

Strategija prepoznaje važnost održivog upravljanja šumama. Međutim, analizom definisanih ciljeva može se zaključiti da je fokus ovog dokumenta usmeren uglavnom ka drvetu dok se ne ističe jasno važnost uspostavljanja sistema održivog korišćenja nedrvnih šumskih plodova odnosno divljih biljnih vrsta. Ipak, imajući u vidu da neki od pobrojanih proizvoda i usluga pomenutih u ovom dokumentu spadaju u nedrvne šumske plodove može se posredno zaključiti da je prepoznata neophodnost uspostavljanja održivog korišćenja i sistema zaštite i u ovoj oblasti.

Strategija prepoznaje značaj uloge šumskog sektora u ekonomskom i društvenom razvoju Srbije. Radi postizanja ovog cilja predlaže se niz različitih mera koje između ostalog podrazumevaju rad na povećanju produktivnosti korišćenja šumskih proizvodnih potencijala, uspostavljanje dobrog sistema monitoringa i metodologije za vrednovanje svih proizvoda iz šuma, podsticanje privrednih društava da se uključe u ovu oblast, dalje pošumljavanje, izgradnju infrastrukture i stvaranje jedinstvenog informacionog sistema šumarstva. Takođe,

²⁶² *Ibid.*, str. 12-24.

mere se odnose i na jačanje saradnje sa drugim sektorima i uključivanje zainteresovanih strana u donošenje odluka²⁶³.

2.4. Nacionalni program ruralnog razvoja od 2018. do 2020. godine

Nacionalni program ruralnog razvoja za period od 2018. do 2020. godine donet je u skladu sa Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju kojim je propisano donošenje Nacionalnog programa ruralnog razvoja radi realizacije strateških ciljeva propisanih Strategijom poljoprivrede i ruralnog razvoja. Program sadrži poseban deo koji se odnosi na podsticaje za očuvanje i unapređenje životne sredine i prirodnih resursa. Mere obuhvataju podsticaje za: 1. očuvanje biljnih genetičkih resursa, 2. očuvanje životinjskih genetičkih resursa, 3. agroekološke mere, dobru poljoprivrednu praksu i druge politike zaštite i očuvanja životne sredine, 4. organsku proizvodnju, 5. održivo korišćenje poljoprivrednog zemljišta i 6. održivo korišćenje šumskih resursa.

U okviru agroekoloških mera definisan je i cilj očuvanja biodiverziteta i obezbeđivanja zaštite, održavanja i/ili obnove staništa u okviru mreže NATURA 2000, kao i ponovno uvođenje tradicionalnih i dobrih poljoprivrednih praksi umesto ekstenzivne poljoprivrede.

Ovo je prvi strateški dokument kojim se detaljno regulišu i ciljevi razvoja organske proizvodnje, imajući u vidu da strategija razvoja organske proizvodnje nikada nije usvojena, iako je bila izrađena u formi radne verzije. Ciljevi u okviru mere razvoja organske proizvodnje su: 1. podrška organskoj proizvodnji kao sastavnom delu nacionalne poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja, 2. harmonizacija zakonodavnog okvira za organsku proizvodnju u skladu sa zakonodavstvom Evropske unije, 3. institucionalni razvoj, 4. uspostavljanje operativnog i usaglašenog sistema kontrole i sertifikacije u organskoj proizvodnji sa standardima Evropske unije, 5. pristupačan i zahtevima tržišta okrenut savetodavni sektor, 6. unapređenje organske proizvodnje kroz formalno obrazovanje, 7. razvoj domaćeg tržišta organskih proizvoda, 8. rast izvoza organskih proizvoda, 9. stvaranje povoljnijih uslova za proizvodnju i preradu organskih proizvoda, 10. stvaranje povoljnijih uslova za proizvodnju i preradu organskih proizvoda i 11. praćenje realizacije ciljeva i aktivnosti za razvoj organske proizvodnje propisanih u ovom dokumentu.

Mere za održivo korišćenje šumskih resursa odnose se na razvoj šumskih područja i unapređenje gazovanja šumama, ulaganja u šumarske tehnologije, unapređenje saradnje u

²⁶³ *Ibid.*, str. 12-16.

šumarstvu, razvoj savetodavnih šumskih službi, uspostavljanje grupa i organizacija proizvođača i podršku uspostavljanju mreže NATURA 2000²⁶⁴.

Ovaj dokument jasno prepoznaje i ističe važnost uspostavljanja i unapređenja održive poljoprivrede i održivog korišćenja šumskih resursa za dalji razvoj Srbije.

2.5. Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja za period 2014-2024. godine

Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja predstavlja osnovni strateški dokument u oblasti poljoprivrede u kome se prepoznaje značaj održive poljoprivrede. Vizija ovog dokumenta je da u 2024. godini sektor poljoprivrede Republike Srbije bude zasnovan na znanju, modernim tehnologijama i standardima i da se prirodnim resursima, životnom sredinom i kulturnom baštinom upravlja u skladu sa principima održivog razvoja. Održiva poljoprivreda prepoznata je kao glavno usmerenje strateškog delovanja poljoprivredne politike, koje se zasniva na principima ekonomskog rasta sektora poljoprivrede, odgovornom upravljanju resursima i njihovom očuvanju za buduće generacije i na dostizanju blagostanja ruralnog stanovništva uz puno uvažavanje društvenog položaja osetljivih grupa. Dokument prepoznaje da je održivo upravljanje i zaštita životne sredine u poljoprivrednoj proizvodnji osnova za obezbeđenje održive ishrane u uslovima sve većih rizika na globalnom tržištu hrane.

Strateški ciljevi razvoja poljoprivrede definisani su u okviru nekoliko različitih stubova reformi i to: 1. unapređenje sistema upravljanja prirodnim resursima, 2. modernizacija objekata i opreme, 3. jačanje prehrambenog lanca i organa i organizacija za logističku podršku sektoru poljoprivrede, 4. uspostavljanje efikasnijih i operativnijih sistema za implementaciju postojećeg i kreiranje novog znanja i njegovog transfera, 5. unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima diverzifikacijom ruralne ekonomije i jačanjem socijalne strukture i 6. modernizacija organa i organizacija i prilagođavanje poljoprivredne politike modelu ZPP-a.

Prioritetna područja u okviru razvoja održive poljoprivrede su: 1. stabilizacija dohotka poljoprivrednih proizvođača, 2. finansiranje poljoprivrede i ruralnog razvoja i upravljanje rizicima, 3. efikasno upravljanje zemljištem i povećanje dostupnosti zemljišnih resursa, 4. unapređenje stanja fizičkih resursa, 5. unapređenje sistema transfera znanja i razvoj ljudskih potencijala, 6. prilagođavanje i ublažavanje uticaja klimatskih promena, 7. tehnološki razvoj i modernizacija poljoprivredne proizvodnje i prerade, 8. razvoj tržišnih lanaca i logističke podrške sektoru poljoprivrede, 9. zaštita i unapređenje životne sredine i očuvanje prirodnih

²⁶⁴ Nacionalni program ruralnog razvoja za period od 2018. do 2020. godine, op.cit., para 6.2.

resursa, 10. očuvanje poljoprivrede, prirodnih i ljudskih resursa, 11. diverzifikacija ruralne ekonomije i očuvanje kulturne i prirodne baštine, 12. unapređenje društvene strukture i jačanje društvenog kapitala, 13. modernizacija i prilagođavanje organa i organizacija i zakonodavstva i 14. unapređenje kvaliteta i bezbednosti proizvoda.

Ovaj dokument jasno ide u pravcu uspostavljanja i unapređenja sistema održive poljoprivrede kao ključnog modela poljoprivredne proizvodnje hrane. On definiše brojne važne mere za razvoj održive poljoprivrede. Međutim, kao i kod većine analiziranih strateških dokumenata, i ovde se može primetiti da su definisane mere deklaratornog karaktera. Nedostatak specifičnih, konkretnih mera ili aktivnosti predstavlja prepreku za ostvarivanje propisanih mera i otvara pitanje njihove efikasnosti u praksi.

2.6. Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara

Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara usvojena je 2012. godine. Ona definiše dugoročni okvir praktične politike više sektora za održivo korišćenje prirodnih resursa i dobara i povećanje efikasnosti korišćenja resursa uz smanjenje uticaja na životnu sredinu. Cilj ovog dokumenta je unapređenje održivog ekonomskog razvoja efikasnim korišćenjem prirodnih resursa uz istovremeno smanjenje negativnih uticaja na životnu sredinu.

U delu koji se odnosi na šume i šumske resurse Strategija kao opšti cilj korišćenja šumskih resursa definiše uravnotežen odnos u korišćenju svih funkcija šuma i definiše sledeće ciljeve: 1. očuvanje i unapređenje stanja šuma, šumskih ekosistema i razvoj šumarstva, 2. povećanje doprinosa šumarskog sektora ekonomskom i društvenom razvoju Republike Srbije, 3. unapređenje održivog korišćenja šuma i šumskih ekosistema u zaštićenim područjima u nacionalnoj ekološkoj mreži, 4. podizanje novih 100 hektara šuma od 2020. godine, 5. očuvanje, unapređenje, održivo korišćenje i valorizacija zaštitnih, socijalnih, kulturnih zdravstvenih i regulatornih funkcija šuma i razvijanje mehanizma naplate istih, 6. obezbeđenje održivog razvoja šumarskog sektora i stvaranje najveće moguće dodatne vrednosti proizvoda šuma, 7. očuvanje i unapređenje genetskog potencijala, brojnosti i kvaliteta populacija divljači primenom odgovarajućih mera planiranja, gazdovanja i kontrole, 8. obrazovanje odgovarajućih kadrova za sektor šumarstva, primena multidisciplinarnih istraživanja, razvoj tehnologija u šumarstvu, unapređenje kapaciteta u istraživačkim institucijama i povezivanje sa privredom, 10. prikupljanje, analiza i razmena informacija unutar sektora šumarstva i ostalih sektora i

dostupnost informacija javnosti i 11. poboljšanje kvaliteta zdravstvenog stanja, vitalnosti šuma i šumskih ekosistema²⁶⁵.

U delu koji se odnosi na zaštićena područja, biodiverzitet, geodiverzitet i predeoni diverzitet, kao opšti cilj zaštite biodiverziteta definisano je obezbeđivanje očuvanja, unapređenja stanja i održivog korišćenja populacija autohtonih vrsta i zajednica na nivou koji će obezbediti njihovu dugoročnu varijabilnost. Postavljeni specifični ciljevi su: 1. izrada nacionalnog strateškog okvira za očuvanje i održivo korišćenje biodiverziteta, 2. održavanje komponenti biodiverziteta koje predstavljaju resurse koji se eksploatišu na bilo koji način u obimu koji obezbeđuje njihovo dugoročno korišćenje bez opasnosti iscrpljivanja ili narušavanja strukturiranosti i funkcionalnosti ekosistema koje nastanjuju, 3. principe i kriterijume održivog korišćenja bioloških resursa integrisati u nacionalne praktične politike razvoja, sektorske praktične politike, strateška i planska dokumenta, sa ciljem horizontalne i vertikalne integracije, 4. promocija i realizacija interdisciplinarnih istraživanja usmerenih na različite vidove očuvanja biodiverziteta, održivog korišćenja bioloških resursa i očuvanja tradicija i znanja lokalnih zajednica, 5. primeniti principe minimalnog otpada i minimalnog uticaja na životnu sredinu u iskorišćavanju bioloških resursa, 6. uključivanje lokalnih zajednica i drugih zainteresovanih strana u realizaciju programa očuvanja biodiverziteta i održivog korišćenja bioloških resursa, 7. obezbediti da korisnici bioloških resursa snose troškove za iskorišćavanje bioloških resursa, 8. podizanje javne svesti o značaju očuvanja biodiverziteta i održivog korišćenja bioloških resursa, 9. jačanje nacionalnih kapaciteta, institucionalnih i ljudskih, u oblasti očuvanja biodiverziteta i racionalnog korišćenja bioloških resursa, 10. uspostavljanje informacionog i monitoring sistema korišćenja bioloških resursa, 11. uvođenje metoda adaptivnog upravljanja u oblast zaštite biodiverziteta i održivog korišćenja bioloških resursa, 12. kontrola invazivnih vrsta i genetski modifikovanih organizama i 13. unaprediti izvore finansiranja za upravljanje zaštićenim područjima²⁶⁶.

Ovaj dokument prepoznaje značaj održivog korišćenja prirodnih resursa, posebno u oblasti šumarstva, što daje podršku uspostavljanju sistema održive ishrane, posebno sakupljanja šumskih plodova. On ističe važnost holističkog pristupa u kreiranju politika i neophodnost integracije korišćenja biodiverziteta u sektorske strategije. Ovo je važan korak ka uspostavljanju multisektorske saradnje u oblasti zaštite biodiverziteta i izgradnje sistema održive ishrane.

²⁶⁵ Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara, op.cit. para 6.2.

²⁶⁶ *Ibid.*, para 7.2.2.

2.7. Nacionalni program zaštite životne sredine

Nacionalni program zaštite životne sredine usvojen je 2010. godine. Ovaj dokument analizira uzorke narušavanja životne sredine, a u odnosu na narušavanje biodiverziteta i šumskih ekosistema ističe niz različitih problema.

Kao najveći problem pritiska na biodiverzitet prepoznaje se problem prekomerne i nekontrolisane eksploatacije prirodnih resursa koji su ograničenog kapaciteta. Pored toga prepoznato je i neadekvatno upravljanje zaštićenim prirodnim dobrima, intenzivno korišćenje šuma, nekontrolisano sakupljanje divljih biljnih vrsta, zagađivanje vazduha, vode i zemljišta, promena klime, elementarne nepogode, izostanak efikasne intersektorske saradnje u oblasti zaštite biodiverziteta, neprimenjivanje kriterijuma zaštite biodiverziteta u sektorskim politikama, neefektivan sistem kontrole sakupljanja i prometa biljnih i životinjskih vrsta i gljiva²⁶⁷. Dokument prepoznaje i uticaj loših poljoprivrednih praksi na biodiverzitet, kao i nakvalitet zemljišta.

Problemi koji su istaknuti u odnosu na šume su nedovoljna šumovitost u pojedinim delovima Srbije, neadekvatno upravljanje šumama, pritisak drugih sektora na šumski prostor, neadekvatan monitoring nad šumama i drugo²⁶⁸.

Neki od značajnih problema u oblasti zaštite životne sredine su i nedovoljni institucionalni kapaciteti u sektoru, nedelotvoran sistem monitoringa i izveštavanja, slaba integracija politika zaštite životne sredine u politike drugih sektora, nedovoljno efikasno sprovođenje propisa, nizak nivo svesti o životnoj sredini, nedovoljna edukacija, nedovoljno učešće građana, nedelotvoran sistem izveštavanja.

Program ističe niz mera u oblasti zaštite životne sredine. U odnosu na biodiverzitet ističu se mere očuvanja, unapređenja i proširenja šumskih ekosistema i održivog korišćenja divljih biljnih, životinjskih vrsta i gljiva, zaštita i očuvanja strogo zaštićenih i zaštićenih vrsta, smanjenje poljoprivrednih aktivnosti u oblastima koje su identifikovane kao osetljive na zagađenje nitratima i dr. Posebno se ističe i značaj uspostavljanja dobrog sistema monitoringa i to katastra biodiverziteta po vrstama, zajednicama, staništima, genetičkoj raznovrsnosti, katastra agro-biodiverziteta i monitoringa zemljišta²⁶⁹.

²⁶⁷ Nacionalni program zaštite životne sredine, op.cit. para 4.3.

²⁶⁸ *Ibid.*, para 4.4.

²⁶⁹ *Ibid.*, para 8.4.

Kako bi se prevazišao ovaj izazov, neophodno je postojanje održivog napretka u tri posebne oblasti: transpozicija propisa EU u oblasti životne sredine u nacionalne propise; uspostavljanje administrativnih kapaciteta za implementaciju, monitoring i primenu tih propisa; i uspostavljanje infrastrukture koja je neophodna kako bi se mogli poštovati ti propisi.

2.8. Nacionalna strategija za aproksimaciju u oblasti životne sredine za Republiku Srbiju

Nacionalna strategiju za aproksimaciju u oblasti životne sredine za Republiku Srbiju usvojena je 2011. godine. Ovaj dokument definiše način napretka transpozicije propisa EU u oblasti zaštite životne sredine u nacionalne propise, uspostavljanje administrativnih kapaciteta za implementaciju, monitoring i primenu tih propisa i uspostavljanje infrastrukture koja je neophodna da bi se obezbedilo poštovanje propisa. Unapređenje zaštite biodiverziteta u ovom dokumentu usmereno je na unapređenje mreže Natura 2000 odnosno zaštitu zaštićenih vrsta, kao i usklađivanje propisa sa Direktivom o pticama, Direktivom o staništima i drugim direktivama u oblasti zaštite prirode. Takođe je predviđeno formiranje radne grupe koja će pratiti implementaciju ovih direktiva. Istaknuta je i važnost povezivanja ove oblasti sa sektorom ruralnog razvoja. U odnosu na finansiranje troškovi koji su potrebni u oblasti unapređenja zaštite biodiverziteta procenjeni su na 139 miliona evra, odnosno 1.3 % ukupnih troškova.²⁷⁰

2.9. Zaključak – mere u oblasti održivog razvoja i zaštite biodiverziteta primenjive na oblast održive ishrane i zelene ekonomije

Nacionalni pravni okvir iz oblasti održivog razvoja i zaštite biodiverziteta ide u pravcu uspostavljanja sistema održivog korišćenja i zaštite biodiverziteta kroz mere održivog upravljanje šumama i održive poljoprivrede.

Analiza navedenih dokumenata upućuje na zaključak da nacionalni strateški ciljevi u ovim oblastima idu u pravcu međunarodno definisanih ciljeva održivog razvoja i zaštite biodiverziteta. U prethodnom poglavlju ukazano je da su međunarodni strateški ciljevi nekada postavljeni previše uopšteno što im daje deklaratoran karakter. Ovaj problem je vidljiv i na nacionalnom nivou. Ako se uz to ima u vidu i vremenski okvir za podstizanje određenih ciljeva u nacionalnim strateškim dokumentima, nacionalni ciljevi često nisu dovoljno specifično ni

²⁷⁰ Nacionalna strategiju za aproksimaciju u oblasti životne sredine za Republiku Srbiju, op.cit. para 5.5

realno postavljeni, što dalje može negativno uticati na njihovo ostvarivanje u praksi. U daljem razvoju strateških politika Republike Srbije trebalo bi voditi računa da ciljevi budu postavljeni jasnije i konkretnije i da budu praćeni dobro razrađenim akcionim planovima sa jasno definisanim indikatorima za merenje ostvarenih rezultata.

Ako se uporede nacionalne mere održivog razvoja i zaštite biodiverziteta koje su primenjive na oblasti održive ishrane, sa merama koje su istaknute u međunarodnim dokumentima, o kojima je bilo reći u poslednjem odeljku prethodnog poglavlja²⁷¹, može se zaključiti da postoji delimična usklađenost nacionalnih mera sa međunarodnim standardima.

Naime, nacionalna strateška dokumenta prepoznaju važnost uvođenja strateških mera koje su usmerene na podizanje svesti, povećanje znanja i kapaciteta, učešće javnosti, očuvanje i unapređenje prirodnih staništa divlje flore i faune, međunarodnu saradnju i u nekoj meri na održivu proizvodnju i potrošnju. Međutim, trebalo bi jasnije istaći i definisati mere koje se odnose na multisektorski pristup i koordinisane politike razvoja, primenu nauke i tehnologije, mere koje podstiču kreativnost i inovacije, sinergiju i sprečavanje ilegalnog prometa, unapređenje socijalne dimenzije održivog razvoja, povećanje produktivnosti malih proizvođača hrane i proizvođača iz osetljivih grupa. Dodatno bi trebalo uvesti nove mere koje su usmerene na jačanje i uvođenje održivih infrastruktura i zelenih tehnologija, zelenu ekonomiju i održivu ishranu.

V ODRŽIVA POLJOPRIVREDA U KONTEKSTU ZELENE EKONOMIJE

Uvod

U dosadašnjim razmatranjima ukazano je da održivi razvoj zahteva novi pristup u svim privrednim granama i uspostavljanje novih, održivih modela. Osnov za njihovo kreiranje zasniva se, između ostalog, na poštovanju svih principa i mera održivog razvoja i zelene ekonomije o kojima je bilo reći u prvom poglavlju, kao i poštovanju propisa i strateških mera o kojima je bilo reći u trećem i četvrtom poglavlju.

²⁷¹ U poslednjem odeljku prethodnog poglavlja iz analiziranih međunarodnih dokumenata izdvojene su sledeće strateške mere: 1. podizanje svesti, 2. povećanje znanja i kapaciteta, 3. primena nauke i tehnologije, 4. multisektorski pristup i koordinisane politike razvoja, 5. učešće javnosti, 6. jačanje saradnje između država, 7. održiva proizvodnja i potrošnja, 8. uspostavljanje banke gena, 9. održiva infrastruktura i povećanje korišćenja zelenih površina, 10. očuvanje i unapređenje prirodnih staništa divlje flore i faune, 11. ostale mere održivog ekonomskog razvoja.

U sektoru hrane novi, održivi poljoprivredni modeli temelje se na sistemima održive poljoprivrede i održivog sakupljanja šumskih plodova, kao i poštovanju održivih praksi u celom lancu prehrambene industrije, uključujući proizvodnju/sakupljanje, preradu, skladištenje, označavanje, pakovanje, transport i drugo.

Sledećih nekoliko poglavlja biće posvećeno razmatranju pravnih i drugih aspekata održive poljoprivrede kao modela zelene ekonomije. U ovom poglavlju predstavljen je pojam održive poljoprivrede i osnovi na kojima se ona temelji.

1. Pojam održive poljoprivrede

Sa razvojem svesti ljudi o važnosti konzumiranja zdrave i bezbedne hrane, potrošači su počeli da dovode u pitanje upotrebu konvencionalnih poljoprivrednih proizvoda čija proizvodnja i promet je često praćen velikom upotrebom pesticida i drugih hemijskih sredstava. Istovremeno, porast svesti o važnosti očuvanja i zaštite životne sredine uticao je da sve veći broj potrošača obraća pažnju na uticaj poljoprivrede na životnu sredinu, održivi razvoj, klimatske promene, smanjenje vodenih resursa i biodiverzitet²⁷².

Održiva poljoprivreda prvi put se promovise u dokumentu Agenda 21 koji je donet na Konferenciji Ujedinjenih nacija o životnoj sredini i razvoju. U ovom dokumentu razmatra se značaj održive poljoprivrede kao odgovora na pogoršanje kvaliteta hrane i sve veće ugrožavanje ljudskog zdravlja.

Održiva poljoprivreda definiše se kao način proizvodnje hrane i vlakana koji je profitabilan i koji se zasniva na efikasnom korišćenju resursa na poljoprivrednom imanju na način koji umanjuje negativne efekte na životnu sredinu, ljude, čuva prirodnu produktivnost i kvalitet zemlje i vode i održava živahnim seoske zajednice²⁷³. Ona podrazumeva usvajanje novih modela poljoprivredne proizvodnje koji se oslanjaju na dosadašnja saznanja i mogu obezbediti poljoprivrednim proizvođačima visoke prinose i profite, ali na održiv način koji ne degradira životnu sredinu i obezbeđuje ljudima zdravu i bezbednu hranu. To podrazumeva

²⁷² *Green Paper on agricultural product quality: product standards, farming requirements and production and quality systems*, Commission of the European Communities, COM (2008) 641 final of 15 October 2008.

²⁷³ Hendrickson, J., Hanson, J.D., Tanaka, D., Sassenrath, G., *Principles of integrated agricultural systems: Introduction to processes and definition*, Renewable Agriculture and Food Systems, 23(4); 265-271, Cambridge University Press, UK, 2008 Cambridge University Press.

primenu jasno definisanih praksi i primenu dugoročnih strategija za obezbeđenje kontinuiranog zdravlja zemljišta.

Poslednja istraživanja ukazuju na značajan porast razvoja održive poljoprivrede u svetu, naročito organske proizvodnje. U odnosu na 2016. godinu globalna proizvodnja organske hrane u 2017. godini povećana je za 20% , a profit globalnog tržišta organske hrane u 2017. godini procenjuje se na 90 biliona evra. Tokom 2017. godine Sjedinjene Američke Države ostvarile su profit od oko 40 biliona eura, Nemačka oko 10 biliona evra, Francuska oko 7,9 biliona evra i Kina oko 7,6 biliona evra. Broj organskih proizvođača u svetu takođe se povećao u odnosu na 2016. godinu za oko 5%. U 2017. godini zabeleženo je 2,9 miliona organskih proizvođača širom sveta. Najveći broj proizvođača je u Indiji (835.200), Ugandi (210.352) i Meksiku (210.000)²⁷⁴.

Veliki značaj organske poljoprivrede predstavlja i njen pozitivan uticaj na biološku raznovrsnost. Smatra se da organska poljoprivreda doprinosi biološkog raznovrsnosti više od drugih poljoprivrednih sistema. Tako na primer, organska poljoprivreda ima u proseku 30% veće bogatstvo vrsta od konvencionalne poljoprivrede uključujući ptice, insekte i biljke²⁷⁵.

U okviru koncepta održive poljoprivrede tokom vremena su se razvili različiti načini poljoprivrednih sistema čiji pristupi idu daleko izvan same poljoprivredne proizvodnje i teže stvaranju zaokruženih samoodrživih životnih i poljoprivrednih zajednica sa minimalnim trošenjem spoljnih resursa i izvora energije. Neki od najpoznatijih takvih modela su biodinamika i permakultura.

Biodinamička poljoprivreda zasniva se na antropozofskim učenjima Rudolfa Steinera i posmatranju života kroz celovitost duhovnog i materijalnog aspekta. Način biodinamičke poljoprivredne proizvodnje zasniva takođe na uspostavljanju celovitih i samoodrživih zajednica uz ponovno uspostavljanje odnosa sa prirodnim ciklusima kosmosa kroz: oživljavanje zemljišta, usklađivanje biljaka sa kosmičkim ritmovima, poštovanja biološke raznolikosti vrsta, korišćenja biodinamičkih preparata za zemljište, kompost, biljke i za neutralizaciju negativnih kosmičkih i drugih uticaja²⁷⁶.

²⁷⁴ Willer, H., Lernoud, J., (Eds.), *The World of Organic Agriculture – Statistics and Emerging Trends*, Germany: FIBL and IFOAM – Organic International, 2019.

²⁷⁵ Znaor, D., *Zameci promene = Unlocking the Future: održiva poljoprivreda put prosperiteta za zapadni Balkan*, Beograd: Fondacija Heinrich Boll, 2015, str. 152.

²⁷⁶ Filipović, V., *Biodinamičko poljodjelstvo kao jedan od mogućih pristupa razvoju ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj*, u: Maštrović, Z., (Ur.), *Hrvatski put u ekološku poljoprivredu*, Zbornik radova - Prvi hrvatski simpozij iz ekološke poljoprivrede, 15-17. studeni 2000., Zagreb, 2006, str. 179-185

Permakultura predstavlja svesno dizajniranje i održavanje poljoprivrednih ekosistema koji se odlikuju raznolikošću, stabilnošću i elastičnošću prirodnih ekosistema. U permakulturnom dizajnu primenjuje se niz znanja iz arhitekture, agroekonomije, ekologije, antropologije i drugih nauka sa ciljem racionalizacije prostora i energije i kreiranja samoodrživih zajednica²⁷⁷.

2. Dimenzije održive poljoprivrede

Održivost poljoprivrede podrazumeva istovremeno ostvarivanje tri ključne dimenzije na kojima se temelji i koncept održivog razvoja: ekološke, ekonomske i društvene dimenzije u poljoprivredi.

2.1. Ekonomska održivost

Ekonomska dimenzija podrazumeva da održiva poljoprivreda treba da bude ekonomski održiva i da obezbedi poljoprivrednicima visoke prinose i profite. Ovo podrazumeva primenu niza ekonomskih strategija kao što su dobro finansijsko planiranje, dobro upravljanje, proaktivni marketing, dobro upravljanje rizikom i drugo. Indikatori koji se pominju u oblasti ekonomske održivosti poljoprivrede, a koji su definisani od strane Održivog poljoprivrednog programa (ATTRA), razvijenog od strane Nacionalnog informacionog servisa za održivu poljoprivredu SAD:

- Ušteđevina porodice, odnosno imovina, neprekidno raste.
- Dugovi, krediti, neprekidno se smanjuju.
- Iz godine u godinu se posluje profitabilno.
- Količina i vrednost inputa za gazdinstvo neprekidno se smanjuje.

²⁷⁷ Heffer Lauc, M., Galeta, L., *Permakulturni dizajn eko-imanja*, u: Maštrović, Z., (Ur.), *Hrvatski put u ekološku poljoprivredu*, Zbornik radova - Prvi hrvatski simpozij iz ekološke poljoprivrede, 15-17. studeni 2000., Zagreb, 2006, str. 177.

- Zavisnost od subvencija države se smanjuje²⁷⁸.

2.2. Ekološka održivost

Ekološka dimenzija u poljoprivredi podrazumeva da se uzmu u obzir kompleksne interakcije ekosistema – biodiverziteta, vode, vazduha, klime, energije i da se upravlja poljoprivrednim imanjem tako da se maksimalno imitira prirodno okruženje i minimalno ugrozi životna sredina. Ovo podrazumeva pravljenje samoodrživog i zatvorenog ciklusa u poljoprivrednoj proizvodnji koji korišćenje spoljnih inputa svodi na minimum i primenjuje ekološke tehnike za ishranu i zaštitu biljaka i plodnost zemljišta. Ekološka dimenzija podrazumeva i povećanje svesti i aktiviranje ruralnog stanovništva na očuvanju i unapređenju životne sredine u njihovoj lokalnoj sredini. ATTRA indikatori u oblasti ekološke održivosti su:

- Nema površina koje nisu pokriveno vegetacijom.
- Na poljoprivrednom imanju protiče ili postoji čista voda.
- Poljoprivredno imanje obiluje divljim svetom.
- Vode koje protiču kroz poljoprivredno imanje su bogate ribama.
- Pejzaž poljoprivrednog imanja je bogat vegetacijom.²⁷⁹

2.3. Društvena održivost

Društvena dimenzija u poljoprivredi podrazumeva planiranje i donošenje odluka na poljoprivrednom imanju na način koji vodi računa o unapređenju lokalne zajednice i razvijanju dobrih odnosa sa svim akterima u lokalnoj zajednici koji uključuju komšijske farme i potrošače. Takođe ova dimenzija podrazumeva i negovanje i unapređenje dobrih odnosa na samom poljoprivrednom imanju kroz dobru komunikaciju i učešće u donošenju odluka i razvijanje odnosa poverenja. Društvena dimenzija predstavlja stalnu svesnost o tome da planiranje i

²⁷⁸ Sullivan, P., *Applying Principles of Sustainable Farming*, ATTRA, Florida, 2003, dostupno na <https://attra.ncat.org/publications/#fundamentals>, pristup 14.11.2018. godine

²⁷⁹ *Ibid.*

donošenje odluka u poslovanju utiče na lokalnu zajednicu i društvo. ATTRA indikatori u oblasti društvene održivosti su:

- Poljoprivredno imanje svojim delatnostima podstiče i druge privredne aktivnosti u ruralnoj oblasti.
- Novac cirkuliše unutar ruralne oblasti.
- Broj imanja, pa i porodica, stanovnika, povećava se ili ostaje isti.
- Potomci preuzimaju gazdinstva i nastavljaju aktivnost.
- Potomci se, nakon diplomiranja i završetka školovanja vraćaju u lokalnu zajednicu.

3. Vrste održive poljoprivrede

Kao odgovor na zahteve ljudi za zdravom i bezbednom hranom čija proizvodnja ne narušava životnu sredinu razvili su se različiti koncepti održive poljoprivrede. Dva osnovna koncepta održive poljoprivrede koja se razvijaju su integralna poljoprivreda i organska proizvodnja.

VI INTEGRALNA POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA

Uvod

U prethodnom poglavlju istaknuto je da su dva osnovna koncepta koja se razvijaju u okviru sistema održive poljoprivrede integralna i organska poljoprivreda. Ovo poglavlje bavi se integralnom poljoprivrednom proizvodnjom, pojmom i principima na kojima se ona temelji. Takođe se razmatra i Global G.A.P. standard, kao jedan od najzastupljenijih standarda za sertifikovanje proizvoda dobijenih primenom metoda integralne proizvodnje. Na kraju ovog poglavlja daje se osvrt i na položaj integralne poljoprivredne proizvodnje u Srbiji.

1. Pojam i razvoj integralne poljoprivredne proizvodnje

Integralna poljoprivredna proizvodnja predstavlja modalitet poljoprivrede koji pokušava da prevaziđe probleme degradacije životne sredine i prekomerne upotrebe pesticida u konvencionalnoj poljoprivredi, ali da i dalje obezbeđuje ekstenzivne prinose. Ovaj način proizvodnje integriše primenu prirodnih i održivih metoda koje se koriste u organskoj i biodinamičkoj proizvodnji i primenu metoda konvencionalne proizvodnje, ali na strogo kontrolisan način. U integralnoj poljoprivredi upotreba pesticida i drugih sintetičkih materija je dozvoljena, ali je ograničena i kontrolisana od strane ovlašćenih organizacija.

Integralna poljoprivreda predstavlja odgovoran način poljoprivredne proizvodnje koji uvodi nove, održive standarde u sistem poljoprivredne proizvodnje. Ovaj način poljoprivredne proizvodnje ima za cilj da spreči negativne efekte konvencionalne poljoprivredne proizvodnje na životnu sredinu i da istovremeno obezbedi produktivnost uz proizvodnju zdrave i bezbedne hrane.

Koncept integralne poljoprivrede se razvio na temelju koncepta „dinamičke proizvodnje useva“ koji je definisao Tanaka, a koji se zasniva na konceptu dugoročne strategije godišnjeg sekvenciranja useva radi optimizacije korišćenja useva i zemljišta, čime se postiže produktivnost, ekonomija i konzervacija resursa uz poštovanje ekoloških principa.²⁸⁰ Dinamičan aspekt ovog sistema je filozofija upravljanja koja zahteva da se obezbedi dobar protok informacija i da se odluke donose u najprikladnije vreme na osnovu njih.

2. Principi integralne poljoprivredne proizvodnje

Sistem integralne poljoprivredne proizvodnje se temelji na održivom upravljanju poljoprivrednim imanjem kroz poštovanje jedanaest različitih principa: 1. organizacija i planiranje, 2. ljudski i društveni kapital, 3. energetska efikasnost, 4. korišćenje vode i zaštita 5. klimatske promene i kvalitet vazduha, 6. upravljanje zemljištem, 7. ishrana biljaka 8. zdravlje i zaštita biljaka 9. uzgoj, zdravlje i dobrobit životinja 10. zaštita prirode i tla i 11. upravljanje

²⁸⁰ Tanaka, D.L., Krupinsky, J.M., Liebig, M.A., Merrill, S.D., Ries, R.E., Hedrickson, J.R., Johnson, H.A., and Hanson, J.D., *Dynamic cropping system: an adaptable approach to crop production in the Great Plains*, *Agronomy Journal* 94:957-961, 2002.

otpadom i kontrola zagađenja²⁸¹. Primena ovih principa nije striktna već se zasniva na kombinovanju i fleksibilnoj primeni zasnovanoj na znanju i iskustvu.

2.1. Organizacija i planiranje

Organizacija podrazumeva razumevanje holističkog pristupa integralne poljoprivrede i obraćanje pažnje na detalje. Svi važni detalji koji se odnose na intervencije poljoprivredne prakse na poljoprivrednom imanju moraju biti dokumentovani i sačuvani. Unapređenje rada uz ekološki odgovoran način proizvodnju zahteva kontinuirano sprovođenje procesa planiranja i evaluacije primenjenih praksi²⁸².

2.2. Ljudski i društveni kapital

Ovaj set parametara obuhvata poštovanje standarda u oblasti zapošljavanja, zdravlja i bezbednosti na radu, kao i kontinuiran napredak zaposlenih kroz profesionalno usavršavanje. Standardi u oblasti zapošljavanja, postavljeni u okviru Evropske unije, predstavljaju minimum standarda koje treba poštovati. Jačanje društvenog kapitala zasniva se i na održavanju stalne veze sa lokalnim dobavljačima i lokalnim tržištem. Preporuka je da se potrebni inputi kupuju od lokalnih dobavljača radi podrške unapređenju lokalnih biznisa i kvaliteta života lokalnog stanovništva. Radi obezbeđenja poverenja potrošača i transparentnosti proizvodnje preporučuje se aktivno učešće poljoprivrednih proizvođača u društvenom životu lokalne zajednice, kao i organizovanje otvorenih dana poljoprivrednog imanja, kada je ono otvoreno za posetu za sva zainteresovana lica²⁸³.

2.3. Energetska efikasnost

Postizanje energetske efikasnosti predstavlja jedan od značajnih elemenata održivog razvoja i upravljanja prirodnim resursima tokom procesa poljoprivredne proizvodnje.

²⁸¹ European Initiative for Sustainable Development in Agriculture, *European Integrated Farming Framework – A European Definition and Characterisation of Integrated Farming as Guideline for Sustainable Development of Agriculture*, Germany: EISA, 2012, str. 9-10.

²⁸² *Ibid.*, str. 12-21.

²⁸³ *Ibid.*, str. 22-29.

Integralna poljoprivreda zasniva se na primeni mera i tehnologija kojima se postiže da odnos između dobijene energije koja je sadržana u poljoprivrednim proizvodima i uložene energije za njihovu proizvodnju bude što povoljniji. Ovo se postiže primenom različitih mera, kao što je pravljenje plana upravljanja korišćenjem energije koji se revidira na godišnjem nivou, praćenjem trošenja energije, korišćenjem obnovljivih izvora energije kad god je moguće kao što je biomasa, energija vetra, solarna energija, smanjenje upotrebe fosilnih goriva, stvaranje optimalnih prinosa umesto maksimalnih i druge²⁸⁴.

2.4. Korišćenje vode i zaštita

Korišćenje resursa vode treba da bude izbalansirano, a potrošnja u skladu sa pojedinačnim potrebama svake biljne vrste. Važno je obezbediti zaštitu prirodnih izvora vode koji su ključni za poboljšanje životne sredine, biodiverziteta i divljih vrsta. Integrisani sistem upravljanja vodom i zaštitom vode podrazumeva pravljenje plana upravljanja koji se revidira jednom godišnje, sprovođenje monitoringa drenažnih sistema na poljoprivrednom imanju, uspostavljanje efikasnog sistema navodnjavanja koji je u skladu sa vremenskom prognozom i potrebama biljaka za vodom, prevenciju curenja vode, uspostavljanje sistema za prikupljanje kišnice gde god je moguće, ispravno odlaganje sredstava za zaštitu biljaka i drugo²⁸⁵.

2.5. Klimatske promene i kvalitet vazduha

Neke poljoprivredne prakse ozbiljno utiču na stvaranje emisije gasova koji izazivaju efekat staklene bašte, klimatske promene i zagađenje vazduha. Smanjenje poljoprivrednih praksi kao što je korišćenje fosilnih goriva, preterana upotreba stajnjaka i slično je važan element integralne poljoprivredne proizvodnje. Ključni elementi u ovoj oblasti zasnivaju se na dobro razvijenom sistemu upravljanja koji se revidira jednom godišnje, efikasnoj upotrebi

²⁸⁴ *Ibid.*, str. 30-34,

²⁸⁵ *Ibid.*, str. 35-43.

goriva i smanjenju transporta do udaljenih lokacija kad god je moguće, povećanju zadržavanja ugljenika u zemljištu i ratarstvu, smanjenju emisije metana i azota i drugo²⁸⁶.

2.6. Upravljanje zemljištem

Kvalitet zemljišta je jedan od ključnih elemenata efikasne biljne proizvodnje. Briga o zemljištu obezbeđuje dugoročnu plodnost zemljišta i smanjuje rizik od oštećenja zemljišta kao što je erozija zemljišta i zbijanje zemljišta. Korišćenje naprednih znanja u oblasti upravljanja zemljištem i tehnika mapiranja zemljišta omogućavaju dobro planiranje kultivacije, način rotacije biljaka i konzervacije biljaka. Ove mere podrazumevaju pravljenje plana upravljanja zemljištem i njegovu evaluaciju jednom godišnje, monitoring kvaliteta zemljišta, izbor i praćenje svih mera upravljanja zemljištem, prevenciju zbijanja zemljišta i drugo²⁸⁷.

2.7. Ishrana biljaka

Ishrana biljaka zahteva dobro izbalansiran sistem upravljanja sistemom prehrane biljaka na način da se biljkama obezbede hranjiva svojstva potrebna za njihov adekvatan rast i napredak i smanji rizik od zagađenjenja životne sredine. Za to je neophodno poznavati nutritivni status zemljišta kako bi se obezbedio optimalni iznos đubriva koji je neophodan. Ovo se posebno odnosi na izračunavanje korišćenja azota, kalijuma i pH vrednosti zemljišta. Prednost treba dati korišćenju unutrašnjih resursa sa poljoprivrednog imanja, kao što je upotreba stajnjaka ili poljoprivrednih đubriva²⁸⁸.

²⁸⁶ European Initiative for Sustainable Development in Agriculture, *European Integrated Farming Framework – A European Definition and Characterisation of Integrated Farming as Guideline for Sustainable Development of Agriculture*, op.cit., str. 43-48.

²⁸⁷ European Initiative for Sustainable Development in Agriculture, *Sustainable Agriculture - What is it all about*, op. cit.

²⁸⁸ European Initiative for Sustainable Development in Agriculture, *European Integrated Farming Framework – A European Definition and Characterisation of Integrated Farming as Guideline for Sustainable Development of Agriculture*, op.cit., str. 56-64.

2.8. Zdravlje i zaštita biljaka

Strategije očuvanja zdravlja bilja obezbeđuju smanjenje pojava bolesti i korova i kontrolisanje upotrebe pesticida. Efektivna zaštita biljaka u sistemu integrisane proizvodnje zasniva se ne prevenciji, posmatranju, informisanom donošenju odluka i intervenciji. Prevencija zdravlja biljaka obuhvata izbor tolerantnih sorti biljaka, rotacije biljaka, združivanje useva i primenu bioloških metoda za zdravlje i zaštitu biljaka. Hemijska zaštita biljaka putem upotrebe pesticida u sistemu integrisane proizvodnje je dozvoljena na strogo kontrolisan način i samo kada je neophodno. Integrisani sistem upravljanja pesticidima podrazumeva niz mera kao što su: jačanje veština u prepoznavanju bolesti i štetočina, zaštita biodiverziteta, smanjenje uticaja poljoprivrede na kvalitet vode, zemljišta, vazduha i biodiverzitet, pažljivo odlaganje upotrebljenih pesticida, traženje saveta i preporuka u zaštiti biljaka i drugo²⁸⁹.

2.9. Uzgoj, zdravlje i dobrobit životinja

Integrisana poljoprivreda podrazumeva da se životinjama obezbedi najprirodnije moguće okruženje kako bi bile zdrave i bez stresa i mogle da se ponašaju i žive na što prirodniji način. Balansirana i zdrava ishrana u skladu sa fiziološkim potrebama je od velike važnosti, kao i sprovođenje planova za prevenciju bolesti. Prevencija bolesti podrazumeva i odgovorno korišćenje medicine za životinje. Takođe je neophodno obezbediti adekvatan smeštaj, dovoljno prostora, ventilaciju²⁹⁰.

2.10. Zaštita prirode i tla

Očuvanje divljih vrsta i biodiverziteta predstavlja važan deo koncepta integrisane proizvodnje. Prakse upravljanja moraju u svakom trenutku da vode računa o uticaju poljoprivrede na biološku raznovrsnost, biodiverzitet biljnih i životinjskih vrsta, kao i na uticaj raznovrsnost zemljišta i karakteristike pejzaža. Integrisani sistem upravljanja zaštitom prirode i tla zahteva izradu plana očuvanja koji se revidira jednom godišnje, aktivno uključivanje zaposlenih i ugovarača, ostavljanje određenih delova zemljišta nekorišćenim za sadnju,

²⁸⁹ *Ibid.*, 65-78.

²⁹⁰ *Ibid.*, 79-90.

obraćanje pažnje na gnezda ptica i legla divljih vrsta tokom obavljanja proizvodnih operacija, monitoring i zaštitu divljih vrsta i savetovanje sa lokalnim stručnjacima za zaštitu prirode²⁹¹.

2.11. Upravljanje otpadom i kontrola zagađenja

Integrirani sistem upravljanja otpadom uključuje niz mera koje se odnose na adekvatno odlaganje otpada, izbegavanje kontaminacije, recikliranje i upotrebu drugih tehnika čiji je cilj da se obezbedi kontrola zagađenja²⁹².

3. Global GAP Standard

Sa razvojem integralne poljoprivredne proizvodnje razvili su se i sistemi za sertifikovanje proizvoda dobijenih primenom ove metode. Ovaj proces predstavlja potvrdu ovlašćene organizacije za sertifikaciju da je proizvođač tokom proizvodnog procesa ispoštovao sve standarde integralne poljoprivrede. Istovremeno, sertifikacija stvara poverenje kod potrošača da je proizvod dobijen primenom metoda integralne proizvodnje.

Jedan od najzastupljenijih standarda u oblasti integralne proizvodnje hrane i sigurnosti hrane je Global G.A.P standard. On postavlja visoke kriterijume za dobre poljoprivredne prakse koje proizvođači moraju da ispune tokom procesa integralne poljoprivredne proizvodnje.

Proizvođači koji žele da dobiju sertifikat za Global G.A.P standard moraju da organizuju svoju proizvodnju u skladu sa Osnovnim zahtevima GLOBAL G.A.P²⁹³, kao i posebnim zahtevima koji se odnose na određeni tip proizvodnje²⁹⁴ (usevi, povrće i voće, akvakultura, gajenje stoke) ili na određene faze proizvodnje, na pr. preradu²⁹⁵ i drugo. Svaki proizvođač

²⁹¹ *Ibid.*, 91-99.

²⁹² *Ibid.*, 100-108.

²⁹³ *Global G.A.P. General Regulations – Part I General Requirements, version 5.2*, GlobalG.A.P., Germany: GlobalG.A.P., 2019, standardi stupili na snagu 1.08.2019. godine, dostupno na https://www.globalgap.org/uk_en/for-producers/, pristup 26.02.2019. godine

²⁹⁴ Za više informacija o standardima koji se odnose na proizvodnju useva pogledati *Global G.A.P. General Regulations – Crops Rules, version 5.2*, GlobalG.A.P., Germany: GlobalG.A.P., 2019, standardi stupili na snagu 1.08.2019. godine, dostupno na https://www.globalgap.org/uk_en/for-producers/, pristup 26.02.2019. godine

²⁹⁵ Za više informacija o standardima prerade koji se odnose na useve pogledati *Global G.A.P. Crops for Processing, General Rules – Part I General Requirements, version 1.0*, GlobalG.A.P., Germany: GlobalG.A.P.,

dužan je da uspostavi sistem unutrašnje kontrole kojim će osigurati adekvatnu primenu i nadzor integralne proizvodnje, kao i da redovno vodi dokumentaciju o proizvodnji. Standard definiše redovne inspekcijske kontrole kojima se osigurava adekvatna primena standarda i nadzor nad njihovim poštovanjem. Global G.A.P omogućava pojedinačnu i grupnu sertifikaciju proizvođača. Takođe, proizvođači mogu imati paralelnu konvencionalnu i integralnu proizvodnju uz primenu propisanih metoda za zaštitu integralnih proizvodnje.

Standardi obuhvataju zahteve iz različitih oblasti. Neke od ključnih oblasti u okviru Global G.A.P standarda su higijena, zdravlje, sigurnost i dobrobit zaposlenih, upravljanje otpadom i zagađenjem, konzervacija, zaštita i upravljanje zemljištem, ishrana bilja, upravljanje vodom i integrisano suzbijanje štetočina.

Higijena obuhvata mere čiji je cilj obezbeđenje kvalitetnih i sigurnih proizvoda i sprečavanje kontaminacije proizvoda. Ona obuhvata niz zahteva, kao što su edukacija zaposlenih, dobre higijenske prakse, procenu rizika u oblasti higijene, izradu i isticanje higijenskih procedura.

Zdravlje, sigurnost i dobrobit zaposlenih ima za cilj da osigura primenu sigurnosnih praksi na radnom mestu, obezbedi kompetentnost radnika za obavljanje dužnosti i upotrebe opreme za zaštitu na radnom mestu. Standardi obuhvataju procenu rizika, izradu sigurnosnih procedura, zaštitu od opasnih supstanci, procedure prve pomoći, načine upotrebe opreme i odeće za zaštitu na radu i osiguranje dobrobiti radnika.

Upravljanje otpadom i zagađenjem ima za cilj da minimalizuje prakse koje kao posledicu imaju zagađenje životne sredine ili stvaranje otpada. Standardi obuhvataju izradu i primenu metoda i tehnika za izbegavanje stvaranja otpada, recikliranje i ponovno korišćenje otpada.

Konzervacija obuhvata standarde čiji je cilj da osigura očuvanje životne sredine i biološke raznovrsnosti flore i faune. Ovi standardi obuhvataju procenu uticaja poljoprivrede na životnu sredinu i biodiverzitet i izradu dobrih održivih politika za njihovo očuvanje, unapređenje ekološki ugroženih predela, energetske efikasnost, sakupljanje i recikliranje vode.

Zaštita i upravljanje zemljištem podrazumeva primenu metoda za dugoročno očuvanje plodnosti zemljišta. Ovaj set standarda obuhvata izradu plana upravljanja zemljištem, tehnike za održavanje plodnosti zemljišta, tehnike za umanjeње erozije zemljišta, primenu rotacije

2019, standardi stupili na snagu 1.03.2017. godine, dostupno na https://www.globalgap.org/uk_en/for-producers/, pristup 26.02.2019. godine

kultura, dokumentovanje upotrebe prirodnih sredstava za zaštitu bilja i dokumentovanje načina i vremena sadnje i upotrebe semena.

Ishrana bilja podrazumeva mere za donošenje odluka o ishrani bilja na način da se obezbedi adekvatna ishrana bilja, optimizuje skladištenje i korišćenje sredstava za ishranu bilja i izbegne kontaminacija. Ovo zahteva davanje saveta o količini i vrsti sredstava od strane kompetentnih lica, vođenje detaljne dokumentacije o upotrebljenim sredstvima i njihovoj primeni, načinu skladištenja sredstava, primeni organskih sredstava za ishranu bilja.

Upravljanje vodom obuhvata mere za optimizovanje upotrebe vode na poljoprivrednom imanju. Ovo obuhvata procenu rizika, izradu plana za upravljanje vodom, izradu efikasnih sistema navodnjavanja, procenu kvaliteta vode i eventualnih rizika.

Integrisano suzbijanje štetočina podrazumeva pažljivo razmatranje svih dostupnih tehnika za suzbijanje štetočina i sredstava za zaštitu bilja na način na način da se smanje rizici za zdravlje ljudi i životnu sredinu. Ovo obuhvata mere prevencije, nadzora, intervencije, dokumentovanja upotrebe i načina sredstava za zaštitu bilja i skladištenja sredstava²⁹⁶.

4. Integralna proizvodnja u Republici Srbiji

Integralna poljoprivredna proizvodnja nije regulisana zakonima Republike Srbije. Unapređenje propisa u pravcu održive poljoprivrede do sada je bilo usmereno samo na uređenje oblasti organske proizvodnje. Na ostalu poljoprivrednu proizvodnju primenjuju se propisi kojima se uređuje oblast konvencionalne poljoprivrede, kao što je Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju²⁹⁷, Zakon o sredstvima za ishranu bilja i oplemenjivačima zemljišta²⁹⁸, Zakon o sredstvima za zaštitu bilja²⁹⁹ i dr. Ovi zakoni ne sadrže odredbe čiji je cilj da se osigura zaštita životne sredine i biodiverziteta niti odredbe kojima bi se uspostavio sistem održive poljoprivredne proizvodnje. Sistem nadzora regulisan u okviru ovih zakona, ne obezbeđuje redovnu kontrolu načina proizvodnje, načina upotrebe sredstava za ishranu i zaštitu bilja i oplemenjivanje zemljišta u pravcu održive proizvodnje. Drugi parametri održivosti koji su postavljeni u okviru sistema integralne proizvodnje, kao što je energetska efikasnost,

²⁹⁶ *Global G.A.P. General Regulations – Part I General Requirements, version 5.2, op.cit.*

²⁹⁷ *Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju*, Službeni glasnik RS, br. 41/09, 10/13 i 101/16.

²⁹⁸ *Zakon o sredstvima za ishranu bilja i oplemenjivačima zemljišta*, Službeni glasnik RS, br. 41/09.

²⁹⁹ *Zakon o sredstvima za zaštitu bilja*, Službeni glasnik RS, br. 41/09.

upravljanje otpadom, reciklaža, upravljanje vodama, dobrobit i drugo nisu ni na koji način obuhvaćeni ovim zakonima.

U stručnoj javnosti u oblasti poljoprivrede često se ističe važnost donošenja Zakona o integralnoj proizvodnji, posebno imajući u vidu važnost održivih poljoprivrednih praksi u okviru Evropske unije i neophodnost usklađivanja poljoprivredne proizvodnje Republike Srbije sa ovim standardima³⁰⁰.

VII ORGANSKA POLJOPRIVREDNA PROIZVODNJA

Uvod

Sledećih nekoliko poglavlja ovog rada usmereni su na organsku poljoprivrednu proizvodnju. U ovom poglavlju predstavljaju se principi i ciljevi organske proizvodnje razvijeni u okviru Međunarodne federacije pokreta za organsku proizvodnju (IFOAM). Takođe se predstavljaju i relevantni standardi u okviru Codex Alimentarius-a, međunarodnog standarda u oblasti hrane.

1. Pojam organske poljoprivrede

Organska proizvodnja definiše se kao proizvodnja poljoprivrednih i drugih proizvoda koja se zasniva na primeni metoda organske proizvodnje u svim fazama proizvodnje, a koja isključuje upotrebu genetički modifikovanih organizama i proizvoda koji se sastoje ili su dobijeni od genetički modifikovanih organizama, upotrebu jonizujućeg zračenja³⁰¹, kao i upotrebu hemijskih sredstava za zaštitu i ishranu bilja, osim prirodnih sredstava koja su prethodno odobrena za upotrebu u organskoj proizvodnji od relevantnih državnih organa.

³⁰⁰ Pogledati na primer tekstove „Srbija treba da donese zakon o integralnoj proizvodnji“, dostupno na <http://www.poljoprivrednik.net/poljoprivreda/355-pogledi-i-misljenja>, pristup 26.02.2019. godine, „Integralna proizvodnja hrane još nije prepoznata u Srbiji“, dostupno na <https://ilovezrenjanin.com/poljoprivreda/integralna-proizvodnja/>, pristup 26.02.2019. godine i „Integralni pristup – realnost povrtarstva“, dostupno na <https://www.agroklub.rs/povrtarstvo/integralni-pristup-realnost-povrtarstva/40137/>, pristup 26.02.2019. godine

³⁰¹ *Zakon o organskoj proizvodnji*, op.cit., član 3.

2. Principi organske poljoprivrede

Principi organske proizvodnje definisani su od strane Međunarodne federacije pokreta za organsku poljoprivredu (IFOAM). Oni predstavljaju široku viziju unapređenja načina poljoprivredne proizvodnje na održiv način i poboljšanja odnosa ljudi prema zemlji na kojoj žive, kao i odnosa prema drugim ljudima i budućim generacijama. Principi organske proizvodnje su: 1. princip zdravlja 2. princip ekologije 3. princip pravednosti i 4. princip negovanja i staranja³⁰².

2.1. Princip zdravlja

Ovaj princip podrazumeva da organska poljoprivreda treba da održi i unapredi zdravlje zemljišta, biljaka, životinja, ljudi i planete u celosti. Zdravlje ljudi se posmatra celovito kroz održavanje zdravlja kompletnog ekosistema i podrazumeva ne samo odsustvo bolesti već i održavanje fizičke, mentalne, socijalne i ekološke dobrobiti. Uloga organske poljoprivrede u kontekstu održavanja zdravlja podrazumeva da svi procesi u poljoprivredi uključujući proizvodnju, preradu, prodaju i potrošnju moraju biti sprovedeni na održiv način koji obezbeđuje zdravlje ekosistema zemlje i svih živih bića. Ovo podrazumeva proizvodnju hrane visoke nutritivne vrednosti bez korišćenja đubriva, pesticida, lekova za životinje i aditiva koji mogu imati štetan uticaj na ljudsko zdravlje.

2.2. Princip ekologije

Organska poljoprivreda treba da se zasniva na živim eko-sistemima i ciklusima, da radi sa njima, da ih podržava i da pomogne njihovom održanju. Ovaj princip podrazumeva da se poljoprivredna proizvodnja sprovodi u skladu sa ciklusima i ekološkim balansima u prirodi i usklađuje sa lokalnim uslovima, ekologijom i kulturom. Upotreba spoljnih inputa treba da bude minimalna. Ovo se postiže ponovnom upotrebom, recikliranjem i efikasnim upravljanjem materijalima i energijom kako bi se sačuvali resursi i poboljšao kvalitet životne sredine. Proizvodnja, prerada, prodaja i potrošnja se sprovode u skladu sa zaštitom životne sredine uključujući zaštitu zemljišta, klime, staništa, biodiverziteta, vazduha i vode. Održavanje

³⁰² IFOAM, *The IFOAM Norms for Organic Production and Processing*, Germanly: IFOAM, 2014, str. 9-11

ekološkog balansa se obezbeđuje kroz dizajniranje poljoprivrednih sistema, uspostavljanje staništa i održavanje genetičkog i poljoprivrednog biodiverziteta.

2.3. Princip pravičnosti

Organska poljoprivreda treba da se zasniva na poštenim fer odnosima prema okruženju i životnim mogućnostima. Pravičnost (fairness) se karakteriše ravnopravnošću, poštovanjem, pravdom i rukovođenjem zajedničkim svetom, kako između ljudi tako i u odnosima između ljudi i drugih živih bića. Ovaj princip podrazumeva da se svi odnosi u organskoj proizvodnji između zemljoradnika, radnika, proizvođača, distributera, trgovaca i potrošača i drugih zainteresovanih strana sprovode na način da obezbede fer odnose na svim nivoima. Organska poljoprivreda bi trebalo da svakom ko je u nju uključen obezbedi dobar kvalitet života i da istovremeno doprinese suverenitetu hrane i smanjenju siromaštva. Sistem proizvodnje, distribucije i trgovine treba da bude otvoren i pravedan i da uzima u obzir troškove životne sredine i društvene troškove.

2.4. Princip negovanja i staranja

Organskom poljoprivredom treba upravljati na oprezan i odgovoran način da bi se očuvalo zdravlje i blagostanje sadašnjih i budućih generacija i životne sredine. Obezbeđenje zdravlja, sigurnosti i zaštite životne sredine treba da se temelji na naučnom saznanju i na praktičnom iskustvu. Organska poljoprivreda bi trebalo da prevenira sve rizike primenom proverenih tehnologija i odbijanjem nepredvidivih tehnologija kao što je genetički inženjering.

Na ovim principima temelji se i zakonodavstvo Evropske unije, kao i Zakon o organskoj proizvodnji Republike Srbije.

3. Ciljevi organske poljoprivrede

Cilj organske poljoprivredne proizvodnje jeste da se primenom postupaka koji nisu štetni za životnu sredinu i zdravlje ljudi, biljaka ili životinja, obezbedi održivi sistem upravljanja poljoprivredom i proizvodnja proizvoda visokog kvaliteta.

Ciljevi organske proizvodnje detaljno su regulisani u okviru Zajedničkih ciljeva i zahteva organskih standarda (The Common Objectives and Requirements of Organic Standards - COROS, u daljem tekstu: COROS standardi). Oni definišu široke ciljeve organske

proizvodnje koje bi trebalo postići u organskoj proizvodnji hrane. Zahtevi se odnose na opšte upravljanje u organskoj proizvodnji, proizvodnju useva, stoke, pčelarstvo, zahteve prerade, rukovanja i socijalne pravde. Organska akvakultura, proizvodnja tekstila i kozmetika nisu obuhvaćeni ovim standardima. COROS standard je baziran na osnovnim standardima Međunarodne federacija pokreta za organsku poljoprivredu (IFOAM) i na Codex Alimentarius standardima³⁰³.

U okviru COROS standarda definisani su sledeći ciljevi organske poljoprivrede: 1. postizanje dugoročnog, ekološkog i na sistemu zasnovanog organskog menadžmenta 2. postizanje dugoročne i biološki zasnovane plodnosti zemljišta 3. minimiziranje i izbegavanje sintetičkih inputa na svim nivoima lanca organske proizvodnje i izlaganja ljudi i životne sredine štetnim hemikalijama 4. minimiziranje i izbegavanje zagađenja i degradacije proizvodnih jedinica i okolne sredine 5. isključenje neproverenih, neprirodnih i štetnih tehnologija 6. odgovorno tretiranje životinja 7. promovisanje i održavanje prirodnog zdravlja životinja 8. održavanje integriteta organske proizvodnje u lancu nabavke 9. obezbeđenje organskog identiteta u lancu nabavke i 10. obezbeđenje poštenja, poštovanja, pravde, jednakih mogućnosti i nediskriminacije zaposlenih i radnika.

U daljem tekstu biće prikazani zahtevi koji se postavljaju za svaki od predstavljenih ciljeva, a koji su relevantni za biljnu poljoprivrednu proizvodnju i sakupljanje divljih biljnih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje.

3.1. Postizanje dugoročnog, ekološkog i na sistemu zasnovanog organskog menadžmenta

Ostvarenje ovog cilja podrazumeva ispunjavanje zahteva u oblasti različitih sistema: sistema upravljanja poljoprivrednim imanjem, upravljanja proizvodnjom useva, proizvodnjom stoke, sakupljanja divljih biljnih vrsta iz prirodnih staništa i prelaska iz konvencionalne u organsku proizvodnju.

Sistem upravljanja treba da bude takav da obezbeđuje kontinuiranost organske proizvodnje bez vraćanja na konvencionalnu proizvodnju. U proizvodnji useva upravljanje treba da obezbedi i poboljša strukturu zemljišta, organskih materija, plodnost i biodiverzitet.

³⁰³ *Codex Alimentarius* je međunarodni standard u oblasti hrane koji sadži različite standard, vodiče i prakse u oblasti hrane za sirovu, polupreradenu i prerađenu hranu. Više informacija o ovom standardu će biti u nastavku ovog rada.

Ovo se postiže raznolikom sadnjom, malčiranjem, plodoredom, praksom rotiranja jednogodišnjih biljaka, interkropiranjem, zaštitnim pojasevima. U odnosu na sprečavanje bolesti, štetočina i korova sistem podrazumeva povećanje plodnosti i kultivaciju zemljišta, odabir adekvatnih sorti, poboljšanje funkcionalnog biodiverziteta, ograničenu upotrebu sredstava za zaštitu i rast bilja ako je neophodno.

Sistem sakupljanja divljih biljnih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje ne sme da ugrozi održivi prinos biljaka koje se sakupljaju niti da naruši lokalni ekosistem. Zahtevi koji se tiču prelaska sa konvencionalne proizvodnje na organsku proizvodnju podrazumevaju protok vremena koji je potreban za uspostavljanje zdravog zemljišta i održivog ekosistema. To podrazumeva minimalni period od 12 meseci za jednogodišnje odnosno 18 meseci za višegodišnje biljke, kao i odsustvo inputa koji nisu u skladu sa organskim principima najmanje 36 meseci.

3.2. Postizanje dugoročne i biološki zasnovane plodnosti zemljišta

Sistem povećanja plodnosti zemljišta u organskoj proizvodnji useva podrazumeva korišćenje gnojiva i drugih biorazgradivih inputa i prirodnih mineralnih đubriva. Upotreba sodijum nitrata je zabranjena, kao i priprema zemljišta paljenjem vegetacije.

3.3. Minimiziranje i izbegavanje sintetičkih inputa na svim nivoima lanca organske proizvodnje i izlaganja ljudi i životne sredine štetnim hemikalijama

U oblasti organske proizvodnje useva mogu se koristiti samo sredstva za poboljšanje plodnosti zemljišta i sredstva za zaštitu bilja koja su stavljena na listu dozvoljenih sredstava u skladu sa međunarodnim standardima. U procesu prerade koriste se samo prirodne i biološke metode, a upotreba aditiva i drugih sredstava za preradu je dozvoljena isključivo sa liste dozvoljenih sredstava u skladu sa međunarodnim standardima. Jedan od zahteva za ostvarenje ovog cilja je sprečavanje kontaminacije proizvoda preduzimanjem mera predostrožnosti i identifikovanjem rizika za kontaminaciju. Ovo se odnosi i na sistem biljne organske proizvodnje i na sistem sakupljanja divljih biljnih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje.

3.4. Minimiziranje i izbegavanje zagađenja i degradacije proizvodnih jedinica i okolne sredine

Ostvarenje ovog cilja podrazumeva preduzimanje mera za preveniranje degradacije zemljišta, uključujući eroziju i salinaciju, unapređenje biodiverziteta, sprečavanje zagađenja životne sredine korišćenjem inputa i loših praksi i organičenu upotrebu sintetičkih obloga za malčiranje.

3.5. Isključenje neproverenih, neprirodnih i štetnih tehnologija

Korišćenje genetski modifikovanih organizama i njihovih derivata i tehnologija jonizujućeg zračenja je zabranjeno u organskoj proizvodnji.

3.6. Održavanje integriteta organske proizvodnje u lancu nabavke

Ovaj cilj podrazumeva korišćenje organskog semena i sadnog materijala uvek kada je ono dostupno i odvajanje sistema organske proizvodnje od sistema konvencionalne proizvodnje u svim fazama.

3.7. Obezbeđenje organskog identiteta u lancu nabavke

Obezbeđenje identiteta podrazumeva jasno označavanje proizvoda kao organskog, označavanje sastojaka i proizvođača. Proizvod se može označiti kao „organski proizvod“ ukoliko sadrži najmanje 95% sastojaka organskog porekla ili kao „proizvod napravljen od organskih sastojaka“ ukoliko sadrži manje od 95% sastojaka organskog porekla.

3.8. Obezbeđenje poštenja, poštovanja, pravde, jednakih mogućnosti i nediskriminacije zaposlenih i radnika

Ovaj cilj podrazumeva poštovanje ljudskih prava, a posebno poštovanje socijalnih prava radnika, kao i prava na slobodu udruživanja, organizovanja i kolektivnog pregovaranja i zabranu diskriminacije. Uslovi za zaposlene i radnike treba da budu fer i da obezbede radnicima

jednake mogućnosti. Ukoliko su u proces organske proizvodnje uključena deca sistem upravljanja treba da bude takav da garantuje njihovu dobrobit³⁰⁴.

4. Codex Alimentarius i organska proizvodnja

Codex Alimentarius je međunarodni standard u oblasti hrane koji sadrži različite standarde, vodiče i prakse u oblasti hrane za sirovu, polupreradenu ili prerađenu hranu. Ovaj sistem je uspostavljen 1963. godine i od tada do danas u okviru njega je doneto oko 300 različitih standarda i drugih preporuka koje se odnose na kvalitet hrane, sastav hrane i sigurnost hrane. Iako je sistem pravno neobavezujući, on predstavlja osnov za kreiranje nacionalnih pravnih okvira u oblasti sigurnosti hrane i standard za međunarodni promet hranom za svakog ozbiljnog proizvođača i izvoznika/uvoznika hrane.

Codex alimentarius sadrži posebne standarde za postupanje sa pojedinim vrstama voća, povrća, mesa, ribe, sireva, sušenim i zamrznutim proizvodima, kao i standarde koji se odnose na proizvode za bebe, hranu za osobe osetljive na gluten, hranu koja se koristi u medicinske svrhe, nisko kaloričnu hranu za proizvode od soje, proizvode od vegetarijanskih proteina i mineralnu i prirodnu flaširanu vodu³⁰⁵.

Pored stadarda koji se odnose na određenu hranu, postoje opšti standardi koji se odnose na označavanje i pakovanje hrane, označavanje aditiva, preporučene metode za uzorkovanje i analizu, kontaminante i toksine u ishrani.

Standardi u oblasti označavanja i prepakiranja hrane usvojeni su 1985. godine, a poslednji put revidirani 2018. godine. Ovi standardi definišu osnovne principe u označavanju proizvoda i sadržaj koji obeleženi proizvod mora da sadrži, kao što je naziv proizvoda, lista sastojaka, ime i adresa proizvođača, mesto porekla i instrukcije za upotrebu. Standardom je definisano da svaki proizvod u označavanju sastojaka koji sadrži mora obavezno da naglasi sastojke koji su poznati kao hipersenzitivni kao što su žitarice koje sadrže gluten, ljuskari, mleko i proizvodi od mleka, riba i proizvodi od ribe, kikiriki, soja i produkti od soje, orah,

³⁰⁴ *The IFOAM Norms for Organic Production and Processing*, op.cit.. 13-20

³⁰⁵ Za detaljnije informacije o pojedinim standardima pogledati <http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/codex-texts/list-standards/en/>, pristup 17.11.2018. godine.

lešnik i drugo jezgrasto voće i sulfid u koncentraciji 10mg/kg ili više. Obavezno je označavanje upotrebe jonizujućeg zračenja.³⁰⁶

Standardi za označavanje aditiva za hranu kada se prodaju kao takvi usvojeni su 1981. godine i sadrže pravila za označavanje aditiva za hranu, a koji moraju biti u skladu sa pravo potrošača na informisanost. Nazivi svih aditiva moraju biti jasno navedeni, bez sugestivnih navoda koji bi mogli da dovedu potrošače u zabludu. U slučaju da su u pitanju aditivi koji se koriste radi poboljšanja ili postizanja određenog ukusa, mora se navesti da li je u pitanju prirodni ili sintetički poboljšivač ukusa. Ako se koristi nekoliko pomešanih poboljšavača ukusa, dovoljno je označiti na koji ukus liči poboljšani ukus. Označavanje mora sadržati i uputstvo za upotrebu, količinu upotrebljenih aditiva, podatke o proizvođaču ili uvozniku, zemlju porekla. Deklaracija mora biti čitljiva i pisana na jeziku zemlje u kojoj je planirana prodaja. Mora se jasno označiti ako su aditivi bili izloženi jonizovanom zračenju³⁰⁷.

Standardi preporučenih metoda za uzorkovanje i analizu usvojeni su 1999. godine. Oni obuhvataju metode i principe analize za različite proizvode. Standardi su sačinjeni za cerealije, mahunarke, proizvode od kakaa i čokolade, masti i ulja, ribu i proizvode od ribe, proizvode za posebnu ishranu, voćne sokove, mleko i proizvode od mleka, prirodnu mineralnu vodu, prerađeno voće i povrće, prerađeno meso i suhomesnate proizvode, supe, začine, šećer i proizvode od meda³⁰⁸.

Standardi za kontaminante i toksine u hrani i hrani za životinje usvojeni su 1995. godine i sadrže osnovne principe za korišćenje kontaminanta i toksina u hrani, kao i listu dozvoljenih količina ovih supstanci u hrani. Ovaj dokument pod kontaminantima podrazumeva svaku

³⁰⁶ FAO, WTO, *Codex Alimentarius, General Standards for Labelling of Prepacked Food*, CXS-1, 1985, amended in 1991, 1999, 2001, 2003, 2005, 2008, 2010, 2018 dostupno na [http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-](http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252FStandards%252FCODEX%252FBSTAN%252B1-1985%252FCXS_001e.pdf)

[proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252FStandards%252FCODEX%252FBSTAN%252B1-1985%252FCXS_001e.pdf](http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252FStandards%252FCODEX%252FBSTAN%252B1-1985%252FCXS_001e.pdf) pristup 15.11.2018. godine

³⁰⁷ FAO, WTO, *Codex Alimentarius, General Standards for the Labelling of Food Additives When Sold as Such*, Codex Stan 107-1981, adopted in 1981, revised in 2016.

dostupno na [http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-](http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252FStandards%252FCODEX%252FBSTAN%252B107-1981%252FCXS_107e.pdf)

[proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252FStandards%252FCODEX%252FBSTAN%252B107-1981%252FCXS_107e.pdf](http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252FStandards%252FCODEX%252FBSTAN%252B107-1981%252FCXS_107e.pdf), pristup 15.11.2018. godine

³⁰⁸ FAO, WTO, *Codex Alimentarius, Recommended Methods of Analysis and Sampling*, CXS-234, 1999, dostupno na [http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-](http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252FStandards%252FCODEX%252FBSTAN%252B234-1999%252FCXS_234e.pdf)

[proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252FStandards%252FCODEX%252FBSTAN%252B234-1999%252FCXS_234e.pdf](http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252FStandards%252FCODEX%252FBSTAN%252B234-1999%252FCXS_234e.pdf) pristup 16.11.2018. godine

supstancu koja nije sa namerom dodata u hranu ili hranu za životinje, a koja se nalazi u hrani kao rezultat proizvodnje, prerade, tretmana, pakovanja, transporta ili skladištenja ili je rezultat kontaminacije životne sredine. Ovaj standard se ne odnosi na supstance koje nemaju značaja za zdravlje ljudi (na pr. bakar), ostatke pesticida koji su upotrebljeni u skladu sa propisanim standardima, ostatke lekova za životinje korišćenih u skladu sa propisanim standardima, mikrobiološke toksine i mikroorganizme koji su u skladu sa standardima vezanim za higijenu hrane.³⁰⁹ Pored ovih standarda postoje i standardi koji se odnose na osnovne metode analize kontaminanata³¹⁰ i osnovne metode za detekciju jonizovanog zračenja.³¹¹

VIII ZAKONODAVSTVO EVROPSKE UNIJE I ORGANSKA PROIZVODNJA

Uvod

Nakon razmatranja međunarodnih principa i ciljeva organske proizvodnje razvijenih u okviru Međunarodne federacije pokreta za organsku proizvodnju (IFOAM), u ovom poglavlju razmatraju se propisi Evropske unije koji se odnose na organsku proizvodnju.

Zakonodavstvo Evropske unije u oblasti organske proizvodnje obuhvata različite propise koji se odnose na proizvodnju, preradu, skladištenje, transport, kontrolu i uvoz organskih proizvoda

U ovom poglavlju biće detaljno predstavljene Uredba Saveta EU (EC) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda i stavljanju

³⁰⁹ FAO, WTO, *Codex Alimentarius, General Standards for Contaminants in Food and Feed*, CXS 193-1995, adopted in 1995, revised in 1997, 2006, 2008, 2009, amended in 2010, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 dostupno na http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252FStandards%252FCODEX%2B228-2001%252FCXS_228e.pdf pristup 17.11.2018. godine

³¹⁰ Pogledati FAO, WTO, *Codex Alimentarius, General Methods of Analysis for Contaminants*, Codex Stan 228-2001, adopted in 2001, dostupno na http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252FStandards%252FCODEX%2B228-2001%252FCXS_228e.pdf, pristup 17.11.2018. godine.

³¹¹ Pogledati FAO, WTO, *Codex Alimentarius, General Methods for the Detection of Irradiated Foods*, Codex Stan 231-2001 adopted in 2001, dostupno na http://www.fao.org/fao-who-codexalimentarius/sh-proxy/en/?lnk=1&url=https%253A%252F%252Fworkspace.fao.org%252Fsites%252Fcodex%252FStandards%252FCODEX%2B231-2001%252FCXS_231e.pdf, pristup 17.11.2018. godine.

van snage Uredbe (EEZ) br. 2092/91 i Uredba Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda, kao dva osnovna, trenutno važeća dokumenta u okviru Evropske unije. Pravila sadržana u ovim uredbama sadrže ciljeve i načela organske proizvodnje u Evropskoj uniji, kao i pravila koja se odnose na proizvodnju, preradu, označavanje, pakovanje i kontrolu organskih proizvoda. Jedan deo pravila odnosi se i na sakupljanje divljih biljnih vrsta metodom organske proizvodnje.

Nakon ovih razmatranja, biće predstavljena i nova pravila u okviru Uredbe Evropskog Parlamenta i Saveta br. 2018/848 od 30. maja 2018. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda te stavljanju van snage Uredbe Saveta EU br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine, koja je usvojena 30. maja 2018. godine i koja će se primenjivati od 2021. godine.

1. Uredbe Evropske unije i organska proizvodnja³¹²

Uredba Saveta EU (EC) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda i Uredbi Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda su dva osnovna dokumenta Evropske Unije iz oblasti organske proizvodnje. Ovim dokumentima definisana su načela organske proizvodnje i propisana pravila organske proizvodnje u svim fazama proizvodnje.

Međutim, 30. maja 2018. godine Evropski parlament i Savet Evropske unije usvojili su novu regulativu u oblasti organske proizvodnje, Uredbu Evropskog parlamenta i Saveta br. 2018/848 od 30. maja 2018. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda te stavljanju van snage Uredbe Saveta EU br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine. Nova Uredba će se primenjivati od 01 januara 2021. godine.

Imajući u vidu da je datum primene ove regulative odložen za 01 januar 2021. godine, a da je planirano da se u naredne dve godine usvoje prateća dokumenta u vezi sa implementacijom ove Uredbe, u nastavku će biti prikazano trenutno važeće takonodavstvo Evropske unije relevantno za oblast organske proizvodnje, a nakon toga u posebnom delu ovog

³¹² Za više informacija o uredbama Evropske unije u oblasti organske proizvodnje pogledati Prilog 1 – Uredbe Evropske unije i organska proizvodnja koji je sadržan u poglavlju XIV

poglavlja biće istaknute najvažnije izmene koje donosi nova organska regulativa propisana Uredbom Evropskog Parlamenta i Saveta br. 2018/848 od 30. maja 2018. godine.

2. Ciljevi i načela organske proizvodnje u Evropskoj uniji

Uredbama Evropske unije definisani su ciljevi i načela organske proizvodnje i propisana pravila za primenu metoda organske proizvodnje u svim fazama proizvodnje, pripreme i distribucije. Ove faze uključuju primarnu proizvodnju organskih proizvoda, njihovo skladištenje, preradu, prevoz, prodaju, isporuku krajnjem potrošaču i prema potrebi označavanje, promociju, uvoz, izvoz i podugovaranje.

Uredba Saveta EU (EC) br. 834/2007 definiše ciljeve i načela organske proizvodnje i propisuje osnovna pravila primene metoda organske proizvodnje, dok su detaljna pravila za sve faze organske proizvodnje razrađena u Uredbi Komisije EU (EC) br. 889/2008. Oba dokumenta prepoznaju dvostruku ulogu organske proizvodnje koja, sa jedne strane, treba da obezbedi zdravu hranu za potrošače koji prepoznaju značaj organske proizvodnje, a sa druge strane da utiče na zaštitu životne sredine, očuvanje biološke raznovrsnosti i ruralni razvoj.

Uredba Saveta EU (EC) br. 834/2007 definiše nekoliko opštih načela ekološke proizvodnje.

1. Oblikovanje bioloških procesa treba da bude primereno i njima se mora upravljati na način koji se temelji na ekološkim sistemima, uz procenu rizika, primenu preventivnih mera i mera predostrožnosti. Zabranjena je upotreba GMO i proizvoda proizvedenih pomoću GMO-a, uz izuzetak veterinarskih lekova.
2. Upotreba sirovina iz spoljnih izvora treba da bude ograničena, a u slučaju upotrebe mogu se koristiti isključivo inputi iz organske proizvodnje, prirodne materije i mineralna đubriva niske rastvorljivosti.
3. Upotreba hemijski sintetizovanih inputa treba da bude strogo ograničena na izvanredne slučajeve. Ovi inputi se mogu koristiti samo ako ne postoje odgovarajući postupci upravljanja i na tržištu nisu dostupni dozvoljeni spoljni inputi ili bi upotreba dozvoljenih spoljnih inputa dovela do neprihvatljivih posledica za životnu sredinu.

4. Pravila ekološke proizvodnje mogu se prilagođavati po potrebi uzimajući u obzir sanitarno stanje, regionalne klimatske razlike, nivo razvoja i specifičnu proizvodnu praksu.³¹³

U odnosu na proces biljne proizvodnje organskih proizvoda Uredba definiše i načela održavanja i poboljšanja plodnosti zemljišta, minimalne upotrebe neobnovljivih resursa i sirovina, uzimanje u obzir lokalne i regionalne ekološke ravnoteže kod donošenja odluka vezanih za proizvodnju, recikliranje otpada, upotrebu preventivnih mera za održavanje zdravlja biljaka kao što su plodored, gajenje sorti otpornih na štetočine i bolesti, upotrebu mehaničkih i fizičkih metoda za zaštitu od štetočina³¹⁴. Proces prerade organske biljne hrane se temelji na načelima ograničene upotrebe prehrambenih aditiva, pažljivoj preradi hrane uz primenu bioloških, mehaničkih i fizikalnih metoda i korišćenju ekoloških sastojaka poljoprivrednog porekla³¹⁵.

3. Metode biljne organske proizvodnje

Biljna organska proizvodnja se može obavljati na poljoprivrednom gazdinstvu ili na delu poljoprivrednog gazdinstva koje u tom slučaju mora biti jasno odvojeno od konvencionalne proizvodnje. Posebno se uređuje primena metoda organske proizvodnje kao što je povećanja plodnosti zemljišta, zaštita bilja, korišćenje semena i sadnog materijala. Propisima je uređen proces organske proizvodnje u svim fazama proizvodnje i to proizvodnja, prerada, pakovanje, označavanje proizvoda, skladištenje, prevoz, uvoz, kontrola.

3.1. Seme i sadni materijal

U odnosu na seme i sadni materijal propisano je da se u organskoj proizvodnji sme koristiti samo organski proizvedeno seme i sadni materijal. Najmanje jedna generacija matičnih biljaka ili roditeljskih biljaka mora biti uzgojena u skladu sa pravilima organske proizvodnje.

Ukoliko organsko seme i sadni materijal nije dostupan može se koristiti seme i sadni materijal iz samog poljoprivrednog gazdinstva koje prelazi na organsku proizvodnju, a ako to nije moguće države članice mogu odobriti korišćenje neorganskog semena i sadnog materijala. Odobrenje se može izdati ukoliko sorta nije upisana u bazu podataka za popisivanje sorti za

³¹³ Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine, op.cit, član 4.

³¹⁴ *Ibid.*, član 5.

³¹⁵ *Ibid.*, član 6.

koje postoji seme i sadni materijal iz ekološke proizvodnje koju vodi nadležno telo i ako nijedan dobavljač nije u mogućnosti da isporuči seme ili sadni materijal pre setve. Odobrenje se izdaje pre setve i traje jednu sezonu, s tim što nadležni organ može izdati i opšte odobrenje koje važi za sve korisnike³¹⁶. Neorgansko seme se može koristiti pod uslovom da nije tretirano sredstvima za zaštitu bilja osim onih koji su dozvoljeni u organskoj proizvodnji.

Uredbom Komisije EU (EC) br. 889/2008 propisana je obaveza svake države članice da uvede elektronsku bazu podataka o sortama za koje na njenom području postoji seme. Podaci se u bazu upisuju na zahtev dobavljača, a svaka sorta koja nije upisana smatra se nedostupnom. Baza podataka mora da bude transparentna i besplatno dostupna svima na Internetu³¹⁷.

3.2. Povećanje plodnosti zemljišta

Svi postupci obrade zemljišta i uzgoja biljnih kultura moraju se primenjivati na način da se održava ili povećava plodnost zemljišta, nivo organskih materija u zemljištu, biološka raznovrsnost i spreči erozija. Za povećanje plodnosti zemljišta koristi se višegodišnji plodored koji uključuje mahunarke i druge kulture za zeleno đubrenje, stajsko đubrivo i materijale organskog porekla iz organske proizvodnje, po mogućnosti kompostirane. Upotreba mineralnih azotnih đubriva je zabranjena³¹⁸. Kada nije moguće na ovaj način održati ili povećati plodnost, zemljišta u organskoj proizvodnji se mogu koristiti poboljšivači zemljišta i đubrivo koje je posebno propisano u Uredbi Komisije EU (EC) br. 889/2008³¹⁹.

Upotreba stajskog đubriva ograničena je na 170 kg azota godišnje po hektaru. Može se upotrebljavati đubrivo isključivo sa poljoprivrednih gazdinstava koja rade u skladu sa pravilima organske proizvodnje, a na osnovu zaključenih ugovora o saradnji. Za poboljšanje celokupnog stanja zemljišta ili raspoloživih hranjivih materija mogu se koristiti primereni preparati mikroorganizama, dok se za aktiviranje komposta mogu koristiti ili preparati mikroorganizama

³¹⁶ Uredba Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine, op.cit., član 45.

³¹⁷ *Ibid.*, član 48-56

³¹⁸ Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine, op.cit, član 12.

³¹⁹ U prilogu 1. Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine sadržan je spisak odobrenih spoljnih inputa i poboljšivača zemljišta kao što su na pr. stajsko đubrivo, dehidrirano stajsko đubrivo i dehidrirano đubrivo preradi, kompostirani životinjski izmet, kompostirani ili fermentirani kućni otpad, treset, otpad od uzgoja pečuraka, guano, piljevina i iver, sirova kalijumova so, ostaci žitarica u proizvodnji alkohola, magnezijum sulfat, elementarni sumpor i dr.

ili preparati na bazi biljaka. Hidroponski način gajenja biljaka je zabranjen u organskoj proizvodnji³²⁰.

3.3. Zaštita bilja

Sprečavanje štete koju prouzrokuju štetočine, bolesti ili korov zasniva se na zaštiti korišenjem plodoređa, tehnika obrade zemljišta, termičkih procesa i delovanja prirodnih neprijatelja. Jedan od načina zaštite je korišćenje biljaka prijatelja povrća kao grupe različitih gajenih vrsta, povrća, cveća, aromatičnih i ratarskih vrsta koje sa povrćem čine uspešnu zajednicu. Ove biljke imaju zadatak da privlače štetne insekte (biljke „zamke“), ispuštaju biohemijske supstance koje odbijaju štetne inspekte ili privlače korisne insekte (korisne biljke)³²¹.

Sredstva za zaštitu bilja, poboljšivači zemljišta i sredstva za čišćenje i dezinfekciju smeju se upotrebljavati samo ukoliko su odobreni za primenu u organskoj proizvodnji. Mogu se odobriti samo ona sredstva čija upotreba je nužna za kontrolu štetnih organizama jer ne postoje druga biološka, fizikalna ili proizvodna rešenja. Nephodno je da su svi proizvodi koji se koriste biljnog, životinjskog, mikrobnog ili mineralnog porekla. Ukoliko nisu, proizvodi se mogu odobriti samo ako uslovi za njihovu upotrebu isključuju kontakt sa jestivim delovima biljke. Svi proizvodi za primenu u organskoj proizvodnji moraju biti u skladu sa propisanim ciljevima i načelima organske proizvodnje³²². Odobrena sredstva za zaštitu bilja detaljno su propisana u Prilogu 2. Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008³²³. Proizvođači su dužni da čuvaju pisane dokaze o upotrebi ovih sredstava³²⁴.

³²⁰ Uredba Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine, op.cit., član 3-4.

³²¹ Lazić, B., *Bašta cele godine*, Novi Sad: Geodetski biro KLM, 2007, 55-59.

³²² Uredba Saveta EU (EC) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine, op.cit, član 16.

³²³ U prilogu 2. Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine sadržan je spisak odobrenih pseticida-sredstava za zaštitu bilja i to materije biljnog i životinjskog porekla (na pr. azadirahthin, pčelinji vosak, želatin, lecitin, boljna ulja i sl.), mikroorganizmi koji se koriste za biološko suzbijanje štetočina i bolesti, materiji koje proizvode mikroorgnizmi, materije koje se koriste u klopama i/ili raspršivačima, pripravci koji se razmaju po površini između uzgojenih biljaka, ostale materije iz tradicionalne upotrebe u ekološkoj proizvodnji.

³²⁴ Uredba Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine, op.cit., član 5.

4. Proizvodnja

Prelazak sa konvencionalne na organsku proizvodnju zahteva prelazni period koji se određuje prema tipu proizvodnje biljnih kultura. Prelazni period kod jednogodišnjih biljaka traje najmanje dve godine, a kod višegodišnjih tri godine. Nadležno telo može doneti odluku da se potreban period produži u određenim slučajevima, ako je zemljište kontaminirano proizvodima koji nisu odobreni za organsku proizvodnju. Takođe, nadležno telo može doneti odluku i da se potreban period skрати tako što će se retroaktivno priznati kao deo prelaznog perioda i prethodni period. To je moguće ukoliko se pruži dokaz da se organska proizvodnja sprovodi na prirodnim ili poljoprivrednim površinama koje nisu tretirane proizvodima koji nisu odobreni za organsku proizvodnju najmanje tri godine. U periodu konverzije proizvodi se ne mogu označavati i oglašavati kao organski proizvodi³²⁵. Ako je od započinjanja perioda konverzije prošlo najmanje 12 meseci i proizvod sadrži samo jednu kulturu-sastojak poljoprivrednog porekla proizvodi mogu nositi oznaku „proizvod iz perioda prelaza na organsku proizvodnju“³²⁶.

Proizvođač može na istoj površini gajiti proizvode iz organske i konvencionalne proizvodnje u sledećim slučajevima: 1. u slučaju proizvodnje trajnih kultura koje zahtevaju razdoblje uzgoja najmanje tri godine ukoliko se sorte mogu lako razlikovati, 2. u slučaju poljoprivrednih istraživanja ili formalnog obrazovanja, 3. kod uzgoja semena i sadnog materijala i 4. kod travnjaka koji se koriste isključivo za ispašu. U slučaju proizvodnje trajnih kultura koje zahtevaju razdoblje uzgoja najmanje tri godine potrebno je da konvencionalni uzgoj čini sastavni deo plana prelaza sa konvencionalne na organsku proizvodnju u najkraćem mogućem razdoblju koji ne sme biti duži od pet godina, da su preduzete odgovarajuće mere da se obezbedi stalno odvajanje proizvoda. Proizvođač je dužan da 48 sati pre svake žetve o njoj obavesti kontrolno telo, kao i da ga obavesti o tačnim količnima koje su pobrane i merama koje su primenjene za odvajanje proizvoda³²⁷.

Proizvodnja organskog vina zahteva specifične enološke procese i postupke koji su regulisani u Uredbi (EZ) br. 1234/2007 od 22. oktobra 2007. godine o uspostavljanju zajedničke organizacije poljoprivrednog tržišta i o posebnim odredbama za određene poljoprivredne proizvode i Uredbi (EZ) br. 606/2009 od 14. jula 2009. godine o utvrđivanju određenih detaljnih

³²⁵ Uredba Saveta EU (EC) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine, op.cit, član 17.

³²⁶ Uredba Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine, op.cit., član 62.

³²⁷ *Ibid.*, 40.

pravila za sprovođenje Uredbe Saveta (EZ) br. 479/2008 u pogledu kategorija proizvoda od vinove loze, enoloških postupaka i primenjivanih ograničenja.

Upotreba nekih enoloških postupaka u proizvodnji organskog vina, koji su propisani navedenim Uredbama, utiče na organske karakteristike ovog proizvoda te je neophodno da se njihova upotreba ograniči ili u potpunosti isključi. Uredbom Komisije EU br. 203/2012 od 08. marta 2012. godine o izmeni Uredbe br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na detaljna pravila o organskom vinu propisana su pravila za proizvodnju organskog vina koja se odnose na enološke postupke i pravila vezana za uzgoj u izuzetnim slučajevima.

U proizvodnji organskog vina zabranjena je upotreba sledećih enoloških postupaka: delimično koncentrisanje hlađenjem, eliminacija sumpornog dioksida fizičkim procesom, delimično dealkoholisiranje vina i obrada kationskim izmenjivačima za tartarno stabilizovanje vina. Premena postupka termalne obrade dozvoljena je pod uslovom da temperatura ne prelazi 70 °C.

Centrifugiranje i filtriranje sa ili bez inertnih agenata filtriranja dozvoljeno je pod uslov da veličina otvora ne bude manja od 0,2 mikrometara. Uredbom je ostavljen rok da Komisija preispita ukidanje ili ograničenje upotrebe enoloških postupaka, procesa i obrade primene smola za izmenu iona, reverzne osmoze i termalne obrade.

U slučajevima uzgoja u izuzetnim klimatskim uslovima pojedinih žetvenih godina, kada dođe do pogoršanja sanitarnog statusa ekološkog grožđa jakim napadom gljivica ili bakterija, dozvoljena je upotreba sumpor dioksida koja je dozvoljena u konvencionalnoj proizvodnji vina, a po odobrenju nadležnih tela. O upotrebi sumpor dioksida i upotrebljenim količinama vinogradari su dužni da vode evidenciju.

U označavanju organskog vina može se koristiti „Ek oznak EU“, ekološki znak Evropske unije koji se koristi za označavanje ekoloških proizvoda. Za upotrebu organskog znaka potrebno je da vinari koji koriste „Ek oznak EU“ vode evidenciju za razdoblje od najmanje pet godina nakon što stave na tržište vino koje je dobijeno od organskog grožđa. Ova evidencija uključuje odgovarajuće količine vina u litrama po kategoriji vina i po godini. Ukoliko evidencija nije dostupna, vino se sme označiti kao „vino od organskog grožđa“³²⁸.

³²⁸ Uredba Komisije EU br. 203/2012 od 08. marta 2012. godine, op.cit.

5. Prerada

Proces prerade mora biti u skladu sa pravilima organske proizvodnje. Upotreba aditiva, pomoćnih materija i sastojaka koji se koriste za preradu mora biti u skladu sa načelima dobre poljoprivredne prakse. Sva ova sredstva moraju biti odobrena za upotrebu u organskoj proizvodnji. Sastojci konvencionalnog poljoprivrednog porekla mogu se upotrebljavati samo ukoliko su odobreni za upotrebu u organskoj proizvodnji. U procesu prerade ne smeju se koristiti materije ili tehnike pomoću kojih se ponovo vraćaju svojstva izgubljena tokom prerade i skladištenja proizvoda ili se prikriva prava priroda proizvoda³²⁹.

Ukoliko se organski proizvodi prerađuju i čuvaju na istom mestu gde i konvencionalni proizvodi, sve radnje prerade proizvoda iz organske proizvodnje moraju biti jasno odvojene i vremenski i prostorno od radnji vezanih za preradu proizvoda iz konvencionalne proizvodnje. Proizvođač je dužan da redovno obaveštava kontrolnu organizaciju o svim prerađenim količinama i proizvodnim serijama, kao i da preduzme potrebne mere da bi se obezbedila identifikacija serija i sprečilo njihovo mešanje sa neorganskim proizvodima. Uredbom Komisije EU (EC) br. 889/2008 u Prilogu 8. propisan je spisak materija i aditiva koji se mogu koristiti u preradi organske hrane³³⁰. U preradi se mogu koristiti i ne organski poljoprivredni sastojci samo ukoliko su navedeni u Prilogu 9. Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008 ili ukoliko je njihova upotreba naknadno odobrena od strane ovlašćenih nadležnih organa zemlje članice. Upotreba neorganskih proizvoda se može odobriti ako postoje dokazi da se dotični sastojak ne proizvodi u dovoljnoj količini u Zajednici u skladu sa pravilima organske proizvodnje ili se ne može uvesti iz trećih zemalja. Odobrenje upotrebe neorganskih sastojaka je privremeno i može trajati najviše do 12 meseci³³¹.

Posebna pravila organske prerade odnose se na proizvodnju organskog kvasca i proizvode od kvasca koji se od 31. decembra 2013. godine smatraju proizvodima poljoprivrednog porekla. Za proizvodnju ovih proizvoda mogu se koristiti samo organski proizvedeni supstrati, dok se ostali proizvodi i materije mogu upotrebljavati samo ako su odobreni za upotrebu u organskoj proizvodnji. Međutim, kada subjekti nisu u mogućnosti da

³²⁹ Uredba Saveta EU (EC) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine, op.cit, član 19.

³³⁰ Ovaj spisak proširen je dodavanjem ekstrata ruzmarina u spisak aditiva hrani na osnovu Uredbe Komisije EU br. 344/2011 od 08. aprila 2011. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda

³³¹ Član 26-29 Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine

nabave ekstrakt organskog kvasca ili autolizata dobijenog ekološkog proizvodnjom, može se koristiti maksimalno do 5% ekstrakta konvencionalnog kvasca³³².

6. Označavanje organskog proizvoda

Uredbom Saveta EU (EC) br. 834/2007 propisan je način označavanja organskih proizvoda. Smatra se da je proizvod označen kao organski ukoliko su proizvod i njegovi sastojci na pakovanjima i promotivnim materijalima opisani tako da kupac može videti da je u pitanju proizvod dobijen u skladu sa pravilima organske proizvodne. Mogu se upotrebljavati reči bio/biološki ili eko/ekološki i njihove kombinacije. Sirovi proizvodi se mogu označiti kao organski ukoliko su svi sastojci tog proizvoda proizvedeni u skladu sa pravilima organske proizvodnje. Prerađeni proizvodi se mogu označiti kao organski ako najmanje 95% mase proizvoda čine organski sastojci. Na oznaci mora biti naveden i kodni broj kontrolnog tela koje je vršilo proces kontrole i logotip Evropske Unije uz mesto uzgoja poljoprivrednih proizvoda. Oznaka mesta proizvodnje upotrebljava se u jednom od sledeća tri oblika: 1. „proizvedeno u EU“ ako je poljoprivredna sirovina proizvedena u EU 2. „proizvedeno izvan EU“ ako je poljoprivredna sirovina proizvedena u trećim zemljama i 3. „proizvedeno u/izvan EU“ ako je deo poljoprivredne sirovine proizveden u Evropskoj Uniji, a deo u trećim zemljama. Ukoliko su sve proizvodne sirovine iz kojih se sastoji proizvod proizvedene u jednoj zemlji spomenute oznake se mogu zameniti ili dopuniti nazivom te zemlje. Mali maseni udeli sastojaka se mogu zanemariti ukoliko ukupna količina zanemarenih sastojaka nije veća od 2% od ukupne mase sirovina. U označavanju proizvoda ne smeju se upotrebljavati izrazi koji bi mogli dovesti potrošača u zabludu da je u pitanju organski proizvod³³³. Uredbom Komisije EU (EC) br. 889/2008 propisan je logotip Evropske Unije koji se koristi za označavanje organskog proizvoda. Propis o obaveznoj upotrebi logotipa bio je odložen do jula 2010. godine zbog potrebe osmišljavanja novog dizajna logotipa Evropske Unije koji će biti privlačan i prepoznatljiv kao simbol organske proizvodnje³³⁴. Novi znak organske proizvodnje Evropske

³³² Uredba Komisije EU (EC) br.1254/2008 od 15. decembra 2008. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda s obzirom na ekološku proizvodnju, označavanje i kontrolu

³³³ Uredba Saveta EU (EC) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine, op.cit, član 23-24.

³³⁴ Uredba Saveta EU (EC) br. 967/2008 od 29. septembra 2008 o izmeni Uredbe veća (EK) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine, Official Journal of the European Union, L 264/1.

Unije propisan je u Uredbi Komisije EU br. 271/2010 od 24. marta 2010. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskog proizvoda u pogledu znaka organske proizvodnje Evropske unije. Ovom uredbom usklađen je naziv logotipa sa Ugovorom iz Lisabona te je naziv „znak organske proizvodnje Zajednice“ izmenjen u „znak organske proizvodnje Evropske unije“. Znak je izabran participativnim putem na osnovu konkursa na kome su učestvovali studenti umetnosti i dizajna iz država članica. Nezavisna komisija odabrala je 3 najbolja znaka nakon čega su zainteresovani građani za najbolji znak glasali preko interneta.³³⁵ Organski znak Evropske unije može se koristiti samo ako je proizvod proizveden u skladu sa zahtevima iz Uredbe (EZ) br. 834/2007, Uredbe Komisije (EZ) br. 1235/2008 i Uredbe Komisije (EU) 344/2011 i to od strane subjekata koji ispunjavaju sve zahteve kontrole u skladu sa Uredbom (EZ) br. 834/2007.³³⁶

Države su dužne da potrošače informišu o poljoprivrednim gazdinstvima koji su u sistemu organske proizvodnje i njihovim proizvodima i da stave na raspolaganje javnosti ažurirane propise i podatke o svakom subjektu, poštujući odredbe Direktive 95/46/EZ Evropskog parlamenta i Saveta od 24. oktobra 1995. godine o zaštiti pojedinaca u vezi sa obradom ličnih podataka i o slobodnom prenosu takvih podataka. Podaci moraju biti dostupni na internetu³³⁷.

7. Prikupljanje, pakovanje, skladištenje i prevoz proizvoda

Prikupljanje proizvoda mora se obavljati na način koji obezbeđuje da ne dođe do zamene ili mešanja organskih proizvoda sa proizvodima iz konvencionalne proizvodnje. Sve podatke u vezi sa prikupljanjem proizvoda proizvođač je dužan da dostavi ovlašćenoj kontrolnoj organizaciji. Ovi podaci uključuju dan, čas i obim sakupljanja kao i datum i vreme predaje proizvoda.

Organski proizvod mora se prevoziti u primerenoj ambalaži, kontejnerima ili zatvorenim vozilima, koja obezbeđuju da ne dođe do zamene sadržaja tokom prevoza. Na proizvodu i na pratećem dokumentu moraju biti sadržani sledeći podaci: ime i adresa

³³⁵ Uredba Komisije EU br. 271/2010 od 24. marta 2010. godine, op.cit.

³³⁶ Uredba Komisije EU br. 344/2011 od 08. aprila 2011. op.cit

³³⁷ Uredba Komisije EU br. 426/2011 od 02. maja 2011. godine, op.cit

proizvođača ili prodavca, ime proizvoda, oznaka da je proizvod iz organske proizvodnje, ime ovlaštene kontrolne organizacije ili kodni broj i identifikacioni broj serije.

Prevoz u zatvorenoj ambalaži, kontejnerima ili zatvorenim vozilima nije neophodan ukoliko se prevoz obavlja između dva subjekta koja su uključena u sistem organske proizvodnje, ako postoji prateći dokument koji pruža sve potrebne podatke o proizvođaču, proizvodu i organizaciji koja vrši kontrolu i ako svi subjekti vode evidenciju. Organski proizvodi koji se uvoze iz treće zemlje moraju se prevoziti u zatvorenoj ambalaži ili kontejneru. Lice koje vrši prijem proizvoda dužno je da proveri zatvorenost ambalaže i podatke na pratećim dokumentima.

Skladištenje organskih proizvoda se mora obavljati tako da organski proizvodi u svakom trenutku budu jasno prepoznatljivi. Prilikom skladištenja organskih proizvoda mora se osigurati identifikacija serija i izbeći svako mešanje sa proizvodima koji nisu iz organske proizvodnje. Organski proizvodi se moraju čuvati odvojeno od drugih poljoprivrednih proizvoda i hrane, a pre skladištenja moraju se primeniti efikasne mere čišćenja³³⁸.

8. Sakupljanje divljih biljnih vrsta metodom organske proizvodnje

Uredba definiše i pravila za sakupljanje metodom organske proizvodnje divljih biljaka i delova divljih biljaka koje samoniklo rastu u neobrađenim područjima, šumama i poljoprivrednim područjima. Propisima je definisano da se divlje biljne vrste mogu sakupljati metodom organske proizvodnje pod uslovom da sakupljanje ne utiče na stabilnost prirodnog staništa ili na održanje vrste i da područje nije tretirano nikakvim sredstvima osim onih koji se smeju koristiti u organskoj proizvodnji³³⁹.

9. Zabrana upotrebe GMO i jonizirajućeg zračenja

Uredbom je u organskoj proizvodnji zabranjena upotreba GMO-a i proizvoda proizvedenih od GMO-a kao i primena jonizirajućeg zračenja. GMO-i i proizvodi dobijeni od GMO-a ne smeju se upotrebljavati kao hrana, hrana za životinje, pomoćna sredstva u procesu

³³⁸Uredba Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine, op.cit., član 30-35

³³⁹ Uredba Saveta EU (EC) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine, op.cit, član 12.

proizvodnje, sredstva za zaštitu bilja, đubriva, poboljšivači zemljišta, seme, sadni materijal, mikroorganizmi³⁴⁰.

10. Trgovina sa trećim zemljama

Proizvod uvezen iz treće zemlje može se staviti na tržište Evropske unije kao organski proizvod pod uslovom da je proizveden i tretiran u potpunosti u skladu sa pravilima o organskoj proizvodnji Evropske Unije, da su svi subjekti, uključujući i uvoznike, bili podvrgnuti kontroli akreditovanog kontrolnog tela ili ustanove i da postoje pisani dokazi u kojima je vidljiv identitet subjekata, vrsta, asortiman i rok važenja proizvoda koji se podudaraju sa podacima koje je izdalo kontrolno telo ili ustanova³⁴¹.

Uvoz organskih proizvoda iz trećih zemalja regulisan je detaljno Uredbom Komisije EU (EC) br. 1235/2008 od 08. decembra 2008. godine o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na režime uvoza organskih proizvoda iz trećih zemalja³⁴². Ovom Uredbom definisan je spisak kontrolnih ustanova i kontrolnih tela i postupak za podnošenje zahteva za uključenje na ovaj spisak, kao i postupak za podnošenje zahteva za uključenje na spisak trećih zemalja iz kojih se može vršiti uvoz kompatibilnih proizvoda u Evropsku uniju.

Spisak kontrolnih ustanova ili kontrolnih tela sadrži: 1. naziv i adresu kontrolne ustanove/tela uključujući elektronsku poštu, internet adresu i kodni broj 2. naziv treće zemlje i treće zemlje porekla proizvoda za koje je kontrolna ustanova/telo ovlašćena da vrši kontrolu 3. obuhvaćene kategorije proizvoda za svaku treću zemlju 4. trajanje uključjenja na spisak i 5. internet adresu na kojoj se može naći spisak subjekata podložnih sistemu kontrole³⁴³.

³⁴⁰ *Ibid.* član 9-10.

³⁴¹ *Ibid.*, član 32-33.

³⁴² Ovom uredbom stavljena su van snage pravila utvrđena *Uredbom Komisije (EZ) br. 345/2008* o utvrđivanju detaljnih pravila za sprovođenje režima za uvoz iz trećih zemalja predviđenih *Uredbom Saveta (EEZ) 2092/91* o organskoj proizvodnji poljoprivrednih proizvoda i indikacijama koje se odnose na poljoprivredne proizvode i prehrambene proizvode, Official Journal of the European Union, 18.4.2008 i *Uredbom Komisije (EZ) br. 605/2008* od 20. juna 2008. godine o detaljnim pravilima za sorivišebje odredaba o potvrdi o inspekciji u svrhu uvoza iz trećih zemalja Official Journal of the European Union, L 166/3 na temelju člana. 11 *Uredbe Saveta (EEZ) 2092/91* od 24. juna 1991. godine o organskoj proizvodnji poljoprivrednih proizvoda i indikacijama koje se odnose na poljoprivredne proizvode i prehrambene proizvode, Official Journal of the European Union, No L 198 /1.

³⁴³ *Uredba Komisije EU (EC) br. 1235/2008*, op.cit., član 3.

Podnošenje zahteva za uključenje na spisak priznatih kontrolnih ustanova i kontrolnih tela mogu podneti kontrole ustanove i kontrolna tela registrovana u Evropskoj uniji ili u trećoj zemlji. Zahtev se podnosi Komisiji i mora da sadrži: 1. pregled aktivnosti kontrole ustanove ili kontrolnog tela u dotičnoj trećoj zemlji ili trećim zemljama, uključujući procenu broja uključenih subjekata i naznaku očekivane prirode i količine poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda koje su namenjene izvozu u Evropsku uniju, 2. detaljan opis o tome kako su odredbe koje se odnose na ciljeve i načela organske proizvodnje, pravila proizvodnje i označavanje organskih proizvoda regulisane u Uredbama 834/2007 i 889/2008 sprovedene u dotičnoj zemlji/zemljama, 3. primerak izveštaja o proceni koji dokazuje da su kontrolna ustanova ili kontrolno telo zadovoljavajuće procenjeni, ispunjavaju sve uslove u pogledu sistema kontrole i ispunjavaju sve zahteve u pogledu kontrole i mera predostrožnosti, 4. dokaz da je kontrolna ustanova ili kontrolno telo obavestilo tela dotične zemlje o svojim aktivnostima i o preuzetoj obavezi poštovanja zakonskih zahteva koje su mu nametnula tela dotične zemlje 5. internet adresu na kojoj je moguće naći spisak subjekata podložnih sistemu kontrole i link na kome su dostupni podaci o sertifikacijskom statusu ustanova/tela, proizvodnim kategorijama i subjektima i proizvodima čija je sertifikacija suspendovana ili ukinuta, 6. obavezu ispunjavanja uslova propisanih za upravljanje i revidiranje spiska priznatih ustanova/tela i 7. bilo koje druge podatke koje kontrolna ustanova, kontrolno telo ili Komisija smatraju relevantnim. Pored ovih informacija i dokumenata Komisija može radi odlučivanja o zahtevu zatražiti dodatne informacije ili zahtevati da se izvrši pregled na licu mesta od strane nezavisnih stručnjaka i da joj se dostavi izveštaj o pregledu. Komisija može i samostalno organizovati pregled na licu mesta.

Kontrolne ustanove i kontrolna tela koji su uključeni na spisak dužni su da Komisiji šalju godišnje izveštaje najkasnije do 31. marta svake godine, kao i da u slučaju potrebe za kontrolom omoguće uvid u propisanu dokumentaciju ili omoguće pristup i pregled na licu mesta. Kontrolno telo ili kontrolna ustanova može se povući sa spiska odobrenih kontrolnih tela/ustanova 1. ako Komisiji ne dostavi godišnje izveštaje do 31. marta, 2. ako Komisiju pravovremeno ne obavesti o promenama u svom tehničkom dosijeju, 3. ako Komisiji ne dostavi informacije tokom istrage o slučaju nepravilnosti, 4. ako propusti da preduzme adekvatne korektivne mere kao odgovor na uočene nepravilnosti i kršenja, 5. ako se ne složi sa pregledom Komisije na licu mesta, ili ako je rezultat pregleda na licu mesta negativan zbog sistemskog slabog delovanja mera kontrole i 6. u svim drugim situacijama koje predstavljaju rizik

dovođenja potrošača u zabludu u vezi stvarne prirode proizvoda koji su sertifikovali kontrolna ustanova ili kontrolno telo³⁴⁴.

Ukoliko utvrdi da su učinjeni propusti u radu, Komisija može zahtevati od kontrolnog tela ili ustanove da preduzme primerene i pravovremene korektivne mere. U slučaju da kontrolno telo/ustanova ne preduzmu ove mere, Komisija ih povlači sa spiska³⁴⁵.

Podnošenje zahteva za uključenje na spisak trećih zemalja iz kojih se može vršiti uvoz ekvivalentnih proizvoda u Evropsku uniju podnosi Komisiji zainteresovana treća zemlja.

Komisija utvrđuje i spisak trećih zemalja iz kojih se može vršiti uvoz ekvivalentnih proizvoda u Evropsku uniju, a u kojima su sistem kontrole i mere kontrole za organsku proizvodnju priznati kao ekvivalentni.

Spisak trećih zemalja sadrži: 1. kategorije proizvoda 3. poreklo proizvoda, 3. uputstvo o proizvodnim standardima primenjenih u trećoj zemlji, 4. nadležno telo u trećoj zemlji odgovorno za sistem kontrole, njegovu adresu, uključujući adresu elektronske pošte i internet adresu, 5. kontrolno telo/ustanovu u trećoj zemlji koje nadležna Komisija priznaje za sprovođenje kontrole sa adresom 6. nadležno telo/ustanovu odgovornu u trećoj zemlji za izdavanje potvrda za uvoz u Evropsku uniju, njihove adrese i njihove kodne brojeve i gde je to primenjivo njihove adrese i 7. trajanje uključjenja na spisak.

Zahtev za uključenje na spisak trećih zemalja koji Komisiji podnosi zainteresovana zemlja sadrži: 1. opšte podatke o razvoju organske proizvodnje u trećoj zemlji, proizvedene proizvode, područje pod kultivacijom, proizvodne regije, broj proizvođača, preradu hrane koja se odvija 2. naznaku očekivane prirode i količine organskih poljoprivrednih proizvoda i prehrambenih proizvoda namenjenih izvozu u Evropsku uniju, 3. proizvodne standarde primenjene u trećoj zemlji kao i procenu njihove ekvivalentnosti sa standardima koji se primenjuju u Evropskoj uniji, 4. sistem kontrole primenjen u trećoj zemlji, uključujući aktivnosti praćenja i nadzora koji sprovode nadležna tela u trećoj zemlji, kao i procenu njihove efikasnosti u poređenju sa sistemom kontrole Evropske unije 5. internet adresu na kojoj je moguće naći spisak subjekata podložnih sistemu kontrole i link na kome su dostupni podaci o sertifikacijskom statusu i dotičnim kategorijama proizvoda 6. podatke koje treća zemlja predlaže za uključenje na popis 7. obavezu ispunjavanja uslova propisanih za upravljanje i

³⁴⁴ *Implementaciona Uredba Komisije EU br. 1267/2011*, op.cit.

³⁴⁵ *Uredba Komisije EU (EC) br. 1235/2008*, op.cit., član 4.

revidiranje spiska trećih zemalja i 8. bilo koje informacije koje treća zemlja ili Komisija smatraju relevantnim.³⁴⁶

11. Kontrola

Države članice su dužne da uspostave sistem kontrole i imenuju jedno ili više nadležnih tela koja će obavljati kontrolu. Kontrola obuhvata primenu preventivnih i kontrolnih mera. Kontrola se mora obaviti najmanje jednom godišnje. Vrsta i učestalost kontrola određuju se prema proceni rizika prema svakom subjektu u sistemu kontrole. Ako kontrolno telo ili ustanova posumnja na korišćenje proizvoda koji nisu odobreni za organsku proizvodnju prilikom kontrole može uzimati uzorke za ispitivanje proizvoda koji nisu odobreni za organsku proizvodnju ili proveru proizvodnih tehnika koje nisu u skladu sa pravilima organske proizvodnje. Uzorci se mogu uzimati i da bi se otkrile moguće kontaminacije proizvodima koji nisu odobreni za organsku proizvodnju. Kontrolne posete se sprovode nasumično i nenajavljeno, a na osnovu opšte procene rizika. Subjekt kontrole dužan je da omogući pristup svim objektima i da dostavi sve podatke koji mogu biti potrebni za potrebe kontrole. Radi adekvatne kontrole biljne poljoprivredne proizvodnje subjekt je dužan da vodi evidenciju o proizvodnji uključujući korišćenje veštačkog đubriva, sredstava za zaštitu bilja, kupovinu poljoprivrednih proizvoda i žetvu³⁴⁷.

Nadležno telo može zadatke kontrole preneti na kontrolne ustanove koje su akreditovane prema Evropskoj normi EN 450111 ili ISO 65 (Opšti zahtevi ustanova za sertifikovanje proizvoda). Ustanove moraju imati nepristrasne u obavljanju posla, imati stručna znanja, opremu i infrastrukturu za obavljanje prenesenih zadataka i dovoljan broj osoblja sa kvalifikacijama i iskustvom u oblasti sertifikacije organske proizvodnje.

Nadležno kontrolno telo vrši kontrolu nad kontrolnim ustanovama kojima je prenesen deo poslova kontrole. Kontrolna tela su dužna da svake godine, najkasnije do 31. januara dostave nadležnom kontrolnom telu popis svih subjekata koji su do 31. decembra podlegli njihovoj kontroli i da do 31. marta podnesu izveštaj o preduzetim kontrolama.

³⁴⁶ *Ibid.*, član 7-9.

³⁴⁷ Uredba Komisije EU (EC) br. 889/2008, op.cit, član 63-73.

12. Uredba Evropskog parlamenta i Saveta 2018/848 od 30. maja 2018. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda te stavljanju van snage Uredbe Saveta EU br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine

Ova Uredba ima za cilj da unapredi oblasti organske proizvodnje koje su se pokazale kao izazov u dosadašnjoj primeni propisa ili dodatno razvile od momenta usvajanja Uredbe 834/2007 od 28. juna 2007. godine, Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine i drugih relevantnih Uredbi iz oblasti organske proizvodnje. Usvajanju ove Uredbe prethodio je postupak procene uticaja koju je sprovela Evropska komisija u periodu od kraja 2011. godine do sredine 2013. godine, razmatranje predloga nove Uredbe i davanje predloga za unapređenje u periodu od marta 2014. do juna 2017. godine. Uredba Evropskog Parlamenta i Saveta 2018/848 usvojena je 30. maja 2018. godine.

Uredba propisuje postupke za organsku proizvodnju različitih vrsta proizvoda i to: sirovih ili neprerađenih poljoprivrednih proizvoda uključujući seme i ostali reprodukcijski materijal, prerađenih poljoprivrednih proizvoda i hrane za životinje. Međutim, nova Uredba se odnosi i na druge poljoprivredne proizvode koji se ne mogu jasno svrstati u jednu od ovih kategorija, a koji su navedeni u Anexu I. To su: kvasci koji se upotrebljavaju kao hrana ili hrana za životinje, mate čaj, slatki kukuruz, lišće vinove loze, palmina srčika, izdanci hmelja i drugi slični jestivi delovi bilja i od njih dobijeni proizvodi, morska so i druge soli za hranu i hranu za životinje, čaure dudovog svilca prikladne za odmatanje, prirodne gume i smole, pčelinji vosak, eterična ulja, čepovi od prirodne plute, pamuk, vuna, sirova koža i netretirana koža, tradicionalni biljni sastojci na biljnoj bazi³⁴⁸.

Ciljevi organske proizvodnje su prošireni, a već definisani ciljevi su konkretniji i jasniji. Ciljevi u organskoj proizvodnji definisani ovom Uredbom su: 1. doprinos zaštiti životne sredine i klime, 2. održavanje dugotrajne plodnosti tla, 3. doprinos visokom nivou biološke raznovrsnosti, 4. značajan doprinos netoksičnom okruženju, 5. doprinos visokim standardima dobrobiti životinja i posebno zadovoljavanju etoloških potreba životinja u specifičnosti vrste kojoj pripadaju, 6. podsticanje kratkih distribucionih kanala i lokalne proizvodnje u različitim područjima Unije, 7. podsticanje očuvanja retkih i autohtonih vrsta kojima prethodi izumiranje, 8. doprinos razvoju ponude biljnog genetskog materijala prilagođenog posebnim potrebama i ciljevima organske poljoprivrede, 9. doprinos visokom nivou biodiverziteta, naročito upotrebom raznovrsnog biljnog genetskog materijala kao što su organski heterogeni materijal i

³⁴⁸ Uredba Evropskog Parlamenta i Saveta 2018/848, op.cit., član 2. i prilog 1.

organske sorte prikladne za organsku proizvodnju i 10. podsticanje razvoja organskih oplemenjivača biljaka kako bi se doprinelo povoljnim ekonomskim perspektivama organskog sektora³⁴⁹.

Za razliku od dosadašnje organske regulative, nova Uredba u definisanim ciljevima jasno prepoznaje značaj jačanja lokalne proizvodnje i podsticanja kratkih distribucionih kanala. Uvođenje ovog cilja je veoma značajno za zaštitu životne sredine i sprečavanje zagađenja usled transporta, ali i za jačanje lokalnih zajednica kroz unapređenje ruralnog i društvenog razvoja i jačanje položaja organskih proizvođača i poverenja potrošača.

Uredba jasnije ističe značaj očuvanja i unapređenja biološke raznovrsnosti, a kao novi cilj organske proizvodnje uvodi se razvoj ponude i upotrebe raznovrsnog biljnog genetskog materijala prilagođenog posebnim potrebama i ciljevima organske proizvodnje radi postizanja visokog nivoa biodiverziteta. U odnosu na očuvanje plodnosti i zdravlja zemljišta, Uredba uvodi važnost dugotrajnog očuvanja plodnosti tla i održavanja netoksičnog okruženja.

U fazi proizvodnje organske hrane najznačajnija izmena se odnosi na mogućnost grupne sertifikacije koja do sada nije bila moguća u okviru regulative Evropske unije koja se odnosi na države članice. Članom 36. Uredbe propisano je da su nadležna tela ili kontrolna tela i kontrolne ustanove dužne da izdaju sertifikat svim subjektima ili grupama subjekata koji su ispunili propisane uslove za grupnu sertifikaciju. Uslovi koje grupa subjekata mora ispuniti su: 1. članovi su poljoprivrednici ili subjekti koji uzgajaju alge ili životinje iz akvakulture, a koji pored proizvodnje mogu učestvovati u preradi, pripremi ili stavljanju u promet hrane ili hrane za životinje, 2. pojedinačni trošak sertifikacije ne čini više od 2% prometa svakog člana ili standardnog ekonomskog rezultata organske proizvodnje i čiji godišnji promet organske proizvodnje ne premašuje 25 000 EUR odnosno standardni ekonomski rezultat organske proizvodnje ne premašuje 15 000 EUR godišnje 3. poljoprivredno gazdinstvo svakog člana ima najviše do pet hektara, 0.5 hektara staklenika ili 15 hektara u slučaju trajnih travnatih površina, 4. sedište svakog člana je u državi članici ili u trećoj zemlji, 5. svaki član ima pravnu sposobnost, 6. članovi svoje proizvodne aktivnosti obavljaju u geografskoj blizini, 7. postoji uspostavljen sistem zajedničkog tržišta za proizvode koji su pod grupnom sertifikacijom i 8. postoji uspostavljen sistem unutrašnje kontrole koji sadrži dokumentovan skup kontrolnih aktivnosti i postupaka i identifikovane nadležne osobe ili tela koja su odgovorna za proveru ispunjenosti uslova propisanih Uredbom svakog člana grupe.

³⁴⁹ *Ibid.*, član 4.

Ukoliko se u procesu kontrole utvrdi da postoje nedostaci u uspostavljanju ili funkcionisanju sistema unutrašnje kontrole i da postupanje pojedinačnih članova utiče na integritet organskih proizvoda ili proizvoda iz prelaznog perioda, nadležna odnosno kontrolna tela ili ustanove će povući sertifikat za celu grupu subjekata. Uredbom je propisano da Komisija može doneti dodatne propise kojima se utvrđuju posebna pravila o sastavu i veličini grupe subjekata, sistemima za dokumentovanje i vođenje evidencije i unutrašnju kontrolu i razmenu informacija između subjekata i nadležnih tela koja vrše kontrolu³⁵⁰.

Subjekti su dužni da u svim fazama od proizvodnje do distribucije primenjuju preventivne mere i mere predostrožnosti³⁵¹.

Na osnovu Uredbe organski proizvođači će moći i da koriste organski heterogeni materijal čija primena u ovom trenutku nije izričito pravno dozvoljena. Organski heterogeni materijal je skup biljaka unutar jedne najniže poznate botaničke taksonomske jedinice koja 1. pokazuje zajedničke fenotipske osobine, 2. odlikuje se visokim nivoom genetske i fenotipske raznolikosti između pojedinačnih reproduktivnih jedinica, tako da grupisanje jedinica predstavlja materijal kao celinu, a ne određeni broj jedinica, 3. nije sorta, 4. nije mešavina sorti i 5. je proizvedena u skladu sa pravilima ove uredbe. Detaljna pravila koja se odnose na metode gajenja biljnog reprodukcijanskog materijala iz organskog heterogenog materijala, minimalne zahteve u pogledu kvaliteta semena, označavanje i pakovanje biće dodatno uređena posebnim propisima Komisije u roku od pet godina od stupanja na snagu ove Uredbe³⁵².

Imajući u vidu da se organska proizvodnja zasniva na ishrani biljaka kroz ekosistem zeljišta Uredba ukazuje da bi organska proizvodnja trebala biti zasnovana na proizvodnji na živom zemljištu, te da ne bi trebalo dopustiti hidroponsku proizvodnju niti gajenje u posudama, vrećama, gredicama u kojima korenje nije u dodiru sa živim zemljištem. Međutim, Uredbom je za neke proizvode dozvoljeno da se gaje bez direktne povezanosti sa zemljištem, kao što je proizvodnja klica vlaženjem semena ili glavica cikoriije uranjanjem u čistu vodu i proizvodnja ukrasnog i začinskog bilja u posudama, kada se u tim posudama prodaju potrošačima. Takođe je dozvoljeno gajenje organskih sadnica ili presadnica u posudama za dalje presađivanje. Gajenje u gredicama dopušteno je samo za površine koje su u Finskoj, Švedskoj i Danskoj pre 28. juna sertifikovane za organsku proizvodnju. Ovaj način proizvodnje u navedenim zemljama

³⁵⁰ *Ibid.*, član 36.

³⁵¹ *Ibid.*, član 28.

³⁵² *Ibid.*, član 3., 13., i 54. Uredbe Evropskog Parlamenta i Saveta 2018/848 od 30. maja 2018. godine.

može da se primenjuje najkasnije do 31. decembra 2030. godine, s tim što je zabranjeno proširivanje površina³⁵³.

U delu koji se odnosi na označavanje proizvoda, propisano je da se prilikom navođenja mesta uzgoja poljoprivrednih sirovina od kojih se proizvod sastoji, pored označavanja da je proizvod uzgajan u EU ili izvan EU označi i ime zemlje i regije, ako su sve poljoprivredne sirovine od kojih se sastoji proizvod uzgajane u toj zemlji ili regiji. Ovom Uredbom je povećan i procenat masenog udela koji se može zanemariti u označavanju mesta uzgoja i to sa 2% na 5% ukupne mase poljoprivrednih sirovina³⁵⁴.

U odnosu na proces kontrole sistem nadzora se zasniva na oceni rizika. Uvedena je nova mogućnost da se u slučajevima kad je procenjeno da postoji nizak stepen rizika fizička inspekcija obavlja svake dve godine umesto jednom godišnje. Ovo je moguće ukoliko u poslednje tri godine nije u kontrolama otkrivena nikakva neusklađenost koja utiče na integritet organskih proizvoda ili proizvoda iz prelaznog perioda i ako je utvrđeno da je verovatnoća njihove neusklađenosti mala³⁵⁵.

U fazi prerade organske hrane u okviru posebnih načela koja se odnose na preradu organske hrane uvedeno je novo načelo koje definiše isključenje hrane koja sadrži sintetizovane nanomaterijale ili se od njih sastoji proces prerade³⁵⁶.

12. Zaključak – Zakonodavstvo Evropske unije i organska proizvodnja

Na osnovu analiziranih dokumenata može se zaključiti da je Evropska unija razvila dobar zakonodavni okvir za izgradnju održive poljoprivrede, a naročito organske proizvodnje. U ovim propisima jasno je istaknuta veza između organske proizvodnje i zaštite životne sredine i biodiverziteta. Dokumenti sadrže konkretna i jasna pravila koja se odnose na sve faze organske proizvodnje, kao i precizna pravila u odnosu na načine kontrole organske proizvodnje.

Budući da će nova Uredba Evropskog parlamenta i Saveta 2018/848 od 30. maja 2018. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda te stavljanju van snage Uredbe Saveta EU br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine početi da se primenjuje od 01. januara 2021. godine, najveći broj nedostataka koji postoje u trenutno važećem zakonodavstvu

³⁵³ *Ibid.*, član 9-12 i prilog II deo 1.

³⁵⁴ *Ibid.*, član 32.

³⁵⁵ *Ibid.*, član 38.

³⁵⁶ *Ibid.*, član 7.

Evropske unije u oblasti organske proizvodnje će biti otklonjen. Ovo se prvenstveno odnosi na potrebu za unapređenjem ciljeva organske proizvodnje, nedostatak grupne sertifikacije malih proizvođača, nefleksibilna pravila za označavanje zemlje porekla i način kontrole koji se zasniva na redovnim godišnjim kontrolama umesto na kontroli rizika.

U procesu daljeg unapređenja zakonodavstva Evropske unije moglo bi se razmotriti bolje povezivanje organske proizvodnje sa društvenim aspektom održivog razvoja i bolje definisanje principa koji se na njega odnose. Takođe bi se moglo razmotriti i unapređenje odredbi koje se odnose na upotrebu genetski modifikovanih organizama u pravcu izričite zabrane bilo kojeg procenta upotrebe ovih organizama u organskoj proizvodnji i preradi.

Dosadašnja istraživanja ukazuju da je jedan od izazova u primeni propisanih odredbi u praksi i prevelika opštost pojedinih principa i standarda, kao što je na primer „očuvanje biodiverziteta“, „održivo korišćenje energije i vode“ i slično, koji zahtevaju konkretizaciju³⁵⁷. Ovo bi se moglo rešiti donošenjem konkretnih preporuka ili vodiča dobre prakse koji bi se odnosili na primenu propisanih standarda.

Efikasna primena propisa iz oblasti organske proizvodnje zahteva visok stepen znanja, veština i kapaciteta svih profesionalaca koji su uključeni u ovaj proces, kao i podizanje svesti potrošača o značaju kupovine i upotrebe organskih proizvoda. Zbog toga je za efikasnu primenu zakonodavstva važno i stalno unapređenje strateškog okvira kako na nivou Evropske unije, tako i na nivou pojedinačnih država članica.

IX ORGANSKA PROIZVODNJA U SRBIJI

Uvod

U prethodnim poglavljima razmatrani su principi i ciljevi organske proizvodnje razvijeni u okviru Međunarodne federacije pokreta za organsku proizvodnju (IFOAM), kao i pravila sadržana u propisima Evropske unije koja se odnose na organsku proizvodnju. Nakon ovih razmatranja, u ovom poglavlju biće predstavljena organska proizvodnja u Srbiji kroz relevantan zakonodavni i strateški okvir. U delu koji se tiče zakonodavnog okvira biće razmatrani posebni propisi u oblasti organske proizvodnje, kao i relevantni zakonu u oblasti proizvodnje semena, sadnog materijala, sredstava za zaštitu bilja, priznavanja sorti

³⁵⁷ Za više informacija pogledati na primer Sanders, J. (ed.), *Evaluation of the EU legislation on organic farming*. Braunschweig: Thünen Institute of Farm Economics, 2013.

poljoprivrednog bilja i slično. Takođe će biti razmotren aspekt bezbednosti hrane, kao važan deo procesa proizvodnje hrane.

Nakon razmatranja zakonodavnog okvira, ovo poglavlje analizira i neke od strateških mera za unapređenje organske proizvodnje u Srbiji, imajući u vidu strateške mere koje su izdvojene iz međunarodnih strateških dokumenata razmatranih u trećem poglavlju. Naročito se razmatraju sledeće mere: savetovanje, podsticaji, mehanizmi kontrole i nadzora, koordinacija, podizanje svesti i participacija.

1. Održiva poljoprivreda u Srbiji

Republika Srbija ima povoljne zemljišne i klimatske uslove za poljoprivrednu proizvodnju. Genetički resursi u Republici Srbiji su veoma bogati i obuhvataju veliki broj autohtonih sorti i rasa gajenih biljaka i životinja. U odnosu na biljne genetičke resurse procenjuje se da se u domaćim poljoprivrednim organizacijama čuva oko 15.000 uzoraka gajenih biljaka u obliku semena i oko 3.500 uzoraka voćnih stabala i vinove loze, poreklom pretežno iz Republike Srbije i drugih zemalja zapadnog Balkana. Životinjske genetičke resurse čini oko 30 autohtonih rasa u okviru 15 vrsta domaćih životinja, i na njihovom očuvanju se aktivno radi.

Udeo poljoprivrede u strukturi BDP-a je visok i prema makroekonomskim indikatorima doprinos poljoprivrede u nacionalnoj ekonomiji iznosi 11,4% u 2013. godini. Poljoprivredno-prehrambeni proizvodi učestvuju u ukupnom iznosu sa oko 23%. Ukupna površina poljoprivrednog zemljišta iznosi 5,06 hektara od čega se 71% koristi na intenzivan način u vidu oranica, voćnjaka i vinograda, a 29% su prirodni travnjaci, livade i pašnjaci³⁵⁸. Republika Srbija ima umereno-kontinentalnu klimu i veoma povoljne klimatske uslove za poljoprivrednu delatnost.

Međutim, izazov predstavlja kvalitet zemljišta posebno smanjenje organske materije, kiselost, zagađenje i erozija. Oko 88% ukupne površine zemljišta izloženo je eroziji vodom, a 25% eroziji vetrom³⁵⁹. Prema podacima Popisa poljoprivrede iz 2012. godine u Republici Srbiji je popisano ukupno 631.522 poljoprivrednih gazdinstava koja koriste 3,437 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta. Problem predstavlja relativno mala prosečna veličina korišćenog poljoprivrednog zemljišta po gazdinstvu kao i rasparčanost poseda. Tako poljoprivredna

³⁵⁸ *Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja 2014-2024*, op.cit., str. 8.

³⁵⁹ *Ibid.*, str. 9.

gazdinstva koja poseduju do 5 ha površine zemljišta čine 77,7% ukupnog broja gazdinstava, a prosečan broj parcela po gazdinstvu je šest³⁶⁰. Nivo obrazovanja upravnika gazdinstava kao i stanovništva u seoskim područjima je nizak. Podaci ukazuju da 60% upravnika poljoprivrednih gazdinstava nema obrazovanje iz oblasti poljoprivrede već samo stečena iskustva u poljoprivrednoj proizvodnji, 2,5% ima završenu srednju poljoprivrednu školu, a 1,4% poljoprivredni fakultet³⁶¹. Takođe, 97% seoskog stanovništva nije pohađalo programe dodatnih obuka, a 54 % nema dodatna znanja i veštine. Kompjuterski je pismeno samo 20% seoskog stanovništva, 14% delimično poznaje rad na računaru, dok je 66% kompjuterski nepismeno. Takođe postoji razlika u korišćenju kompjutera u zavisnosti od pola. Najveća razlika u pristupu modernim tehnologijama je izražena u populaciji starosti od 55-74 godine. Od ukupnog broja ljudi koji koriste kompjuter u toj starosnoj populaciji kompjuter koristi 28,8% žena i 39,3% muškaraca³⁶².

Starosna struktura sektora poljoprivrede je nepovoljna. Svaki peti stanovnik sela u Republici Srbiji je stariji od 65 godina, dok promene starosne strukture seoskog stanovništva u periodu od 2002-2011. godine ukazuju na nastavak pada učešća mladih³⁶³. Ovo predstavlja izazov u pogledu kapaciteta ljudskih potencijala i usvajanja novih tehnologija u procesu razvoja sektora³⁶⁴.

Jedan od velikih izazova jeste i prekomerna upotreba veštačkih đubriva i pesticida u konvencionalnoj poljoprivredi koja ozbiljno narušava biodiverzitet i dovodi u pitanje zdravstvenu bezbednost hrane. Precizne informacije o količinama upotrebljenih veštačkih đubriva i pesticida na poljoprivrednom zemljištu Republike Srbije nisu dostupne, niti se prikupljaju na sistematičan način, kako bi se obezbedilo dalje kreiranje programa za unapređenje kvaliteta poljoprivrednog zemljišta i preduzele mere za sprečavanje dalje degradacije zemljišta, uticaja na biodiverzitet i zdravlje ljudi³⁶⁵. U ovom trenutku nije razvijena jedinstvena evidencija stvarne upotrebe poljoprivrednog zemljišta u digitalnom grafičkom koja bi omogućila transparentan i sistematičan pregled stvarnog korišćenja zemljišta.

³⁶⁰ *Ibid.*, str. 10.

³⁶¹ *Ibid.*, str. 17 .

³⁶² Vlada Republike Srbije, *Treći nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*, Beograd: Vlada Republike Srbije, 2018, str. 328.

³⁶³ *Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja 2014-2024*, op.cit., str. 39.

³⁶⁴ *Ibid.*, str.17.

³⁶⁵ Ministry of Agriculture and Environment Republic of Serbia, *The Fifth National Report to the United Nations Convention on Biological Biodiversity*, op.cit., str. 21.

Republika Srbija ima veoma povoljne uslove za razvoj integralne i organske proizvodnje. Prirodni resursi omogućavaju razvijanje privrede u pravcu organske proizvodnje. Ove aktivnosti otvaraju značajne mogućnosti u pravcu razvoja zelene ekonomije i unapređenja društvenog i ekonomskog rasta. To potvrđuje i Studija o dostignućima i perspektivama na putu ka zelenoj ekonomiji i održivom rastu u Srbiji koja ističe da je investiranje u sektor organske proizvodnje važan korak u povećanju privrednog rasta Republike Srbije³⁶⁶. Međutim, ove mogućnosti nisu dovoljno iskorišćene.

Organska proizvodnja u Republici Srbiji u 2015. godini odvijala se na ukupnoj površini od 15.298 ha uključujući površine koje su u statusu organske proizvodnje i površine koje su u statusu konverzije. U odnosu na 2014. godinu ukupne poljoprivredne površine su povećane za 60,25%, dok su za poslednjih 5 godina porasle 261,3%. Međutim, i pored značajnog skoka u ukupnom broju poljoprivrednih površina procentualno učešće organske proizvodnje u ukupnim obradivim površinama iznosi svega 0,44%. Najveći udeo površina nalazi se pod ratarskom proizvodnjom³⁶⁷. Najveći broj površina pod organskom proizvodnjom nalazi se u AP Vojvodini, a najzastupljenije biljne vrste u organskoj proizvodnji su kukuruz, pšenica, soja, šljiva, jabuka i malina³⁶⁸. Izvozno tržište takođe nije razvijeno u dovoljnoj meri i obuhvata samo organske proizvode biljnog porekla i to uglavnom delimično prerađene³⁶⁹.

Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014-2024. godine definiše strateške ciljeve u reformi poljoprivrednog razvoja i mere i aktivnosti za razvoj potencijala ruralnih sredina. Ovim dokumentom definišu se dugoročni pravci razvoja poljoprivrede koji uključuju uspostavljanje tržišne ekonomije, povećanje profitabilnosti poljoprivrede Republike Srbije i brigu o razvoju ruralnih sredina³⁷⁰.

Održiva poljoprivreda predstavlja glavnu orijentaciju strateškog delovanja poljoprivrede politike. Ona podrazumeva: 1. rast ekonomske efikasnosti sektora poljoprivrede koji se zasniva na tehničko-tehnološkom napretku i inovativnim proizvodima i rešenjima; 2. odgovornom upravljanju resursima i njihovom očuvanju za naredne generacije uz dugoročno

³⁶⁶ UNDP / UNEP, Republic of Serbia Ministry of Environment and Spatial Planning, *Study on Achievements and Perspectives towards a Green Economy and Sustainable Growth in Serbia*, op.cit.

³⁶⁷ Simić, I., *Organska proizvodnja u Srbiji 2017*, Beograd: Nacionalno udruženje za razvoj organske proizvodnje Serbia Organica, 2017, str. 12-13.

³⁶⁸ *Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije 2014-2024*, op.cit., str. 25.

³⁶⁹ Prema podacima iz *Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije za period 2014-2024. godine* 72% organskih proizvoda koji se izveze čini zamrznuto voće.

³⁷⁰ *Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju*, op.cit., član 4.

očuvanje biodiverziteta i 3. dostizanju blagostanja ruralnog stanovništva kojim bi se zaustavilo dalje pogoršanje demografskih trendova uz puno uvažavanje položaja mladih i žena na ruralnom tržištu rada i društvenog položaja drugih osetljivih grupa³⁷¹. U skladu sa ovom vizijom, jedan od od strateških ciljeva Strategije je održivo upravljanje resursima i zaštita životne sredine koji podrazumeva aktivno delovanje države u očuvanju vitalnosti prirodnih resursa i za buduće generacije. Strategija prepoznaje da je neophodno definisati nove politike podrške u oblasti životne sredine koje uvažavaju multifukcionalnost poljoprivrede. One podrazumevaju reakcije podrške u odnosu na klimatske promene, zaštitu poljoprivrednog zemljišta od trajne promene namene, smanjenje emisije gasova staklene bašte, zaštitu biodiverziteta i tipičnih ruralnih pejzaža, racionalno korišćenje vodenih resursa, šuma i drugih prirodnih potencijala ruralnih sredina³⁷². Zaštita i unapređenje životne sredine i očuvanje prirodnih resursa prepoznati su i kao jedan od prioritarnih operativnih ciljeva neophodnih za dugoročan i stabilan ekonomski rast i razvoj sektora poljoprivrede.

Osnovni operativni ciljevi u ovoj oblasti su i unapređenje organske proizvodnje, sistema kontrole sertifikacije i nadzora, uspostavljanje i promovisanje sistema integralne organske proizvodnje i očuvanje i održivo upravljanje biljnim i životinjskim genetičkim resursima³⁷³.

Republika Srbija nema razvijen pravni ni strateški okvir koji se odnosi na integralnu proizvodnju, iako je značaj integralne proizvodnje prepoznat u Strategiji poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije 2014-2024. godine. Ne postoji ni jedinstveni strateški okvir održive ishrane koji je neophodan za uspostavljanje sveobuhvatnog sistema održivog unapređenja sektora hrane u svim fazama prehrambenog lanca i jasnije definisanje ciljeva u oblasti održive ishrane.

2. Zakonodavstvo Republike Srbije i organska proizvodnja

Republika Srbija tokom poslednjih godina radi na unapređenju zakonodavstva iz oblasti organske proizvodnje radi usklađivanja ove oblasti sa međunarodnim i evropskih standardima. Osnovni zakon koji uređuje ovu oblast je Zakon o organskoj proizvodnji, dok su Pravilnikom

³⁷¹ *Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije 2014-2024*, op.cit., str. 64.

³⁷² *Ibid.*, str. 64-65.

³⁷³ *Ibid.*, str. 75.

o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje³⁷⁴ detaljnije regulisana pravila koja se odnose na metode organske proizvodnje, način kontrole i sertifikacije.

Za ovu oblast relevantni su i drugi zakoni koju uređuju poljoprivrednu proizvodnju i bezbednosti hrane kao što su Zakon o semenu³⁷⁵, Zakon o priznavanju sorti poljoprivrednog bilja³⁷⁶, Zakon o sadnom materijalu voćaka, vinove loze i hmelja³⁷⁷, Zakon o sredstvima za zaštitu bilja³⁷⁸, Zakon o bezbednosti hrane³⁷⁹, Zakon o obavljanju savetodavnih i stručnih poslova u oblasti poljoprivrede³⁸⁰.

Zakon o organskoj proizvodnji³⁸¹ uređuje proizvodnju poljoprivrednih proizvoda metodama organske proizvodnje, kao i postupanje u svim fazama nakon proizvodnje kao što su prerada, obeležavanje, skladištenje, prevoz, promet, uvoz i izvoz. Ovaj zakon uređuje i ciljeve i načela organske proizvodnje, metode, kao i proces kontrole i sertifikacije.

Poslove u vezi sa organskom proizvodnjom obavlja ministarstvo nadležno za poslove poljoprivrede i to Direkcija za nacionalne referentne laboratorije³⁸². Zakonom je uspostavljen Stručni savet za organsku proizvodnju koji daje stručna mišljenja i učestvuje u realizaciji projektnih zadataka u oblasti organske proizvodnje koji uključuju planove i programe, preporuke za stručno osposobljavanje kadrova, preporuke za izradu propisa i unapređenje organske proizvodnje i drugo³⁸³. Posao kontrole i sertifikacije u organskoj proizvodnji vrše kontrole organizacije koje ispunjavaju uslove za obavljanje ovog posla.

3. Metode organske proizvodnje

Organska proizvodnja podrazumeva primenu metoda koje se koriste u organskoj proizvodnji. Ovim metodama obezbeđuje se održavanje i poboljšanje zemljišta, ishrana biljaka,

³⁷⁴ *Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*, Službeni glasnik RS, br. 48/11.

³⁷⁵ *Zakon o semenu*, Službeni glasnik RS, br. 45/2005 i 30/2010.

³⁷⁶ *Zakon o priznavanju sorti poljoprivrednog bilja*, Službeni glasnik RS, br. 30/2010.

³⁷⁷ *Zakon o sadnom materijalu voćaka, vinove loze i hmelja*, Službeni glasnik RS, br. 18/2005 i 30/2010.

³⁷⁸ *Zakon o sredstvima za zaštitu bilja*, Službeni glasnik RS, br. 41/2009.

³⁷⁹ *Zakon o bezbednosti hrane*, Službeni glasnik RS, br. 41/2009, 17/2019.

³⁸⁰ *Zakon o obavljanju savetodavnih i stručnih poslova u oblasti poljoprivrede*, Službeni glasnik RS, br. 30/10.

³⁸¹ *Zakon o organskoj proizvodnji*, Službeni glasnik RS, br.30/2010.

³⁸² *Ibid.*, član 8.

³⁸³ *Ibid.*, član 7.

održavanje zdravlja biljaka, biološka raznovrsnost, minimalna upotreba neobnovljivih resursa i sirovina koji ne potiču sa istog poljoprivrednog dobra, recikliranje otpada i nusproizvoda biljnog i životinjskog porekla kao sirovina u biljnoj i stočarskoj proizvodnji i uvažavanje lokalnih ili regionalnih agroekoloških uslova prilikom donošenja odluka o vrsti i načinu proizvodnje³⁸⁴.

Metode biljne organske proizvodnje obuhvataju izbor vrsta i sorti bilja; plodored; sisteme obrade zemljišta; sredstva i način đubrenja; sistem održavanja plodnosti zemljišta; način suzbijanja biljnih bolesti, štetočina i korova; način sakupljanja biljnih vrsta iz prirodnih staništa³⁸⁵.

3.1. Izbor vrsta i sorti bilja

Vrste i sorte bilja koje se koriste u organskoj proizvodnji treba da budu prilagođene lokalnim agroekološkim uslovima, a prednost imaju domaće autohtone sorte bilja i sorte tolerantne na prouzrokovane bolesti i štetočine. Seme, rasad i sadni materijal takođe moraju imati sertifikat odnosno resertifikat za organsku proizvodnju. Smatra se da je seme proizvedeno metodom organske proizvodnje ako je majčinska biljka odnosno matična biljka uzgajana metodama organske proizvodnje najmanje jednu generaciju, a u slučaju višegodišnjih biljaka dve generacije³⁸⁶.

Biljne vrste i sorte koje se mogu koristiti kao reproduktivni materijal u organskoj proizvodnji upisuju se u bazu reproduktivnog materijala na osnovu obaveštenja dobavljača reproduktivnog materijala. Uz ovo obaveštenje dobavljač je dužan da dostavi 1. sertifikat da je reproduktivni materijal proizveden metodama organske proizvodnje, 2. dokaz da je reproduktivni materijal ispunjava opšte uslove propisane propisima o priznavanju sorti i proizvodnji i prometu semena i sadnog materijala i 3. podatke o komercijalnom i latinskom nazivu biljne vrste i sorte, nazivu dobavljača reproduktivnog materijala ili njegovog zastupnika sa kontakt podacima, području na kome dobavljač vrši isporuku reproduktivnog materijala, nazivu zemlje u kojoj je biljna vrsta ili sorta ispitana ili odobrena, datumu od kada će reproduktivni materijal biti dostupan na tržištu, nazivu i broju koda ovlašćene kontrolne

³⁸⁴ *Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*, op.cit., član 7.

³⁸⁵ *Zakon o organskoj proizvodnji*, op.cit., član 14.

organizacije koja vrši kontrolu dobavljača reproduktivnog materijala, i 4. potpisnu izjavu o garanciji blagovremenog obaveštenja u slučaju da više ne raspolaže reproduktivnim materijalom koji se koristi u organskoj proizvodnji za tu biljnu vrstu i sortu.³⁸⁷

Proizvođač može koristiti i reproduktivni materijal za organsku proizvodnju koji je dobijen setvom ili vegetativnim razmnožavanjem na sopstvenom imanju ukoliko biljnu proizvodnju obavlja u skladu sa zakonom kojim se uređuje organska proizvodnja. U tom slučaju, proizvođač je dužan da obavesti ovlašćenu kontrolu organizaciju koja vrši kontrolu njegove proizvodnje o vrsti i količini reproduktivnog materijala koji namerava da koristi sledeće sezone.³⁸⁸

Samo izuzetno ministarstvo nadležno za poslove poljoprivrede može odobriti upotrebu semena iz konvencionalne proizvodnje. Ovlašćena kontrolna organizacija može odobriti korišćenje ovog semena ako na tržištu nema reproduktivnog materijala koji je proizveden metodama organske proizvodnje i seme nije hemijski tretirano, a korišćenje je opravdano za sprovođenje naučnoistraživačkih ispitivanja i radi se o autohtonoj sorti³⁸⁹.

Proizvodnja semena regulisana je Zakonom o proizvodnji semena³⁹⁰. Ovaj zakon ne sadrži posebne odredbe koji se odnose na proizvodnju reproduktivnog materijala za organsku proizvodnju, već se uslovi i postupak proizvodnje semena odnosi na sve vrste semena.

Proizvodnjom semena može da se bavi privredno društvo, preduzeće, drugo pravno lice i preduzetnik koji je upisan u Registar proizvođača semena, rasada, micelija jestivih i lekovitih gljiva. Upis u Registar vrši se na osnovu zahteva koji proizvođač podnosi Ministarstvu. Zahtev sadrži: 1. podatke o proizvođaču, 2. šifru delatnosti proizvođača, 3. podatke o mestu proizvodnje semena, 4. podatke o vrsti i kategoriji semena i obimu proizvodnje i 5. podatke o odgovornom licu uz dokaz da ima završen poljoprivredni fakultet, smer ratarski, povrtarski, opšti ili drugi smer sa položenim ispitom iz semenarstva i najmanje tri godine radnog iskustva. Proizvođač može da proizvodi samo seme sorti koje su upisane u Registar sorti poljoprivrednog bilja. Proizvodnja semena podleže obaveznoj stručnoj kontroli, a svaki proizvođač semena je dužan da podnese prijavu za vršenje kontrole proizvodnje Ministarstvu u roku od 15 dana od dana završetka setve i to do 31. decembra za jesenju setvu ili do 30. juna za prolećnu setvu.

³⁸⁷ *Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*, op.cit, član 15.

³⁸⁸ *Ibid.*, član 15.

³⁸⁹ *Ibid.*, član 17.

³⁹⁰ *Zakon o semenu*, op.cit.

Stručna kontrola ima za cilj da utvrdi poreklo upotrebljenog semena, vrstu, sortu i kategoriju semena. Za proizvodnju predosnovnog semena stručnu kontrolu vrši održavalac sorte, dok stručnu kontrolu ostalih kategorija semena vrši Ministarstvo ili stručna organizacija na osnovu poverenih poslova od strane Ministarstva. Stručna organizacija može da vrši kontrolu ukoliko ima zaposlenog inženjera poljoprivrede, smer ratarski, povrtarski ili opšti smer i diplomiranog inženjera poljoprivrede, smer zaštita bilja sa najmanje pet godina radnog iskustva na poslovima kontrole i položenim stručnim ispitom.

Uvozom semena može da se bavi privredno društvo ili preduzetnik koji je upisan u Registar sorti poljoprivrednog bilja. Seme koje se uvozi mora da ima otpremnicu, fitosertifikat, sertifikat o sortnosti semena (OECD) i sertifikat o kvalitetu semena (ISTA). Ukoliko seme biljnih vrsta nije obuhvaćeno sistemom OECD sertifikacije ili se uvoz vrši iz zemlje koja nije članica OECD, seme mora imati dokument sortnosti izdat od nadležnog organa zemlje izvoznice.

Proizvodnjom rasada poljoprivrednog bilja može da se bavi privredno društvo i preduzetnik koji je upisan u Registar rasada, kao i fizičko lice koje je zaključilo ugovor sa proizvođačem rasada. Upis u Registar vrši se na osnovu zahteva koji proizvođač podnosi Ministarstvu. Zahtev sadrži: 1. podatke o proizvođaču rasada, 2. šifru delatnosti proizvođača rasada, 3. podatke o mestu proizvodnje rasada i 4. podatke o odgovornom licu uz dokaz da ima završen najmanje IV stepen stručne spremlje poljoprivredne struke, smer biljne proizvodnje. Proizvođač rasada može da proizvodi samo rasad od sorti koje su upisane u Registar sorti poljoprivrednog bilja i dužan je da čuva originalnu ambalažu, potvrdu o poreklu semena ili račun o kupljenom semenu. O proizvodnji rasada i količini proizvođač je dužan da vodi evidenciju i da svake godine dostavi izveštaj Ministarstvu najkasnije do 31. decembra tekuće godine. Rasad koji se nalazi u prometu mora da bude deklarisan i zdravstveno ispravan. Deklarisanje domaćeg rasada vrši proizvođač, a deklarisanje rasada iz uvoza uvoznik³⁹¹.

Priznavanje sorti poljoprivrednog bilja regulisano je Zakonom o priznavanju sorti poljoprivrednog bilja³⁹². Postupak priznavanja sorti odnosi se na novostvorene sorte ratarskog i povrtarskog bilja, voćaka i vinove loze, kao i odobravanje uvođenja u proizvodnju strane sorte ratarskog i povrtarskog bilja.

Postupak za priznavanje sorte pokreće se na osnovu zahteva za priznavanje sorte koji Ministarstvu podnosi vlasnik sorte ili njegov ovlašćeni zastupnik. Zahtev za priznavanje sorte

³⁹¹ *Ibid.*, član 5.-54.

³⁹² *Zakon o priznavanju sorti poljoprivrednog bilja*, op.cit.

sadrži: 1. podatke o biljnoj vrsti, 2. podatke o izvornom materijalu sorte, 3. podatke o vlasniku sorte ili njegovom ovlaštenom zastupniku. Podaci iz zahteva za priznavanje sorte smatraju se službenom tajnom.

Po prijemu zahteva Ministarstvo će ispitati podneti zahtev. Ukoliko je zahtev uredan Ministarstvo će obavestiti podnosioca zahteva da će sorta biti ispitana i zatražiti da dostavi potrebnu količinu semena odnosno sadnog materijala sorte radi ispitivanja. U slučaju da podnosilac zahteva ne postupi u skladu sa obaveštenjem i ne dostavi potrebnu količinu semena ili sadnog materijala radi ispitivanja Ministarstvo će zaključkom odbaciti zahtev. Zaključak je konačan, a protiv njega podnosilac može pokrenuti upravni spor.

Ispitivanje sorte vrši se na oglednom polju i u laboratoriji. Tokom ispitivanja utvrđuje se različitost, uniformnost i stabilnost sorte (DUS test), kao i upotrebna vrednost sorte (VCU test)³⁹³.

Sorta je različita ukoliko se jasno razlikuje od bilo koje druge sorte čije je postojanje opšte poznato po najmanje jednoj osobini. Uniformna sorta je ona koja je dovoljno ujednačena u osobinama s obzirom na varijacije koje se mogu očekivati zbog posebnih osobenosti njene reprodukcije. Stabilnost sorte podrazumeva da njene bitne osobine koje su od značaja za razlikovanje ostanu nepromenjene i posle ponovnog umnožavanja. Upotrebna vrednost sorte je povoljna ukoliko u toku ispitivanja određenih osobina pokaže bolje rezultate u poređenju sa osobinama standardne sorte³⁹⁴. Ukoliko su u pitanju sorte ratarskog bilja, osim krompira, upotrebna vrednost sorte se ne ispituje.

Ispitivanje sorte ratarskog i povrtarskog bilja na oglednom polju traje dve godine, dok je za sorte voćaka i vinove loze period ispitivanja između dve i šest godina. Ispitivanje sorte na oglednom polju i u laboratoriji predstavlja službenu tajnu i vrši se pod šifovanim oznakama³⁹⁵. Ministarstvo je dužno da svake godine o dobijenim rezultatima obavestava podnosioca zahteva i tada se šifre otvaraju i ponovo zatvaraju. Ovo ispitivanje vrši pravno lice, preduzetnik ili fizičko lice koje ispunjava uslove u pogledu zemljišta, tehničke i tehnološke opremljenosti i kadrovske osposobljenosti.

Ministarstvo vrši obradu godišnjih i konačnih rezultata ispitivanja dobijenih na oglednom polju i laboratoriji. Konačne rezultate ispitivanja Ministarstvo dostavlja Komisiji za ocenu proizvodne i upotrebne vrednosti sorte. Komisija je dužna da razmotri konačne rezultate

³⁹³ *Ibid.*, član 9.-11.

³⁹⁴ *Zakon o sadnom materijalu voćaka, vinove loze i hmelja*, op.cit., član 24. i 25.

³⁹⁵ *Zakon o priznavanju sorti poljoprivrednog bilja*, op.cit., član 13 i 14.

ispitivanja sorte, da izvrši ocenu proizvodne i upotrebne vrednosti sorte (VCU test) i da Ministarstvu da predlog za priznavanje ili odbijanje zahteva za priznavanje sorte. Na osnovu konačnih rezultata i na osnovu predloga Komisije Ministarstvo donosi odluku o priznavanju ili odbijanju zahteva za priznavanje sorte. Rešenje Ministarstva je konačno, a podnosilac može protiv njega pokrenuti upravni spor. Sorta za koju je doneto rešenje o priznavanju sorte upisuje se u Registar sorti i može se stavlјati u promet³⁹⁶. Vlasnik sorte dužan je da Ministarstvu dostavi uzorak semena odnosno sadnog materijala sorte koja je upisana u Registar sorti u roku od 30 dana od dana upisa te sorte u Registar³⁹⁷. Da bi se sačuvale istovetne osobine sorte, sve dok je sorta upisana u Registar održavalac sorte je dužan da tu sortu održava u skladu sa opštepriznatim metodama za održavanje sorte³⁹⁸.

Zakonom je propisan i način brisanja sorte iz Registra. Sorta za koju je doneto Rešenje o priznavanju sorte briše se iz Registra: 1. ukoliko to zatraži podnosilac zahteva, 2. ako je isteklo deset godina od dana upisa sorte ratarskog i povrtarskog bilja u registar sorti, 3. ukoliko održavalac sorte ne dostavi uzorak semena ili sadnog materijala Ministarstvu radi vršenja kontrole i 4. ako u toku perioda održavanja sorta nije zadržala istovetne osobine. Odomaćena sorta briše se iz Registra: 1. ako održavalac sorte ne obezbeđuje održavanje sorte na način koji garantuje očuvanje različitosti, uniformnosti i stabilnosti sorte, 2. održavalac sorte ne dostavi uzorak semena ili sadnog materijala u propisanom roku po zahtevu Ministarstva, 3. ukoliko se za tri godine od dana stupanja na snagu ovog zakona ne utvrdi održavalac sorte za odomaćene sorte ratarskog i povrtarskog bilja i 4. ukoliko se za pet godina od dana stupanja na snagu ovog zakona ne utvrdi održavalac sorte za odomaćene sorte voćaka i vinove loze. Sorta koja je brisana iz Registra može se na osnovu zahteva vlasnika sorte ponovo upisati u Registar sorti pod uslovom da je zahtev za ponovni upis podnet najkasnije u roku od godinu dana od dana brisanja sorte i da je za tu sortu posle brisanja urađen novi DUS test i utvrđeno da je sorta različita, uniformna i stabilna³⁹⁹.

U odnosu na sadni materijal voćaka, vinove loze i hmelja propisana su dodatna pravila koja su sadržana u Zakonu o sadnom materijalu voćaka, vinove loze i hmelja⁴⁰⁰. Proizvođač može da proizvodi sadni materijal sorti voćaka, vinove loze i hmelja onih sorti koje su upisane

³⁹⁶ *Ibid.*, član 17.-19.

³⁹⁷ *Ibid.*, član 29.

³⁹⁸ *Ibid.*, član 32.

³⁹⁹ *Zakon o priznavanju sorti poljoprivrednog bilja*, op.cit., član 12.-32.

⁴⁰⁰ *Zakon o sadnom materijalu voćaka, vinove loze i hmelja*, op.cit.

u Registar sorti voćaka, vinove loze i hmelja. Ukoliko je u pitanju proizvodnja za stranog naručioca mogu se proizvoditi i sorte koje nisu upisane u Registar. Proizvodnjom se može baviti privredno društvo ili preduzetnik, kao i fizičko lice na osnovu ugovora o saradnji sa proizvođačem. Upis u registar proizvođača sadnog materijala podnosi se Ministarstvu i sadrži: 1. podatke o proizvođaču, 2. šifru delatnosti proizvođača, 3. podatke o mestu proizvodnje sadnog materijala, 4. detaljan plan proizvodnje i 5. podatke o odgovornom licu⁴⁰¹. Proizvođač je dužan da svake godine dostavi Ministarstvu prijavu o proizvodnji sadnog materijala. Ministarstvo proizvođaču izdaje sertifikat – biljni pasoš kojim se potvrđuje da se sadni materijal proizveden u skladu sa propisima. Biljni pasoš sadrži podatke o proizvođaču, vrsti, sorti, podlozi, kategoriji, broj biljaka na koje se odnosi sertifikat, broj biljnog pasoša i pojedinačni serijski broj sertifikata.

Sam postupak za priznavanje sorte sadnog materijala voćaka, vinove loze i hmelja pokreće se na osnovu zahteva koji podnosi proizvođač Ministarstvu. Ispitivanje sorte vrši se na oglednom polju i u laboratoriji i predstavlja službenu tajnu, a vrši je izvođač ogleđa. Godišnje i završne rezultate ispitivanja izvođač ogleđa dužan je da dostavi Ministarstvu. Konačne rezultate ispitivanja Ministarstvo dostavlja stručnoj komisiji koja ocenjuje upotrebnu i proizvodnu vrednost sorte, njenu originalnost, uniformnost i stabilnost i eventualno predlaže Ministarstvu upisivanje sorte u Registar. Rešenje o priznavanju sorte donosi Ministar. Održavalac sorte dužan je da održava sortu po propisanim metodama dok je sorta upisana u Registar. Kontrolu održavanja sorte vrši Ministarstvo. Radi vršenja kontrole održavalac je dužan da na zahtev Ministarstva dostavi sadni materijal radi provere da li se sorta održava tako da joj se ne menjaju uniformnost i stabilnost, kao i radi čuvanja standardnog uzorka ili njegove obnove. Troškove kontrole snosi održavalac sorte⁴⁰².

Prometom sadnog materijala može se baviti privredno društvo i preduzetnik koji je upisan u Registar sadnog materijala voćaka, vinove loze i hmelja. U promet se mogu staviti samo osnovni, sertifikovani i standardni sadni materijali sorti koje su upisane u Registar i imaju sertifikat⁴⁰³. Osnovni sadni materijal je materijal koji je nastao iz predosnovnog sadnog materijala i koji služi za proizvodnju sertifikovanog sadnog materijala i proizvodi se u matičnim zasadima pod kontrolom ovlašćene organizacije. Označen je u prometu sertifikatom bele boje. Sertifikovani sadni materijal je reprodukcioni materijal koji je nastao od osnovnog sadnog

⁴⁰¹ *Ibid.*, član 5. i 6.

⁴⁰² *Ibid.*, članovi 27. – 37.

⁴⁰³ *Ibid.*, članovi 15. – 18.

materijala koji je namenjen za proizvodnju sertifikovanih sadnica ili za proizvodnju standardnog sadnog materijala. Označen je u prometu sertifikatom plave boje. Standardni sadni materijal je reprodukcioni materijal koje je nastao umnožavanjem materijala od sertifikovanih sadnica i koji je namenjen za proizvodnju standardnih sadnica. Označen je u prometu sertifikatom narandžaste boje⁴⁰⁴.

3.2. Plodored

Plodored je obavezna mera organske proizvodnje kojom se obezbeđuje održavanje plodnosti zemljišta, smanjenje zakorovljenosti, štetočina i uzročnika bolesti, smanjenje ispiranja đubriva i održavanje populacije korisnih životinjskih vrsta i mikrobiološke aktivnosti zemljišta⁴⁰⁵.

3.3. Sistemi obrade zemljišta

Sistemi obrade zemljišta moraju se sprovoditi na način da se obezbedi održavanje i poboljšanje plodnosti zemljišta, minimiziraju gubici gornjih slojeva zemljišta i poveća sadržaj organskih materija u zemljištu, spreči erozija i drugi vidovi degradacije zemljišta, poveća stabilnost i biodiverzitet zemljišta. Sva mehanizacija koja se koristi i u procesu konvencionalne proizvodnje mora pre upotrebe u organskoj proizvodnji da bude očišćena i dezinfikovana.⁴⁰⁶

3.4. Sredstva i način đubrenja i sistem održavanja plodnosti zemljišta

U organskoj proizvodnji mogu se koristiti sredstva za ishranu bilja i oplemenjivači zemljišta koji su propisima dozvoljeni za upotrebu u organskoj proizvodnji i to ukoliko se nutritivne potrebe biljaka ne mogu adekvatno zadovoljiti primenom mera za održavanje i poboljšanje plodnosti zemljišta. Mogu se koristiti odgovarajući preparati na bazi mikroorganizama, odgovarajući preparati na bazi bilja ili mikroorganizama za aktiviranje komposta i biodinamički preparati. Upotreba mineralnih azotnih đubriva nije dozvoljena.

⁴⁰⁴ *Ibid.*, član 4.

⁴⁰⁵ *Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*, op.cit. član 18.

⁴⁰⁶ *Ibid.*, član 18.

Spisak dozvoljenih sredstava za ishranu bilja i oplemenjivača zemljišta u organskoj proizvodnji određuje ministarstvo nadležno za poljoprivredu, a propisan je Pravilnikom o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje.

Đubriva ogranskog porekla mogu se koristiti u organskoj proizvodnji ukoliko potiču sa istog gazdinstva ili sa drugog poljoprivrednog gazdinstva koje primenjuje metode organske proizvodnje na osnovu pismenog ugovora. Ukupna količina organskog đubriva ne sme preći količinu od 170 kilograma azota po hektaru površine godišnje radi sprečavanja mogućeg zagađenja zemlje nitratima.

Proizvođač je dužan da vodi evidenciju o primeni sredstava za ishranu bilja i oplemenjivača zemljišta koja obuhvata vrstu, količinu i datum primene sredstava za svaku proizvodnu jedinicu⁴⁰⁷.

Postupak proizvodnje i stavljanja u promet sredstava za ishranu bilja i oplemenjivača zemljišta propisan je Zakonom o sredstvima za ishranu bilja i oplemenjivača zemljišta⁴⁰⁸.

Proizvodnjom sredstava za ishranu bilja može se baviti proizvođač koji je registrovan u Registru privrednih subjekata i koji ispunjava uslove za proizvodnju sredstava za ishranu bilja u skladu sa propisima zaštite životne sredine. Proizvođač je dužan da sam vrši kontrolu kvaliteta svake partije proizvedenih sredstava pre stavljanja u promet, kao i da vodi evidenciju o sredstvima za ishranu bilja koja se nalaze u prometu, dok se sredstva nalaze u prometu i dve godine nakon prestanka njihovog stavljanja u promet. Podatke o proizvedenim i u promet stavljenim proizvodima proizvođač ili distributer je dužan da dostavi Ministarstvu dva puta godišnje i to za prvo polugodište do 15. jula tekuće godine, a za drugo polugodište do 15. januara naredne godine.

Prometom sredstava za ishranu bilja može da se bavi distributer koji je registrovan u Registru privrednih subjekata i koji je upisan u Registar distributera i uvoznika. Uslovi za upis u Registar distributera i uvoznika su različiti u zavisnosti da li se distributer bavi prometom na veliko ili na malo. Za upis proizvođača koji se bavi prometom na veliko potrebno je: 1. da proizvođač ispunjava uslove u pogledu objekata za skladištenje sredstava za ishranu bilja i 2. ima zaposlenog sa visokim obrazovanjem poljoprivredne, tehnološke ili hemijske struke. Za upis proizvođača koji se bavi prometom na malo potrebno je da na prodajnom mestu ima: 1. prostoriju za prodaju sredstava za ishranu bilja, 2. prostoriju ili posebno odvojen deo za smeštaj

⁴⁰⁷ *Ibid.*, član 19.

⁴⁰⁸ *Zakon o sredstvima za ishranu bilja i oplemenjivača zemljišta*, op.cit.

sredstava za ishranu bilja i 3. zaposlenog sa najmanje srednjim obrazovanjem poljoprivredne struke. Registar distributera i uvoznika vodi Ministarstvo.⁴⁰⁹

Sredstva za ishranu bilja ispituje Direkcija za nacionalne referentne laboratorije prema godišnjem planu ispitivanja koji donosi ministar. Cilj ispitivanja je da se utvrde usklađenosti sredstava sa propisanim uslovima i međunarodnim standardima i to vrste, sadržaja hranjivih materija, sadržaja štetnih materija i biološke hranjive vrednosti⁴¹⁰.

3.5. Način suzbijanja štetočina, bolesti i korova

Način suzbijanja štetočina, bolesti i korova zahteva primenu različitih metoda. Prioritetne metode u organskoj proizvodnji se sprovode delovanjem prirodnih neprijatelja, izborom vrsti i sorti bilja, odgovarajućim plodoredom, načinom obrade zemljišta, primenom termičkih procesa, korišćenjem aleopatskih odnosa i uspostavljanjem zaštitnih biljnih pojaseva. Ukoliko se zaštita ne može obezbediti primenom ovih agrotehničkih metoda, a postoji neposredna opasnost za biljke, mogu se koristiti sredstva za zaštitu bilja koja su dozvoljena za upotrebu u organskoj proizvodnji.

Spisak dozvoljenih sredstava za zaštitu bilja u organskoj proizvodnji određuje ministarstvo nadležno za poljoprivredu, a propisan je Pravilnikom o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje⁴¹¹.

3.6. Način sakupljanja divljih biljnih vrsta iz prirodnih staništa

Sakupljanje divljih vrsta i njihovih delova koji rastu na prirodnim staništima, šumama i poljoprivrednim područjima može se obavljati metodom organske proizvodnje pod sledećim uslovima: 1. ako ta područja nisu tretirana sredstvima koja nisu dozvoljena za upotrebu u organskoj proizvodnji u periodu od najmanje tri godine pre sakupljanja, 2. sakupljanje ne utiče na stabilnost prirodnog staništa ili održavanje vrsta u zoni sakupljanja, 3. ako je uspostavljen zaštitni pojas zona pored puteva ili drugih izvora zagađenja radi zaštite od kontaminacije, a koja je određena od strane kontrolne organizacije i 4. ako se sakupljanje vrši u skladu sa propisom kojim se uređuje zaštita retkih, proređenih, endemičnih ugroženih biljnih i životinjskih vrsta.

⁴⁰⁹ *Ibid.*, član 6.-12.

⁴¹⁰ *Ibid.*, član 35.

⁴¹¹ *Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*, op.cit., član 21.

Pre otpočinjanja sakupljanja divljih vrsta proizvođač odnosno organizator sakupljanja je dužan da najranije 5 dana pre sakupljanja obavesti ovlašćenu kontrolnu organizaciju i da joj dostavi podatke koji uključuju: 1. narodni i latinski naziv divljih vrsta koje planira da sakuplja i datum otpočinjanja i završetka perioda sakupljanja, 2. mapu mesta u kome se divlje vrste sakupljaju sa jasno označenim granicama područja sakupljanja 3. ime i prezime lica koja vrše sakupljanje divljih vrsta, 4. lokacije potencijalnih izvora zagađenja u području sakupljanja; 5. lokaciju otkupnih stanica i 6. lokaciju i potpuni opis skladišta i drugih objekata koji služe za pripremu i preradu sakupljenih divljih vrsta.

Proizvođač je dužan i da ovlašćenoj kontrolnoj organizaciji dostavi dokaz da prirodna staništa nisu tretirana sredstvima koja nisu dozvoljena u organskoj proizvodnji tri godine pre sakupljanja. Divlje vrste se mogu istovremeno skupljati metodom organske i metodom konvencionalne proizvodnje pod uslovom da su preduzete odgovarajuće mere za identifikaciju proizvoda kako bi se sprečilo mešanje proizvoda ili njihova zamena⁴¹².

Pored navedenih uslova za sakupljanje biljnih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje, neophodno je imati dozvolu za sakupljanje biljnih divljih vrsta u komercijalne svrhe, a u skladu sa propisima koji se odnose na zaštitu zaštićenih vrsta, o čemu će biti reči kasnije.

4. Proizvodnja

Proizvođač koji hoće da se uključi u organsku proizvodnju podnosi prijavu ovlašćenoj kontrolnoj organizaciji koja na osnovu prijave zaključuje sa njim ugovor i dodeljuje mu evidencioni broj. Proizvođač je dužan da kontrolnoj organizaciji pre zasnivanja organske proizvodnje da podatke o osnovu korišćenja poljoprivrednog zemljišta (vlasnički list, list nepokretnosti, ugovor o zakupu i drugo), skicu gazdinstva, broj katastarske parcele, plan proizvodnje, potvrdu o izvršenoj analizi zemljišta i vode, kao i planirane mere za sprečavanje kontaminacije vode i zemljišta.

Ukoliko proizvođač istovremeno primenjuje i konvencionalnu proizvodnju i metode organske proizvodnje mora obezbediti prostorno razgraničenje ili živi pojas između parcela organske proizvodnje i konvencionalne proizvodnje i odvojeno vođenje evidencije za obe vrste

⁴¹² *Ibid.*, član 22.

proizvodnje.⁴¹³ U tom slučaju sorte biljaka iz organske i konvencionalne proizvodnje moraju biti različite i odabrane tako da se lako razlikuju među sobom⁴¹⁴.

Nakon zaključenja ugovora počinje period konverzije iz konvencionalne u organsku proizvodnju. Trajanje perioda konverzije zavisi od tipa proizvodnje. U slučaju jednogodišnjih biljnih vrsta period konverzije traje najmanje dve godine pre setve, dok je za višegodišnje biljke ovaj period najmanje tri godine pre setve. U slučaju pašnjaka i višegodišnjeg krmnog bilja konverzija traje najmanje dve godine pre korišćenja hrane za životinje. Dužina trajanja može se izuzetno skratiti ili produžiti. Tako se na primer može skratiti period konverzije, ako su zemljišne parcele bile predmet mera utvrđenih programima iz oblasti zaštite životne sredine, ako se na tim parcelama nisu koristili proizvodi koji nisu dozvoljeni u organskoj proizvodnji ili su parcele bile deo prirodne ili poljoprivredne oblasti koja nije tretirana sredstvima koja nisu dozvoljena u organskoj proizvodnji u toku perioda od najmanje tri godine. Dužina perioda se može i produžiti ako je zemljište bilo kontaminirano proizvodima ili sredstvima koji nisu dozvoljeni u organskoj proizvodnji⁴¹⁵.

Proizvođač je dužan da proizvodnju obavlja u skladu sa propisima relevantnim za oblast organske proizvodnje, da vodi evidenciju o svojoj proizvodnji u skladu sa uputstvima ovlašćenje kontrolne organizacije, da je svake godine obaveštava o dinamici proizvodnje useva i da joj omogući vršenje kontrole⁴¹⁶.

Kontrola obuhvata punu fizičku kontrolu i kontrolu dokumentacije proizvođača, kao i primenu mera predostrožnosti. Kontrola se vrši najmanje jednom godišnje putem nasumičnih kontrolnih poseta, a može se vršiti i više puta godišnje ukoliko lice koje vrši kontrolu proceni da postoji veći stepen rizika. Prilikom vršenja kontrole ovlašćeni kontrolor može da uzme uzorke proizvoda. Rizik se procenjuje na osnovu kritičnih kontrolnih tačaka za svakog proizvođača a prema opštoj proceni rizika, rezultatima ranijih kontrola, kvalitetu proizvoda i riziku od mešanja organskih proizvodima sa proizvodima iz konvencionalne proizvodnje. Radi efikasne kontrole proizvođač je dužan da posebno evidentira podatke o upotrebi đubriva, upotrebi proizvoda za zaštitu bilja, kupovini ulaznog repromaterijala/spoljašnjih inputa i žetvi i berbi. Proizvođač je dužan da ovlašćenoj kontrolnoj organizaciji dostavi podatke o prostoriji za skladištenje, proizvodnju, preradu i pakovanje, kao i podatke o parcelama i datumu

⁴¹³ *Ibid.*, član 3. i 4.

⁴¹⁴ *Ibid.*, član 8.

⁴¹⁵ *Ibid.*, član 80. - 82.

⁴¹⁶ *Zakon o organskoj proizvodnji*, op.cit., član 17. i 18.

poslednjeg rada na parcelama koji nije obavljan metodom organske proizvodnje. Radi vršenja kontrole, proizvođač je dužan da obezbedi pristup svim delovima proizvodne jedinice, prostorijama, računima, pratećim dokumentima i ostalim informacijama koje su neophodne za potrebe kontrole, kao i rezultate sopstvenih programa obezbeđivanja kvaliteta proizvodnje.⁴¹⁷ U slučaju da kontrolna organizacija prilikom kontrole uoči da postoje nepravilnosti u načinu obavljanja proizvodnje organskih proizvoda može da odredi proizvođaču korektivne mere.

Zakon propisuje dve vrste korektivnih mera i to mere upozorenja i mere nepoverenja⁴¹⁸. Mere upozorenja određuju se u slučaju blažih nepravilnosti u načinu obavljanja organske proizvodnje kojima se ne dovode u pitanje metode organske proizvodnje i priroda organskog proizvoda. U tim slučajevima proizvođaču se određuje rok da ispravi te nepravilnosti. Mere nepoverenja se izriču ukoliko proizvođač nije postupio u skladu sa određenom merom upozorenja u ostavljenom roku ili utvrđene nepravilnosti nije u potpunosti ispravio.

Pored korektivnih mera ovlašćena kontrolna organizacija može izreći i meru suspenzije kojom će naložiti da se proizvodi odvoje od ostalih organskih proizvoda. Ova mera se izriče ukoliko ovlašćena kontrolna organizacija prilikom kontrole utvrdi teže nepravilnosti u primeni metoda organske proizvodnje ili upotrebu sredstava koja nisu dozvoljena u organskoj proizvodnji⁴¹⁹.

Na osnovu izveštaja o izvršenim kontrolama ovlašćena kontrolna organizacija izdaje sertifikat da je proizvod ili proces proizvodnje u skladu sa propisima iz oblasti organske proizvodnje. Ukoliko je u pitanju organski proizvod koji se uvozi, ovlašćena kontrolna organizacija takođe može izdati potvrdu da je taj proizvod proizveden u skladu sa propisima iz oblasti organske proizvodnje, a na osnovu pregleda dokumentacije i sertifikata koji je izdat od nadležnog organa zemlje porekla sertifikovanog proizvoda. U tom slučaju, uvoznik je dužan da svu potrebnu dokumentaciju dostavi ovlašćenoj kontrolnoj organizaciji⁴²⁰.

Propisima je uređena i mogućnost grupne sertifikacije. Naime, proizvođač može za potrebe obavljanja organske proizvodnje zaključiti ugovor o saradnji sa drugim proizvođačima koji obavljaju sličnu vrstu organske proizvodnje. U tom slučaju proizvođač treba da uspostavi

⁴¹⁷ *Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*, op.cit., član 98. - 99.

⁴¹⁸ *Zakona o organskoj proizvodnji*, član 20. i 21.

⁴¹⁹ *Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*, op.cit., član 116.- 118.

⁴²⁰ *Zakon o organskoj proizvodnji*, op.cit., član 22.

sistem interne kontrole. Internu kontrolu vrši lice koje je ovlašćeno od strane proizvođača, dok kontrolor ovlašćene kontrolne organizacije vrši proveru efikasnosti internog sistema kontrole.

Ugovor koji proizvođač zaključuje sa ovlašćenom kontrolnom organizacijom sadrži sve proizvođače kooperante sa kojima je proizvođač uključio ugovor o saradnji, uključujući broj i površina katastarske parcele na kojoj se obavlja organska proizvodnja i katastarska opština i biljna vrsta⁴²¹.

5. Prerada

Prerada organskih proizvoda mora se sprovoditi tehnološkim postupkom prerade koji se odvija u kontinuitetu, bez mešanja proizvoda iz organske proizvodnje sa sastojcima, supstancama i proizvodima iz perioda konverzije ili proizvodima iz konvencionalne proizvodnje. U postupku prerade zabranjena je upotreba jonizujućeg zračenja, genetički modifikovanih organizama i njihovih derivata.

U slučaju da se prilikom tehnološkog postupka prerade koriste tehnološke linije koje se koriste i za preradu proizvoda iz konvencionalne proizvodnje te tehnološke linije se pre upotrebe u organskoj proizvodnji moraju temeljno očistiti i oprati⁴²². Proizvođač je dužan da evidentira sredstva i način čišćenja tehnoloških linija koji obuhvata informacije o poreklu, dobavljaču, datumu primene, vrsti i nazivu i količini upotrebljenih sredstva za čišćenje i dezinfikaciju⁴²³.

U proizvodnji hrane koja se dobija preradom sirovina iz organske proizvodnje mogu se koristiti aditivi, pomoćne supstance, arome, voda, so, minerali, elementi u tragovima, vitamini, kao i kiseline i ostale hranjive materije koje su dozvoljene za upotrebu u preradi u organskoj proizvodnji⁴²⁴. U proizvodnji se mogu koristiti poljoprivredni sastojci koji nisu dobijeni metodama organske proizvodnje ukoliko su odobreni za upotrebu u organskoj proizvodnji⁴²⁵.

⁴²¹ *Ibid.*, član 95.

⁴²² *Ibid.*, član 26.

⁴²³ *Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*, op.cit., član 131.

⁴²⁴ Spisak dozvoljenih sastojaka, aditiva i pomoćnih supstanci koji se mogu koristiti u preradi sirovina dobijenih metodama organske proizvodnje propisan je u prilogu 9. *Pravilnika o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*.

⁴²⁵ Spisak dozvoljenih sastojaka poljoprivrednog porekla koji nisu dobijeni metodama organske proizvodnje, a koji se mogu koristiti u preradi sirovina dobijenih metodama organske proizvodnje propisan je u prilogu 10. *Pravilnika o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*.

6. Obeležavanje proizvoda

Organski sertifikovani proizvod domaće proizvodnje obeležava se oznakom „organski proizvod“ i nacionalnim znakom ili kodom ovlašćene kontrolne organizacije koja je izvršila sertifikaciju tog proizvoda. Ovom oznakom može se obeležiti i prerađeni sertifikovani organski proizvod ako sadrži najmanje 95% sastojaka koji su proizvedeni u skladu sa propisima iz oblasti organske proizvodnje, ako ne sadrži genetički modifikovane organizme.

Proizvod iz perioda konverzije može se obeležiti oznakom „proizvod iz perioda konverzije“ i kodom ili logom ovlašćene kontrolne organizacije ako sadrži isključivo jedan sastojak poljoprivrednog porekla i to po isteku roka od godinu dana od dana zaključenja ugovora sa ovlašćenom kontrolnom organizacijom.

Propisi o obeležavanju organskih proizvoda odnosno proizvoda iz perioda konverzije primenjuju se i na obeležavanje reklamnih materijala, prateće dokumentacije i etiketa.

Proizvođač može na sertifikovanim organskim proizvodima ili na njihovom reklamnom materijalu, pratećoj dokumentaciji i etiketama koristiti i druge termine koji označavaju poreklo organskog proizvoda kao što su „ekološki“, „biološki“, „organik“, „eko“, „bio“ i sl., kao i oznaku proizvođača odnosno udruženja proizvođača⁴²⁶.

7. Skladištenje

Organski proizvodi se skladište zasebno od ostalih proizvoda. Ako su proizvodi upakovani i obeleženi, mogu se čuvati u istim prostorijama sa proizvodima iz konvencionalne proizvodnje, u posebnom delu koji je obeležen⁴²⁷. Pri skladištenju moraju se preduzimati odgovarajuće higijenske mere čija se delotvornost proverava pre skladištenja organskih proizvoda⁴²⁸.

⁴²⁶ *Zakon o organskoj proizvodnji*, op.cit., član 27. i *Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*, op.cit., član 132.

⁴²⁷ *Zakon o organskoj proizvodnji*, op.cit., član 28.

⁴²⁸ *Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*, op.cit., član 141.

8. Prevoz

Organski proizvodi se prevoze odvojeno od proizvoda iz konvencionalne proizvodnje, osim kada su upakovani i obeleženi⁴²⁹. Prevoz mora biti prilagođen vrsti organskog proizvoda, a vrši se u odgovarajućem pakovanju, kontejnerima ili zatvorenim vozilima tako da ne dođe do mešanja i zamene organskih proizvoda sa proizvodima konvencionalne proizvodnje ili oštećenja pečata i etikete. Zatvaranje pakovanja organskih proizvoda, kontejnera ili vozila u kojima se vrši prevoz se ne zahteva ako postoji direktan prevoz između dva proizvođača koji su uključeni u organsku proizvodnju, proizvode prati dokument i podaci o prevozu se evidentiraju i dostupni su ovlašćenoj kontrolnoj organizaciji.⁴³⁰

9. Promet i prodaja

Organski proizvodi prodaju se odvojeno od proizvoda iz konvencionalne proizvodnje na jasno obeleženom mestu, kako bi se sprečilo njihovo mešanje sa proizvodima iz konvencionalne proizvodnje. U slučaju da su proizvodi upakovani mogu se prodavati zajedno sa proizvodima iz organske proizvodnje⁴³¹.

Nadzor nad primenom zakona relevantnih za oblast organske proizvodnje vrši Ministarstvo preko inspektora za organsku proizvodnju. Nakon sprovedenog nadzora inspektor za organsku proizvodnju može da preduzme različite mere prema proizvođaču ili kontrolnoj organizaciji. U odnosu na proizvođača, inspektor može privremeno zabraniti obeležavanje i oglašavanje proizvodne serije proizvoda ili stavljanje u promet proizvoda ukoliko nisu proizvedeni odnosno obeleženi u skladu sa Zakonom o organskoj proizvodnji. Inspektor može privremeno da zabrani ovlašćenoj kontrolnoj organizaciji da obavlja poslove kontrole i sertifikacije, ukoliko ona ne ispunjava uslove za kontrolu i sertifikaciju ili ako poslove kontrole i sertifikacije ne obavlja u skladu sa Zakonom o organskoj proizvodnji. Pored ovih mera, inspektor je ovlašćen da podnese zahtev za pokretanje prekršajnog postupka, prijavu za privredni prestup i krivičnu prijavu zbog kršenja odredaba Zakona o organskoj proizvodnji i drugih relevantnih propisa donetih na osnovu njega, kao i da naredi druge mere i preduzme druge

⁴²⁹ *Zakon o organskoj proizvodnji*, op.cit., član 29. i 143. Pravilnika o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje

⁴³⁰ *Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje*, op.cit., član 143.

⁴³¹ *Zakon o organskoj proizvodnji*, op.cit., član 30.

radnje u skladu sa Zakonom o organskoj proizvodnji. Proizvođač i kontrolna organizacija su dužni da inspektoru za organsku proizvodnju omoguće obavljanje inspeksijskog nadzora i da mu dostave potrebna dokumenta, predmete i materijale potrebne za vršenje nadzora⁴³².

Na rešenje inspektora za organsku proizvodnju može se izjaviti žalba ministru u roku od osam dana od dna dostavljanja rešenja. Ministar je dužan da odluči o žalbi u roku od 30 dana. Žalba ne odlaže izvršenje rešenja⁴³³.

Ovlašćena kontrolna organizacija je dužna da podnese zahtev za utvrđivanje ispunjenosti uslova za obavljanje poslova kontrole i sertifikacije ili obnavljanje ovlašćenja za poslove kontrole i sertifikacije do 30. juna tekuće godine za narednu godinu. Ministarstvo je dužno da vodi evidenciju o ovlašćenim kontrolnim organizacijama, kao i da objavi jednom godišnje spisak ovlašćenih kontrolnih organizacija u Službenom glasniku Republike Srbije⁴³⁴.

10. Bezbednost hrane

U svim fazama organske proizvodnje neophodno je ispuniti uslove i iz oblasti bezbednosti hrane. Osnovni zakon koji uređuje ovu oblast je Zakon o bezbednosti hrane. Drugi relevantni zakoni i podzakonski akti koji se odnose na bezbednost biljne hrane su Zakon o zdravstvenoj ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe⁴³⁵, Zakon o nadzoru nad prehrambenim proizvodima biljnog porekla⁴³⁶, Pravilnik o bližim uslovima za proizvodnju i promet prehrambenih proizvoda biljnog porekla⁴³⁷, Pravilnik o uslovima higijene hrane⁴³⁸, Pravilnik o opštim i posebnim uslovima higijene hrane u bilo kojoj fazi proizvodnje, prerade i prometa⁴³⁹.

⁴³² *Ibid.*, član 37. i 39.

⁴³³ *Ibid.*, član 38.

⁴³⁴ *Ibid.*, član 11. i 12.

⁴³⁵ *Zakon o zdravstvenoj ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe*, Službeni glasnik RS, br. 92/2011.

⁴³⁶ *Zakon o nadzoru nad prehrambenim proizvodima biljnog porekla*, Službeni glasnik RS, br. 25/96 i 101/2005.

⁴³⁷ *Pravilnik o bližim uslovima za proizvodnju i promet prehrambenih proizvoda biljnog porekla*, Službeni glasnik RS, br. 50/96.

⁴³⁸ *Pravilnik o uslovima higijene hrane*, Službeni glasnik RS, br. 73/10.

⁴³⁹ *Pravilnik o opštim i posebnim uslovima higijene hrane u bilo kojoj fazi proizvodnje, prerade i prometa*, Službeni glasnik RS, br. 72/10.

Zakonom o bezbednosti hrane propisano je da su svi subjekti u poslovanju sa hranom dužni da obezbede da ona ispunjava uslove bezbednosti u svim fazama proizvodnje, prerade i prometa hrane. Subjekt koji posluje sa hranom dužan je da identifikuje svakoga od koga nabavlja hranu, koga snabdeva sa hranom ili bilo koju supstancu koja se ugrađuje u hranu i da ima uspostavljen sistem i procedure koje obezbeđuju dostupnost ovih podataka⁴⁴⁰.

Načela u oblasti bezbednosti hrane su:

1. Načelo rizika – ovo načelo podrazumeva da se mere bezbednosti hrane potrebne za postizanja visokog nivoa zaštite i zdravlja ljudi moraju zasnivati na analizi rizika, osim u slučajevima kada to nije primereno okolnostima i prirodi mere. Upravljanje rizikom zasniva se na proceni rizika, a na osnovu raspoloživih naučnih dokaza i mišljenja Stručnog saveta za procenu rizika u oblasti bezbednosti hrane, kao i na osnovu drugih faktora koji su važni za svaki pojedinačni slučaj.
2. Načelo predostrožnosti – ovo načelo podrazumeva da se u slučaju procene da postoji mogućnost štetnog delovanja na zdravlje a nema naučnih podataka i informacija za objektivnu procenu rizika, mogu preduzeti privremene mere upravljanja rizikom do dobijanja naučnih informacija koje su neophodne da bi se uradila objektivna procena rizika.
3. Načelo zaštite interesa potrošača – ovo načelo podrazumeva da se interes potrošača mora obezbediti do najvišeg nivoa zaštite i da se potrošačima moraju pružiti sve potrebne informacije o sastavu, svojstvima i nameni proizvoda, kako bi imali mogućnost izbora proizvoda i ne bi bili dovedeni u zabludu.
4. Načelo transparentnosti – ovo načelo podrazumeva obavezu Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Ministarstva zdravlja da obaveste javnost da postoje rizici za zdravlje, uvek kada postoji osnovna sumnja da bi hrana mogla predstavljati rizik. Osim preciznih podataka o hrani za koju se sumnja da predstavlja rizik po zdravlje, javnost mora biti upoznata i sa preduzetim ili planiranim merama za sprečavanja, smanjivanje ili eliminisanje rizika⁴⁴¹.

⁴⁴⁰ *Zakon o bezbednosti hrane*, op.cit., član 31.- 32.

⁴⁴¹ *Ibid.*, član 6. - 9.

Proizvodnjom i prometom hrane može da se bavi pravno lice i preduzetnik koji je upisan u Registar privrednih subjekata i koji je upisan u Centralni registar objekata koji vodi Ministarstvo. Za proizvodnju prehrambenih biljnih proizvoda preduzeće, drugo pravno i fizičko lice i preduzetnik mora imati: 1. objekte ili prostorije u kojima se vrši prijem, čuvanje i skladištenje sirovina za proizvodnju sa uređajima i opremom koji omogućavaju održavanje kvaliteta sirovina za proizvodnju prehrambenih proizvoda, 2. objekte ili prostore u kojima se čuvaju, transportuju ili skladište prehrambeni proizvodi, 3. prostorije u kojima se vrši pakovanje i deklarisanje prehrambenih proizvoda u odgovarajuću ambalažu i 4. objekte ili prostore i uređaje u kojima se čuvaju i skladište gotovi prehrambeni proizvodi. Za promet prehrambenih biljnih proizvoda preduzeće, drugo pravno i fizičko lice i preduzetnik mora imati: 1. objekte ili prostore u kojima se čuvaju i transportuju odnosno skladište gotovi prehrambeni proizvodi i 2. uređaje i opremu kojima se obezbeđuje održavanje kvaliteta prehrambenih proizvoda⁴⁴².

Svi subjekti u poslovanju hranom dužni su da koriste uputstvo za dobru proizvođačku praksu i primenu HACCP, kao i da imaju stalno zaposleno lice koje ima odgovarajuću stručnu spremu za sprovođenje dobre proizvođačke prakse i HACCP⁴⁴³.

11. Strateške mere za unapređenje organske proizvodnje u Republici Srbiji

Republika Srbija nema strategiju održive poljoprivredne proizvodnje. Strategija organske proizvodnje je dugo bila u formi nacрта ali nikada nije usvojena. Strategija za razvoj integralne poljoprivredne proizvodnje ne postoji niti su mere unapređenja integralne poljoprivredne proizvodnje sadržane u drugim strateškim dokumentima.

Mere za unapređenje organske proizvodnje definisane su u okviru Nacionalnog programa ruralnog razvoja za period od 2018. do 2020. godine. Program sadrži podsticajne mere za razvoj organske proizvodnje i to za 1. podršku organskoj proizvodnji kao sastavnom delu nacionalne poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja, 2. harmonizaciju zakonodavnog okvira za organsku proizvodnju u skladu sa zakonodavstvom Evropske unije, 3. institucionalni razvoj, 4. uspostavljanje operativnog i usaglašenog sistema kontrole i sertifikacije u organskoj proizvodnji sa standardima Evropske unije, 5. upostavljanje pristupačnog i zahtevima tržišta okrenutog savetodavnog sektora, 6. unapređenje organske proizvodnje kroz formalno obrazovanje, 7. razvoj domaćeg tržišta organskih proizvoda, 8. rast

⁴⁴² *Pravilnik o bližim uslovima za proizvodnju i promet prehrambenih proizvoda biljnog porekla*, op.cit., član 4.

⁴⁴³ *Zakon o bezbednosti hrane*, op.cit., član 48.

izvoza organskih proizvoda, 9. stvaranje povoljnijih uslova za proizvodnju i preradu organskih proizvoda i 10. stvaranje povoljnijih uslova za proizvodnju i preradu organskih proizvoda.

Aktivnosti koje su od značaja za razvoj organske proizvodnje formulisane su i propisane u različitim pravnim i strateškim dokumentima.

11.1. Savetovanje

Zakonom o obavljanju savetodavnih i stručnih poslova u oblasti poljoprivrede⁴⁴⁴ regulisani su uslovi i način obavljanja savetodavnih i stručnih poslova u poljoprivredi, obuka i usavršavanje poljoprivrednih savetodavaca i poljoprivrednih proizvođača, planiranje razvoja savetodavnih poslova u poljoprivredi i drugo. Cilj savetodavnih poslova jeste podizanje opšteg nivoa znanja poljoprivrednih proizvođača i njihove informisanosti, podspešivanje interesnog udruživanja proizvođača, unapređenje konkuretnosti, profitabilnosti, kvaliteta proizvoda i uvođenje proizvodnje zdravstveno bezbedne hrane. Pored toga, savetovanje bi trebalo da utiče i na zaštitu životne sredine, očuvanje prirodnih resursa, ruralni razvoj i poboljšanje uslova života na selu.

Zakonom su definisani savetodavni poslovi u poljoprivredi. Oni obuhvataju: 1. pružanje stručne pomoći u primeni naučnih dostignuća i novih tehnologija, 2. pružanje stručnih saveta i usluga, prenos praktičnih znanja i veština, 3. upoznavanje poljoprivrednih proizvođača sa dobrom poljoprivrednom praksom, 4. izvođenje demonstracionih ogleda u različitim oblastima poljoprivrede, 5. osposobljavanje poljoprivrednih proizvođača za upravljanje poljoprivrednim gazdinstvima i vođenje knjigovodstvene evidencije gazdinstva, 6. pomoć u afirmaciji ruralnog razvoja, 7. pružanje saveta o zaštiti bilja na osnovu podataka prognozno-izveštajne službe, 8. podsticanje interesnog udruživanja i preduzetništva u poljoprivredi, 9. pružanje saveta i davanje predloga za proširenje privrednih aktivnosti, 10. davanje preporuka u oblasti stočarstva, 11. davanje saveta i preporuka o racionalnom korišćenju zemljišta i 12. pružanje savetodavne pomoći u drugim oblastima za koje poljoprivredni proizvođači iskažu interes⁴⁴⁵.

Poslove savetovanja može da vrši licencirani savetodavac koji je upisan u Registar poljoprivrednih savetodavaca i zaposlen u pravnom licu ili kod preduzetnika. Licencu poljoprivrednog savetnika može steći fizičko lice koje ima stečeno visoko obrazovanje na studijama drugog stepena (master ili specijalističke studije) ili na osnovnim studijama u trajanju

⁴⁴⁴ *Zakon o obavljanju savetodavnih i stručnih poslova u oblasti poljoprivrede*, op.cit.

⁴⁴⁵ *Ibid.*, član 4.

od najmanje četiri godine, najmanje jednu godinu iskustva na poslovima iz oblasti poljoprivrede i koje ima sertifikat o završenoj edukaciji ili treningu iz oblasti savetodavnih poslova u poljoprivredi⁴⁴⁶. Razvoj savetodavnih poslova u poljoprivredi planira se na osnovu srednjeročnih i godišnjih programa razvoja savetodavnih poslova.

Uredbom o utvrđivanju Godišnjih programa razvoja savetodavnih poslova u poljoprivredi za 2018. godinu⁴⁴⁷ propisan je broj zaposlenih savetodavaca, područja na kojima se obavljaju savetodavni poslovi, obim, rokovi i način sprovođenja aktivnosti. Savetodavni poslovi organizovani su u 23 područja. Najveći broj zaposlenih savetodavaca daje savete iz oblasti ratarstva i povrtarstva, stočarstva, zaštite bilja i voćarstva i vinogradarstva. Savetnici iz oblasti agroekonomije, mehanizacije, ruralnog razvoja, melioracije, tehnologije u proizvodnji i prehrambene tehnologije su zastupljeni veoma retko u samo nekoliko područja. Ne postoje savetnici koji su specijalno određeni za pružanje saveta iz oblasti organske proizvodnje.

Uredbom su propisane i konkretne aktivnosti koje savetnici treba da realizuju tokom godine. Ove aktivnosti obuhvataju posete i rad sa poljoprivrednim gazdinstvima, posete zemljoradničkim zadrugama i udruženjima, podsticanje osnivanja zadruga i udruženja, držanje predavanja, tribina, zimskih škola, demonstracionih ogleđa, ogleđanih gazdinstava, aktivnosti povećanja znanja i svesti putem mas-medija, pripremanje izveštaja i drugo. U 2018. godini najveći broj aktivnosti usmeren je na posete poljoprivrednim gazdinstvima i povremeno držanje predavanja dok su ostale aktivnosti svedene na minimum. Aktivnosti u oblasti prenosa praktičnih veština, afirmacije ruralnog razvoja, podsticanja interesnog udruživanja i proširenja privrednih aktivnosti gotovo da i nema. Takođe, ne postoje posebne aktivnosti radi unapređenja organske proizvodnje.

11.2. Podsticaji

Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju propisane su vrste podsticaja u poljoprivredi. Podsticaji se određuju prema postavljenim ciljevima poljoprivredne politike i

⁴⁴⁶ *Ibid.*, član 8. i 9.

⁴⁴⁷ *Uredba o utvrđivanju Godišnjih programa razvoja savetodavnih poslova u poljoprivredi za 2018. godinu*, Službeni glasnik RS br. 30/2018.

politikama ruralnog razvoja⁴⁴⁸. Zakon propisuje tri vrste podsticaja: neposredne podsticaje, tržišne podsticaje i strukturne podsticaje.

Neposredni podsticaji obuhvataju premije, podsticaje za proizvodnju, regrese i podršku nekomercijalnim poljoprivrednim gazdinstvima. Premije podrazumevaju novčane iznose koji se isplaćuju poljoprivrednim proizvođačima za isporučene poljoprivredne proizvode. Podsticaji za proizvodnju su novčani iznosi koji se isplaćuju po jedinici mere za posejan usev. Regres predstavljaju novčani iznosi koji se u određenom procentu isplaćuju za kupljenu količinu inputa koji su neophodni za poljoprivrednu proizvodnju. Oni mogu obuhvatati gorivo, đubrivo, premije osiguranja useva, troškove skladištenja i drugo. Podrška nekomercionalnim poljoprivrednim gazdinstvima podrazumeva novčani iznos namenjen poljoprivrednicima koji jedini prihod ostvaruju od poljoprivedne delatnosti, a upisani su u Registar poljoprivrednih gazdinstava kao nekomercionalna poljoprivredna gazdinstva.

Tržišni podsticaji obuhvataju izvozne podsticaje, troškove skladištenja i kreditnu podršku. Izvozni podsticaji ostvaruju se povraćajem propisanog procenta od vrednosti izvezene robe. Troškovi skladištenja predstavljaju novčane iznose koji se isplaćuju za skladištenje poljoprivrednih proizvoda radi sprečavanja poremećaja na tržištu. Kreditna podrška je vrsta podsticaja kojima se vrši podsticanje poljoprivredne i prehrambene proizvodnje.

Strukturni podsticaji obuhvataju podršku programima koji se odnose na mere ruralnog razvoja, poboljšanje zaštite kvaliteta poljoprivrednog zemljišta i mere institucionalne podrške.

Mere ruralnog razvoja su mere kojima se podstiče unapređenje konkurentnosti, uvođenje novih standarda u proizvodnji i prometu poljoprivrednih proizvoda, unapređenje programa zaštite životne sredine, očuvanje biodiverziteta i programa diverzifikacije ruralne ekonomije i unapređenja kvaliteta u ruralnim područjima.

Mere poboljšanja zaštite i kvaliteta poljoprivrednog zemljišta su vrsta podsticaja kojima se vrši poboljšanje fizičkih, hemijskih i bioloških osobina zemljišta i predstavljaju protiverozivne mere i mere kontrole i ispitivanja zemljišta, meliorizaciju, rekultivaciju i druge mere za zaštitu zemljišta.

⁴⁴⁸ Prema članu 3. *Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju* ciljevi poljoprivredne politike i politike ruralnog razvoja Republike Srbije obuhvataju mere i aktivnosti radi ostvarivanja sledećih ciljeva: jačanje konkurentnosti poljoprivrednih proizvoda na tržištu; obezbeđivanje kvalitetne i zdravstveno ispravne hrane; obezbeđivanje podrške životnom standaradu za poljoprivrednike koji ne mogu svojom proizvodnjom da obezbede ekonomski opstanak na tržištu; obezbeđivanje podrške ruralnom razvoju; zaštita životne sredine od negativnih uticaja poljoprivredne proizvodnje.

Mere institucionalne podrške su vrsta podsticaja kojima se podstiču programi istraživanja u poljoprivredi, programi savetodavnih službi, promovisanja poljoprivrede, sistema tržišnih informacija poljoprivrede Republike Srbije i drugi programi. Oni se mogu usmeriti ka određenoj grupaciji korisnika. Vlada za svaku budžetsku godinu određuje vrste i oblik podsticaja i određuje korisnike podsticaja, a u skladu sa politikom razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja⁴⁴⁹.

Ministarstvo je dužno da vodi Registar podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju u koji se upisuju podaci o vrsti i visini ostvarenih podsticaja za sve korisnike podsticaja. Efekti mera realizovanih tokom godine sadržani su u Zelenoj knjizi – Godišnjem izveštaju o stanju u poljoprivredi u prethodnoj kalendarskoj godini⁴⁵⁰.

Vlada Republike Srbije je tokom 2017. godine opredilila sredstva za podsticaje u poljoprivredi i ruralnom razvoju. Ova sredstva odnose se na različite programske oblasti i projekte i to direktna plaćanja, mere ruralnog razvoja, kreditnu podršku u poljoprivredi, posebne podsticaje i IPARD. U okviru mera ruralnog razvoja iz oblasti očuvanja i unapređenja životne sredine i prirodnih resursa izdvojena su sredstva u ukupnom iznosu od 90.000.000,00 dinara za organsku proizvodnju i to 30.000.000,00 dinara za biljnu organsku proizvodnju. U okviru podsticaja za diverzifikaciju dohotka i unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima izdvojena su sredstva u ukupnom iznosu od 50.000.000,00 dinara za sprovođenje aktivnosti u cilju podizanja konkurentnosti u smislu dodavanja vrednosti kroz preradu, kao i za uvođenje i sertifikaciju sistema kvaliteta hrane, organskih proizvoda i proizvoda sa oznakom geografskog porekla. U okviru mera ruralnog razvoja iz oblasti očuvanja i unapređenja životne sredine i prirodnih resursa izdvojena su sredstva za oblast očuvanja biljnih genetičkih resursa u iznosu od 5.000.000,00 dinara i programe podrške agroekološkim merama, dobroj poljoprivrednoj praksi i drugim politikama zaštite i očuvanja životne sredine u iznosu od 190.000.000,00 dinara. Iznos izdvojenih sredstava za oblast organske proizvodnje za 2017. godinu je za 2.000.000,00 dinara niži nego 2016. godine.⁴⁵¹

U okviru podsticaja za očuvanje i unapređenje životne sredine i prirodnih resursa, uključeni su i podsticaji za organsku biljnu proizvodnju i očuvanje biljnih resursa. Podrška biljnoj organskoj proizvodnji tokom 2017. godine bila je uvećana u odnosu na podršku

⁴⁴⁹ Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju, op.cit., član 9.-13.

⁴⁵⁰ *Ibid.*, član 11.-12.

⁴⁵¹ Član 8. *Uredbe o raspodeli podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2017. godini*, Službeni glasnik RS, broj 8/17.

konvencionalnoj proizvodnji za 70%, dok su troškovi očuvanja biljnih genetičkih resursa pokriveni u potpunosti.

Podsticajima za diverzifikaciju dohotka i unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima tokom 2017. godine obuhvaćeni su podsticaji za sertifikaciju sistema kvaliteta hrane, sertifikaciju organskih proizvoda i proizvoda sa oznakom geografskog porekla, kao i podršku investicijama za preradu i marketing i to kroz podršku od 50% od vrednosti investicije, odnosno 65% u područjima sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi. Podrška mladima u ruralnim područjima je prvi put implementirana u 2017. godini i iznosila je 75% od vrednosti investicije za mlade poljoprivrednike za pokretanje poslova u poljoprivredi⁴⁵². Ukupan maksimalni iznos podsticaja koje je korisnik podsticaja mogao da ostvari u 2017. godini je 136.000,00 dinara⁴⁵³.

Pravo na podsticaje u organskoj proizvodnji ima pravno lice, preduzetnik ili fizičko lice koje je nosilac komercijalnog poljoprivrednog gazdinstva pod sledećim uslovima: 1. da je sa ovlašćenom kontrolnom organizacijom zaključio ugovor o vršenju kontrole, odnosno u slučaju grupne sertifikacije da je zaključio ugovor o saradnji sa proizvođačem i da je u ugovoru koji je taj proizvođač zaključio sa ovlašćenom kontrolnom organizacijom podnosilac zahteva naveden kao kooperant, 2. da u naredne tri godine od godine za koju je ostvario pravo na podsticaje za organsku biljnu proizvodnju primenjuje metode organske biljne proizvodnje i 3. da u slučaju zakupa poljoprivrednog zemljišta ili zemljišta dobijenog na korišćenje ima zaključen ugovor za zakup/korišćenje zemljišta najmanje tri godine od dana ostvarivanja prava na podsticaje⁴⁵⁴.

Podsticaji za organsku proizvodnju obuhvataju mere za osnovne podsticaje u organskoj proizvodnji i regres za sredstva za ishranu bilja i oplemenjivače zemljišta dozvoljene za primenu u organskoj biljnoj proizvodnji.

Konkurs za dodelu podsticaja raspisuje Uprava za agrarna plaćanja, organ uprave u sastavu ministarstva nadležnog za poslove poljoprivrede. Zahtev za ostvarivanje podsticaja podnosi se jedanput godišnje Ministarstvu finansija – Upravi za trezor. Korisnici podsticaja su dužni da namenski koriste sredstva podsticaja i da se pridržavaju propisa kojima se uređuju standardi kvaliteta životne sredine, zaštita javnog zdravlja, zaštita zdravlja životinja i biljaka, zaštita dobrobiti životinja i zaštita poljoprivrednog zemljišta. Ukoliko je korisnik podsticaja

⁴⁵² Jevtić M. (Ed.), *Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2017. godini, knjiga I*, Beograd: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, 2018.

⁴⁵³ Član 9. *Pravilnika o korišćenju podsticaja za organsku biljnu proizvodnju*, Službeni glasnik RS, br. 41/2017.

⁴⁵⁴ *Ibid.*, član 3.

nenamenski koristio sredstva ili netačno prikazao podatke prilikom podnošenja zahteva za dobijanje podsticaja dužan je da vrati dobijeni iznos uvećan za iznos zatezne kamate⁴⁵⁵.

Članom 13. Zakona o podsticajima u poljoprivredi i ruralnom razvoju propisano je da jedinica lokalne samouprave i organi autonomne pokrajine mogu da utvrđuju mere podrške za sprovođenje poljoprivredne politike i mere ruralnog razvoja na području lokalne samouprave odnosno autonomne pokrajine. Mere podrške za sprovođenje poljoprivredne politike ne mogu uključiti neposredne podsticaje, osim regresa za troškove skladištenja u javnim skladištima i regrese za reproduktivni materijal za veštačko osemenjavanje⁴⁵⁶. Unapređenje organske proizvodnje na lokalnom nivou usko je povezano sa lokalnim strateškim politikama i senzibiliteta lokalne vlasti da prepozna značaj razvoja organske proizvodnje u svojoj opštini ili gradu.

Jedna od ključnih mera za unapređenje poljoprivrede je i korišćenje IPARD II Programa Evropske unije, koji predstavlja Instrument za predpristupnu pomoć u oblasti ruralnog razvoja za programski period 2014. do 2020. godine. Ovaj program se temelji na donacijama koje se realizuju preko Uprave za agrarna plaćanja Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Sredstva se dodeljuju u okviru nekoliko različitih mera. Imajući u vidu prioritet mera iz ugla organske proizvodnje, ovde će biti prikazane mera 1, koja obuhvata investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava i mera 3 koja obuhvata investicije u fizičku imovinu koje se tiču prerade i marketinga poljoprivrednih proizvoda i proizvoda ribarstva.

Mera 1 ovog programa odnosi se na podsticaje za investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava. Uslovi za ostvarivanje prava na podsticaje ove mere regulisani u Pravilnikom za investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava⁴⁵⁷.

Odobreni iznos investicija u sektoru voća, povrća ili useva može biti između 5.000 i 700.000 evra. IPARD podsticaji za investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava mogu iznositi 60% od ukupnih prihvatljivih troškova, 65% ukoliko je podnosilac zahteva lice mlađe od 40 godina ili 70% ukoliko je mesto investicije u planinskim područjima sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi⁴⁵⁸.

Da bi ostvarilo pravo na podsticaje lice koje podnosi zahtev mora ispuniti nekoliko uslova: 1. da nema neizmirenih obaveza po osnovu javnih prihoda 2. ima prebivalište odnosno

⁴⁵⁵ *Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju*, op.cit. član 15.-18.

⁴⁵⁶ *Pravilnik o korišćenju podsticaja za organsku biljnu proizvodnju*, op.cit., član 13.

⁴⁵⁷ *Pravilnik za investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava*, Službeni glasnik 84/17.

⁴⁵⁸ *Ibid.*, član 13.

sedište na teritoriji regiona Beograda, Vojvodine, Šumadije i Zapadne Srbije, Južne i Istočne Srbije, 3. da se investicija nalazi na jednoj od pomenutih teritorija, 4. da nema evidentiranih dospelih neizmirenih dugovanja prema ministarstvu nadležnom za poslove u poljoprivredi, po osnovu ranije ostvarenih podsticaja, subvencija i kredita, 5. da su objekat i katastarska parcela koji su predmet investicije za koju se podnosi zahtev u njegovom vlasništvu ili da ima zaključen ugovor o zakupu/korišćenju u trajanju od najmanje deset godina počev od kalendarske godine za koju podnosi zahtev za investicije, 6. da nije preduzeo nijednu radnju vezanu za realizaciju investicije pre donošenja rešenja o odobravanju projekta, osim za opšti trošak, 7. da nije u odnosu povezanih lica sa dobavljačem niti dobavljači međusobno predstavljaju povezana lica, 8. ima tri prikupljene ponude za nabavku investicije odnosno prihvatljivih troškova prema Listi prihvatljivih troškova⁴⁵⁹, 9. da se investicija odnosi na proizvodnju poljoprivrednih proizvoda prema Listi poljoprivrednih proizvoda⁴⁶⁰, 10. poseduje iskustvo u oblasti poljoprivrede⁴⁶¹, 11. da je okončan postupak za ostvarivanje prava na IPARD podsticaje po prethodno odobrenom projektu, 12. da roba koja je predmet nabavke potiče iz zemlje koja je data u Listi prihvatljivih zemalja⁴⁶², 13. da roba koja je predmet nabavke potiče sa teritorije Kosova i Metohije, osim kada je vrednot robe bez PDV-a ispod praga za korišćenej konkurentnosti pregovaračkog postupka, 14. da objekat koji je predmet investicije ima dozvolu za gradnju u skladu sa zakonom kojim se uređuje planiranje i izgradnja i 15. da za ostvarivanje prava na odobravanje projekta nisu veštački stvoreni uslovi u cilju ostvarivanja prednosti suprotno IPARD programu.

Ako je predmet investicije oprema koja se ugrađuje u objekat, lice koje podnosi zahtev mora imati dozvolu za upotrebu objekta u skladu sa propisima kojima se uređuje planiranje i izgradnja⁴⁶³.

⁴⁵⁹ Lista prihvatljivih troškova data je u Prilogu 2 *Pravilnika za investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava*.

⁴⁶⁰ Lista poljoprivrednih proizvoda data je u Prilogu 2 *Pravilnika za investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava*.

⁴⁶¹ Dokazivanje iskustva podrazumeva da ima srednjoškolsko obrazovanje u oblasti poljoprivrede ili veterine ili da je upisan u svojstvu nosioca ili člana poljoprivrednog gazdinstva u periodu od najmanje tri godine ili da ima radno iskustvo u oblasti poljoprivrede od najmanje tri godine ili da ima visoku stručnu spremu ili da ima srednjoškolsko obrazovanje i da izjavu da će do podnošenja zahteva za isplatu pohađati obuku u minimalnom trajanju od 50 časova predavanja u odgovarajućem sektoru.

⁴⁶² Lista prihvatljivih zemalja data je u Prilogu 3 *Pravilnika za investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava*.

⁴⁶³ *Ibid.*, član 5.

Za dobijanje podsticaja u oblasti sektora voća podnosilac ostvaruje pravo na investicije ukoliko u Registru ima upisano 2 ha do 20 ha jagodastog voća ili od 5 ha do 100 ha drugog voća. Za investicije koje se odnose na sektor povrća potrebno je da podnosilac zahteva u Registru ima upisano 0.5 ha do 5 ha povrća u zaštićenom prostoru ili od 3 ha do 50 ha povrća na otvorenom prostoru. Za investicije u sektoru ostalih useva potrebno je da podnosilac u registru ima upisano 2 ha do 50 ha poljoprivrednog zemljišta pod ostalim usevima u slučaju nabavke traktora snage motora do 100 kW, 50 ha do 100 ha poljoprivrednog zemljišta za nabavku opreme, mašina i mehanizacije za poljoprivrednu proizvodnju osim kombajna i traktora i za izgradnju i opremanje objekata za skladištenje, i više od 100 ha ukoliko se investicija odnosi na izgradnju i opremanje objekata za skladištenje⁴⁶⁴.

Postupak za ostvarivanje prava na IPARD podsticaje pokreće se podnošenjem zahteva za odobravanje projekta, a na osnovu javnog poziva koji raspisuje Uprava za agrarna plaćanja u okviru Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Podnosilac može podneti samo jedan zahtev⁴⁶⁵.

Uz podnošenje zahteva za podsticaje podnosilac je dužan da podnese i poslovni plan kojim dokazuje ekonomsku održivost projekta na kraju investicionog perioda. Za investicije do 50.000 evra plan se podnosi u formi jednostavnog poslovnog plana, dok je za veće investicije potrebno podneti složen poslovni plan⁴⁶⁶.

Nakon administrativne obrade zahteva za odobravanje projekta vrši se provera ispunjenosti uslova na licu mesta, nakon čega se zahtevi boduju i rangiraju. 15 bodova se dobija ako je podnosilac osoba ženskog pola ili lice mlađe od 40 godina, 20 bodova ako je podnosilac sertifikovan za organsku proizvodnju, 25 bodova ako se mesto investicije nalazi u području sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi i 10 bodova ako je podnosilac zemljoradnička zadruga ili je podnosilac član zadruge. Bodovi se sabiraju ukoliko podnosilac dobija podove po osnovu više različitih kriterijuma. Bodovanje se ne sprovodi ukoliko je iznos raspoloživih sredstava dovoljan za odobrenje svih podnetih zahteva koji uspunjavaju propisane uslove.

⁴⁶⁴ *Ibid.*, član 8. - 10.

⁴⁶⁵ *Ibid.*, član 16.

⁴⁶⁶ Potrebna forma jednostavnog i složenog poslovnog plana data je u Prilogu 4 odnosno 5. *Pravilnika za investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava*

Sistem rangiranja i iskazani broj bodova ukazuje da IPARD program podstiče razvoj organske proizvodnje, ruralnog razvoja krajeva područja sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi⁴⁶⁷ i unapređenja socijalnog standarda osetljivih grupa, posebno žena i mladih.

Mera 3 ovog programa odnosi se na podsticaje za investicije u fizičku imovinu koje se tiču prerade i marketinga poljoprivrednih proizvoda i proizvoda ribarstva. Uslovi za ostvarivanje prava na podsticaje ove mere regulisani su Pravilnikom o IPARD podsticajima za investicije u fizičku imovinu koje se tiču prerade i marketinga poljoprivrednih proizvoda i proizvoda ribarstva⁴⁶⁸.

Odobreni iznos podsticaja u sektoru voća, povrća ili useva može biti između 10.000 i 1.000.000 evra. IPARD podsticaji utvrđuju se u iznosu od 50% od vrednosti prihvatljivih troškova investicije umanjene za iznos poreza za dodatnu vrednost⁴⁶⁹.

Da bi ostvarilo pravo na podsticaje lice koje podnosi zahtev mora ispuniti iste uslove koji su navedeni za ostvarivanje prava na podsticaje za meru 1. Procedura odobravanja zahteva za podsticaje za meru 3 takođe podrazumeva istu proceduru koja uključuje objavljivanje javnog poziva, podnošenje zahteva, administrativnu obradu zahteva, proveru ispunjenosti uslova na licu mesta, bodovanje i rangiranje i donošenje rešenja o odobravanju projekta.

Bodovanje za ovaj vid podsticaja je drugačije nego za meru 1. Projekat dobija po 20 bodova u slučaju ostvarivanja sledećih uslova 1. ako je mesto investicije u područjima sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi, 2. ako je investicija usmerena na zaštitu životne sredine ili upravljanja otpadom, 3. ako je podnosilac sertifikovan za organsku proizvodnju ili je ovlašćeni korisnik oznake geografskog porekla, 4. ako je celokupna investicija usmerena na dostizanje standarda Evropske unije i 5. ako je investicija usmerena na poboljšanje energetske efikasnosti, uključujući korišćenje obnovljivih izvora energije. Bodovi se sabiraju ukoliko podnosilac ostvaruje bodove po osnovu više kriterijuma. Bodovanje se ne sprovodi ukoliko je iznos raspoloživih sredstava dovoljan za sve zahteve za odobravanje projekata⁴⁷⁰.

⁴⁶⁷ Prema članu 2. *Pravilnika o određivanju područja sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi*, područja sa otežanim uslovima rada u poljoprivredi su 1. područja koja se nalaze u planinskim područjima na prosečnoj nadmorskoj visini od 500 i preko 500 metara, 2. područja koja se nalaze u granicama nacionalnog parka određenim Zakonom o nacionalnim parkovima (Službeni glasnik RS br. 84/15) i 3. područja koja imaju broj zaposlenih manjih od 100m na 1000 stanovnika.

⁴⁶⁸ *Pravilnik o IPARD podsticajima za investicije u fizičku imovinu koje se tiču prerade i marketinga poljoprivrednih proizvoda i proizvoda ribarstva*, Službeni glasnik RS br. 84/17.

⁴⁶⁹ *Ibid.*, član 9.

⁴⁷⁰ *Ibid.*, član 19.

11.3. Mehanizmi kontrole i nadzora

Nadzor nad poslovima u oblasti poljoprivrede vrši poljoprivredna inspekcija, dok nadzor nad poslovima u oblasti organske proizvodnje vrši inspektor za organsku proizvodnju. Nadzor u oblasti organske proizvodnje vrše i ovlašćene kontrolne organizacije koje su nadležne da vrše kontrolu i sertifikaciju u organskoj proizvodnji.

U vršenju nadzora iz oblasti poljoprivrede u skladu sa Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju (podsticaji, IPARD, registracija poljoprivrednih gazdinstava, evidencija i sl.) poljoprivredni inspektor vrši pregled poljoprivrednog zemljišta, stoke, poslovnog prostora, objekata, uređaja, robe i poslovne dokumentacije fizičkih i pravnih lica koja se bave poljoprivrednom proizvodnjom i preradom poljoprivrednih proizvoda biljnog porekla⁴⁷¹.

Ukoliko utvrdi da postoje određene nepravilnosti, poljoprivredni inspektor može da 1. naloži rešenjem da se izvrše određene mere i radnje uz određivanje određenog roka, 2. podnese prijavu nadležnom organu za učinjeno krivično delo ili privredni prestup i podnese zahtev za pokretanje prekršajnog postupka, 3. izrekne meru obezbeđenja u slučaju opasnosti za život i zdravlje ljudi ili za druge javne interese, 4. obavesti drugi organ ako postoje razlozi za preduzimanje mera za koje je taj organ nadležan, 5. pokrene inicijativu kod ovlašćenog organa za obustavljanje od izvršenja, odnosno za poništavanje ili ukidanje propisa ili drugog opšteg akta organa ili organizacije koja vrši poslove državne uprave, odnosno za obustavljanje od izvršenja opšteg akta preduzeća, ustanove i druge organizacije ako nisu u skladu sa Ustavom i zakonom, 6. pokrene inicijativu kod Uprave za vođenje poljoprivrednog gazdinstva u pasivnom statusu i da 7. preduzima druge mere i radnje, u skladu sa zakonom⁴⁷².

U vršenju nadzora nad radom ovlašćene kontrolne organizacije, inspektor za organsku proizvodnju ima pravo i dužnost da proverava da li kontrolna organizacija: 1. ispunjava uslove za obavljanje poslova kontrole i sertifikacije u organskoj proizvodnji, 2. vrši uključivanje proizvođača u organsku proizvodnju u skladu sa Zakonom o organskoj proizvodnji, 3. vodi evidenciju propisanu Zakonom o organskoj proizvodnji, 4. vrši kontrolu i sertifikaciju u skladu sa odredbama Zakona i 5. proverava poslovne knjige ovlašćene kontrolne organizacije u vezi sa poslovima kontrole i sertifikacije organskih proizvoda.

U vršenju nadzora nad radom proizvođača, inspektor za organsku proizvodnju ima pravo i dužnost da proverava da li proizvođač: 1. obavlja organsku proizvodnju u skladu sa

⁴⁷¹ *Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju*, član 37.

⁴⁷² *Ibid.*, član 38.

odredbama Zakona, 2. obavlja preradu u skladu sa odredbama Zakona, 3. da li se skladištenje, prevoz, obeležavanje, promet, uvoz i izvoz organskih proizvoda vrši u skladu sa Zakonom, 4. da li je proizvod dobijen metodama organske proizvodnje, 5. proverava poslovne knjige i isprave proizvođača u vezi sa sprovođenjem Zakona, i 6. proverava izvršavanje mera po Zakonu⁴⁷³.

Ukoliko utvrdi da postoje određene nepravilnosti, inspektor za organsku proizvodnju može da: 1. privremeno zabrani proizvođaču obeležavanje i oglašavanje proizvodne serije proizvoda za koje je utvrđeno da nisu proizvedeni u skladu sa Zakonom o organskoj proizvodnji, 2. privremeno zabrani proizvođaču stavljanje u promet proizvoda koji nisu obeleženi u skladu sa Zakonom, 3. privremeno zabrani ovlašćenoj kontrolnoj organizaciji da obavlja poslove kontrole i sertifikacije, ako utvrdi da ona ne ispunjava uslove za kontrolu i sertifikaciju utvrđene ovim zakonom, kao i ako poslove kontrole i sertifikacije ne obavlja u skladu sa Zakonom, 4. podnese zahtev za pokretanje prekršajnog postupka, prijavu za privredni prestup i krivičnu prijavu zbog povrede odredaba Zakona o organskoj proizvodnji i propisa donetih na osnovu njega i 5. naredi druge mere i preduzme druge radnje u skladu sa Zakonom⁴⁷⁴.

Na doneta rešenja poljoprivrednog inspektora odnosno inspektora za organsku proizvodnju može se izjaviti žalba Ministarstvu u roku od osam dana od dana donošenja rešenja. Odluka po žalbi je konačna i protiv nje se može pokrenuti samo upravni spor.

Nadzor u oblasti bezbednosti hrane je podeljen i vrši ga veterinarska, fitosanitarna, poljoprivredna i sanitarna inspekcija. Inspektori u vršenju nadzora iz oblasti bezbednosti hrane kontrolišu da li su svi relevantni subjekti i organi preduzeli mere u oblasti bezbednosti hrane i higijene hrane u svakoj fazi proizvodnje, prerade i prometa, adekvatno deklarisanje proizvoda, dostupnost informacija potrošaču, povlačenje hrane iz prometa za koju se osnovano sumnja da je u bilo kojoj fazi njene proizvodnje ili prometa nastala povreda propisanih uslova bezbednosti hrane, poštovanje sistema za osiguranje bezbednosti hrane u svim fazama u skladu sa principima dobre proizvođačke i higijenske prakse (HACCP) i drugo⁴⁷⁵.

Mere koje inspektori mogu preduzeti su naređivanje povlačenja iz prometa hrane i hrane za životinje koja nije bezbedna, ograničenje ili zabrana prometa hrane i hrane za životinje do otklanjanja opasnosti ili sumnji u njenu bezbednost, uništavanje hrane i hrane za životinje koja

⁴⁷³ *Zakon o organskoj proizvodnji*, op.cit., član 36. Zakona o organskoj proizvodnji

⁴⁷⁴ *Ibid.*, član 37.

⁴⁷⁵ *Zakon o bezbednosti hrane*, op.cit., član 73.

nije bezbedna na propisan način, zabrana reklamiranja i označavanja hrane i hrane za životinje na način koji može da dovede u zabludu potrošača, zabrana upotrebe objekta, prostorije, opreme i prevoznih sredstava kada ne ispunjavaju propisane zahteve, zabrana upotrebe materijala, ambalaže i predmeta koji dolaze u kontakt sa hranom i hranom za životinje koji bi mogli da ugroze zdravlje ljudi i životinja i drugo⁴⁷⁶.

Nadzor u oblasti semena i sadnog materijala vrši inspektor nadležan za poslove semena. Inspektor vrši kontrolu da li je proizvođač semena upisan u Registar proizvođača semena, rasada, micelija jestivih i lekovitih gljiva, kontrolu dokumentacije i evidencije o proizvodnji semena, procesa proizvodnje, evidencije o masi preuzetog naturalnog i doradenog semena, nadzire postupak uništavanja otpada koji je nastao doradom semena i drugo⁴⁷⁷.

U odnosu na pitanje sakupljanja divljih biljnih vrsta metodom organske proizvodnje relevantan je i nadzor inspekcije za zaštitu životne sredine koja vrši nadzor nad sakupljanjem zaštićenih vrsta kako bi sakupljači zaštićenih vrsta poslove sakupljanja sprovodili u skladu sa izdatom dozvolom, bez upotrebe tehničkih sredstava koja mogu uništiti ili oštetiti primerke vrste ili njeno stanište, uz prethodno organizovanu stručnu obuku sakupljača i drugo⁴⁷⁸.

Pored navedenih mehanizama kontrole postoji mogućnost podnošenja pritužbe na rad inspektora Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, kao i Zaštitniku građana.

11.4. Koordinacija

Oblast unapređenja organske proizvodnje zahteva multisektorski pristup. Mere za razvoj organske proizvodnje treba da budu iskordinisane i usklađene sa politikama održivog razvoja, zelene ekonomije, privrednog razvoja, turizma, obrazovanja, ruralnog razvoja, zaštite biodiverziteta, održivog upravljanja šumama i dr.

Nacionalni pravni i strateški okvir ne sadrži odredbe koje bi uključile obaveznu multisektorsku saradnju u ovoj oblasti, niti obavezu formiranja multisektorskog tela.

Zakonom o organskoj proizvodnji uspostavljen je Stručni savet za organsku proizvodnju. Nadležnosti ovog tela su da 1. razmatra stručna pitanja, daje stručna mišljenja i učestvuje u realizaciji zadataka u vezi sa planovima i posebnim programima u oblasti organske proizvodnje, 2. daje preporuke za osobljavanje kadrova, 3. daje preporuke za izradu propisa u

⁴⁷⁶ *Ibid.*, član 74-77.

⁴⁷⁷ *Zakon o semenu i sadnom materijalu*, op.cit., član 94-96.

⁴⁷⁸ *Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune*, op.cit., član 21-23

ovoj oblasti, 4. daje preporuke za unapređenje organske proizvodnje i 5. obavlja druge zadatke u oblasti organske proizvodnje⁴⁷⁹. Međutim, odredbama zakona nije propisano da ovo telo mora biti multidisciplinarno.

11.5. Podizanje svesti

Unapređenje razvoja organske proizvodnje usko je povezano sa stepenom razvoja svesti građana o važnosti očuvanja životne sredine i uspostavljanja sistema održive ishrane. Informacije o uticaju konvencionalne poljoprivrede na degradaciju životne sredine i narušavanje zdravlja ljudi moraju biti dostupne građanima. Ovo uključuje informacije o posledicama krčenja šuma zbog pretvaranja u obradive površine, posledicama zagađenja usled preteranog đubrenja, mehanizacije, upotrebe pesticida i drugih hemijskih sredstava radi ishrane ili zaštite bilja, kao i posledicama upotrebe određenih pesticida, aditiva, emulgatora, poboljšivača ukusa, genetski modifikovane hrane, jonizovanog zračenja i različitih postupaka prerade na zdravlje čoveka. Sa druge strane potrebno je i razviti svest o društvenoj odgovornosti i pro-aktivnom delovanju nasuprot konzumerističkim i pasivnim konceptima egzistiranja u društvu. Sa podizanjem stepena svesti i znanja građana o odnosu hrane i životne sredine može se očekivati promena ka održivim načinima ishrane.

Konsultacije o kvalitetu poljoprivrednih proizvoda sprovedene od strane Evropske komisije 2008. godine, nakon usvajanja Zelenog papira o kvalitetu poljoprivrednih proizvoda⁴⁸⁰ ukazuju da je za dalji razvoj organske proizvodnje neophodno informisanja potrošača o benefitima organskih poljoprivrednih proizvoda kako bi bili spremni da plate veće cene ovih proizvoda u odnosu na proizvode iz konvencionalne proizvodnje. Pored informisanja potrošača o prednosti korišćenja organskih proizvoda neophodno je preduzeti i mere za jačanje poverenja potrošača. Ove mere odnose se na povećanje transparentnosti standarda za organsku proizvodnju, sprovođenje promotivnih kampanja, podrške u jačanju tržišta organskih proizvoda i kanala distribucije i obezbeđenje adekvatnog monitoringa procesa sertifikacije i procesa uvoza

⁴⁷⁹ *Zakon o organskoj proizvodnji*, op.cit., član 7.

⁴⁸⁰ Evropska komisija: Zeleni papir o kvalitetu poljoprivrednih proizvoda: standardi proizvoda, poljoprivredni zahtevi i šeme kvaliteta, COM(2008) 641 final od 15.10.2008. godine

organskih proizvoda. Posebno je preporučeno usvajanje akcionih planova za razvoj organske proizvodnje⁴⁸¹.

11.6. Učešće građana u donošenju odluka

Republika Srbija je ratifikovala Konvenciju o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine (Arhurska konvencija) kojom se garantuje pravo na učešće javnosti u donošenju odluka, pravo na informisanje javnosti i pravo na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine. Prema ovom dokumentu država je dužna da obezbedi transparentnost i dostupanost informacija, kao i da uključi javnost tokom pripreme planova, programa i politika u vezi sa životnom sredinom i tokom pripreme propisa.

Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja⁴⁸² propisuje pristup informacijama od javnog značaja kojima raspolažu organi javne vlasti⁴⁸³.

Učešće građana na lokalnom nivou uređeno je Zakonom o lokalnoj samoupravi⁴⁸⁴ koji propisuje mogućnost neposrednog učešća građana u ostvarivanju rada lokalne samouprave putem građanskih inicijativa, zбора građana ili referendum⁴⁸⁵. Način neposrednog izjašnjavanja i odlučivanja građana na referendumu, kao i način ostvarivanja narodne inicijative uređen je Zakonom o referendumu i narodnoj inicijativi⁴⁸⁶.

Jedan od načina uključivanja građana u proces donošenja propisa je i preko organizacija civilnog društva. Postupak za uključivanje organizacija civilnog društva u proces donošenja propisa utvrđen je Smernicama za uključivanje organizacija civilnog društva u proces koje je donela Vlada Republike Srbije⁴⁸⁷. Ovim Smernicama uređen je način učešća organizacija

⁴⁸¹ European Commission-Directorate-General for Agriculture and Rural Development: Conclusion from the Consultations on Agricultural Product Quality, VC D(2009), Brussel, str. 16-20

⁴⁸² *Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja*, Službeni glasnik RS, br. 20/2004, 104/2009, 36/2010.

⁴⁸³ Za više informacija pogledati članove 15.-28. *Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja*.

⁴⁸⁴ *Zakon o lokalnoj samoupravi*, Službeni glasnik RS, br. 29/2007, 83/2014 – dr. zakon, 101/2016– dr. zakon i 47/2018.

⁴⁸⁵ *Ibid.*, član 67.-71.

⁴⁸⁶ *Zakon o referendumu i narodnoj inicijativi*, Službeni glasnik RS, br. 20/2004, 104/2009, 36/2010, za više informacija pogledati odredbe ovog *Zakona*.

⁴⁸⁷ *Smernice za uključivanje organizacija civilnog društva u proces donošenja propisa*, Zaključak Valde Republike Srbije broj 05 broj 011- 8872/2014 od 26. avgusta 2014. godine.

civilnog društva u procesu pripreme, donošenja i praćenja pripreme propisa. Propisani nivoi učešća uključuju informisanje, savetovanje, uključivanje, partnerstvo⁴⁸⁸.

Mere za jačanje proaktivnosti i učešća građana nisu definisane u okviru strateških politika.

X ISKUSTVA DRUGIH ZEMALJA U OBLASTI ODRŽIVE ISHRANE

Uvod

U ovom poglavlju razmatraju se iskustva drugih zemalja u oblasti održive ishrane. U okviru regiona predstavljena su iskustva Hrvatske, Crne Gore i Bosne i Hercegovine. Iskustva Hrvatske naročito su od značaja za dalje unapređenje propisa u oblasti održive ishrane tokom procesa pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji. Propisi Crne Gore i Bosne i Hercegovine sadrže relativno slična zakonska rešenja u odnosu na Republiku Srbiju, ali su istaknute neke odredbe koje bi mogle biti od značaja za dalje unapređenje propisa.

U ovom poglavlju analizirani su i primeri dobre prakse u okviru Evropske unije i to Švedske, Danske i Austrije. U okviru iskustava Švedske, ovo poglavlje predstavlja Nacionalnu strategiju o hrani, koja postavlja dugoročne ciljeve u oblasti hrane, kao redak strateški dokument koji je direktno usmeren na izgradnju sistema održive ishrane. Predstavljen je i KRAV standard kao napredni ekološki standard za sertifikovanje hrane koji nadilazi postavljene standarde u okviru Evropske unije jer ide u pravcu stvaranja naprednijih održivih rešenja, naročito u okviru društvene dimenzije održivog razvoja. Kao primer lokalnih strateških politika razvoja predstavljen je grad Malmo kao primer dobre prakse. Iskustva Danske predstavljena su u kontekstu izgradnje dobrih strateških politika u oblasti unapređenja i širenja organske proizvodnje, inovativnih strateških rešenja u pravcu globalne održive proizvodnje hrane, kao i zelenih strateških politika. Predstavljen je i grad Kopenhagen kao primer dobre prakse u okviru lokalnih politika razvoja. Primer Austrije predstavlja inovativna rešenja u pravcu umrežavanja zemljoradnika i unapređenja rada mladih proizvođača, kao i kreiranja novih programa za modernizaciju poljoprivrednih gazdinstava.

⁴⁸⁸ Ćirković, I. (Ed.), *Smernice za uključivanje organizacija civilnog društva u proces donošenja propisa*, Beograd: Vlada Republike Srbije Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom, Beograd: TIKI advertising, 2014.

1. Iskustva iz regiona - Hrvatska, Crna Gora, Bosna i Hercegovina

Hrvatska

Organska proizvodnja u Hrvatskoj je počela da se razvija 2001. godine. Zvanični statistički podaci se vode od 2003. godine i pokazuju konstantno povećanje broja organskih proizvođača i površina pod organskom proizvodnjom. Broj registrovanih organskih proizvođača u 2003. godini iznosio je 130, dok se u 2017. godini povećao na 4023. Organska proizvodnja u 2003. godini bila je zastupljena na 3.124.06 Ha dok je u 2017. godini obuhvatala površinu od 96.618 Ha⁴⁸⁹.

Razvijanje organske proizvodnje i usklađivanje standarda održive poljoprivrede sa standardima Evropske unije teklo je paralelno sa procesom pridruživanja Hrvatske Evropskoj uniji. Prvi zakon koji reguliše oblast organske proizvodnje, Zakon o ekološkoj proizvodnji⁴⁹⁰, usvojen je 2001. godine. U daljem razvoju organskog zakonodavstva doneti su Zakon o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda⁴⁹¹ usvojen 2010. godine, Zakon o provedbi Uredbe Vijeća (EZ) br. 843/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda⁴⁹².

Novi Zakon o poljoprivredi⁴⁹³ usvojen je 2018. godine, a stupio je na snagu 1. januara 2019. godine. Ovim zakonom regulisani su ciljevi i mere poljoprivredne politike, pravila za zajedničku organizaciju tržišta poljoprivrednih proizvoda, nacionalni sastav Codex Alimentarius, organska proizvodnja, zahtevi kvaliteta hrane i hrane za životinje, sprečavanje nastajanja otpada od hrane, doniranje hrane, savetovanje poljoprivrednika, obrazovanje i

⁴⁸⁹ The European Agricultural Fund for Rural Development, *Rural Development Programme of the Republic of Croatia for the Period 2014-2020*, dostupno na https://ruralnirazvoj.hr/files/documents/Programme_2014HR06RDNP001_5_3_en.pdf, pristup 01.01.2019. godine i Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Ekološka proizvodnja u 2017. godini, *Priopćenje*, godina LV, broj 1.1.19. od 29. 06. 2018. godine, dostupno na https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/01-01-19_01_2018.htm, pristup 01.01.2019. godine

⁴⁹⁰ *Zakon o ekološkoj proizvodnji*, Narodne novine Republike Hrvatske br. 12/01

⁴⁹¹ *Zakon o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda*, Republike Hrvatske Narodne novine br. 139/10

⁴⁹² *Zakon o provedbi Uredbe Vijeća (EZ) br. 843/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda*, Narodne novine Republike Hrvatske br. 80/13, 14/14, 30/15

⁴⁹³ *Zakon o poljoprivredi*, Narodne novine Republike Hrvatske br. 118/18

razvojno-stručni poslovi, administrativna kontrola i kontrola na terenu i druga pitanja od značaja za poljoprivrednu delatnost.

Ovim Zakonom regulisano je sprovođenje propisa donesenih na nivou Evropske unije i to:

1. Uredbe (EU) br. 1306/2013 Evropskog parlamenta i Vijeća od 17. decembra 2013. o finasiranju, upravljanju i nadzoru zajedničke poljoprivredne politike i o stavljanju van snage uredba Veća (EEZ) br. 352/78, (EZ) br. 165/94, (EZ) br. 2799/98, (EZ) br. 814/2000, (EZ) br. 1290/2005 i (EZ) br. 485/2008 (SL L 347, 20. 12. 2013.)⁴⁹⁴
2. Uredbe (EU) br. 1308/2013 Evropskog parlamenta i Veća od 17. decembra 2013. o uspostavljanju zajedničke organizacije tržišta poljoprivrednih proizvoda i stavljanju izvan snage uredbi Veća (EEZ) br. 922/72, (EEZ) br. 234/79, (EZ) br. 1037/2001 i (EZ) br. 1234/2007 (SL L 347, 20. 12. 2013.), osim članova 1., 2., 78., 80., 81., 82., 90., 92. – 108., 112., 113., 117. – 122., 145., 146. i 147., koji se odnose na sektor vina⁴⁹⁵
3. Uredbe (EU) br. 1144/2014 Evropskog parlamenta i Veća od 22. oktobra 2014. o merama informisanja i promocije u vezi s poljoprivrednim proizvodima koje se sprovode na unutarašnjem tržištu i u trećim zemljama te o stavljanju van snage Uredbe Veća (EZ) br. 3/2008 (SL L 317, 4. 11. 2014.)⁴⁹⁶
4. Uredbe (EZ) br. 110/2008 Evropskog parlamenta i Veća od 15. januara 2008. o definisanju, opisivanju, prezentovanju, označavanju i zaštiti geografskih oznaka jakih

⁴⁹⁴ *Uredba (EU) br. 1306/2013* Evropskog parlamenta i Vijeća od 17. decembra 2013. o finasiranju, upravljanju i nadzoru zajedničke poljoprivredne politike i o stavljanju van snage uredba Veća (EEZ) br. 352/78, (EZ) br. 165/94, (EZ) br. 2799/98, (EZ) br. 814/2000, (EZ) br. 1290/2005 i (EZ) br. 485/2008 (SL L 347, 20. 12. 2013.), Official Journal of the European Union, L 347/549.

⁴⁹⁵ *Uredba (EU) br. 1308/2013* Evropskog parlamenta i Veća od 17. decembra 2013. o uspostavljanju zajedničke organizacije tržišta poljoprivrednih proizvoda i stavljanju izvan snage uredbi Veća (EEZ) br. 922/72, (EEZ) br. 234/79, (EZ) br. 1037/2001 i (EZ) br. 1234/2007 (SL L 347, 20. 12. 2013.), osim članova 1., 2., 78., 80., 81., 82., 90., 92. – 108., 112., 113., 117. – 122., 145., 146. i 147., koji se odnose na sektor vina, Official Journal of the European Union, L 347/671.

⁴⁹⁶ *Uredba (EU) br. 1144/2014* Evropskog parlamenta i Veća od 22. oktobra 2014. o merama informisanja i promocije u vezi s poljoprivrednim proizvodima koje se sprovode na unutarašnjem tržištu i u trećim zemljama te o stavljanju van snage Uredbe Veća (EZ) br. 3/2008 (SL L 317, 4. 11. 2014.), Official Journal of the European Union, 4.11.2014.

- alkoholnih pića i stavljanju van snage Uredbe Veća (EEZ) br. 1576/89 (SL L 39 13. 2. 2008.)⁴⁹⁷
5. Uredbe Veća (EZ) br. 834/2007 od 28. juna 2007. o ekološkoj proizvodnji i označivanju ekoloških proizvoda i stavljanju van snage Uredbe (EEZ) br. 2092/91 (SL L 189, 20. 7. 2007.)
 6. Uredbe Komisije (EZ) br. 889/2008 od 5. septembra 2008. o detaljnim pravilima za sprovođenje Uredbe Veća (EZ) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označivanju ekoloških proizvoda s obzirom na ekološku proizvodnju, označivanje i kontrolu (SL L 250, 18. 9. 2008.) kako je poslednji put izmenjena Implementacionom uredbom Komisije (EU) 2016/673 od 29. aprila 2016. o izmeni Uredbe (EZ) br. 889/2008 o detaljnim pravilima za sprovođenje Uredbe Veća (EZ) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označivanju ekoloških proizvoda s obzirom na ekološku proizvodnju, označivanje i kontrolu (SL L 116, 30. 4. 2016.)
 7. Uredbe Komisije (EZ) br. 1235/2008 od 8. decembra 2008. o detaljnim pravilima za sprovođenje Uredbe Veća (EZ) br. 834/2007 s obzirom na režime za uvoz ekoloških proizvoda iz trećih zemalja (SL L 334, 12. 12. 2008.) kako je poslednji put izmenjena Implementacionom uredbom Komisije (EU) 2016/459 od 18. marta 2016. o izmeni Uredbe (EZ) br. 1235/2008 o detaljnim pravilima za sprovođenje Uredbe Veća (EZ) br. 834/2007 s obzirom na režime za uvoz ekoloških proizvoda iz trećih zemalja (SL L 80, 31. 3. 2016.)
 8. Uredbe (EU) br. 1151/2012 Evropskog parlamenta i Veća od 21. novembra 2012. o sistemima kvaliteta za poljoprivredne i prehrambene proizvode (SL L 343, 14. 12. 2012.)⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ *Uredba (EZ) br. 110/2008* Evropskog parlamenta i Veća od 15. januara 2008. o definisanju, opisivanju, prezentovanju, označavanju i zaštiti geografskih oznaka jakih alkoholnih pića i stavljanju van snage Uredbe Veća (EEZ) br. 1576/89 (SL L 39 13. 2. 2008.), Official Journal of the European Union, 13.2.2008.

⁴⁹⁸ *Uredba (EU) br. 1151/2012* Evropskog parlamenta i Veća od 21. novembra 2012. o sistemima kvaliteta za poljoprivredne i prehrambene proizvode (SL L 343, 14. 12. 2012.), Official Journal of the European Union, L 343/1.

9. Uredbe Komisije (EU) br. 115/2010 od 9. februara 2010. o utvrđivanju uslova za korišćenje aktivnog aluminijevog oksida za uklanjanje fluorida iz prirodnih mineralnih voda i izvorskih voda (SL L 37, 10. 2. 2010.)⁴⁹⁹
10. Uredbe Veća (EZ) br. 1217/2009 od 30. novembra 2009. o uspostavljanju sistema za prikupljanje knjigovodstvenih podataka o prihodima i poslovnim aktivnostima poljoprivrednih gazdinstava u Europskoj zajednici (SL L 328, 15. 12. 2009.) kako je poslednji puta izmenjena Uredbom (EU) br. 1318/2013 Evropskog parlamenta i Veća od 22. oktobra 2013. o izmeni Uredbe Veća (EZ) br. 1217/2009 o uspostavljanju sistema za prikupljanje knjigovodstvenih podataka o prihodima i poslovnim aktivnostima poljoprivrednih gazdinstava u Europskoj zajednici (SL L 340, 17. 12. 2013.)⁵⁰⁰
11. Implementacione uredbe Komisije (EU) br. 1333/2011 od 19. decembra 2011. o utvrđivanju tržišnih standarda za banane, pravila za proveru usklađenosti s tim tržišnim standardima i zahteva u pogledu obaveštavanja u sektoru banana (SL L 336, 20. 12. 2011.)⁵⁰¹
12. Implementacione uredbe Komisije (EU) br. 543/2011 od 7. juna 2011. o utvrđivanju detaljnih pravila za primenu Uredbe Veća (EZ) br. 1234/2007 za sektore voća i povrća te prerađevina voća i povrća (SL L 157, 15. 6. 2011.)⁵⁰²

⁴⁹⁹ *Uredba Komisije (EU) br. 115/2010* od 9. februara 2010. o utvrđivanju uslova za korišćenje aktivnog aluminijevog oksida za uklanjanje fluorida iz prirodnih mineralnih voda i izvorskih voda (SL L 37, 10. 2. 2010.), Official Journal of the European Union, L 37/13.

⁵⁰⁰ *Uredba Veća (EZ) br. 1217/2009* od 30. novembra 2009. o uspostavljanju sistema za prikupljanje knjigovodstvenih podataka o prihodima i poslovnim aktivnostima poljoprivrednih gazdinstava u Europskoj zajednici (SL L 328, 15. 12. 2009.) kako je poslednji puta izmenjena Uredbom (EU) br. 1318/2013 Evropskog parlamenta i Veća od 22. oktobra 2013. o izmeni Uredbe Veća (EZ) br. 1217/2009 o uspostavljanju sistema za prikupljanje knjigovodstvenih podataka o prihodima i poslovnim aktivnostima poljoprivrednih gazdinstava u Europskoj zajednici (SL L 340, 17. 12. 2013.), Official Journal of the European Union, L 328/27.

⁵⁰¹ *Implementaciona uredba Komisije (EU) br. 1333/2011* od 19. decembra 2011. o utvrđivanju tržišnih standarda za banane, pravila za proveru usklađenosti s tim tržišnim standardima i zahteva u pogledu obaveštavanja u sektoru banana (SL L 336, 20. 12. 2011.), Official Journal of the European Union, L 336/23.

⁵⁰² *Implementaciona uredba Komisije (EU) br. 543/2011* od 7. juna 2011. o utvrđivanju detaljnih pravila za primenu Uredbe Veća (EZ) br. 1234/2007 za sektore voća i povrća te prerađevina voća i povrća (SL L 157, 15. 6. 2011.) Official Journal of the European Union, L 157/1.

13. Implementacione uredbe Komisije (EU) br. 2015/1831 od 7. oktobra 2015. o utvrđivanju pravila za primenu Uredbe (EU) br. 1144/2014 Europskog parlamenta i Veća o merama informisanja i promocije u vezi s poljoprivrednim proizvodima koje se sprovode na unutrašnjem tržištu i u trećim zemljama (SL L 266, 13. 10. 2015.)⁵⁰³

Zakon propisuje nekoliko mera poljoprivredne politike i to: mere ruralnog razvoja, mere direktne podrške, mere uređenja ili organizacije tržišta poljoprivrednih proizvoda i druge mere kojima se ostvaruju ciljevi poljoprivredne politike.

Mere ruralnog razvoja usmerene su na povećanje privredne efikasnosti, unapređenje konkurentnosti, izgradnju energetski efikasne i održive poljoprivrede, održivo upravljanje šumama, poboljšanje kvaliteta života uz poštovanje načela očuvanja i unapređenja životne sredine, predela i biodiverziteta⁵⁰⁴.

Mere direktne podrške podrazumevaju direktna plaćanja poljoprivrednicima radi osiguranja stabilnosti poljoprivrednog dohotka. Obuvataju sledeće mere: osnovno plaćanje, preraspodeljeno plaćanje, plaćanje za poljoprivredne prakse korisne za klimu i okolinu, plaćanje za mlade poljoprivrednike, proizvodno vezanu podršku i program za male poljoprivrednike⁵⁰⁵.

Mere organizacije unutrašnjeg tržišta obuhvataju javne intervencije, podršku za privatno skladištenje i posebne programe podrške. Posebni programi podrške obuhvataju podršku za snabdevanje obrazovnih ustanova voćem, povrćem, mlekom i mlečnim proizvodima, podršku u sektoru voća i povrća, podršku u sektoru vina i program podrške u sektoru pčelarstva⁵⁰⁶. Radi razvoja tržišta zakonom je uspostavljen i sistem mera informisanja i promocije za poljoprivredne proizvode i njihove proizvodne metode⁵⁰⁷.

Zakonom je regulisano i poštovanje standarada Codex Alimentarius kao međunarodnog standarda za hranu. Uspostavljeno je Nacionalno telo za primenu Codex Alimentariususa sa ciljem da osigura efikasnost i transparentnost svih nacionalnih tela državne uprave tokom

⁵⁰³ *Implementaciona uredba Komisije (EU) br. 2015/1831* od 7. oktobra 2015. o utvrđivanju pravila za primenu Uredbe (EU) br. 1144/2014 Europskog parlamenta i Veća o merama informisanja i promocije u vezi s poljoprivrednim proizvodima koje se sprovode na unutrašnjem tržištu i u trećim zemljama (SL L 266, 13. 10. 2015.), Official Journal of the European Union, 13.10.2015.

⁵⁰⁴ *Zakon o poljoprivredi Republike Hrvatske*, op.cit., član 18.

⁵⁰⁵ *Ibid.*, član 21-22.

⁵⁰⁶ *Ibid.*, član 46.

⁵⁰⁷ *Ibid.*, član 67.

uspostavljanja međunarodnih standarda za hranu, a radi zaštite potrošača i obezbeđivanje sigurne i kvalitetne hrane. U okviru rada ovog tela Ministar može imenovati i stručne radne grupe za pojedine Codex Alimentarius odbore⁵⁰⁸.

Zakonom je regulisana i organska poljoprivredna proizvodnja. Odredbe koje regulišu organsku proizvodnju u svim fazama proizvodnje i kontrole pozivaju na primenu Uredbe Veća (EZ) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine o ekološkoj proizvodnji i označivanju ekoloških proizvoda i Uredbe Komisije (EZ) br. 889/2008 od 5. septembra 2008. o detaljnim pravilima za sprovođenje Uredbe Veća (EZ) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označivanju ekoloških proizvoda s obzirom na ekološku proizvodnju, označivanje i kontrolu⁵⁰⁹. Radi unapređivanja i praćanje razvoja organske proizvodnje, kao i praćenja rada stručnih grupa pri Odboru za organsku proizvodnju Evropske komisije i davanja stručnih mišljenja propisano je osnivanje Saveta za ekološku proizvodnju. Nadležnost ovog saveta je i jačanje i unapređenje održivih modela poljoprivredne proizvodnje kao što su integralna proizvodnja, biodinamička proizvodnja, permakultura i drugo. Savet za ekološku proizvodnju dužan je da pripremi Program sprovođenja drugih oblika održive poljoprivrede čije sprovođenje ministar propisuje pravilnikom⁵¹⁰.

Posebne odredbe odnose se na sprečavanje i smanjenje nastajanja otpada od hrane u Hrvatskoj i na donaciju hrane. U odnosu na sprečavanje i smanjenje nastajanja otpada od hrane propisano je donošenje Plana za sprečavanje i smanjenje nastajanja otpada. Plan sadrži ciljeve i mere za sprečavanje otpada od hrane u svim fazama prehrambenog lanca od primarne proizvodnje, preko prerade, trgovine, ugostiteljstva, institucionalnih kuhinja i domaćinstava. Plan se donosi na četiri godine, a dalja razrada mera i izvršenja samog plana utvrđuje se programom koji donosi Vlada⁵¹¹.

Donacija hrane regulisana je radi spečavanja uništavanja hrane, zaštite životne sredine i pomoći korisnicima donirane hrane. Hrana koja se donira mora biti adekvatna za ljudsku ishranu i ispunjavati sve zahteve bezbednosti i sigurnosti hrane u skladu sa nacionalnim propisima i propisima Evropske unije. Pravna i fizička lica koja obavljaju poslove posrednika u doniranju hrane moraju biti upisana u Registar posrednika.

⁵⁰⁸ *Ibid.*, član 74-77.

⁵⁰⁹ Za više informacija pogledati članove 101.-109. *Zakona o poljoprivredi Republike Hrvatske*

⁵¹⁰ *Ibid.*, član 74-77.

⁵¹¹ *Ibid.*, član 81.

U oblasti povećanja znanja, propisana je dužnost Ministarstva da u saradnji sa javnim službama koje pružaju stručne i naučne usluge u poljoprivredi i ruralnom razvoju predlaže i sufinansira različite oblike obrazovanja i osposobljavanja u oblasti poljoprivrede, prehrambene industrije i ruralnog razvoja. Takođe je propisana obaveza savetovanja korisnika, a koje se sprovodi kao savetodavna javna i privatna delatnost. Savetodavna delatnost koju obavlja Ministarstvo obuvata savetovanje u oblasti poljoprivrede, šumarstva i ribarstva i to kroz: 1. davanje stručnih saveta, 2. organizovanje formalnog i neformalnog obrazovanja odraslih, 3. tehničko i tehnološko unapređenje poljoprivrednih gazdinstava, 4. sprovođenje stručnog nadzora u integralnoj i organskoj proizvodnji, 5. pripremanje stručnih podloga za održavanje, izgradnju i rekonstrukciju šumske infrastrukture, 6. sprovođenje postupaka javne nabavke za obavljanje radova upravljanja šumama i šumskih zemljištem i 7. planiranje vođenje evidencije o šumama šumoposjednika i drugo.

Hrvatska je nakon pridruživanja Evropskoj uniji uvela ARKOD, koji predstavlja jedinstvenu evidenciju upotrebe poljoprivrednog zemljišta na području Hrvatske koju u digitalnom grafičkom obliku vodi Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju, a u skladu sa članom 70. Uredbe (EU) br. 1306/2013 Evropskog parlamenta i Veća od 17. decembra 2013. o finansiranju, upravljanju i nadzoru zajedničke poljoprivredne politike. Ovaj način praćenja predstavlja transparentan i uređen sistem stvarnog korišćenja poljoprivrednih parcela čije uvođenje je preduslov za dobijanje podsticaja Evropske unije za poljoprivrednu proizvodnju⁵¹². ARKOD je sastavni deo Integrisanog administrativnog i kontrolnog sistema (IAKS), uvedenog na nivou Evropske unije koji omogućava zemljama članicama da dodeljuju podsticaje i da kontrolišu i prate plaćanja poljoprivrednicima. Zakonom o poljoprivredi propisano je da se digitalni ortofoto za potrebe ARKOD-a pravi na osnovu avio ili satelitskih snimaka na svake tri godine i to u vegetativnom delu godine⁵¹³.

Hrvatska je donela Program ruralnog razvoja za period 2014. - 2020. godine. Mera 11 ovog Programa odnosi se na organsku proizvodnju. Svrha ove mere je jačanje organske proizvodnje kao održive poljoprivredne proizvodnje od značaja za očuvanje biološkog diverziteta i zaštitu životne sredine i umanjenje negativnih efekata konvencionalne poljoprivrede na životnu sredinu. Mera se sastoji od dve pod-mere. Prva se odnosi na plaćanja

⁵¹² Za više informacija pogledati o evidenciji upotrebe poljoprivrednog zemljišta pogledati *Pravilnik o evidenciji uporabe poljoprivrednog zemljišta*, Narodne novine Republike Hrvatske br. 17/2018.

⁵¹³ *Zakon o poljoprivredi Republike Hrvatske*, op.cit. član 121.

za konverziju organske poljoprivredne prakse i metoda, a druga na plaćanja za održavanje organskih poljoprivrednih praksi i metoda.

Za dobijanje podsticaja za konverziju na organsku poljoprivrednu proizvodnju potrebno je da organski proizvođači završe i najmanje 18 časova treninga iz oblasti organske proizvodnje pre odobrenja njihovog zahteva koji obuhvataju najmanje 6 časova edukacije svake godine. Podsticaji se isplaćuju u formi godišnjih podsticaja po hektaru, kao kompenzacija za gubitke u dobiti ili za nadoknadu dodatnih troškova prilikom proizvodnje. Podsticaji iznose 347,78 evra/Ha za ratske kulture, 868,18 evra/Ha za trajne useve, 576,94 evra/Ha za povrće i 309,94 evra/Ha za trajne travnjake.

Za dobijanje podsticaja za održavanje organskih poljoprivrednih praksi i metoda potrebno je da organski proizvođači pohađaju najmanje 6 časova treninga iz oblasti organske proizvodnje pre odobrenja njihovog zahteva. Podsticaji iznose 289,82 evra/Ha za ratske kulture, 723,48 evra/Ha za trajne useve, 480,78 evra/Ha za povrće i 258,28 evra/Ha za trajne travnjake⁵¹⁴.

Sakupljanje šumskih plodova regulisano je Pravilnikom o sakupljanju zavičajnih divljih vrsta.⁵¹⁵ Za sakupljanje šumskih plodova u komercijalne svrhe propisana je procedura izdavanja dozvole koja se podnosi Ministarstvu zaštite okoliša i energetike za one vrste koje su popisane u Prilogu 1 ovog dokumenta. Pravilnik propisuje i pravila za sakupljanje šumskih plodova u lične svrhe⁵¹⁶. Za divlje biljne vrste ovaj način sakupljanja podrazumeva na dnevnom nivou do 5 pojedinačnih komada podzemnih delova biljaka, 5 strukova stabiljki, 2 kg stabiljaka, 1 kg listova, 1 kg cvetova, 0,5 kg semena, 0,5 kg pupova, 10 kg plodova, 3 kg nadzemnih odnosno 0,1 kg podzemnih gljiva⁵¹⁷. Za ovaj način sakupljanja nije potrebno dobijanje dozvole od strane Ministarstva. Propisane su i opšte mere upravljanja i zaštite biljaka tokom sakupljanja. Tako na primer nije dopušteno sakupljati više od dve trećine jedinke jedne vrste na istom nalazištu. Tokom sakupljanja koristi se isključivo tehnika rezanja bez oštećivanja ostalih delova biljke, podzemni delovi se sakupljaju tek nakon završene faze cvetanja, stvaranja semenki ili plodova, s tim što se pri sakupljanju podzemnih delova biljaka, 80% biljaka iste vrste na jednom nalazištu mora ostati netaknuto⁵¹⁸.

⁵¹⁴ The European Agricultural Fund for Rural Development, *Rural Development Programme of the Republic of Croatia for the Period 2014-2020*, op.cit., page 640-655.

⁵¹⁵ *Pravilnik o sakupljanju zavičajnih divljih vrsta*, Narodne novine Republike Hrvatske br. 114/2017.

⁵¹⁶ *Ibid.*, čl. 19.

⁵¹⁷ *Ibid.*, čl. 7.

⁵¹⁸ *Ibid.*, čl. 14.

1.2. Crna Gora

Organska proizvodnja u Crnoj Gori se razvija poslednjih godina, a broj organskih proizvođača se polako povećava. Zavod za statistiku Crne Gore u delu koji se odnosi na poljoprivredu još uvek ne vodi evidenciju organskih proizvođača i površina pod organskom proizvodnjom. Izveštaji ukazuju da je 2014. godine u Crnoj Gori bilo registrovano 123 organska proizvođača voća, 1 proizvođač masilna, 2 proizvođača grožđa, 47 proizvođača u oblasti ratarstva i 9 proizvođača povrća. Ukupna površina pod organskom proizvodnjom u 2014. godini iznosila je 420,80 Ha od čega je 48,33 Ha površina pod sertifikovanom organskom proizvodnjom i 372,47 Ha površina u postupku konverzije.⁵¹⁹ Potencijal razvoja Crne Gore prepoznat je u pravcu strateškog razvoja organske proizvodnje i zaštite poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda oznakama porekla, geografskim oznakama i oznakama garantovano tradicionalnih specijaliteta.

Oblast organske proizvodnje uređena je Zakonom o organskoj proizvodnji⁵²⁰ koji je usvojen 2013. godine. Pored Zakona, doneto je i nekoliko pravilnika kojima se bliže uređuju pojedine oblasti u procesu organske proizvodnje i to: Pravilnik o bližim pravilima i uslovima za biljnu i stočarsku organsku proizvodnju⁵²¹, Pravilnik o bližim uslovima i pravilima za preradu, pakovanje, prevoz i skladištenje organskih proizvoda⁵²², Pravilnik o sadržaju i veličini znaka organske proizvodnje⁵²³ i Pravilnik o načinu i metodologiji vršenja stručne kontrole u organskoj proizvodnji.⁵²⁴

U odnosu na sakupljanje divljih vrsta metodom organske proizvodnje relevantan je i Zakon o zaštiti prirode⁵²⁵ i Pravilnik o bližem načinu i uslovima sakupljanja, korišćenja i

⁵¹⁹ Vlada Crne Gore, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, *Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Crna Gora 2015-2020*, 2015, dostupno na www.minpolj.gov.me, pristup 04.01.2019. godine.

⁵²⁰ *Zakon o organskoj proizvodnji*, Službeni list CG, br. 56/2013.

⁵²¹ *Pravilnik o bližim pravilima i uslovima za biljnu i stočarsku organsku proizvodnju*, Službeni list CG, br.53/2014

⁵²² *Pravilnik o bližim uslovima i pravilima za preradu, pakovanje, prevoz i skladištenje organskih proizvoda*, Službeni list CG, br. 83/2016.

⁵²³ *Pravilnik o sadržaju i veličini znaka organske proizvodnje*, Službeni list CG, br. 60/2016.

⁵²⁴ *Pravilnik o načinu i metodologiji vršenja stručne kontrole u organskoj proizvodnji*, Službeni list CG, br. 78/15.

⁵²⁵ *Zakon o zaštiti prirode*, Službeni list CG, br. 51/08.

prometa nezaštićenih divljih vrsta životinja, biljaka i gljiva koje se koriste u komercijalne svrhe.⁵²⁶

Zakonom o organskoj proizvodnji su propisana osnovna pravila organske proizvodnje u svim fazama, uključujući proizvodnju, preradu, skladištenje, prevoz, označavanje, uvoz/izvoz organskih proizvoda, a koja se odnose na biljnu i stočarsku organsku proizvodnju, organski uzgoj životinja akvakulture, proizvodnju morskih algi i proizvodnju kvasca. Ova pravila su uglavnom usklađena sa propisima Evropske unije iz oblasti organske proizvodnje, posebno sa Uredbom Saveta (EZ) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda, osim odredbi koje se odnose na upotrebu EU logoa i uvoz iz trećih zemalja koje nije moguće primeniti do pridruživanja Crne Gore Evropskoj uniji. U oblasti biljne proizvodnje specifično je da se u propisivanju metoda organske proizvodnje pored uobičajenih pravila koja se odnose na postupke obrade zemljišta, zaštite bilja, ishranu bilja, korišćenje semena i sadnog materijala posebno ističe značaj upotrebe biodinamičkih preparata⁵²⁷.

Stručnu kontrolu i sertifikaciju organske proizvodnje u Crnoj Gori može da obavlja kontrolni autoritet, odnosno kontrolno telo koje je registrovano u Centralnom registru privrednih subjekata i akreditovano u skladu sa standardom MEST EN 45011 od strane Akreditacionog tela Crne Gore.

U odnosu na sakupljanje divljih vrsta metodom organske proizvodnje propisano je da se sakupljanje divljih vrsta i njihovih delova koji rastu u prirodnom okruženju, šumama i poljoprivrednim područjima, smatra organskom pod uslovom da ta područja nisu tretirana drugim proizvodima osim onih koja su u organskoj proizvodnji dozvoljena u periodu od tri godine pre sakupljanja i da sakupljanje ne utiče na stabilnost prirodnog staništa ili na održavanje vrsta u području sakupljanja. Ono što je specifično za ovu oblast je da se sertifikat za organsku proizvodnju može izdati već prve godine jer ne postoji propisan period konverzije kao kod drugih vidova organske proizvodnje⁵²⁸. Postupak sakupljanja divljih biljnih vrsta u komercijalne svrhe podrazumeva prethodno izdavanje dozvole za sakupljanje, kako je to uređeno i u drugim državama u regionu. Zakonodavstvo Crne Gore razlikuje sakupljanje divljih biljnih vrsta za ličnu upotrebu i sakupljanje u komercijalne svrhe. Za sakupljanje divljih biljnih

⁵²⁶ *Pravilnik o bližem načinu i uslovima sakupljanja, korišćenja i prometa nezaštićenih divljih vrsta životinja, biljaka i gljiva koje se koriste u komercijalne svrhe*, Službeni list CG, br. 62/10.

⁵²⁷ *Zakon o organskoj proizvodnji*, op.cit., član 13. stav 3.

⁵²⁸ *Ibid.*, član 12.

vrsta u manjoj količini za ličnu upotrebu nije potrebno prethodno izdavanja dozvole. To se odnosi na dnevno sakupljanje u količinama do 5 komada podzemnih delova biljnih vrsta, 2 kg stabljike, 1 kg listova, 1 kg cvetova, 0,5 kg semena, 10 kg plodova, 0,5 kg pupoljaka, 1 kg stelje pojedine biljne vrste, dnevno u svežem stanju, 2 kg plodonosnih tela nadzemnih vrsta gljiva i 0,1 kg podzemnih vrsta gljiva⁵²⁹.

Crna Gora je donela i Strategiju razvoja poljoprivrede i ruralnih područja za period 2015-2020 godine, koja sadrži i deo koji se odnosi na organsku proizvodnju u okviru mera usmerenih na održivo upravljanje resursima. U okviru ove mere prepoznato je više ciljeva u oblasti razvoja organske proizvodnje i to povećanje obima i kvaliteta organske proizvodnje i prerade organskih proizvoda, razvoj tržišta organskih proizvoda, jačanje institucija i sistema podrške organskoj proizvodnji i izrada podzakonskih akata u cilju potpune usklađenosti sa zakonodavstvom Evropske unije. Planirane akcije obuhvataju pomoć proizvođačima u plasmanu i proizvodnji organskih proizvoda kroz podršku promotivnim aktivnostima, podršku pakovanju i obeležavanju proizvoda, edukaciju poljoprivrednih proizvođača, studijske posete drugim zemljama, organizaciju tržišta i udruživanje proizvođača radi zajedničkog nastupa na tržištu.

Podsticaji za organsku proizvodnju u 2016. godini iznosili su 350€/ha za višegodišnje zasade, 300€/ha za proizvodnju povrća, lekovitog i aromatičnog bilja, 250€/ha za proizvodnju semenskog i sadnog materijala i 200€/ha za ratarsku proizvodnju⁵³⁰.

1.3. Bosna i Hercegovina

Pravna regulativa u oblasti organske proizvodnje u Bosni i Hercegovini je u razvoju poslednjih godina. Zakonodavni okvir u oblasti organske proizvodnje razvijen na nivou entiteta. Zakon o organskoj proizvodnji⁵³¹ u Republici Srpskoj usvojen je 2013. godine, dok je Zakon o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji u Federaciji Bosne i Hercegovine usvojen 2016. godine⁵³². Republika Srpska je usvojila i nekoliko pravilnika i to Pravilnik o tehnološkim

⁵²⁹ *Pravilnik o bližem načinu i uslovima sakupljanja, korišćenja i prometa nezaštićenih divljih vrsta životinja, biljaka i gljiva koje se koriste u komercijalne svrhe*, op.cit., član 4.

⁵³⁰ Podaci objavljeni na sajtu Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja, dostupno na http://www.minpolj.gov.me/rubrike/Poljoprivreda/Organska_poljoprivreda/162981/Izdasna-podrška-MPRR-nacionalnom-udruženju-Organic-Montenegro.html, pristup 04.01.2019. godine.

⁵³¹ *Zakon o organskoj proizvodnji*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 12/18.

⁵³² *Zakon o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji*, Službene novine Federacije BiH, br. 72/16.

postupcima prerade u organskoj proizvodnji,⁵³³ Pravilnik o sadržini, obrascu i načinu vođenja evidencije u organskoj proizvodnji⁵³⁴ i Pravilnik o uslovima za rad kontrolnih organizacija i načinu vršenja kontrole u postupku organske proizvodnje.⁵³⁵

Zakoni propisuju pravila organske proizvodnje u svim fazama, a koja se odnose na biljnu i stočarsku organsku proizvodnju, akvakulturu i proizvodnju kvasca. Propisi u oblasti dozvoljenih metoda organske proizvodnje i kontrole i sertifikacije uglavnom su usklađeni sa standardima organske proizvodnje sadržanim u propisima Evropske unije i propisima zemalja u regionu. Ono što je specifično za Bosnu i Hercegovinu jeste različito regulisanje označavanja proizvoda u entitetima, koji pored upotrebe oznake organski proizvod propisuju i upotrebu entitetskih znakova. Tako Zakon o organskoj proizvodnji Republike Srpske propisuje da se domaći neprerađeni proizvod obeležava sa oznakom organski proizvod, entitetskih znakom i kodom, odnosno logom ovlašćene kontrolne organizacije koja je izvršila sertifikaciju tog proizvoda⁵³⁶. Zakon o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji Federacije BiH u označavanju organskih proizvoda propisuje kao obavezne oznake upotrebu izraza „organski proizvod“, navođenje koda kontrolne organizacije i upotrebu logotipa Federacije BiH. U slučaju označavanja proizvoda koji se nalazi u ambalaži pored upotrebe logotipa Federacije BiH navodi se i mesto uzgoja poljoprivrednih sirovima od kojih se sastoji proizvod⁵³⁷.

U odnosu na sakupljanje šumskih plodova i u propisima Bosne i Hercegovine se pravi razlika između sakupljanja šumskih plodova u lične i komercijalne svrhe. Tako se u Pravilniku o uzgoju, iskorištavanju, sakupljanju i prometu nedrvenih šumskih plodova Federacije Bosne i Hercegovine pod sakupljanjem nedrvenih šumskih plodova u lične svrhe podrazumeva do 1 kg plodova dnevno⁵³⁸, s tim što se i za sakupljanje u lične svrhe mora dobiti prethodno odobrenje Korisnika šume, kao i za sakupljanje u komercijalne svrhe⁵³⁹. U ovom Pravilniku dat je popis sekundarnih šumskih proizvoda koji se sakupljaju pa se zbog mera zaštite moraju podvesti pod

⁵³³ *Pravilnik o tehnološkim postupcima prerade u organskoj proizvodnji*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 39/16.

⁵³⁴ *Pravilnik o sadržini, obrascu i načinu vođenja evidencije u organskoj proizvodnji*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 77/16.

⁵³⁵ *Pravilnik o uslovima za rad kontrolnih organizacija i načinu vršenja kontrole u postupku organske proizvodnje*, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 77/16.

⁵³⁶ *Zakon o organskoj proizvodnji Republike Srpske*, član 23.

⁵³⁷ *Zakona o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji Federacije BiH*, član 24.-26.

⁵³⁸ *Ibid.*, čl. 8.

⁵³⁹ *Ibid.*, čl. 7.

kontrolu i nadzor, a u koje spadaju i zaštićene divlje biljne vrste. Za razliku od drugih zemalja u regionu u kojima dozvolu za sakupljanje izdaje Ministarstvo, ovim Pravilnikom propisano je da je za odobrenje sakupljanja, kontrolu i nadzor nadležan Korisnik šume⁵⁴⁰. On određuje vreme, količinu, mesto sakupljanja s tim što je dužan da, između ostalog, vodi računa da se prilikom sakupljanja ne naruši struktura vrsta i staništa i da se za regeneraciju sačuva 50% lukovica, 50% lišća, 20% biljaka, 30% cvetova i 30% semena⁵⁴¹.

1.4. Zaključak – iskustva iz regiona

Uporedna analiza propisa Hrvatske, Crne Gore i Bosne i Hercegovine i njihovo poređenje sa propisima Srbije ukazuje na nekoliko važnih zaključaka.

U odnosu na organsku proizvodnju može se primetiti da su propisi svih zemalja u regionu u velikoj meri usklađeni sa propisima Evropske unije u odnosu na sve faze organske proizvodnje i kontrolu i sertifikaciju. Ipak, detaljna analiza propisa ukazuje na nekoliko razlika u odnosu na zakonodavstvo Srbije. Pored opštih načela, zakonodavstva zemalja u regionu sadrže i posebna načela čiji je cilj da se tokom primarne proizvodnje dodatno vodi računa i o recikliranju otpada, uvažavanju lokalne i regionalne ravnoteže, održavanju biološke raznovrsnosti, smanjenju repromaterijala i neobnovljivih resursa na najmanju moguću meru⁵⁴². U primeni metoda organske proizvodnje zemlje u regionu prepoznaju i ističu značaj upotrebe biodinamičkih preparata⁵⁴³. Hrvatska, za razliku od drugih zemalja u regionu, pored propisa iz organske proizvodnje sadrži i druga napredna rešenja u oblasti održive poljoprivrede. To obuhvata propise koji se odnose na sprečavanje i smanjenje otpada od hrane i donaciju hrane, sistem savetovanja koji spaja održivu poljoprivredu i šumarstvo i prepoznavanje drugih modela održive poljoprivrede kao što je integralna proizvodnja, biodinamika i premakultura⁵⁴⁴. Sva ova rešenja predstavljaju korak dalje i mogu se razmotriti u pravcu daljeg unapređenja propisa Srbije. Iskustvo Hrvatske kao članice Evropske unije koja je uvela jedinstvenu evidenciju upotrebe poljoprivrednog zemljišta ARKOD, kao digitalnog i transparentnog sistema korišćenja

⁵⁴⁰ *Ibid.*, čl. 7. i 11.

⁵⁴¹ *Ibid.*, čl. 13.

⁵⁴² Pogledati na primer čl. 6 *Zakona o organskoj proizvodnji Crne Gore*, op.cit. i čl. 6 *Zakona o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji Federacije Bosne i Hercegovine*, op.cit.

⁵⁴³ Pogledati na primer čl. 13. *Zakona o organskoj proizvodnji Crne Gore*, op.cit. i čl. 13. *Zakona o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji Federacije Bosne i Hercegovine*, op.cit.

⁵⁴⁴ Za više informacija pogledati deo koji se odnosi na iskustva Hrvatske u ovom poglavlju.

poljoprivrednog zemljišta i osnova za dobijanje podsticaja u okviru Evropske unije, ukazuje na dalji pravac unapređenja sistema za praćenje poljoprivrednog zemljišta u drugim zemljama u regionu, pa i u Srbiji, tokom procesa pridruživanja Evropskoj uniji.

Analiza propisa ukazuje i na to da nijedna država ne sadrži detaljne propise u vezi sa pakovanjem organskih proizvoda koji bi obavezali proizvođače da koriste ekološka pakovanja. Ovaj nedostatak postoji i u okviru propisa Evropske unije, pa se ovaj propust mogao očekivati i u propisima zemalja u regionu. Ipak, imajući u vidu da je organska proizvodnja važan deo izgradnje održivog društva, odredbe o pakovanju organskih proizvoda bi trebalo da isprate ekološke i održive standarde.

U odnosu na sakupljanje šumskih plodova analiza zakonodavstva zemalja u regionu ukazuje da sve zemlje imaju propise kojima regulišu način zaštite biodiverziteta prilikom sakupljanja šumskih plodova u komercijalne svrhe. Ova zaštita se temelji na izdavanju dozvola ili odobrenja za sakupljanje pojedinačnih vrsta, s tim što se nadležni organi koji izdaju ove dozvole razlikuju. U većini država za izdavanje dozvola, nadzor i kontrolu nadležno je ministarstvo za životnu sredinu, osim u Bosni i Hercegovini gde je nadležan Korisnik šume. Analiza zakonodavstva ukazuje da sve države u regionu u svojim propisima jasno prave razliku između sakupljanja šumskih plodova u lične i komercijalne svrhe. U slučaju sakupljanja u lične svrhe uglavnom nije potrebno dobijanje dozvole, osim u Bosni i Hercegovini gde Korisnik šume i u ovom slučaju mora da da odobrenje. Primećuje se i da su propisane količine sakupljanja u lične svrhe različite u zakonodavstvu analiziranih država⁵⁴⁵. Za razliku od zemalja u regionu u propisima Srbije nije posebno regulisano sakupljanje šumskih plodova u lične svrhe. Imajući u vidu da praksa sakupljanja šumskih plodova u lične svrhe postoji i u Srbiji, kao i u drugim zemljama u regionu, trebalo bi razmotriti i unapređenje zakonodavstva u tom pravcu.

2. Primeri dobre prakse - Švedska, Danska i Austrija

U ovom delu biće predstavljena iskustva tri zemlje Evropske unije koje imaju značajno iskustvo u unapređenju sistema održive ishrane i organske proizvodnje. Za potrebe ove analize odabrane su Švedska, Danska i Austrija.

⁵⁴⁵ Za više informacija pogledati deo koji se odnosi na iskustva Hrvatske, Crne Gore i Bosne i Hercegovine u sakupljanju šumskih plodova u ovom poglavlju.

Švedska je odabrana jer je jedna od vodećih država sveta u promovisanju koncepta održive ishrane i zdrave hrane. Švedska Nacionalna strategija o hrani, koja je predstavljena u ovom delu je redak strateški dokument koji je usmeren isključivo na izgradnju sistema održive ishrane i predstavlja primer dobre prakse i putokaz drugim zemljama ka unapređenju politika iz ove oblasti. Švedska kontinuirano radi na podizanju svesti potrošača i proizvođača o održivoj potrošnji i proizvodnji i značaju upotrebe organske hrane. Potrošači su informisani o uticaju proizvodnje i potrošnje hrane na životnu sredinu i zdravlje i motivisani su da kupuju organske proizvode. Sa druge strane, švedski proizvođači su jedni od vodećih svetskih lidera u inovacijama u oblasti održive poljoprivrede i proizvodnje organske hrane. Česti su primeri holističkog pristupa u proizvodnji organske hrane i poštovanju održivih standarda na poljoprivrednom imanju koji idu izvan same proizvodnje i odnose se na energiju, vodu, otpad, ljudske resurse i drugo⁵⁴⁶. Tome doprinosi i postojanje švedskog KRAV standarda, kao naprednog ekološkog standarda za proizvodnju hrane koji nadilazi postavljene standarde proizvodnje ekološke hrane u okviru Evropske unije, o kome će takođe biti reči u ovom poglavlju.

Danska je odabrana kao primer države Evropske unije koja je odlučila da kompletnu poljoprivrednu proizvodnju konvertuje u organsku i održivu. Ona je za sada postavila cilj da do 2020. godine udvostruči površine pod organskom proizvodnjom u odnosu na 2007. godinu⁵⁴⁷. Cilj potpunog prelaska na organsku poljoprivredu do sada je postavila jedino država Butan, koja planira da do 2020. godine u potpunosti pređe na organsku proizvodnju⁵⁴⁸. Danska je odabrana i kao primer zemlje koja ima dobre lokalne strateške politike usmerene ka širenju tržišta organskih proizvoda. U ovom poglavlju biće predstavljen primer zelenih javnih nabavki koje su primenjene u gradu Kopenhagenu, kao primer dobre prakse. Danska, kao i Švedska ide u pravcu primene inovativnih rešenja u održivoj poljoprivredi. Ovde je posebno značajan i

⁵⁴⁶ Za više informacija pogledati na pr. Try Swedish, *Sustainable Food from Sweden is the Future*, dostupno na <http://www.tryswedish.com/eat-like-a-swede/sustainable-food-from-sweden-is-the-future/>, pristup 13. septembar 2019.

⁵⁴⁷ Lifegate, *Objective, 100% Organic*, dostupno na <https://www.lifegate.com/people/lifestyle/denmark-organic-farming>, pristup pristup 13. septembar 2019.

⁵⁴⁸ Feuerbacher, A., Luckmann, J., Boysen, O., Zikeli, S., Grethe, H., *Is Bhutan destined for 100% organic? Assessing the economy-wide effects of a large-scale conversion policy*, PLoS ONE 13(6): e0199025, 2018, dostupno na <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0199025>, pristup 13. septembar 2019 i Selerant, *First Organic State by 2020?*, dostupno na <https://resources.selerant.com/food-regulatory-news/bhutan-first-organic-state-by-2020>, pristup 13. septembar 2019.

primer strateškog dokumenta Inovacije svetske klase u oblasti hrane do 2030. godine – Dovođenje danskih istraživačkih rešenja ka globalnoj, održivoj proizvodnji hrane, kao retkog strateškog dokumenta koji se bavi inovacijama u oblasti hrane radi stvaranja sistema održive ishrane, o kome će biti reči u ovom poglavlju.

Austrija je odabrana kao dobar primer umrežavanja organskih proizvođača. Imajući u vidu da je jedan od prepoznatih izazova u organskoj proizvodnji Srbije usitnjenost poseda i veliki broj malih proizvođača, umrežavanje je jedan od važnih koraka u daljem unapređenju ove oblasti. Takođe, Austrija je jedna od osnovnih zemalja za studijske posete proizvođača iz Srbije i proizvođači je često pominju kao primer dobre prakse, upravo iz ugla dobrog umrežavanja proizvođača⁵⁴⁹. Posebno su značajna iskustva Austrije u oblasti jačanja i umrežavanja mladih poljoprivrednika, kao zemlje koja ima najveći procenat mladih poljoprivrednika u Evropskoj uniji. U ovom poglavlju predstavljena su i iskustva ove zemlje u kreiranju novih programa za modernizaciju poljoprivrednih gazdinstava.

Sva predstavljena strateška rešenja i primeri dobre prakse predstavljaju dobar putokaz Srbiji u daljem unapređenju strateških politika iz oblasti održive ishrane i organske proizvodnje.

2.1. Švedska

Održiva ishrana je važan deo održivog razvoja švedskog društva. Vlada prepoznaje ulogu sektora hrane u tranziciji ka održivom društvu i teži proizvodnji i potrošnji hrane u skladu sa poštovanjem standarda zaštite životne sredine, klime, zdravlja, dobrobiti životinja, kvaliteta i bezbednosti hrane. Politike vezane za ishranu imaju za cilj da obezbede ekonomsku, ekološku i društvenu održivost u sektoru hrane. Švedska je jedna od retkih država koja je donela posebnu nacionalnu strategiju u oblasti hrane koja se specifično bavi održivom ishranom.

Jedna od specifičnosti Švedske je i uvođenje KRAV standarda u oblasti organske proizvodnje koji je prepoznatljiv po svom holističkom posmatranju organske proizvodnje u kontekstu održivog razvoja. Ovaj standard zahteva ispunjenje većeg broja uslova za sertifikaciju u poređenju sa zahtevima sadržanim u propisima Evropske unije. Njegov cilj je da osigura održivost tokom celog proizvodnog lanca, od proizvodnje sirovog proizvoda do kupovine od strane potrošača. KRAV standard postavlja niz zahteva koji se odnose na društvenu dimenziju održivog razvoja, za razliku od evropskog zakonodavstva. Sertifikacija

⁵⁴⁹ Za više informacija o iskustvima proizvođača iz Srbije i izazovima u praksi sa kojima se susreću pogledati poglavlje 12.

podrazumeva ispunjenje zahteva u oblasti društvene pravde, ljudskih prava i društveno odgovornog poslovanja. Ovaj standard obuhvata i pravila koja se odnose na sakupljanje šumskih plodova metodom organske proizvodnje. Njihov cilj je da obezbede zaštitu životne sredine i održivo upravljanje šumama, ali i da sakupljena hrana iz prirode bude zdrava i bezbedna.

Lokalne strateške politike razvoja takođe se usmerene na ostvarivanje nacionalne vizije uspostavljanja održivog društva i uvođenje sistema održive ishrane.

2.1.1. Nacionalna strategija o hrani

Nacionalna strategija o hrani usvojena je 2016. godine⁵⁵⁰. U njoj su postavljeni dugoročni ciljevi u oblasti hrane koje treba ostvariti do 2030. godine. Konkretno mere za postizanje postavljenih ciljeva definisane su u Akcionom planu za sprovođenje Strategije.

Vizija Strategije je da će švedski lanac ishrane u 2030. godini biti globalno konkurentan, inovativan, održiv i atraktivan za rad. Ciljevi su postavljeni u tri strateške oblasti: 1. pravila i propisi, 2. potrošači i tržište i 3. znanje i inovacije. Opšti cilj Strategije je povećanje proizvodnje i uspostavljanje konkurentnog lanca snabdevanja hranom uz ostvarenje nacionalnih ekoloških ciljeva povećanje rasta i zapošljavanja i doprinosa održivom razvoju zemlje.

2.1.1.1. Pravila i propisi

Pravila i propisi treba da budu dizajnirani tako da podrže opšti cilj uspostavljanja kompetitivnog i održivog lanca snabdevanja hranom u kome proizvodnja raste. Politike i pravila moraju biti usklađena u svim sektorima koja su od uticaja i na proizvodnju hrane. Ovo se odnosi i na pravila koja regulišu povećanje proizvodnje, mogućnosti za zapošljavanje, rast i održivi razvoj. U odnosu na povećanje kompetitivnosti prepoznate su mere unapređenja servisa i dostupnih informacija, kao i sistema nadzora u sektoru hrane od strane visoko kvalifikovanih profesionalaca. Sistem nadzora treba da bude takav da se zasniva ne samo na kontroli već i na razmeni informacija i uspostavljanju poverenja između kontrolora i proizvođača hrane.

⁵⁵⁰ *National Food Strategy Sweden*, Government Bill, 2016/17:104, dostupno na <https://www.government.se/information-material/2017/04/a-national-food-strategy-for-sweden--more-jobs-and-sustainable-growth-throughout-the-country.-short-version-of-government-bill-201617104/>, pristup 30.01.2019. godine.

Strategija posebno prepoznaje značaj povećanja proizvodnje organske hrane i obezbeđenja zdravog zemljišta, dobrih izvora navodnjavanja, održivih sistema za ishranu i zaštitu biljaka.

2.1.1.2. Potrošači i tržište

Potrošači treba da imaju visok stepen poverenja u hranu i da donose informisane i održive odluke, kao što je kupovina lokalno proizvedene i organske hrane. Jačanje poverenja obuhvata informisanje potrošača o proizvodnji hrane, važnosti zdrave ishrane i značaju održive ishrane za zdravlje i održivu budućnost. Tržište treba da bude zasnovano na efikasnoj konkurenciji i unapređenju izvoznog tržišta. Efikasna konkurencija podrazumeva da ne postoje barijere za ulazak novih aktera na tržište. Veći broj aktera na tržištu daje veće mogućnosti potrošačima da biraju između različitih proizvoda i da bolje ostvare svoje zahteve u odnosu na kvalitet, poreklo i održivost hrane. Kompetativnost industrije hrane važna je i iz ugla jačanja održivog rasta i zapošljavanja. Jedan od ciljeva ove oblasti jeste povećanje proizvodnje, potrošnje i izvoza organski proizvedene hrane.

2.1.1.3. Znanje i inovacije

Pružanje podrške znanju i inovacijama važno je za postizanje održive proizvodnje i potrošnje hrane i povećanje produktivnosti. Strategija prepoznaje da društvo i industrija stalno zahtevaju nova znanja kako bi se prilagodili promenama, izazovima i zahtevima razvoja. Znanje i inovacije su neophodne za razvoj, dobrobit i kompetativnost zemlje. Inovacije su posebno važne za izgradnju održive proizvodnje i potrošnje hrane kroz razvoj novih i inovativnih proizvoda, kreiranje novih vrednosti proizvodnje i usluga, kao i novih modela održivih sistema proizvodnje. Razvoj znanja i inovacija treba da se temelji na partnerstvima između naučnih i obrazovnih institucija, istraživačkih centara, privrednih aktera i drugih zainteresovanih strana. Posebno se ističe značaj kontinuiranog praćenja progressa i zahteva u sektoru hrane i kreiranja programa za unapređenje potrebnih znanja i veština.

2.1.2. KRAV Standard

KRAV⁵⁵¹ je najpoznatiji švedski standard za označavanje hrane koji se zasniva na ekološkim principima i visokim standardima u oblasti zdravlja, društvene odgovornosti, uticaja na klimu i dobrobiti životinja. Vizija ovog standarda je da proizvodnja hrane treba da bude u skladu sa standardima ekonomske, ekološke i društvene održivosti i da zadovolji sadašnje potrebe stanovništva bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe. On se temelji na standardima razvijenim u okviru Međunarodne federacije pokreta organske proizvodnje (IFOAM), kao standardima Evropske unije u oblasti organske hrane koji su regulisani Uredbama 834/2007, 889/2008, 1235/2008 i dr. Međutim, on postavlja više i sveobuhvatnije standarde u odnosu na zakonodavstvo Evropske unije jer organsku proizvodnju posmatra kroz širu prizmu održivog razvoja. Ovo se posebno odnosi na društvenu dimenziju održivog razvoja koja se u propisima Evropske unije u oblasti organske proizvodnje u velikoj meri zanemaruje. Posebni standardi koji se odnose na smanjenje uticaja na životnu sredinu i zdravlje obuhvataju različite zahteve pakovanja proizvoda, higijene, upotrebe energije i dr. KRAV standard se primenjuje od 1985. godine i u ovom trenutku obuhvata 19 različitih kategorija proizvodnje. Pored organske sertifikacije hrane on omogućava i sertifikaciju sirovog materijala iz organske proizvodnje. Poseban deo standarda odnosi se i na sakupljanje šumskih plodova.

2.1.2.1. Društvena odgovornost

Standardi društvene odgovornosti tiču se uslova rada, poštovanja ljudskih prava i ispunjenja propisa o društvenoj odgovornosti. Oni se odnose na svu radnu snagu, uključujući sezonske radnike, emigrante, lica koja obavljaju povremene ili privremene poslove i druga lica koja imaju neki lični interes da pomognu u radu. Standard podrazumeva poštovanje ljudskih prava u svim fazama privredne aktivnosti, u skladu sa Univerzalnom deklaracijom Ujedinjenih nacija o ljudskim pravima, Rukovodećim načelima o ljudskim pravima i biznisu Ujedinjenih

⁵⁵¹ KRAV, *Standards for KRAV-certified Production 2019-20*, Uppsala: KRAV, 2018. dostupno na <https://www.krav.se/in-english/krav-standards/>, pristup 31.01.2019. godine.

nacija⁵⁵², Smernicama Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) za multinacionalne kompanije⁵⁵³ i konvencijama i preporukama Međunarodne organizacije rada, kao i poštovanje odredbi radnog prava sadržanim u zakonima Švedske i Konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Lista za proveru društvene odgovornosti sadrži oblasti koje se odnose na diskriminaciju, visinu zarade, radno vreme, odsustva sa rada, sprečavanje povreda na radu, smeštaj, obrazovanje i komunikaciju⁵⁵⁴. Ukoliko poslodavac obezbeđuje smeštaj radnicima, mora da ispuni niz standarda u oblasti higijene i sigurnosti. U odnosu na komunikaciju sa zaposlenima potrebno je da poslodavac komunicira sa zaposlenima, na jeziku koji radnici razumeju, posebno u odnosu na radne zadatke, uslove rada, ugovore i pravila društvene odgovornosti⁵⁵⁵.

2.1.2.2. Smanjenje uticaja na zdravlje i životnu sredinu usled mera koje se odnose na higijenu

Ove mere obuhvataju korišćenje supstanci za čišćenje i dezinfekciju u proizvodnom procesu koji su u skladu sa merama zaštite životne sredine i poštovanja zdravlja. One obuhvataju upotrebu ekoloških mera, na pr. upotrebu vode, limuna, alkohola, sode bikarbone, hidrogen peroksida i drugih proizvoda koji su označeni ekološkim oznakama, kao i različite fizičke metode, kao što je na primer izlaganje toploti, pari, elektricitetu, ultrazvuku, UV svetlu i dr⁵⁵⁶.

⁵⁵² *Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations 'Protect, Respect and Remedy' Framework*, The Special Representative Final report to the Human Rights Council (A/HRC/17/31), endorsed by The Human Rights Council endorsed the Guiding, Res 17/4 of 16 June 2011.

⁵⁵³ *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*, OECD Publishing, 2011, dostupno na <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf>, pristup 31.01.2019. godine.

⁵⁵⁴ KRAV, *Checklist Social Responsibility for KRAV-certified Companies*, Uppsala: KRAV, 2018, dostupno na https://www.krav.se/wp-content/uploads/2018/09/checklist_social_responsibility_for_krav-certified_companies_2018-01-01.pdf, pristup 31.01.2019. godine.

⁵⁵⁵ *Standards for KRAV-certified Production 2019-20*, op.cit., para 3.1.

⁵⁵⁶ *Ibid.*, para 3.4.

2.1.2.3. Pakovanje

KRAV standard posebnu pažnju posvećuje upotrebi pakovanja koja su dizajnirana tako da obezbede sigurnost i kvalitet proizvoda, ali da budu u skladu sa zaštitom životne sredine. Tako se preporučuje, kad god je moguće, korišćenje što manje materijala za pakovanje, recikliranog materijala, materijala koji može da se reciklira, pakovanja koje omogućava energetske efikasne metode prevoza, izbegavanje supstanci koje su štetne za ljudsko zdravlje i životnu sredinu. Korišćenje PVC pakovanja i plastike na bazi hlora je zabranjeno⁵⁵⁷.

2.1.2.4. Korišćenje energije

Standard podrazumeva efikasno korišćenje energije. Kompanije su dužne da kontinuirano rade na unapređenju energetske efikasnosti i da smanje upotrebu fosilnih goriva. Sva korišćena energija bi trebalo da dolazi iz obnovljivih izvora energije. Efikasno korišćenje energije odnosi se i na transport. Tako su kompanije dužne da obezbede treninge vozača za efikasnu potrošnju goriva ukoliko voze više od 80 časova godišnje⁵⁵⁸.

2.1.2.5. Sakupljanje šumskih plodova metodom organske proizvodnje

Zahtevi koji se odnose na sakupljanje šumskih plodova obuvataju pravila koja se tiču 1. registracije i procene površine na kojoj se obavlja sakupljanje, 2. kontaminata i zaštitne razdaljine, 3. razmatranja vezanih za ljude i životnu sredinu i 4. sledljivosti, dokumentovanja i društvene odgovornosti.

Pre započinjanja delatnosti sakupljanja šumskih plodova, površina na kojoj će se sakupljati šumski plodovi mora biti prijavljena ovlašćenom sertifikacionom telu. Prijava mora da sadrži i procenu zemljišta i analizu rizika koji se odnose na zagađenje ili neodrživo sakupljanje šumskih plodova. Da bi sakupljanje šumskih plodova moglo da se sertifikuje, površina na kojoj se sakupljaju šumski plodovi ne sme da bude tretirana najmanje tri godine zabranjenim đubrivima i sredstvima za zaštitu i ishranu biljaka. Biljke koje se sakupljaju ne smeju da budu tretirane pesticidima. Sakupljanje šumskih plodova ne može se obavljati neposredno pored puteva i drugih zagađivača. Na saobraćajnim putevima na kojima prosečni

⁵⁵⁷ *Ibid.*, para 3.5.

⁵⁵⁸ *Ibid.*, para para 3.7.

saobraćaj obuhvata 3000 vozila godišnje sakupljanje se može obavljati najmanje 25 metara od puta. Ista udaljenost zahteva se i za sakupljanje pored drugih zagađivača, kao što su industrije, deponije, pruge i konvencionalno poljoprivredno zemljište.

Posebna pravila odnose se na razmatranja vezana za ljude koji žive u području sakupljanja, kao i razmatranja u odnosu na biodiverzitet. Prilikom sakupljanja šumskih plodova mora se voditi računa da ta aktivnost nema značajan negativan uticaj na ljude koji žive u tom području, na njihov život i tradiciju. Sakupljanje ne sme imati negativan uticaj na životnu sredinu niti ugrožavati opstanak bilo koje biljne ili životinjske vrste. Ovlašćenom sertifikacionom telu predaje se plan sa opisom načina održivog sakupljanja šumskih plodova, sa prikazanim količinama. Svi postupci u vezi sa sakupljanjem, prodajom i preradom šumskih plodova moraju biti praćeni i dokumentovani. Posebno je zabranjeno angažovanje individualnih sakupljača šumskih plodova. Sva postupanja u vezi sa vrstama koje su zaštićene Konvencijom o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune moraju biti u skladu sa pravilima definisanim u ovom dokumentu.

2.1.3. Grad Malmo – primer dobre prakse

Grad Malmo je 2010. godine usvojio lokalnu strategiju održive ishrane pod nazivom Politika za održivi razvoj i hranu. Strategija je doneta u participativnom procesu zainteresovanih grupa kao što su nastavnici, zdravstveno osoblje, kuvari i donosioci odluka. Osnovni ciljevi ove politike su: postizanje 100% održive kupovine do 2020. godine, serviranje hrane visokog kvaliteta u svim javnim restoranima, smanjenje emisije gasova staklene bašte za 40% do 2020. godine u odnosu na nivo 2002. godine. Strategijom je definisano da sva hrana koja se služi u gradu Malme bude 100% organska. Strategija prepoznaje vezu između proizvodnje mesa i povećanja emisije gasova staklene bašte i teži za smanjenjem potrošnje mesa u kantinama u nadležnosti grada. Institucije kontinuirano rade na smanjenju upotrebe mesa tako što nude vegetarijanske obroke svakog dana i vegetarijanski dan jednom nedeljno. Svakoj administrativnoj instituciji u nadležnosti grada ostavljeno je da sama odredi godišnje ciljeve u povećanju upotrebe organske hrane i kreira akcione planove da bi postigla 100% upotrebe organske hrane do 2020. godine. Ovo ima za cilj ne samo smanjenje upotrebe mesa već i povećanje svesti o vezi između zagađenja i ishrane u raznim institucijama kao što su školske, predškolske i institucije za stara lica.

Pored uvođenja organske hrane kao osnovnog prioriteta, Strategija u odnosu na održivi razvoj prepoznaje nekoliko dodatnih aspekata u oblasti hrane kao što su fair trade, održivo ribarstvo, smanjenje upotrebe mesa, upotreba zdrave, sezonske i lokalne hrane.

2.2. Danska

Kraljevina Danska predstavlja primer dobre prakse u oblasti održive ishrane. Razvoj danskog društva kreće se u pravcu potpunog prelaska na održive koncepte razvoja. Ovo se ogleda u holističkom, inovativnom i multidisciplinarnom pristupu u unapređenja sektora hrane i uspostavljanja sistema održive ishrane. Jedna od karakteristika Danske je duga tradicija bliske saradnje između univerziteta, naučnih institucija, industrije, državnih autoriteta i malih/srednjih/velikih preduzeća kroz ceo lanac proizvodnje hrane, sa jasno opredeljenim ulogama svakog od aktera. Ovo podrazumeva visok nivo participacije i učešća svih zainteresovanih strana u donošenju odluka, bez ugrožavanja državnih autoriteta.

Politike održive ishrane u Danskoj obuhvataju oblast organske proizvodnje, razvojne saradnje, inovacija u oblasti hrane, zaštite životne sredine i zaštite prirode. Koncept održivog razvoja ozbiljno je prepoznat i zastupljen u nacionalnim i lokalnim politikama razvoja. Lokalne samouprave i lokalna opštinska partnerstva vide se kao važni pokretači promena i sprovođenja politike održivog razvoja u državi.

2.2.1. Organski akcioni plan za Dansku – Radimo zajedno za više organskog

Ministarstvo poljoprivrede, hrane i ribarstva Kraljevine Danske donelo je 2015. godine Organski akcioni plan za Dansku – Radimo zajedno za više organskog, radi daljeg unapređenja i širenja organske proizvodnje. Ovaj dokument postavlja nekoliko ciljeva: 1. unapređenje izvoza organske hrane, 2. povećanje potrošnje organske hrane, 3. povezivanje aktera radi unapređenja organske proizvodnje, 4. razvijanje organskog poslovnog sektora, 5. povećanje proizvodnje organske hrane i 6. jačanje otpornosti vrsta u organskoj proizvodnji.

Dokument prepoznaje potencijal izvoza organskih proizvoda i definiše načine za promociju izvoza koji obuhvataju saradnju sa ambasadama, javnim institucijama, nacionalnim forumom za izvoz organskih proizvoda, kao i zapošljavanje novog osoblja koje će raditi na jačanju izvoza organskih proizvoda iz Danske.

U odnosu na povećanje potrošnje, definisano je promovisanje kupovine organskih proizvoda, održive potrošnje i brenda organske hrane od strane vlade. Jedan od ciljeva u oblasti

povećanja potrošnje je i povećanje upotrebe organske hrane u javnim institucijama i povećanju budžeta za javne nabavke organske hrane.

Strategija prepoznaje važnost umrežavanja i zajedničke saradnje za unapređenje organske proizvodnje. Radi ostvarivanja ovog cilja definisano je unapređenje saradnje između institucija, promovisanje organske hrane u školama i opštinskim samoupravama, jačanje saradnje između državnih institucija i neprofitnog sektora, unapređenje znanja proizvođača organske hrane.

Razvijanje organskog poslovnog sektora podrazumeva jačanje novih tehnologija i novih ideja koje su neophodne za dalji rast organskog sektora. To podrazumeva između ostalog, podršku od strane države za razvoj ekspertiza, investiranje u nove tehnologije, unapređenje znanja i veština, unapređenje istraživanja i saradnje sa univerzitetima, unapređenje savetničkih usluga i promociju lokalne prodaje organskih proizvoda.

Povećanje proizvodnje organske hrane podrazumeva jačanje razvoja sektora organske proizvodnje i alternativnih formi vlasništva i rada. Posebno se ističe promovisanje konverzije, očuvanja i održivosti organske proizvodnje, subvenisanje eksperimentalnih organskih projekata i jačanje konkurentnosti organske proizvodnje u odnosu na konvencionalnu proizvodnju.

Jačanje otpornosti vrsta u organskoj proizvodnji podrazumeva podršku u razvoju novih sredstava za zaštitu i ishranu biljaka radi smanjenja visokih proizvodnih troškova organske proizvodnje sa kojima se suočavaju organski proizvođači⁵⁵⁹.

2.2.2. Strategija za dansku razvojnu saradnju - Pravo na bolji život

Vlada Danske donela je 2011. godine Strategiju za dansku razvojnu saradnju - Pravo na bolji život koja definiše ciljeve u oblasti razvojne saradnje u borbi protiv siromaštva i unapređenju ljudskih prava. Ekonomski rast Danske vidi se u pravcu zelenog rasta koji promovira društveni progres i doprinosi unapređenju dobrobiti ljudi. Razvojna saradnja treba da bude dinamična i prilagođena lokalnim uslovima. Jedan od visoko postavljenih prioriteta razvoja je zeleni rast u oblasti poljoprivredne proizvodnje. Ovaj dokument sadrži četiri prioritetne strateške oblasti: 1. ljudska prava i demokratija, 2. zeleni rast, 3. društveni napredak i 4. stabilnost i zaštita.

⁵⁵⁹ The Ministry of Food, Agriculture and Fisheries, *Organic Action Plan for Denmark Working together for more organics*, Copenhagen: The Ministry of Food, Agriculture and Fisheries, Clienti, 2015.

Strategija u svim fazama razvojne saradnje usvaja pristup zasnovan na ljudskih pravima. To podrazumeva fokusiranje na odnose moći i uzroke diskriminacije i siromaštva i preduzimanje akcija koje su usmerene na dobrobit najsiromašnijih građana. Definisani ciljevi u ovoj oblasti su i promocija ljudskih prava sa posebnim fokusom na prava žena i jednak pristup u donošenju odluka. Nezavisna i osnažena udruženja građana prepoznata su kao važan akter u podršci marginalizovanim grupama i u zastupanju prava marginalizovanih grupa. U svim fazama razvojne saradnje, od analize do evaluacije, moraju se poštovati principi nediskriminacije, participacije i inkluzije, transparentnosti i odgovornosti. U odnosu na unapređenje demokratije dokument prepoznaje značaj promovisanja i unapređenja dobrog upravljanja i razvoja demokratskih institucija, borbe protiv korupcije, promovisanja društvenog dijaloga i prava radnika, jačanja međunarodne saradnje i drugo.

Zeleni rast prepoznaje se kao osnovni način ekonomskog razvoja koji može da se suprotstavi eksploataciji i degradaciji prirodnih resursa, gubitku biodiverziteta, ugrožavanju ekosistema, smanjenju resursa energije, vode, vazduha i hrane, neodrživoj proizvodnji i potrošnji i klimatskim promenama. Neki od definisanih ciljeva u ovoj oblasti su: pružanje podrške zemljama u razvoju za zeleni rast i povećanje radnih mesta, promovisanje inovativnih tehnoloških i finansijskih rešenja u oblastima poljoprivrede, šumarstva, energije, vode, klime, promovisanje održive proizvodnje hrane, pružanje podrške zemljama u razvoju za uspostavljanje održivih praksi u korišćenju prirodnih resursa.

Društveni napredak prepoznaje se kao značajan činilac unapređenja ljudskog razvoja, borbe protiv siromaštva i ostvarivanja ljudskih prava. Ekonomski rast i društveni napredak međusobno su povezani i zajednički doprinose razvoju. Ciljevi u ovoj oblasti odnose se na pružanje podrške organizacijama civilnog društva, unapređenje participacije građana u donošenju odluka, povećanje transparentnosti u odlučivanju, podržavanje socijalnih napora u zemljama u razvoju i drugo.

Obezbeđenje stabilnosti i zaštite prepoznaje se kao globalni izazov. Strategija ulogu Danske vidi u njenom angažovanju da ojača napore u podršci osetljivim i konfliktima pogođenim državama, posebno u oblasti sprečavanja sukoba, stabilizacije i rekonstrukcije⁵⁶⁰.

⁵⁶⁰ The Ministry of Foreign Affairs of Denmark, *The Right to a Better Life Strategy for Denmark's Development Cooperation*, Copenhagen, Rosendahls Schultz Grafisk: 2011, dostupno na www.stm.dk and www.danida-publikationer.dk.

2.2.3.Strategija - Inovacije svetske klase u oblasti hrane do 2030. godine – Dovođenje danskih istraživačkih rešenja ka globalnoj, održivoj proizvodnji hrane

Danska federacija za hranu i piće i Danski savet za poljoprivredu i hranu doneli su 2017. godine strategiju u oblasti održive hrane pod nazivom Inovacije svetske klase u oblasti hrane do 2030. godine – Dovođenje danskih istraživačkih rešenja ka globalnoj, održivoj proizvodnji hrane⁵⁶¹. Vizija ovog dokumenta je pozicioniranje danskog sektora hrane među vodeće svetske proizvođače hrane do 2030. godine. Strategija prepoznaje ključne izazove današnjice u oblasti održive hrane i definiše sedam priritetnih ciljeva u daljem razvoju industrije hrane: 1. održiva proizvodnja kroz cirkularnu ekonomiju, 2. dizajn hrane - od molekularne interakcije do odličnog jedenja, 3. analitika hrane - dokumentovanje bezbednosti hrane, 4. omiks tehnologija - od molekula do razumevanja, 5. hrana doprinosi zdravlju i dobrobiti, 6. agilnost i inteligentna automatizacija i 7. povezivanje i kompetativnost kroz pametno korišćenje velikih podataka.

Održiva proizvodnja kroz cirkularnu ekonomiju podrazumeva uspostavljanje cirkularne ekonomije u proizvodnji hrane uz identifikovanje tehnologija i pristupa kojima se valorizuje sirovi materijal, otpad i ostali sporedni proizvodi u procesu proizvodnje i obezbeđuje optimalno korišćenje ili ponovna upotreba energije, vode, sirovog materijala, sastojaka i pakovanja. Povećanje održive proizvodnje obuhvata stalno praćenje i dokumentovanje svih procesa u proizvodnji hrane i uticaja na životnu sredinu kako bi se sistemi stalno unapređivali.

Zahtevi kupaca vode unapređenju dizajna hrane i uvođenju novih iskustava jedenja. Kvalitet jedenja podrazumeva način pakovanja i skladištenja hrane koji će omogućiti dužu svežinu hrane na održiv način. Ovo podrazumeva unapređenje znanja o interakciji molekula i sastojaka u odnosu sa hranom i alternativnih načina prerade, kombinovanjem raznih grana nauke (tehnologije, fizike i dr.) i sprovođenjem novih eksperimenata.

Jedan od osnovnih zahteva obezbeđivanja novih tržišta je i proizvodnja zdrave hrane i jačanje poverenja u odnosu na proizvođača hrane. Zbog toga je potrebno unaprediti bezbednost i kvalitet hrane, metode za procenu rizika i kvalitativne i kvantitativne metode analitike u proizvodnji hrane.

⁵⁶¹ The Danish Food and Drink Federation, Confederation of Danish Industry, Danish Agriculture & Food Council, *World-Class Food Innovation Towards 2030 Bringing Danish Research Solutions to the Global, Sustainable Food Production*, Copenhagen: Kailow, 2017.

Unapređanja u oblasti hrane obuhvataju i dalje istraživanje o upotrebi omiks tehnologija koje omogućavaju povezivanje načina ishrane sa zdravljem ljudi. Omiks tehnologija može imati i druge primene u okviru gajenja biljaka i životinja, posebno u oblasti ishrane. Jedan od aspekata ove oblasti je i bolje razumevanje odnosa između unošenja hrane, biotike i ljudskog zdravlja.

U odnosu na zdravlje oblast ishrane treba da se kreće ka boljem razumevanju odnosa između unosa hrane i promene zdravlja tokom života, kao i razumevanja koliko su te promene uslovljene genotipom, epigenotipom, fizičkim aktivnostima i mikrobiotikom. Razumevanje kako životni stilovi i ishrana utiču na razvoj bolesti omogućiće izradu personalizovanih ishrana radi održanja zdravlja. Ovaj cilj podrazumeva i povećanje svesti o značaju ishrane.

Jedan od aspekata unapređenja sektora ishrane u pravcu održivog razvoja jeste i unapređenje agilne proizvodnje i održive proizvodnje kroz upotrebu inteligentnih i agilnih robota i robotizovane kontrole za napredne procese. To podrazumeva i redefinisavanje i razvoj različitih tehnologija za pakovanje proizvoda.

Povezivanje i kompetitivnost kroz pametno korišćenje velikih podataka podrazumeva unapređenje analize podataka putem uspostavljanja zajedničkog pristupa nacionalnoj ili međunarodnoj bazi podataka kao platformi za razmenu, obradu, skladištenje, analizu i vizuelizaciju podataka. Podaci i informacije bi trebalo da obuhvate podatke o proizvođačima i njihovim navikama kako bi se unapredili servisi i ponuda.

2.2.4. Strategija – Naša zajednička priroda

Vlada Danske usvojila je 2014. godine strategiju u oblasti biodiverziteta „Naša zajednička priroda“. Vizija ovog dokumenta je da do 2050. godine Danska bude zelenija zemlja, sa većim biodiverzitetom, velikim šumskim površinama, zaštićenim područjima, nacionalnim parkovima i zaštićenim staništima. Strategija definiše uspostavljanje digitalne prirodne mape Danske pod nazivom Zelena mapa Danske u svim opštinama. Cilj ove mape je da mapira i prikaže biodiverzitet, najvažnija staništa i ugrožene vrste, uključujući i one vrste koje nisu zaštićene u okviru mreže Natura 2000. Zelena mapa će biti osnova za dalje unapređenje prirode i za kreiranje i sprovođenje lokalnih politika u ovoj oblasti, u skladu sa ciljevima definisanim Strategijom. Ona će omogućiti državnim organima, fondacijama i privatnim vlasnicima da dobro postave prioritete u budućim inicijativama unapređenja prirode.

Ovaj dokument definiše ciljeve u tri strateške oblasti: 1. više međusobno povezane prirode, 2. jačanje inicijativa za divlje biljne i životinjske vrste i 3. poboljšanje osećaja zajednice kroz doživljaj prirode i aktivnosti na otvorenom.

Bolje međusobno povezivanje prirode podrazumeva uspostavljanje većih i boljih prirodnih staništa koji će biti međusobno povezani da omoguće slobodno širenje i kretanje divljih biljnih i životinjskih vrsta. Strategija definiše povećanje prirodnih površina za 25.000 hektara do 2020. godine. Povećanje prirodnih površina treba da doprinese boljoj povezanosti staništa i vrsta, smanjenju emisije gasova staklene bašte, prevenciji posledica klimatskih promena i da obezbedi veće mogućnosti za aktivnosti na otvorenom.

Jačanje inicijativa za divlje biljne i životinjske vrste podrazumeva pokretanje konkretnih inicijativa za ugrožene i retke vrste i konsolidaciju diverziteta uopšte. Jedan od ciljeva u okviru ove oblasti je zaustavljanje gubitka biodiverziteta i pogoršanja staništa biljnih i životinjskih divljih vrsta do 2020. godine. To podrazumeva i zaštitu prirodnih dobara i njihovo povećanje za 125.000 hektara, kao i značajno smanjenje upotrebe pesticida na svim prirodnim površinama. Strategija ističe i važnost održivog korišćenja šuma i povećanja površina pod šumama za najmanje 7.000 hektara do 2020. godine.

Poboljšanje osećaja zajednice kroz doživljaj prirode i aktivnosti na otvorenom zasniva se na kreiranju boljih mogućnosti za boravak u prirodi. To podrazumeva održivi pristup u postupanju sa prirodom i stvaranje više atraktivnih mesta za boravak u prirodi.

Radi ostvarivanja postavljenih ciljeva vlada Danske osnovala je i Dansku Fondaciju Prirode (the Danish Nature Foundation) koja predstavlja inovaciju u politikama životne sredine Danske. Fondacija predstavlja saradnju između Vlade, Villium fondacije (the Villium Foundation) i Aage V. Jensen fondacije prirode (Aage V. Jensen Nature Foundation)⁵⁶².

Ova strategija je primer sveobuhvatnog pristupa prirodi i stvaranja održivog upravljanja u oblasti šumarstva i poljoprivrede. Ona povezuje sve projekte koji se realizuju kroz različite evropske mreže (Natura 2000, LIFE projekat i drugo) i različite dostupne međunarodne i nacionalne fondove, kako bi uspostavila sveobuhvatni pristup u zaštiti prirode i njenom održivom korišćenju. Ona predstavlja primer multidisciplinarnog sagledavanja prirodnih resursa i zahteva holistički pristup u uspostavljanju održivog upravljanja šumama, zemljištem, biodiverzitetom i njihovog očuvanja i unapređenja.

⁵⁶² Danish Ministry of the Environment and Danish Nature Agency, *Danish Nature Policy Our Shared Nature*, Copenhagen: Danish Ministry of the Environment and Danish Nature Agency, 2014, elektronska publikacija dostupna na nst.dk/naturplandk.

2.2.5. Grad Kopenhagen – primer dobre prakse

Jedan od primera dobre prakse u pravcu održivog razvoja Danske je i primer grada Kopenhagena koji od 90-tih godina 20. veka do danas kontinuirano radi na razvoju politika održive i zdrave ishrane. Kopenhagen je 2000. godine usvojio program opštinske saradnje u razvoju – Dogma⁵⁶³. Saradnja u okviru Dogma programa zasniva se na lokalnom delovanju i izgradnji lokalnih politika u unapređenju životne sredine, merenju ljudskog uticaja na životnu sredinu i uspostavljanju plana za poboljšanje životne sredine. Jedan od definisanih ciljeva u realizaciji ovog programa je i unapređenje održive ishrane. Grad Kopenhagen - Uprava za tehniku i životnu sredinu (The Technical and Environmental Administration), koja je nadležna i za oblast organske proizvodnje, donela je 2001. godine program povećanja nabavke organske hrane za kantine pod nadležnošću grada putem javnih nabavki. Programom je postavljen cilj da do 2015. godine 90% hrane koja se nabavlja u postupku javne nabavke za kantine u školama, predškolskim ustanovama, ustanovama za stara lica i opštinskim institucijama pod nadležnošću grada Kopenhagena bude organska hrana. Zastupljenost organske hrane u vreme donošenja strategije je bila oko 50%. Tokom 2007. godine Grad Kopenhagen osnovao je Fondaciju Kopenhagen Madhus (Kopenhagen Kuća hrane) sa ciljem unapređenja kvaliteta javnih obroka u opštini uz istovremeno vođenje računa o životnoj sredini. Ova institucija kontinuirano radi na unapređenju kvaliteta održivih javnih obroka i razvoju Kopenhagenskog modela kao holističkog i interdisciplinarnog pristupa u oblasti hrane. Cilj ovog modela je, između ostalog, da pokaže da je moguće postići visok kvalitet javnih obroka sa organskom hranom, bez ili uz minimalno povećanje javnog budžeta od najviše 15-20 %⁵⁶⁴.

U skladu sa vizijom izgradnje Kopenhagena kao vodećeg ekološkog grada Evrope, Kopenhagen je 2007. godine doneo i strategiju zelenog razvoja grada Eco-Metropolis-Naša vizija za Kopenhagen 2015. Ova strategija zaštitu životne sredine postavlja kao ključni prioritet za razvoj Kopenhagena i izgradnju njegovog identiteta, kulture i urbanog života. Strategija prepoznaje četiri oblasti: 1. najbolji grad sveta za bicikle, 2. klimatski kapital, 3. zeleni i plavi glavni grad i 4. čisti i zdrav veliki grad.

⁵⁶³ Dogme 2000, *A municipal cooperation in development*, dostupno na http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?fuseaction=home.showFile&rep=file&fil=LIFE04_ENV_DK_000071_LAYMAN.pdf.

⁵⁶⁴ KBN Madhus, *Copenhagen model*, dostupno na <https://www.kbhmadhus.dk/english/thecopenhagenmodel> i <https://www.kbhmadhus.dk/english/ourwork> pristup, 11.02.2019. godine.

Korišćenje bicikala kao prevoznog sredstva prepoznato je kao značajno za smanjenje emisije gasova i saobraćajnih gužvi, unapređenje zdravlja i postizanje ekonomičnijeg transporta. Investicije u ovoj oblasti usmerene su na povećanje broja biciklista u gradu i unapređenje sigurnosti. Neki od postavljenih ciljeva u ovoj oblasti su da 2015. godine najmanje 50% građana ide na posao ili u školu biciklom, da se 80% biciklista oseća sigurno u saobraćaju i da se broj ozbiljnih povreda biciklista smanji za pola.

Jedan od ciljeva je i očuvanje klime i preuzimanje vodeće uloge u globalnoj borbi protiv klimatskih promena. Kopenhagen teži da kroz svoj primer dobre prakse pokaže svetu da je moguće smanjiti emisije gasova ugljen-dioksida bez negativnog uticaja na ekonomski rast. Strategija u tom smislu postavlja kao cilj smanjenje emisije gasova do 2015. godine za 20% u odnosu na 2005. godinu.

Zelene i vodene površine u gradu prepoznate su kao mesta koja su od velikog značaja za zdravlje i dobrobit građana Kopenhaga. Jedan od definisanih ciljeva je i povećanje broja parkova, plaža i bazena na moru, tako da se do 2015. godine omogući da 90% građana do ovih lokacija može da dođe peške za manje od 15 minuta.

Ciljevi koji se odnose na čist i zdraviji grad usmereni su na smanjenje buke, uspostavljanje čistog vazduha i upotrebu organske hrane. U oblasti smanjenja buke definisano je smanjenje buke od saobraćaja za vreme noći i tokom radnog dana kako bi građani mogli da spavaju ili rade u miru. Najmanje 20% hrane koja se konzumira u gradu treba da bude iz organske proizvodnje, dok u institucijama pod nadležnošću grada zastupljenost organske hrane treba da bude 90%⁵⁶⁵.

2.3. Austrija

Austrija predstavlja primer dobre prakse u oblasti organske proizvodnje. Karakteristika Austrije je dobra umreženost organskih proizvođača putem asocijacija proizvođača. Tokom razvoja organske proizvodnje u Austriji uspostavljene su različite asocijacije proizvođača, sa ciljem da pruže podršku organskim proizvođačima u procesu proizvodnje i da se zalažu za unapređenje politika i zakonodavstva u oblasti organske proizvodnje. U ovom trenutku najveći broj proizvođača okuplja asocijacija BioAustria (raniji naziv je bio Ernte für das Leben). Ova

⁵⁶⁵ City of Copenhagen, *Eco-Metropolis Our Vision for Copenhagen 2015*, Copenhagen: Technical and Environmental Administration, Rek.Art Offset ApS, 2007 dostupno na www.kk.dk/ecometropolis, pristup, 11.02.2019. godine.

organizacija ima za cilj da pruži podršku proizvođačima, kao i da zagovara unapređenje organske proizvodnje na nacionalnom i lokalnom nivou. U okviru ove organizacije 2011. godine formirana je i posebna grupa mladih organskih proizvođača BANG – BioAustria Next Generation kao platforma za pružanje podrške mladima koji su organski proizvođači.

Unapređenje politika u oblasti organske proizvodnje definisano je Akcionim programom organske poljoprivrede za period 2015-2020 čiji je cilj promocija i razvoj organske poljoprivrede kao jednog od prioriteta razvoja. Neke od osnovnih mera koje ovaj program definiše zasnivaju se na unapređenju finansijske podrške organskim proizvođačima, pružanju podrške istraživačkim i obrazovnim institucijama i razvoju marketinga i tržišta⁵⁶⁶.

Jedna od karakteristika Austrije je i sprovođenje istraživačkog programa Rethinking - Preispitivanje veze između modernizacije poljoprivrednih imanja, ruralnog razvoja i otpornosti, u odnosu na povećane zahteve sveta za limitiranim resursima. Program je realizovan tokom 2015. godine sa ciljem da se preispitaju veze između modernizacije poljoprivrednih imanja i ruralnog razvoja. Rezultati ovog programa pokazali su nekoliko važnih aspekata u daljem sagledavanju razvoja organske proizvodnje.

Jedan od zaključaka ovog programa je da su proizvođači organske hrane više zainteresovani za razvoj društvenih inovacija, nego za modernizaciju poljoprivrede i tehničke inovacije. U redefinisaju porodičnih poljoprivrednih imanja, proizvođači teže ka spajanju tradicije i modernizacije. Ovakav pristup zahteva preispitivanje starih tradicija i vrednosti koje one nose, zadržavanje onih aspekata koji su vredni i uvođenje modernih pristupa za olakšavanje rada na poljoprivrednim imanjima. Osnovni cilj redefinisanja je da se uspostavi balans između rada i života (work-life-balance). Smanjenje prekovremenog rada zahteva nove načine saradnje, sklapanje partnerstava i povezivanje različitih sektora, posebno povezivanje proizvođača, sektora turizma i sektora usluga. Upotreba modernih tehnologija, posebno interneta, ovde je od posebnog značaja jer omogućava decentralizaciju, smanjenje uticaja i monopola velikih kompanija i traženje ekološki orijentisanih preduzetnika i malih i srednjih preduzeća.

Kao jedan od kvaliteta koje treba podsticati u daljem unapređenju sektora organske proizvodnje prepoznato je i podsticanje različitosti kao ključne karakteristike između proizvođača. Ova različitost zasniva se na drugačijim pristupima, metodama proizvodnje,

⁵⁶⁶ Federal Ministry Republic of Austria, Sustainability and Tourism, *The Organic Farming Action Programme 2015-2020*, dostupno na <https://www.bmnt.gv.at/english/agriculture/Organicfarming/The-Organic-Farming-Action-Programme-2015-2020.html>, pristup 19.02.2019. godine.

filozofijama, specijalizacijama, kao i različitim kapacitetima i veličinama poljoprivrednih imanja.

U odnosu na modernizaciju poljoprivrednih imanja, program je kao izazove prepoznao otpor proizvođača ka novom, nizak stepen znanja proizvođača o upotrebi modernih tehnologija i nizak stepen veština i znanja u vođenju poslovanja, pisanju ugovora, finansijama, marketingu, komunikaciji, rešavanju konflikta. Postojanje otpora je prepoznato i kod velikih, kapitalistički orijentisanih kompanija koje ulažu velika sredstva u tehnologiju i proizvodnju, čiji je jedini cilj sticanje visokih prihoda, bez obraćanja pažnje na limitirane resurse⁵⁶⁷.

Program Rethinking ukazuje na važnost društvene dimenzije održivog razvoja kao prioriteta u daljem unapređenju sistema održive ishrane.

XI ODRŽIVO SAKUPLJANJE DIVLJIH BILJNIH VRSTA

Uvod

U prethodnim poglavljima ukazano je da se održivi razvoj u sektoru hrane u najvećoj meri temelji na uspostavljanju sistema održive poljoprivrede i održivog sakupljanja divljih vrsta. U prethodnih nekoliko poglavlja razmatrana je održiva poljoprivredna proizvodnja i to integralna i organska proizvodnja. Ovo poglavlje razmatra održivo sakupljanje divljih biljnih vrsta, kao model održive ishrane. Na početku poglavlja predstavljeni su pojmovi nedravnih šumskih plodova i zaštićenih vrsta kao opšte prihvaćeni pojmovi u oblasti održivog šumarstva i zaštite prirode. Nakon toga razmatrani su propisi koji se odnose na zaštitu biodiverziteta u oblasti sakupljanja divljih biljnih vrsta. Predstavljeni su načini izdavanja dozvola za sakupljanje divljih biljnih vrsta u komercijalne i druge svrhe u unutrašnjem i prekograničnom prometu, kao jedne od osnovnih mera zaštite biodiverziteta u ovoj oblasti.

1. Pojam nedravnih šumskih plodova i zaštićenih vrsta

Pre razmatranja postupka održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta neophodno je prethodno razmotriti različite pojmove koji se koriste u oblasti zaštite šumskog biodiverziteta.

⁵⁶⁷ Darnhofer, I., Strauss, A., *RETHNIK – Rethinking the link between farm modernization, rural development and resilience in a world of encreasing demands and finite resources – Organic Farming and Resilience, Case Study Report*, Autria: Ruragri, 2015.

Najčešći pojam koji se koristi za divlje biljne vrste je nedrvni šumski plodovi. Ovaj pojam definisan je od strane Organizacije Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu. Nedrvni šumski proizvodi definišu se kao stvari biološkog porekla iz šuma osim drveta, drugo šumsko zemljište i drvo izvan šuma⁵⁶⁸.

Drugi pojam koji se koristi, a relevantan je u oblasti sakupljanja divljih biljnih vrsta jeste pojam zaštićenih i strogo zaštićenih vrsta. Strogo zaštićene i zaštićene divlje vrste su divlje vrste koje su ugrožene ili mogu postati ugrožene, koje imaju poseban značaj sa genetičkog, ekološkog, ekosistemskog, naučnog, zdravstvenog, ekonomskog i drugog aspekta. Strogo zaštićenom vrstom mogu se proglasiti sledeće vrste: 1. divlja vrsta iščezla u Republici Srbiji i vraćena programom reintrodukcije, 2. krajnje ugrožena divlja vrsta, 3. ugrožena divlja vrsta, 4. reliktna vrsta, 5. lokalni endemit, 6. stenoendemit, 7. divlja vrsta koja je predmet potvrđenog međunarodnog ugovora i 8. divlja vrsta kojoj je iz drugih razloga potrebna stroga zaštita. Zaštićenom divljnom vrstom mogu se proglasiti sledeće vrste: 1. ranjiva divlja vrsta, 2. endemična vrsta, 3. indikatorska, ključna i kišobran vrsta, 4. reliktna vrsta, 5. divlja vrsta koja je predmet potvrđenog međunarodnog ugovora, 6. divlja vrsta koja nije ugrožena, ali se zbog njenog izgleda može lako zameniti sa ugroženom divljom vrstom i 7. divlja vrsta od ekonomskog značaja koja bi nekontrolisanom eksploatacijom ili uništavanjem staništa mogla biti ugrožena⁵⁶⁹.

Strogo zaštićene i zaštićene divlje vrste određuju se na osnovu nacionalnih i međunarodnih crvenih lista ili crvenih knjiga, potvrđenih međunarodnih ugovora, stručnih nalaza i naučnih saznanja. Crvene liste i crvene knjige strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta sadrže informacije o nazivu vrsta, lokalitetima na kojima se nalaze, brojnost populacija, stepen ugroženosti⁵⁷⁰.

Sam proces održivog sakupljanja i stavljanja u promet divljih biljnih vrsta preciznije je uređen propisima koji se odnose na održivo upravljanje šumama i korišćenje proizvodnih potencijala šumskih područja ili propisima koji se odnose na zaštitu zaštićenih odnosno strogo zaštićenih vrsta divlje flore.

Propisi iz sektora šumarstva kojima se uređuje oblast održivog upravljanja šumama najčešće koriste pojam nedrvni šumski plodovi, dok se u propisima iz sektora životne sredine i

⁵⁶⁸ Food and Agricultural Organization of United Nation, *Towards a harmonized definition of non-wood forest products*, dostupno na <http://www.fao.org/3/x2450e/x2450e0d.htm#fao%20forestry>.

⁵⁶⁹ *Zakon o zaštiti prirode*, op.cit., član 36

⁵⁷⁰ *Zakon o zaštiti prirode*, op.cit., član, 37. i 48.

zaštite prirode, kojima se uređuje zaštita strogo zaštićenih i zaštićenih vrsta koriste pojmovi strogo zaštićene i zaštićene vrste.

Pored ova dva pojma u zakonodavstvu Republike Srbije koristi se pojmom divlje biljne vrste. Ovaj pojam najčešće se koristi u sektoru poljoprivrede u propisima koji uređuju oblast održive poljoprivrede. Tako na primer, Zakon o organskoj proizvodnji koristi pojam divlje biljne vrste u delu koji se odnosi na sakupljanje divljih biljnih vrsta metodom organske proizvodnje⁵⁷¹.

U izveštaju State of Europe's Forest Organizacije Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu (FAO) iz 2015. godine istaknuto je da je nedrvni šumski plodovi predstavljaju značajan izvor prihoda na lokalnom nivou. Ukupna vrednost sakupljenih nedrvenih šumskih plodova na području Evrope u 2015. godini iznosila je 2.3 biliona evra, od čega 73% predstavljaju biljni resursi. Tako na primer, 29% sakupljenih resursa odnosi se na biljnu hranu, a 47,20% na skupljene biljke koje se koriste za dekoraciju⁵⁷².

U Republici Srbiji oko 26% teritorije je pokriveno šumama koje se prostiru na ukupnoj površini od 2.349.720 ha. Oko polovine šuma je u državnoj svojini dok je druga polovina u privatnom vlasništvu⁵⁷³. Teritorija Srbije je solidno pokrivena šumama, a procenat šumovitosti je nešto niži od prosečne šumovitosti Evrope. Međutim, stanje šuma nije zadovoljavajuće, a brojne prakse neodrživog korišćenja i eksploatacije šuma ozbiljno ugrožavaju šumski fond zemlje. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u Republici Srbiji za 2016. godinu u Republici Srbiji ima ukupno 1783 strogo zaštićenih divljih vrsta od kojih su 641 biljke i 38 gljive. Zaštićenih divljih vrsta ima ukupno 860 od čega su 570 biljke i 26 gljive. Divljih vrsta flore i faune stavljenih pod kontrolu korišćenja i prometa ima ukupno 90 i od toga su 63 biljke i 15 gljive⁵⁷⁴.

Sakupljanje divljih biljnih vrsta u komercijalne svrhe mora biti održivo i u skladu sa očuvanjem biodiverziteta.

⁵⁷¹ Pogledati član 3. i član 14. *Zakona o organskoj proizvodnji* Republike Srbije

⁵⁷² FAO, *State of Europe's Forest 2015*, Madrid: Forest Europe, 2015, str. 26

⁵⁷³ *Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije*, op.cit. str. 84

⁵⁷⁴ Republički zavod za statistiku Republike Srbije, *Statistički godišnjak Republike Srbije 2017*, Beograd: RZSS, 2017.

2. Zaštita biodiverziteta u oblasti sakupljanja divljih biljnih vrsta

Zaštita i očuvanje divljih biljnih vrsta podrazumeva sprečavanje svih radnji koje utiču na narušavanje njihovih populacija, uništavanje i oštećivanje njihovih staništa i narušavanje njihovog životnog ciklusa.

Pod merama zaštite strogo zaštićenih biljnih divljih vrsta podrazumeva se zabrana: 1. uništavanja jedinki biljaka i gljiva branjem, sakupljanjem, sečenjem ili iskopavanjem i čupanjem iz korena, u svim fazama biološkog ciklusa i ugrožavanje ili uništavanje njihovih staništa i 2. držanje i trgovanje samoniklim strogo zaštićenim biljkama i gljivama⁵⁷⁵.

Zaštita zaštićenih i strogo zaštićenih divljih vrsta sprovodi se ograničenjem korišćenja (zaštićene vrste) odnosno zabranom korišćenja (strogo zaštićene vrste), kao i zabranom uništavanja i preduzimanja svih aktivnosti kojima se mogu ugroziti divlje vrste i njihova staništa, kao i preduzimanjem mera i aktivnosti na upravljanju populacijama⁵⁷⁶.

U mere upravljanja populacijama spadaju: 1. zaštita staništa, 2. praćenje stanja populacija vrsta i činilaca njihovog ugrožavanja, naročito praćenje i smanjivanje uticaja promene klime na visoko ranjive vrste i njihova staništa, 3. biotehničke mere, 4. reintrodukcija vrsta na teritoriju Republike Srbije ili njene pojedine delove, odnosno gajenje vrsta u uslovima van prirodnog staništa (*ex situ*) i na prirodnom staništu (*in situ*) radi njihovog vraćanja u prirodu, 5. sanacija i revitalizacija oštećenih staništa, 6. sprovođenje kompenzacijskih mera uspostavljanjem novog lokaliteta koje ima iste ili slične osobine kao oštećeni lokalitet i unošenje vrsta na druge lokalitete u cilju povećanja brojnosti, 7. podrška naučnim istraživanjima, obrazovnim aktivnostima i popularizaciji očuvanja i zaštite vrsta, 8. sakupljanje matičnih jedinki u cilju razmnožavanja, gajenja njihovih potomaka i prometa u komercijalne svrhe u za to registrovanim plantažama i poljoprivrednim imanjima, 9. premeštanje jedinki strogo zaštićenih vrsta u slučaju akcidentnih situacija (zagađenja vazduha, vode i zemljišta, masovna pojava gmizavaca, vodozemaca i sl.), 10. povećanje brojnosti strogo zaštićene vrste iznad optimalne brojnosti, predviđene posebnim programom, odnosno programom razvoja lovnog područja koji donosi ministarstvo nadležno za poslove poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i 11. pronalaženje odgovarajućeg mesta za reintrodukciju migratornih vrsta, kao

⁵⁷⁵ Zakon o zaštiti prirode, član 74.

⁵⁷⁶ Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva, član 3.-6.

područje značajnog za razvojni ciklus vrste, ili stanište migratornih vrsta (hranilišta, zimovališta, odmarališta, legla za nosilje, migratorni koridori, menjanje dlake)⁵⁷⁷.

Jedna od osnovnih mera zaštite u oblasti sakupljanja divljih biljnih vrsta je i kontrola sakupljanja, korišćenja i prometa zaštićenih vrsta zasniva se na 1. propisivanju mera zaštite i uslova sakupljanja, korišćenja i prometa, 2. praćenju stanja populacija zaštićenih vrsta u prirodnim staništima, 3. proceni ispunjenosti uslova za izdavanje dozvole za sakupljanje, korišćenje i promet zaštićenih vrsta i 4. evidentiranju podataka o izdatim dozvolama, o zaštićenim vrstama i količinama koje su na osnovu dozvole sakupljene, iskorišćene i stavljene u promet, o zaštićenim vrstama koje se gaje (plantažiranje i drugi oblici gajenja), o kapacitetima uzgajališta i o izrečenim kaznama u slučaju kršenja propisa.

Sakupljanje zaštićenih vrsta može se obavljati radi različitih razloga – lične upotrebe, privredne delatnosti, naučno-istraživačke svrhe i radi zasnivanja uzgajališta. Zakonodavstvo Srbije ne sadrži odredbe koje se odnose na sakupljanje zaštićenih vrsta divlje flore, faune i gljiva radi lične upotrebe, te se može zaključiti da je sakupljanje zaštićenih vrsta radi lične upotrebe zabranjeno. Svi drugi vidovi sakupljanja zaštićenih vrsta zahtevaju odobrenje od strane nadležnost Ministarstva koje se zasniva na proceduri izdavanja dozvola za sakupljanje odnosno uvoz ili izvoz. Sakupljanje, korišćenje i promet zaštićenih divljih biljnih vrsta detaljno je regulisan Uredbom o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune.

Spisak zaštićenih i strogo zaštićenih vrsta definisan je Pravilnikom o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva. Sakupljanje divljih biljnih vrsta u šumama može da se vrši samo uz odobrenje korisnika odnosno sopstvenika šuma⁵⁷⁸.

Sakupljanje strogo zaštićenih vrsta dozvoljeno je samo u naučne i edukativne svrhe, a po izdavanju dozvole od strane Ministarstva.

Zakon o zaštiti prirode propisuje aktere koji su dužni da se staraju o zaštićenim vrstama kao i da sprovode mere i i aktivnosti praćenja i upravljanja populacijama strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta u okviru programa i planova upravljanja. To su: zavod, imaooci zaštićenih vrsta, upravljači zaštićenih područja, javna preduzeća za gazdovanje šumama, korisnici lovišta i ribarskih područja⁵⁷⁹. Zavod, imaooci zaštićenih vrsta, upravljači zaštićenih područja, javna preduzeća za gazdovanje šumama, korisnici lovišta i ribarskih područja dužni su da se staraju

⁵⁷⁷ *Ibid.*, član 7.

⁵⁷⁸ *Zakon o šumama*, op.cit. član 62.

⁵⁷⁹ *Zakon o zaštiti prirode*, član 48.

o zaštićenim vrstama kao i da sprovode mere i i aktivnosti praćenja i upravljanja populacijama strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta u okviru programa i planova upravljanja⁵⁸⁰. Upravljač zaštićenog područja je dužan da obezbedi unutrašnji red i čuvanje zaštićenog područja u skladu sa pravilnikom o unutrašnjem redu i čuvarskoj službi koji donosi, uz saglasnost nadležnog organa⁵⁸¹.

Poslove čuvanja šuma obavlja čuvar šuma koji mora da ima najmanje srednju stručnu spremu šumarskog smera – šumarski tehničar. On ima status službenog lica i vrši poslove u propisanom službenom odelu, mora da nosi službenu legitimaciju i može da nosi oružje u skladu sa relevantnim propisima⁵⁸². Čuvar šuma je, između ostalog, ovlašćen da legitimise lice zatečeno u vršenju prekršaja ili krivičnih dela koji se odnose na šume, pregleda sve vrste tovara u kojima se drvo prevozi ili mesta na kojima se može nalaziti drvo koje je predmet prekršaja ili krivičnog dela, kao i da sačini zapisnik o protivpravnoj radnji i utvrđenom činjeničnom stanju i dostavi ga korisniku ili sopstveniku šuma⁵⁸³.

3. Izdavanje dozvole za sakupljanje divljih biljnih vrsta u komercijalne svrhe

Dozvola za sakupljanje divljih biljnih vrsta u komercijalne svrhe može se izdati samo za sakupljanje pojedinih zaštićenih vrsta čije je sakupljanje odobreno od strane ministarstva. Strogo zaštićene vrste ne mogu se sakupljati u komercijalne svrhe.

Pravo na sakupljanje i stavljanje u promet zaštićenih vrsta imaju pravna lica i preduzetnici koji se bave delatnošću sakupljanja i prometa zaštićenih vrsta, a na osnovu objavljenog konkursa koji sprovodi Ministarstvo.

Konkurs za izdavanje dozvola pravnim licima i preduzetnicima se objavljuje najkasnije do 1. marta za tekuću godinu. U zahtevu za izdavanje dozvole (prijavi na konkurs) podnosioci su dužni da dostave sledeće informacije: 1. podatke o podnosiocu zahteva, 2. podatke o zaštićenoj vrsti, sa obaveznom navođenjem latinskog naziva vrste koja će se sakupljati, 3. podatke o količini - po vrstama koje će se sakupljati u svežem ili sirovom stanju (neprerađene), koristiti, odnosno stavljati u promet, 4. način organizovanja sakupljanja zaštićenih vrsta, lokalitetima sakupljanja, (sa naznakom opštine gde su lokaliteti sakupljanja i najbližih naselja), broju i razmeštaju otkupnih stanica, 5. podatke o objektima, postrojenjima i uređajima za

⁵⁸⁰ *Ibid.*, član 48.

⁵⁸¹ *Ibid.*, član 56.

⁵⁸² *Zakon o šumama*, op.cit. član 40.

⁵⁸³ *Ibid.*, član 41.

skladištenje, preradu i promet, kao i stepenu prerade zaštićenih vrsta, 6. podatke o upisu delatnosti u odgovarajući registar (izvod iz odgovarajućeg registra o upisu delatnosti za sakupljanje šumskih i drugih proizvoda, otkup, promet i preradu) 7. dokaz o izvršenoj uplati naknade.

Dozvola za sakupljanje i stavljanje u promet izdaje se svake godine za zaštićene vrste u svežem stanju do određene količine i važi do 1. marta naredne godine. Broj izdatih dozvola zavisi od dozvoljenih količina zaštićenih vrsta koje se mogu sakupiti svake godine, a koje se utvrđuju na osnovu prethodno procenjenog stanja vrsta u prirodnim staništima svake godine. Ova procena se vrši na osnovu monitoringa vrsta koji vrši Zavod za zaštitu prirode prema programu koji donosi uz saglasnost Ministarstva.

Sakupljanje pojedinih zaštićenih vrsta zabranice se aktom ministra nadležnog za poslove zaštite životne sredine, na predlog Zavoda za zaštitu prirode Srbije, na teritoriji Republike ili na određenom području za određeni period u slučaju kada se na osnovu utvrđenog stanja populacije vrste oceni da je došlo do smanjenja njene brojnosti u meri koja bi mogla da ugrozi vrstu odnosno do poremećaja strukture i stabilnosti životnih zajednica⁵⁸⁴.

Dozvola se ne može izdati pravnom licu ili preduzetniku ukoliko mu je izrečena kazna za privredni prestup, odnosno prekršaj propisana Zakonom o zaštiti životne sredine ("Službeni glasnik RS", broj 135/04) i Uredbom o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune Uredbe i član 89. Zakona o zaštiti prirode⁵⁸⁵.

Dozvolu za sakupljanje i stavljanje u promet zaštićenih vrsta izdaje Ministarstvo zaštite životne sredine po prethodno pribavljenom mišljenju Zavoda za zaštitu prirode Srbije⁵⁸⁶. Ona sadrži: naziv pravnog lica ili preduzetnika, vrstu i količinu koja se može sakupiti, način i uslove sakupljanja, podatke o otkupnim stanicama, rok za dostavljanje podataka o vrstama i količinama koje su sakupljene, iskorišćene i stavljene u promet i druge potrebne podatke. Izdata dozvola se ne može preneti na drugo pravno lice ili preduzetnika.

Za sakupljanje i stavljanje u promet zaštićenih vrsta plaća se naknada u iznosu od 10% u odnosu na formirane cene zaštićenih vrsta na godišnjem nivou. Cene zaštićenih vrsta

⁵⁸⁴ Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune, op.cit., član 14.-16. i Zakon o zaštiti prirode, op.cit., član 89.

⁵⁸⁵ Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune, op.cit., član 15. i Zakon o zaštiti prirode, op.cit., član 89.

⁵⁸⁶ Zakon o zaštiti prirode, op.cit., član 14.

Ministarstvo utvrđuje po prethodno pribavljenom mišljenju ministarstva nadležnog za poslove trgovine, a pre objavljivanja konkursa⁵⁸⁷.

Pravna lica i preduzetnici koji su dobili dozvolu dužni su da Ministarstvu za zaštitu životne sredine i Zavodu za zaštitu prirode Srbije najkasnije do 31. januara dostave podatke za prethodnu godinu o zaštićenim vrstama koje su tokom te godine sakupili, iskoristili i stavili u promet. Podaci se dostavljaju na posebnom obrascu – Obrazac OVZ⁵⁸⁸. Ukoliko pravno lice ili preduzetnik nije uspeo do isteka važenja dozvole da stavi u promet sakupljene količine zaštićenih vrsta za koje je dobio dozvolu, može ih staviti u promet i nakon isteka dozvole ukoliko je te količine prijavio Ministarstvu⁵⁸⁹.

4. Izdavanje dozvola za sakupljanje divljih biljnih vrsta u druge svrhe

4.1. Sakupljanje zaštićenih vrsta kao matičnih legla, odnosno zasada iz prirodnih staništa radi zasnivanja uzgajališta (plantaže, rasadnici i drugi oblici uzgajališta)

Pravo na sakupljanje zaštićenih vrsta radi zasnivanja uzgajališta imaju pravna lica, preduzetnici i fizička lica. Sva zainteresovana lica su dužna da podnesu Ministarstvu zahtev za izdavanje dozvole uz podnošenje dokaza o izvršenoj uplati naknade. Pravna lica i preduzetnici su dužni da podnesu i dokaz o registraciji pravnog lica. Zahtev za izdavanje dozvole treba da sadrži: 1. podatke o pravnom licu, preduzetniku ili fizičkom licu, 2. latinski i narodni naziv zaštićenih vrsta za koje se traži dozvola za sakupljanje, 3. potrebne količine u svežem stanju, 3. lokalitete na kojima će se vršiti sakupljanje, nazive opština kojima pripadaju lokaliteti sakupljanja i najbliža naselja, 4. podatke o otkupnim stanicama (broj, razmeštaj i adrese), 5. podatke o odgovornim licima na otkupnim stanicama i 6. podatke o lokalitetu gde će se formirati uzgajalište (broj katastarske parcele, vlasnički list ili ugovor sa vlasnikom parcele).

Nakon podnošenja zahteva za izdavanje dozvole Ministarstvo je dužno da traži mišljenje naučne ili stručne organizacije o podnetom zahtevu radi procene da li uzgoj ili veštačko

⁵⁸⁷ Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune, op.cit., član 17. i Zakon o zaštiti prirode, op.cit., član 89.

⁵⁸⁸ Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune, op.cit., član 20. i Zakon o zaštiti prirode, op.cit., član 89.

⁵⁸⁹ Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune, op.cit., član 19. i Zakon o zaštiti prirode, op.cit., član 89.

razmnožavanje strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta u količini i na način tražen u zahtevu za izdavanje dozvole predstavlja opasnost po zdravlje ljudi, dobrobit životinja ili životnu sredinu. Ukoliko Ministarstvo utvrdi da sakupljanje ne predstavlja opasnost po zdravlje ljudi, dobrobit životinja ili životnu sredinu izdaće dozvolu zainteresovanom licu.

Dozvola sadrži: naziv pravnog odnosno fizičkog lica ili preduzetnika, vrstu i količinu koja se može sakupiti u zavisnosti od kapaciteta uzgajališta, područje sakupljanja, način i uslove sakupljanja, rok za dostavljanje podataka o vrstama i količinama koje su sakupljene i druge potrebne podatke. Lice kome je izdata dozvola dužno je da u svemu postupa u skladu sa uslovima na osnovu kojih je dozvola izdata.

Ukoliko se prilikom inspekcijuskog nadzora u toku važenja dozvole utvrdi da se uzgoj ili veštačko razmnožavanje zaštićenih vrsta ne vrši u skladu sa izdatom dozvolom Ministarstvo će oduzeti dozvolu. Ukoliko se uzgajaju primerci strogo zaštićenih vrsta koji su u skladu sa Konvencijom o međunarodnom prometu ugroženih vrsta divlje faune i flore, odgajivačnice u kojima se uzgajaju ti primerci mogu da podnesu zahtev za izdavanje dozvole za prekogranični promet u komercijalne svrhe datih primeraka, ako je odgajivačnica registrovana kod Sekretarijata Konvencije o međunarodnom prometu ugroženih vrsta divlje faune i flore⁵⁹⁰.

Pravna lica, preduzetnici i fizička lica koji se bave gajenjem zaštićenih vrsta dužna su da do 31. januara tekuće godine za prethodnu godinu dostave Ministarstvu podatke o uzgajalištu i to o: lokaciji, površini, vrsti koja se gaji i količini koja se odgaja godišnje, uz priloženo mišljenje Zavoda za zaštitu prirode Srbije⁵⁹¹.

4.2. Sakupljanje zaštićenih i strogo zaštićenih vrsta u naučne i edukativne svrhe

Pravo na sakupljanje i stavljanje u promet zaštićenih i strogo zaštićenih vrsta u naučne i edukativne svrhe imaju naučnoistraživačke i edukativne organizacije odnosno institucije koje se bave tom delatnošću, a na osnovu dozvole koju izdaje Ministarstvo zaštite životne sredine. Zahtev za dobijanje dozvole treba da sadrži: 1. podatke o pravnom licu - podnosiocu zahteva, 2. latinski naziv zaštićenih i strogo zaštićenih vrsta za koje se traži dozvola za sakupljanje, 3. potrebnu količinu sakupljene vrste, 4. period sakupljanja, 5. lokalitete na kojima će se vršiti sakupljanje, 6. naziv projekta koji se realizuje i 7. ime rukovodioca projekta. Dozvolu izdaje

⁵⁹⁰ Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune, op.cit., član 7. i Zakon o zaštiti prirode, op.cit., član 89.

⁵⁹¹ Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune, op.cit., član 20. i Zakon o zaštiti prirode, op.cit., član 89.

Ministarstvo zaštite životne sredine po prethodno pribavljenom mišljenju Zavoda za zaštitu prirode Srbije. Dozvola sadrži: naziv pravnog lica, naziv naučnoistraživačkog projekta, podatke o osobama koje će vršiti sakupljanje, naziv vrste i količinu koja se može sakupiti, područje i period u kojem će se sakupljanje izvršiti, način i uslove sakupljanja, rok za dostavljanje podataka o vrstama i količinama koje su sakupljene i druge potrebne podatke.

5. Prekogranični promet zaštićenih i strogo zaštićenih divljih biljnih vrsta u Republici Srbiji

Prekogranični promet strogo zaštićenih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune, njihovih razvojnih delova i oblika uređen je Konvencijom o međunarodnom prometu ugroženih vrsta divlje flore i faune i Zakonom o zaštiti životne sredine.

Izvoz i uvoz zaštićenih i strogo zaštićenih divljih vrsta je dozvoljen samo ukoliko je izvozniku, odnosno uvozniku izdata dozvola za izvoz ili uvoz od strane Ministarstva. Uvoz i izvoz se može vršiti pod uslovom da nije zabranjen, da izvezena količina ili broj primeraka ugroženih i zaštićenih vrsta neće ugroziti opstanak te vrste u Republici Srbiji, kao i pod drugim uslovima propisanim zakonom na osnovu dozvole koju izdaje Ministarstvo. Stručnu ocenu da se izvozom tražene količine ili primeraka neće ugroziti opstanak te vrste u Republici Srbiji daje naučna ili stručna organizacija koju određuje Ministar nadležan za poslove zaštite životne sredine.

Radi dobijanja dozvole zainteresovano lice mora pružiti dokaze da postoji pravo raspolaganja jedinkom divlje vrste biljaka i gljiva stečeno u skladu sa zakonom (već izdata dozvola za sakupljanje, korišćenje i promet) i da je pošiljka obeležena na propisan način. Uz zahtev za izdavanje dozvole za uvoz i izvoz podnosilac zahteva prilaže: 1. mišljenje ovlašćene naučne i stručne organizacije da se uvozom ugroženih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune neće ugroziti opstanak te vrste u Republici Srbiji, 2. izjavu uvoznika, odnosno izvoznika u koje svrhe će se koristiti primerak vrste i 3. drugu propisanu dokumentaciju. Ministarstvo vodi registar izdatih dozvola⁵⁹². Ministarstvo i drugi nadležni organi kontrolišu i unošenje i gajenje biljnih i životinjskih vrsta stranog porekla radi zaštite biodiverziteta i bioloških resursa, odnosno autohtonih biljnih i životinjskih vrsta i njihovog rasprostriranja.

⁵⁹² Zakon o zaštiti životne sredine, op.cit., član 28.

Podnosilac ne može dobiti dozvolu ukoliko je kažnjavan za privredni prestup ili prekršaj u periodu od šest meseci do dve godine od pravosnažnosti presude ili kažnjavan za krivično delo u periodu od dve do pet godina od pravosnažnosti odluke suda.

U slučaju da lice koje je dobilo dozvolu postupa suprotno izdatoj dozvoli ili koristi dozvolu za bilo koji drugi primerak divlje vrste, Ministarstvo može poništiti važeću dozvolu i zabraniti izdavanje dozvola narednih godinu dana. Ministarstvo može poništiti dozvolu i ako posle izdavanja dozvole utvdi da je odluka o izdavanju dozvole doneta na osnovu netačnih ili falsifikovanih podataka, kao i u slučaju da se ne može obaviti uvoz ili izvoz pod uslovima navedenim u dozvoli usled vanrednih okolnosti.

Kada je u pitanju uvoz određenih alohtonih divljih biljnih vrsta Ministar može zabraniti ili ograničiti uvoz ovih vrsta ako na osnovu mišljenja ovlašćene naučne ili stručne organizacije utvrdi da uvoz predstavlja opasnost po autohtone vrste, zdravlje ili bezbednost ljudi ili ako nivo trgovine može ugroziti opstanak populacije date divlje vrste u prirodi⁵⁹³.

Uvoz i izvoz zaštićenih vrsta mora se prijaviti carinskoj službi. Ukoliko je u dozvoli navedeno da je potrebno da se uvoz i izvoz prijavi i Ministarstvu, uvoznik ili izvoznik su dužni da 48 časova pre vršenja uvoza ili izvoza obaveste Ministarstvo o očekivanom vremenu dolaska ili otpremanja pošiljke⁵⁹⁴.

XII IZAZOVI U PRAKSI U REPUBLICI SRBIJI U OBLASTI ORGANSKE PROIZVODNJE I SAKUPLJANJA DIVLJIH BILJNIH VRSTA

Uvod

U prethodnim poglavljima predstavljani su principi i mere na kojima se temelji sistem održive ishrane kao model zelene ekonomije koji podržava pravac održivog razvoja sveta i kojim se ne ugrožavaju biodiverzitet i životna sredina. Razmatran je međunarodni i nacionalni pravni i strateški okvir iz oblasti zaštite biodiverziteta, održivog razvoja, zaštite prirode, zaštite životne sredine, održive poljoprivrede, održivog upravljanja šumama i zelene infrastrukture. Posebno su detaljno razmatrani propisi, standardi i primeri dobre prakse koji se odnose na organsku proizvodnju i održivo sakupljanje divljih biljnih vrsta kao dva važna modela zelene ekonomije u oblasti održive ishrane. Na osnovu prethodnih razmatranja kreiran je osnov za

⁵⁹³ *Zakon o zaštiti prirode*, op.cit., član 94.

⁵⁹⁴ *Ibid.*, 95.

uporednu analizu i predlog eventualnih unapređenja nacionalnog zakonodavstva i strateških politika u odnosu na međunarodne standarde. Međutim, ostalo je da se razmotri kako izgleda ostvarivanje nacionalnih pravnih i strateških rešenja u praksi, odnosno, da li u praksi postoje izazovi koji utiču na efikasno ostvarivanje zakonodavstva i politika i njihovo usklađivanje sa međunarodnim standardima.

U ovom poglavlju biće analizirani izazovi u praksi koji utiču na efikasnu primenu propisa Republike Srbije u oblasti organske proizvodnje i sakupljanja divljih biljnih vrsta.

Prikazani izazovi temelje se na rezultatima empirijskog istraživanja koje je sprovedeno u periodu od juna 2018. do jula 2019. godine, a koje je, između ostalog, uključilo razgovore sa predstavnicima ministarstava i drugih državnih organa, međunarodnih organizacija, udruženja građana, proizvođača organske hrane, sakupljača divljih biljnih vrsta i drugih zainteresovanih strana u oblasti organske proizvodnje i sakupljanja divljih biljnih vrsta.

1. Metodologija istraživanja

Izazovi u praksi u oblasti organske proizvodnje i sakupljanja divljih biljnih vrsta razmatrani su na osnovu sprovedenog empirijskog istraživanja. Cilj empirijskog istraživanja je bio da se utvrde izazovi u praksi u oblasti organske proizvodnje i sakupljanja divljih biljnih vrsta koji doprinose neefikasnom ostvarivanju domaćih propisa ili njihovom usklađivanju sa međunarodnim standardima.

Istraživanje je sprovedeno u periodu od juna 2018. godine do jula 2019. godine. Učesnici u istraživanju bili su predstavnici Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstva zaštite životne sredine, međunarodnih organizacija, udruženja građana, poljoprivredni proizvođači, sakupljači divljih biljnih vrsta, konsultanti u oblasti organske proizvodnje i drugi. Sprovođenje istraživanja je odobreno od strane Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Ministarstva zaštite životne sredine. Od ovih državnih organa dobijene su i relevantne baze podataka koje su korišćene u empirijskom delu istraživanja.

Tokom istraživanja realizovano je 15 intervjuva u kojima su učestvovali:

3 predstavnika Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

3 predstavnika Ministarstva zaštite životne sredine

3 proizvođača organske hrane

- 2 sakupljača divljih biljnih vrsta
- 2 predstavnika udruženja građana
- 1 predstavnik međunarodnih organizacija
- 1 konsultanat i kontrolor organske proizvodnje iz ovlašćene kontrolne organizacije

Metodologija istraživanja je uključivala:

1. Uporednu analizu sadržaja - ovaj metod podrazumevao je pretragu, analizu i struktuiranje dostupnih informacija koje se odnose na stanje organske proizvodnje i sakupljanja divljih biljnih vrsta (zaštićenih vrsta) u Srbiji. Naročito su analizirane dostupne baze podataka i izveštaji Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstva zaštite životne sredine, Republičkog zavoda za statistiku Srbije, postojeća istraživanja iz relevantnih oblasti⁵⁹⁵, relevantan zakonodavni i strateški okvir Republike Srbije i strateški okvir odabranih lokalnih samouprava.
2. Metod ispitivanja – ovaj metod podrazumevao je individualne intervjuje sa zainteresovanim stranama uključujući i predstavnike Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, Ministarstva zaštite životne sredine, međunarodnih organizacija, udruženja građana, proizvođača organskih proizvoda, sakupljača divljih biljnih vrsta i konsultanata u oblasti organske proizvodnje. Pitanja za intervju pripremana su u formi polustandardizovanog intervjua. Sva pitanja su prethodno pripremljena, ali su tokom primene modifikovana u skladu sa nadležnostima,

⁵⁹⁵ Obuhvaćena su sledeća istraživanja: Simić, I., *Organska poljoprivreda u Srbiji*, Beograd: Nacionalno udruženje za razvoj organske proizvodnje Serbia Organica, 2016, Marković, D. (Ur.), *Popis Poljoprivrede 2012 – Poljoprivreda u Republici Srbiji*, Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije, 2013, Jeftić., M., *Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2017. godini – knjiga I.*, Beograd: Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, 2016, Jeftić., M., *Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2017. godini – knjiga II.*, Beograd: Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, 2016, Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, GIZ, Nemačka saradnja, SEEDEV, *Konkurentnost poljoprivrede Srbije*, Beograd: SEEDEV, 2017, FAO regionalna kancelarija za Evropu i Centralnu Aziju, Koordinaciona kancelarija u Srbiji, *Procena izgradnje kapaciteta za regionalne specifične organske proizvode u Srbiji*, Beograd: FAO, 2014, Nacionalni konvent o Evropskoj uniji, *Knjiga preporuka Nacionalnog konventa o Evropskoj uniji 2015.*, Beograd: Nacionalni konvent o Evropskoj uniji, 2016, UNDP / UNEP, Republic of Serbia Ministry of Environment and Spatial Planning, *Study on Achievements and Perspectives towards a Green Economy and Sustainable Growth in Serbia*, Beograd, 2012.

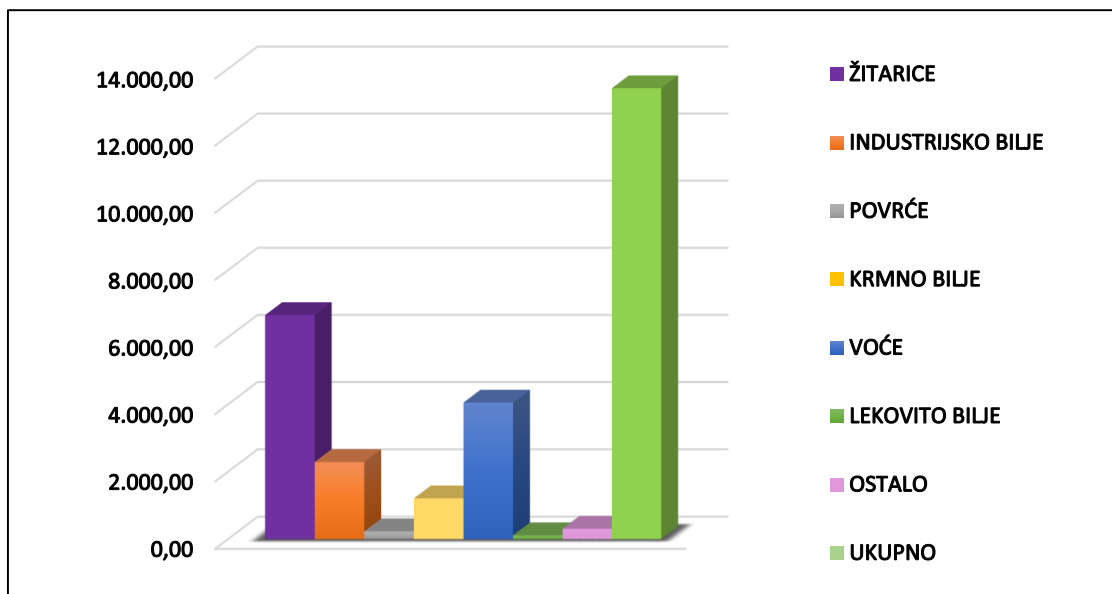
kompetencijama i kvalifikacijama ispitanika i samim tokom razgovora. Podaci su prikupljeni neposrednim ispitivanjem u ličnom, usmenom razgovoru između istraživačice i ispitanika. Istraživanje je bilo anonimno, uz poštovanje prava na privatnost svih učesnika u istraživanju. Pored date saglasnosti za sprovođenje istraživanja od strane Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede i Ministarstva zaštite životne sredine, svi učesnici u istraživanju su dali pisanu saglasnost za učestvovanje. Jedan deo sprovedenih intervjua je sniman audio zapisom uz dozvolu ispitanika, dok jedan deo ispitanika nije odobrio snimanje, tako da je istraživačica beležila odgovore. Lista pitanja za polustandardizovani intervju prikazana je u Prilogu 2 ovog rada.

3. Statistički metod – statistički metod je korišćen radi obrade dostupnih baza podataka i obrade rezultata empirijskog istraživanja.
4. Uporedno-pravni metod – ovaj metod je korišćen za upoređivanje zakonodavnog i strateškog okvira Republike Srbije sa propisima i politikama drugih zemalja radi kreiranja preporuka za dalje unapređenje zakonodavstva i politika iz ove oblasti. U oblasti zakonodavstva, razmatrani su propisi Evropske unije i propisi država iz regiona (Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora), dok su u oblasti strateških politika razmatrane politike Evropske unije i pojedinih država kao primera dobre prakse, kao što su Austrija, Švedska i Danska. Razmatran je i relevantni međunarodni pravni i strateški okvir⁵⁹⁶.

2. Organska proizvodnja u Srbiji u 2017. godini

Ukupan broj površina pod organskom proizvodnjom u Srbiji u 2017. godini iznosio je 13.423,128 ha. Od toga na površini od 6.661,7238 ha se gaje žitarice, na 2.290,4552 ha industrijsko bilje, na 230.0071 ha povrće, na 1.210,9465 ha krmno bilje, na 4.055,6919 ha voće, na 114,5909 ha lekovito bilje, a 311,1656 ha zauzima ostala organska biljna proizvodnja. Na oko 80% ukupne površine pod organskom proizvodnjom gaje se žitarice i voće.

⁵⁹⁶Relevantna dokumenta koja su razmatrana u ovom delu istraživanja su navedena u poglavljima VIII i X ove disertacije.

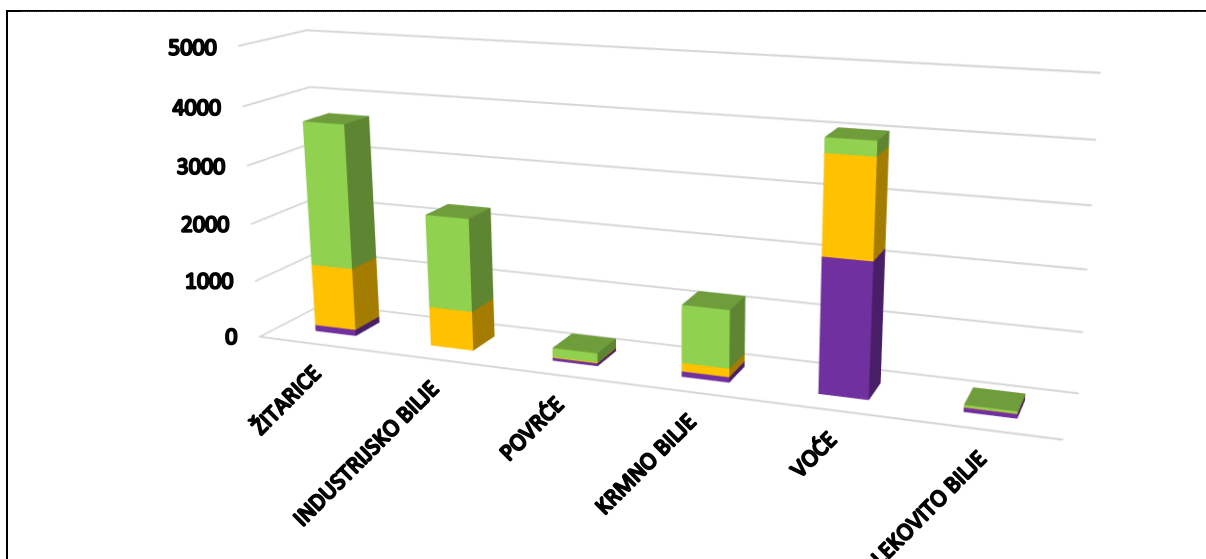
Ukupan broj površina pod organskom proizvodnjom u Srbiji po vrstama biljne proizvodnje u 2017. godini⁵⁹⁷

U odnosu na proizvodnju biljnih vrsta, Vojvodina se u odnosu na ostale regione ističe po proizvodnji žitarica, krmnog bilja, industrijskog bilja i povrća.

Proizvodnja žitarica na području Vojvodine je zastupljena na 2.492,4414 ha i duplo je veća u odnosu na proizvodnju u regionu Južne i Istočne Srbije (1.085,0036 ha) i preko 20 puta veća u odnosu na oblast Šumadije i zapadne Srbije (108,8438 ha). Proizvodnja krmnog bilja u Vojvodini je zastupljena na 969,2665 ha i oko 7 puta je veća u odnosu na proizvodnju u Južnoj i Istočnoj Srbiji (142,7354 ha) i oko 10 puta veća u odnosu na oblast Šumadije i Zapadne Srbije (89,8968 ha). Proizvodnja povrća u Vojvodini je zastupljena na 154,1690 ha i 10 puta je veća u odnosu na oblast Južne i Istočne Srbije (15,59000 ha) i 3 puta veća u odnosu na oblast Šumadije i Zapadne Srbije (48,6317 ha).

Oblast Šumadije i zapadne Srbije karakteriše veća proizvodnja organskog voća u odnosu na ostale regione. Tako je proizvodnja voća u oblasti Šumadije zastupljena na 2.208,9803 ha i oko 9 puta je veća u odnosu na oblast Vojvodine (239,5171 ha) i oko duplo veća u odnosu na Južnu i Istočnu Srbiju (1.596,3428 ha). Ova oblast ima i bolje razvijenu proizvodnju lekovitog bilja koja se prostire na 72,0547 ha i koja je duplo veća u odnosu na Vojvodinu (35,9770 ha). 11 puta veća u odnosu na Južnu i Istočnu Srbiju (6,4822 ha).

⁵⁹⁷ Podaci dobijeni na osnovu statističke obrade baze podataka Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije – *Raspodela po biljnim vrstama za 2017. godinu*, baza učinjena dostupnom autorki u svrhu ovog istraživanja.

Pregled zastupljenosti biljne organske proizvodnje po vrstama proizvodnje na području Vojvodine, Šumadije i Zapadne Srbije i Južne i Istočne Srbije u 2017. godini⁵⁹⁸

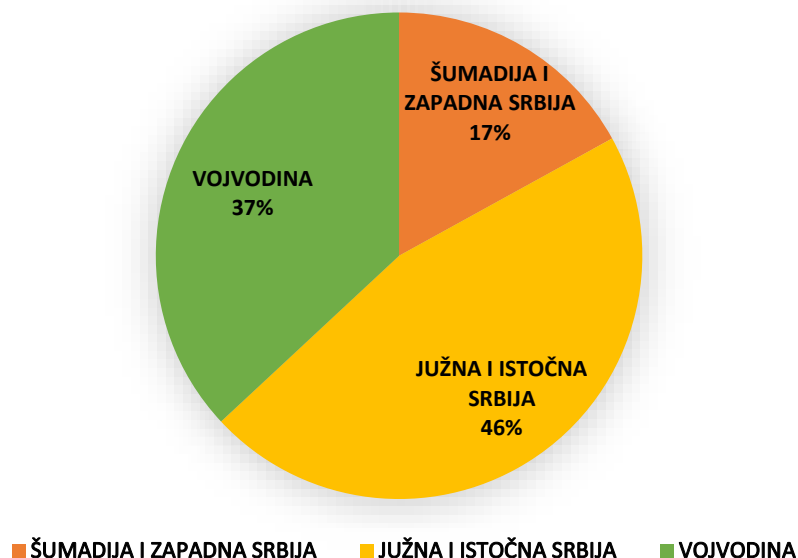
Ukupni broj površina u organskoj biljnoj proizvodnji po biljnim vrstama i regionima u 2017. godini je⁵⁹⁹:

	BEOGRAD	ŠUMADIJA I ZAPADNA SRBIJA	JUŽNA I ISTOČNA SRBIJA	VOJVODINA	SRBIJA
ŽITARICE	5,4350	108,8438	1.085,0036	2.492,4414	6.661,7238
INDUSTRIJSKO BILJE	1,7135	0,0000	679,0761	1.591,6656	2.290,4552
POVRĆE	11,6164	48,6317	15,59000	154,1690	230,0071
KRMNO BILJE	9,0478	89,8968	142,7354	969,2665	1.210,9465
VOĆE	11,7217	2.208,9803	1.596,3428	239,5171	4.055,6919
LEKOVITO BILJE	0,0770	72,0547	6,4822	35,9770	114,5909
OSTALO	0,9422	46,1617	175,5996	88,4621	311,1656
UKUPNO	41,9772	2.783,5799	7.547,482	6.050,0882	13.423,128

Međutim, u ukupnoj proizvodnji najviše površina pod organskom proizvodnjom nalazi se na području Južne i Istočne Srbije (7.547,482 ha) i nešto manje u Vojvodini (6.050,0882 ha), dok je područje Šumadije i Zapadne Srbije značajno manje razvijeno (2.783,5799 ha).

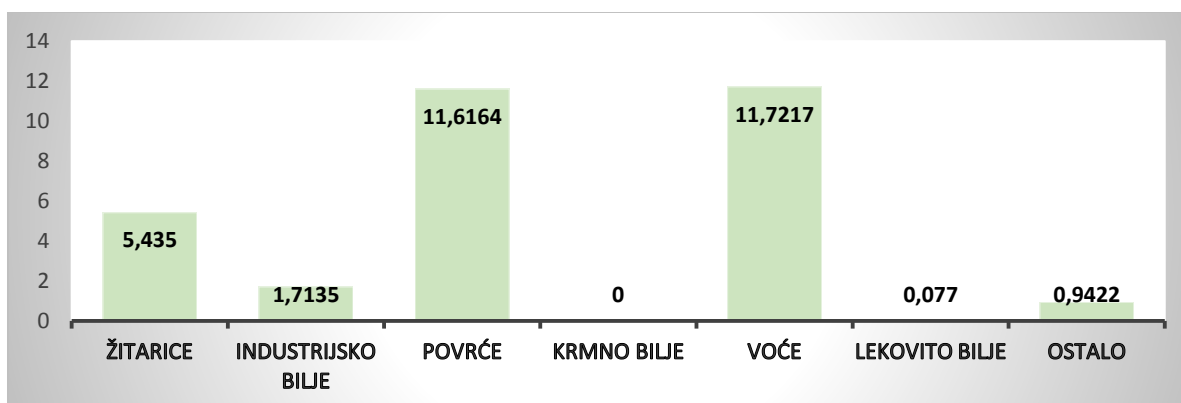
⁵⁹⁸ Ibid.

⁵⁹⁹ Ibid.

Pregled zastupljenosti površina u organskoj biljnoj proizvodnji po regionima u 2017. godini⁶⁰⁰

Grad Beograd karakteriše proizvodnja povrća (11,6164 ha), voća, krmnog bilja (9,0478 ha) i u nešto manjoj meri proizvodnja žitarica (5,4350 ha), dok je proizvodnja lekovitog bilja (0,0770 ha) i industrijskog bilja veoma slabo razvijena (1,7135 ha). Sa druge strane, ova oblast je karakteristična po velikom broju organskih proizvođača kojih ima ukupno 129, što je skoro trećina ukupnog broja organskih proizvođača u Srbiji.

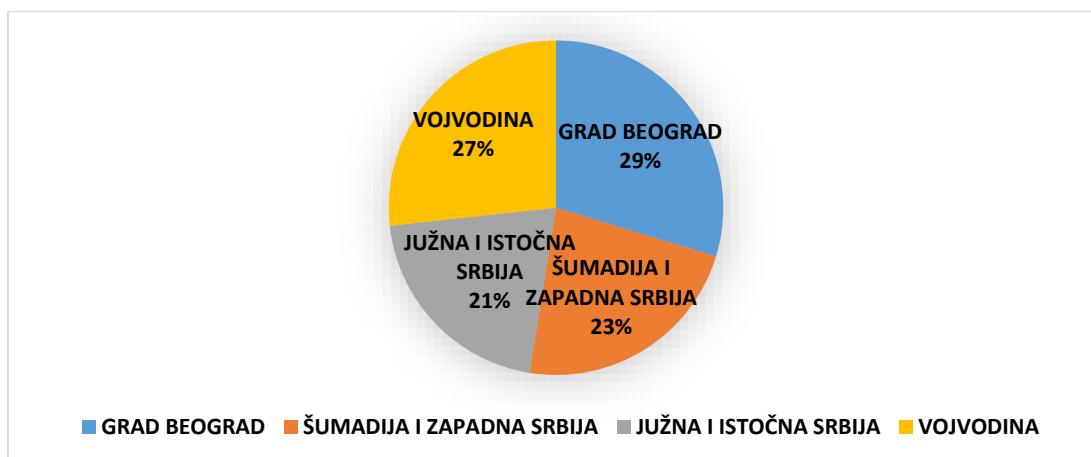

Pregled površina u organskoj biljnoj proizvodnji po biljnim vrstama u Beogradu u 2017. godini⁶⁰¹

⁶⁰⁰ Ibid.

⁶⁰¹ Ibid.

Ukupan broj proizvođača organskih proizvoda u 2017. godini iznosio je 434. Od ukupnog broja proizvođača, 29% proizvođača se nalazi u Gradu Beogradu, 27% u Vojvodini, 23% na području Šumadije i zapadne Srbije i 21% na području Južne i istočne Srbije⁶⁰².

Ukupan broj proizvođača po regionima u 2017. godini⁶⁰³

Broj proizvođača po okruzima na području Srbije⁶⁰⁴:

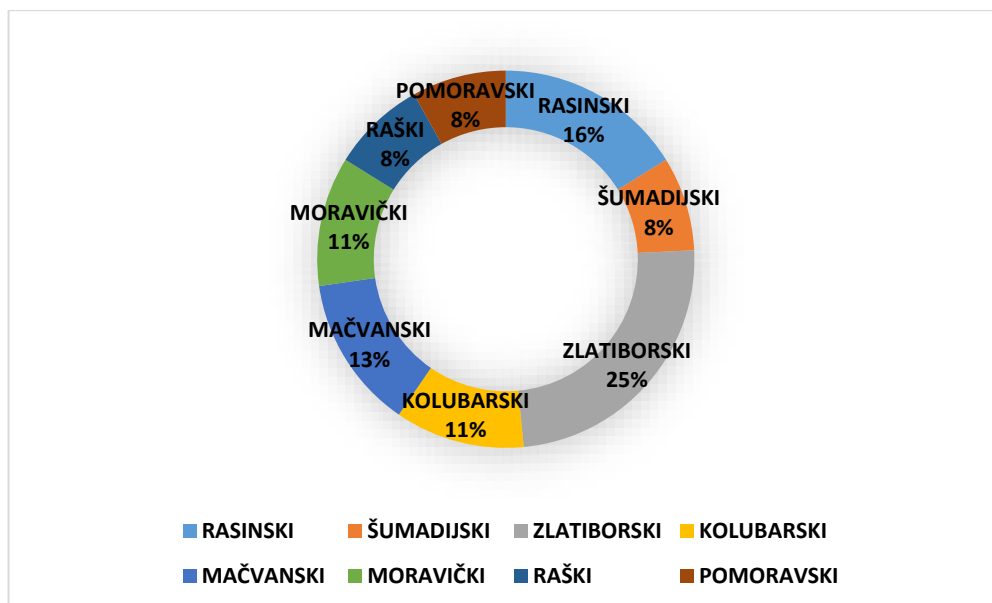
OKRUZI	BROJ PROIZVOĐAČA
GRAD BEOGRAD	129
VOJVODINA	116
ŠUMADIJA I ZAPADNA SRBIJA	99
JUŽNA I ISTOČNA SRBIJA	90
UKUPNO:	434

Na području Šumadije i Zapadne Srbije najviše proizvođača postoji u Zlatiborskom okrugu (24 proizvođača - 25%), dok je najmanje proizvođača u Šumadijskom, Raškom i Pomoravskom okrugu (po 8 proizvođača - 8%).

⁶⁰² Podaci dobijeni na osnovu statističke obrade baze podataka Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije - *Lista proizvođača organskih proizvoda za 2017. godinu*, baza učinjena dostupnom autorki u svrhu ovog istraživanja.

⁶⁰³ *Ibid.*

⁶⁰⁴ *Ibid.*

Pregled zastupljenosti proizvođača po okruzima na području Šumadije i Zapadne Srbije u 2017. godini⁶⁰⁵

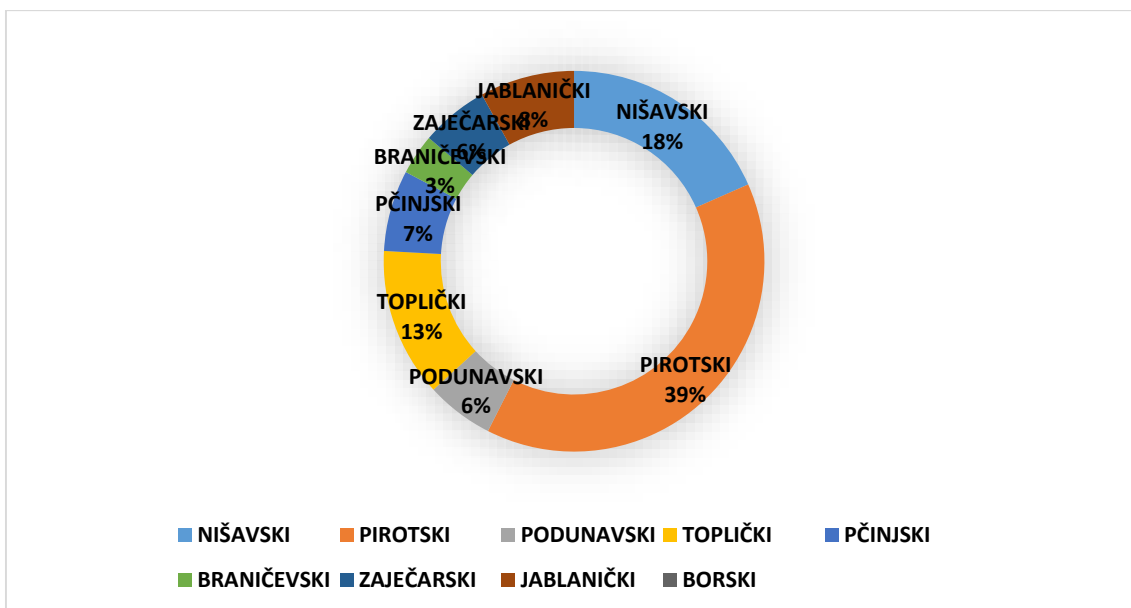
Broj proizvođača po okruzima na području Šumadije i zapadne Srbije⁶⁰⁶:

ŠUMADIJA I ZAPADNA SRBIJA OKRUZI	BROJ PROIZVOĐAČA
RASINSKI OKRUG	16
ŠUMADIJSKI OKRUG	8
ZLATIBORSKI OKRUG	24
KOLUBARSKI OKRUG	11
MAČVANSKI OKRUG	13
MORAVIČKI OKRUG	11
RAŠKI OKRUG	8
POMORAVSKI OKRUG	8
UKUPNO:	99

Na području Južne i Istočne Srbije, najviše proizvođača registrovano je u Pirotskom okrugu (34 proizvođača - 39%), dok je najmanje proizvođača u Braničevskom i Borskom okrugu (po 3 proizvođača - 3%).

⁶⁰⁵ *Ibid.*

⁶⁰⁶ *Ibid.*

Pregled zastupljenosti proizvođača po okruzima na području Južne i Istočne Srbije u 2017. godini⁶⁰⁷

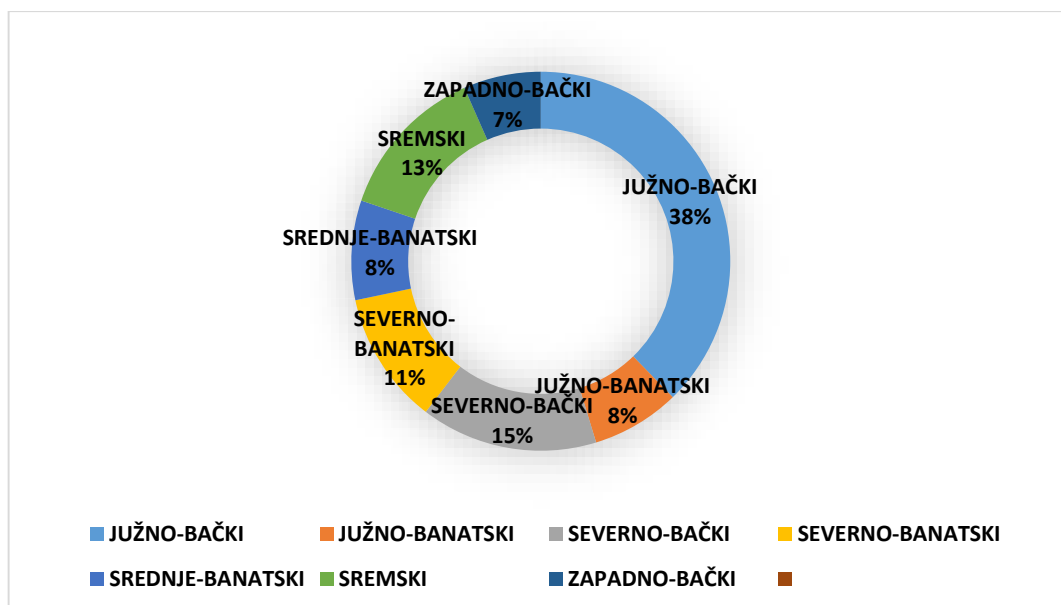
Broj proizvođača po okruzima na području Južne i Istočne Srbije⁶⁰⁸:

JUŽNA I ISTOČNA SRBIJA OKRUZI	BROJ PROIZVOĐAČA
NIŠAVSKI OKRUG	16
PIROTSKI OKRUG	34
PODUNAVSKI OKRUG	5
TOPLIČKI OKRUG	11
PČINJSKI OKRUG	6
BRANIČEVSKI OKRUG	3
ZAJEČARSKI OKRUG	5
JABLANIČKI OKRUG	7
BORSKI OKRUG	3
UKUPNO:	90

⁶⁰⁷ Ibid.

⁶⁰⁸ Ibid.

Na području Vojvodine najviše proizvođača registrovano je u Južnobačkom okrugu (40 proizvođača - 38%), dok je najmanje proizvođača u Srednjobanatskom okrugu (9 proizvođača - 8 %).

Pregled zastupljenosti proizvođača po okruzima na području Vojvodine u 2017. godini⁶⁰⁹

Broj proizvođača po okruzima na području Vojvodine⁶¹⁰:

VOJVODINA	BROJ PROIZVOĐAČA
JUŽNOBAČKI	40
JUŽNOBANATSKI	8
SEVERNOBAČKI	16
SEVERNOBANATSKI	12
SREDNJEANATSKI	9
SREMSKI	14
ZAPADNOBAČKI	7
UKUPNO:	116

⁶⁰⁹ Ibid.

⁶¹⁰ Ibid.

Najveći broj proizvođača posle Beograda (129) nalazi se u Novom Sadu i Pirotu (po 15 proizvođača). Sledeća lista pokazuje zastupljenost organskih proizvođača u gradovima/opštinama koje imaju relativno veliki broj proizvođača⁶¹¹.

GRAD/OPŠTINA	BROJ PROIZVOĐAČA
Beograd	129
Novi Sad	15
Pirot	15
Babušnica	12
Arilje	10
Prokuplje	7
Užice	7
Dimitrovgrad	6
Kruševac	6
Ivanjica	5
Svrljig	5
Ub	5
Kraljevo	5

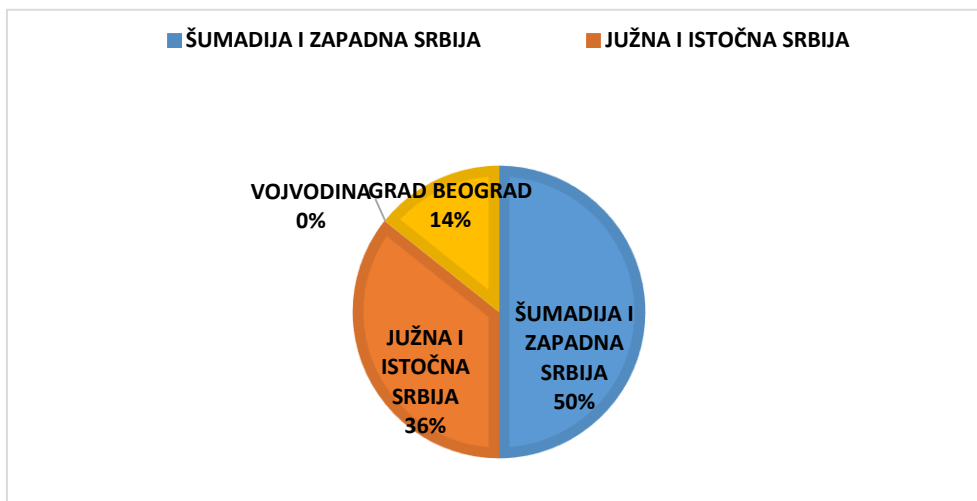
Sakupljanje biljnih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje tokom 2017. godine bilo je zastupljeno na području Šumadije i zapadne Srbije (14 pravnih lica), Južne i Istočne Srbije (10 pravnih lica) i Grada Beograda (4 pravna lica). Ukupan broj pravnih lica koja se bave sakupljanjem iznosio je 28. Najviše ih je registrovano na području Šumadije i Zapadne Srbije (14 pravnih lica - 50%), dok na području Vojvodine nisu registrovana pravna lica koja se bave sakupljanjem biljnih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje⁶¹².

Najčešće sakupljane divlje biljne vrste metodom organske proizvodnje su divlja kruška, divlja jabuka, šljiva džanarika, šumska jagoda, šumska malina, šumska borovnica, dren, šipurak, zova, lekovito i aromatično bilje i gljive (vrganj, lisičarka, crna truba)⁶¹³.

⁶¹¹ *Ibid.*

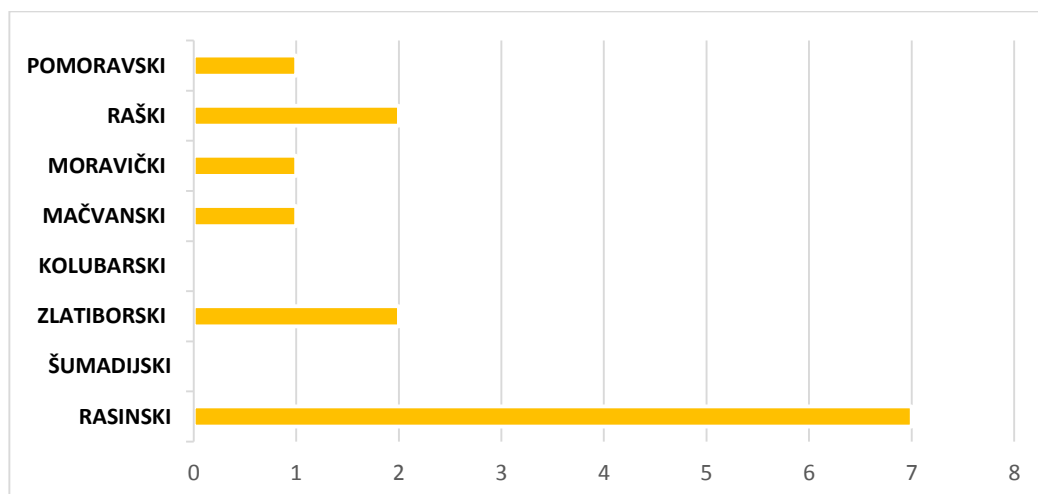
⁶¹² Podaci dobijeni na osnovu statističke obrade baze podataka Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije – *Zbirna evidencija o sakupljenim biljnim vrstama iz prirodnih staništa za 2017. godinu*, baza učinjena dostupnom autorki u svrhu ovog istraživanja.

⁶¹³ *Ibid.*

Pregled zastupljenosti pravnih lica koja su se bavila sakupljanje divljih biljnih vrsta metodom organske proizvodnje po okruzima u 2017. godini⁶¹⁴

Na području Šumadije i Zapadne Srbije tokom 2017. godine ukupno 14 pravnih lica se bavilo sakupljanjem biljnih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje, dok ih je najmanje bilo u Mačvanskom, Pomoravskom i Moravičkom okrugu (po 1 pravno lice). U Kolubarskom i Šumadijskom okrugu nisu registrovana pravna lica koja se bave sakupljanjem biljnih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje⁶¹⁵.

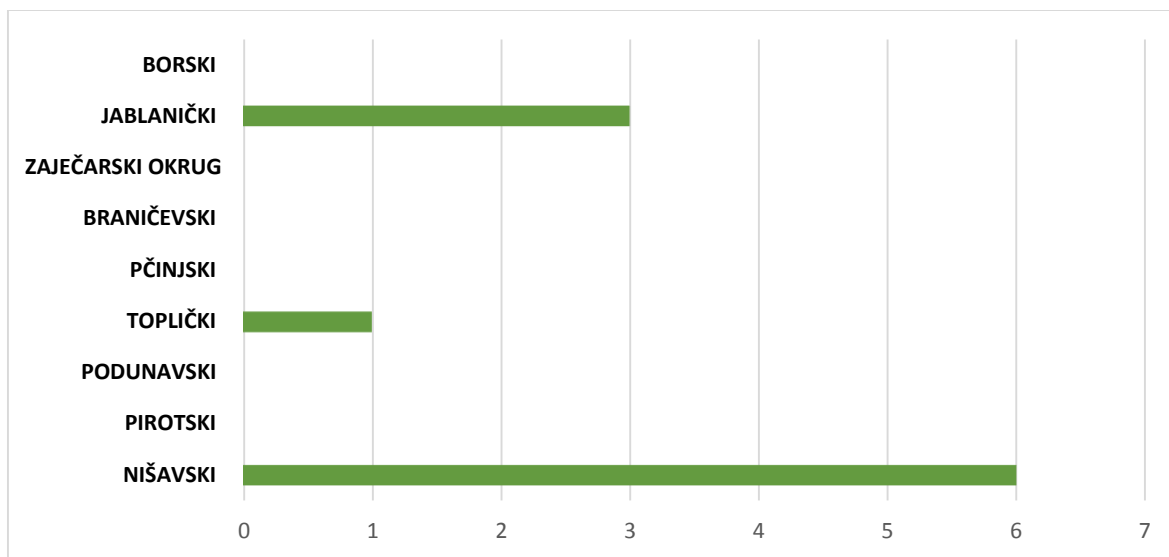
Pregled zastupljenosti pravnih lica koja su se bavila sakupljanje divljih biljnih vrsta metodom organske proizvodnje na području Šumadije i Zapadne Srbije u 2017. godini⁶¹⁶

⁶¹⁴ *Ibid.*

⁶¹⁵ *Ibid.*

⁶¹⁶ *Ibid.*

Na području Južne i Istočne Srbije, tokom 2017. godine ukupno 10 pravnih lica se bavilo sakupljanjem biljnih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje. Najveći broj pravnih lica bavio se sakupljanjem u Nišavskom okrugu (6 pravnih lica), dok su se u Jablaničkom i Topličkom okrugu sakupljanjem bavila 3 pravna lica. U Podunavskom, Braničevskom, Borskom, Zaječarskom, Pirotskom i Pčinjskom okrugu nisu registrovana pravna lica koja su se bavila sakupljanjem biljnih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje tokom 2017. godine ⁶¹⁷.

Pregled zastupljenosti pravnih lica koja su se bavila sakupljanje divljih biljnih vrsta metodom organske proizvodnje na području Južne i Istočne Srbije u 2017. godini⁶¹⁸

Na području Grada Beograda tokom 2017. godine ukupno 4 pravna lica su se bavila sakupljanjem biljnih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje, dok na području Vojvodine nije registrovano nijedno pravno lice koje se bavilo sakupljanjem biljnih vrsta iz prirodnih staništa metodom organske proizvodnje.

Na osnovu ove statističke analize može se zaključiti da u okruzima i opštinama u Srbiji postoji različit stepen razvijenosti organske proizvodnje. Regionalno gledano, najveći broj proizvođača nalazi se na području Vojvodine (116) i na području Grada Beograda (129). Međutim, kada se broj proizvođača posmatra po pojedinačnim opštinama/gradovima, primećuje se da se više od pola opština/gradova u kojima ima preko 5 proizvođača nalazi u dva okruga u Srbiji i to u Pirotskom (Pirot, Babušnica i Dimitrovgrad) i Zlatiborskom (Arijlje i

⁶¹⁷ *Ibid.*

⁶¹⁸ *Ibid.*

Užice). Daljom analizom strateških dokumenata ovih opština može se zaključiti da one u svojim lokalnim strateškim politikama prepoznaju značaj lokalnog održivog razvoja i podstiču razvoj organske proizvodnje na lokalnom nivou. Tako, na primer, grad Dimitrovgrad u viziji istaknutoj u Planu ruralnog razvoja opštine Dimitrovgrad za period od 2012-2022⁶¹⁹ prepoznaje značaj proizvodnje i prerade organske hrane. Razvoj organske proizvodnje u ovom dokumentu definisan je kao jedan od posebnih ciljeva u okviru razvoja poljoprivredne proizvodnje. Aktivnosti u okviru ovog cilja usmerene su na razvoj biljne i stočarske organske proizvodnje i na omogućavanje zakupa državnog zemljišta radi organske proizvodnje⁶²⁰. Strategija održivog razvoja opštine Pirot 2015-2020 takođe prepoznaje potencijale opštine za razvoj poljoprivrede i organske proizvodnje, posebno imajući u vidu prednosti Stare planine kao prirodnog područja. Strategija ističe i značaj umrežavanja poljoprivrednih proizvođača i podrške sakupljačima šumskih plodova za izgradnju malih pogona za preradu lekovitog bilja i šumskih plodova⁶²¹. Prirodne resurse pogodne za razvoj organske proizvodnje prepoznaje i opština Babušnica u svojoj Strategiji održivog ekonomskog razvoja 2010-2020⁶²². Vizija ekonomskog održivog razvoja opštine Babušnica je da postane ekološka opština pod brendom Lužnička oaza. Jedan od značajnih ciljeva u tom pravcu jeste i uvođenje i razvoj eko i organskih tehnologija u poljoprivredno-prehrambenoj industriji i stvaranje uslova za ubrzani razvoj lokalnih preduzeća koji rade u industriji prerade i izvoza organskih proizvoda, eko turističkoj industriji i industriji usluga⁶²³. Iz ovoga bi se moglo zaključiti da je razvoj organske proizvodnje na lokalnom nivou usko povezan sa lokalnim strateškim politikama. A ovo dalje upućuje na zaključak da je jedan od važnih prioriteta razvoja organske proizvodnje kreiranje lokalnih strateških planova. Ipak, rezultati empirijskog istraživanja ukazuju da pojedine opštine imaju definisane mere razvoja

⁶¹⁹ *Plan ruralnog razvoja opštine Dimitrovgrad za period 2012-2022*, odluka Skupštine Opštine Dimitrovgrad broj 06-10/12-I/29-4 od 24.02.2012. godine, dostupno na <https://www.dimitrovgrad.rs/fajlovi/dokumenta/Strateski%20dokumnti/Sektorski-plan-ruralnog-razvoja-opstine-Dimitrovgrad.pdf>, pristup 28. jul 2019. godine

⁶²⁰ Za više informacija pogledati Opšti cilj broj 1.4 u Planu ruralnog razvoja za period 2012-2022 opštine Dimitrovgrad.

⁶²¹ *Strategija održivog razvoja opštine Pirot 2015-2020*, Skupština Opštine Pirot, <https://www.pirots.rs/index.php/dokumenta/strateska-doc>, pristup 28. jul 2019. godine.

⁶²² *Strategija održivog ekonomskog razvoja opštine Babušnica 2010-2020*, odluka Skupštine Opštine Babušnica broj 30-4/2010-2 od 20.12.2010. godine, dostupno na http://www.babusnica.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=1151&Itemid=662&lang=sr, pristup 28. jul 2019. godine.

⁶²³ *Ibid.*

organske proizvodnje u okviru svojih lokalnih politika, dok pojedine opštine ovakve mere nemaju. Ispitanik 5 na pitanje da li u toj opštini postoji akcioni plan koji uključuje razvoj organske proizvodnje navodi: „Nema ništa. U ... planovima nigde nije zacrtana ni podrška ni donacija... što se tiče organske proizvodnje ništa“. Najveći broj opština u ovom trenutku kreira mere razvoja organske proizvodnje tako što uključuju ove mere u godišnji program svog ruralnog razvoja. Međutim, ispitanik 12 ukazuje da neke opštine imaju uključene mere organske proizvodnje u svom programu ruralnog razvoja, a neke ne, i da to često zavisi i od toga koliko su sami proizvođači u opštini uspeali da izlobiraju da se ove mere uvedu.

3. Izazovi u praksi u organskoj proizvodnji

Rezultati empirijskog istraživanja ukazuju na različite izazove sa kojima se proizvođači suočavaju u procesu organske proizvodnje.

U fazi proizvodnje postoji nekoliko izazova koji se odnose na primenu propisanih metoda organske proizvodnje, posebno na izbor vrsta i sorti bilja, sredstva i načine đubrenja i sistem održavanja plodnosti zemljišta, načine suzbijanja štetočina, bolesti i korova⁶²⁴.

Jedan od najčešće isticanih izazova u oblasti organske proizvodnje tokom sprovođenja istraživanja je nedovoljna dostupnost sredstava potrebnih za organsku proizvodnju. Ovo se odnosi i na nabavku organskog semena i sadnog materijala i na sredstva za zaštitu bilja kojih nema na tržištu u dovoljnim količinama. Primena sredstava za ishranu bilja takođe predstavlja izazov. Komercijalna sredstva su skupa, a nema dovoljne količine organskog stajnjaka jer organska proizvodnja životinja nije u dovoljnoj meri razvijena. Tako na primer ispitanik 2 navodi „Mislim da je proizvođačima najveći problem nedostatak sredstava za zaštitu bilja jer toga je jako malo registrovano u Srbiji, pošto je malo tržište, pa je kućama koje se bave uvozom pesticida to neisplativo. To se teško rešava jer po Zakonu o zaštiti bilja svaki preparat mora da se registruje, da prođe oglede, razna ispitivanja, utičaje toksičnosti i efikasnosti. To traje i to je skupo. I ako imate malo tržište i mali broj proizvođača koji se bave organskom proizvodnjom onda imate taj problem“. Isto tako, „Proizvođači nisu dovoljno edukovani da moraju da imaju zatvoreni ciklus na farmi. Neki ulaze grlom u jagode, nemaju đubriva, nemaju ništa, imaju samo zemljište, posle toga ne znaju šta će i kako će, moraju da održavaju plodno zemljište, a đubriva nema. Na tržištu nema stajnjaka, nemaju životinje. Ti koji nemaju životinje imaju velikih problema sa održavanjem plodnosti. I onda se kupuju đubriva, kojih opet nema dovoljno ili su

⁶²⁴ Za više informacija o metodama organske proizvodnje pogledati poglavlja 7 i 9 ovog rada.

ona skupa, ta dozvoljena organska đubriva i onda je to opet problem. Znači ti inputi su problem. I to je stara priča. Taj zakon⁶²⁵ je u koliziji sa Zakonom o organskoj proizvodnji.“ I Ispitanik 8 navodi i da bi „registracija sredstava za zaštitu i ishranu bilja i semena trebala da bude kraća i jeftinija“.

Izazov za organske proizvođače predstavlja i usitnjenost poseda. Prosečna veličina poljoprivrednih gazdinstava u Srbiji je mala i iznosi oko 4,5 Ha. Mala poljoprivredna gazdinstva ne mogu da obezbede dovoljan plasman robe na tržištu, a troškovi proizvodnje su im veći. Ovo se naročito odnosi na ulaganja u opremu koja bi mogla da zadovolji i potrebe daleko većih gazdinstava, kao i ulaganja u nabavku sredstava za proizvodnju (semena, sadnog materijala, sredstava za zaštitu i ishranu biljaka) čija je cena nabavke veća kad je u pitanju manja količina robe. Tako i ispitivač 13 ukazuje: „*Jedan od izazova koji je tipičan za Srbiju je usitnjenost poseda.*“

Jedan deo malih proizvođača prevazilazi ovaj problem tako što pristupa grupnoj sertifikaciji. Na ovaj način proizvođači, kao kooperanti, dobijaju podršku u resursima i plasmanu robe od strane nosioca grupnog sertifikata. Međutim, ovaj sistem je uglavnom organizovan od strane velikih korporacija za koje mali proizvođači proizvode robu. Ispitanik 2 ukazuje: „*To je drugačiji sistem proizvodnje gde vi imate jednu firmu ili neki privredni subjekat koji ima neke svoje klijente u inostranstvu i ima tržište, onda on okuplja male proizvođače, organizuje ih u grupu, oni rade za njega, on ih finansira, on im daje inpute, on im otkupljuje robu, on ih organizuje, ima internu kontrolu, a oni se prijavljuju kao grupa proizvođača sertifikacionim telima. To je jedno od dobrih rešenja za širenje. I te grupe se šire. I ima ih sve više i više. To je najčešće karakteristično za voće i voćare po Srbiji i male proizvođače, gde imate jako puno malih gazdinstava koja su uključena u to. Uključeno je i po 200, 300, 400 gazdinstava. Taj obično ima hladnjače i preradne kapacitet i sve to ide za izvoz. Nažalost mi nemamo ništa od tih proizvoda u Srbiji. To je jedan model koji je profunkcionisao. I koji dosta dobro funkcioniše. I koji može da nam pomogne da povećamo površine i da povećama broj proizvođača.*“

Međutim, postavlja se pitanje da li ovakav način proizvodnje može obezbediti malim proizvođačima mogućnost ozbiljnog rasta i napretka ili najveću dobit od proizvodnje zapravo ima glavni kooperant za koga mali proizvođači rade.

Rešenje bi se moglo naći u samostalnom udruživanju malih proizvođača, kroz, na primer, zadruge, i na taj način mali proizvođači bi mogli adekvatno da se pozicioniraju na

⁶²⁵ Ispitanik misli na Zakon o zaštiti bilja.

tržištu, obezbede zajedničke resurse i samostalno unapređuju i razvijaju svoje poslovanje, kako pokazuju primeri dobre prakse drugih zemalja koji su razmatrani u prethodnim poglavljima⁶²⁶. Rezultati istraživanja pokazuju da su proizvođači počeli da prepoznaju važnost samostalnog udruživanja i da su neki od njih počeli da se udružuju u zadruge koje uglavnom funkcionišu kao udruženja⁶²⁷. Radi prevazilaženja ovog izazova bilo bi važno jačati zadrugarstvo i udruživanje kao važne modele poslovanja u organskoj proizvodnji.

Prerada organskih proizvoda nije razvijena u dovoljnoj meri. Ispitanik 6 ukazuje da ne postoji dovoljna podrška države razvijanju prerade. Kako ukazuju ispitanici 8 i 9, najveći broj proizvođača prodaje i izvozi sirove, zamrznute organske proizvode. Ovo za posledicu ima da proizvođači gube dodatni profit i omogućavaju drugim pravnim licima da steknu profit preradom njihovih proizvoda umesto da sami razviju i delatnost prerade. Razvoj prerade organskih proizvoda značajno bi unapredio tržište organske hrane. Prerada organskih proizvoda omogućila bi organskim proizvođačima dodatnu vrednost i uticala na njihov dalji razvoj. Međutim, ispitanik 6 ukazuje da ne postoji dovoljna podrška države razvoju prerade.

Izazov predstavlja i plasman robe na tržištu. Proizvođači uglavnom nemaju potrebna znanja za vođenje poslovanja ili nemaju dovoljno kapaciteta za razvijanje novih poslovnih prilika⁶²⁸. Ovaj izazov bi se mogao prevazići kroz različite vidove podrške koji uključuju treninge za podizanje znanja i kapaciteta proizvođača u oblasti poslovanja, zajednički plasman kroz udruživanje, sprovođenje projekata ili politika sa ciljem plasmana organskih proizvoda. Ispitanici jedan vid podrške plasmanu organskih proizvoda vide u sistemu kvota za upotrebu organskih proizvoda u određenim institucijama, kao što su škole, bolnice i dr. Imajući u vidu da su ovakve politike već zaživele u drugim državama⁶²⁹ i da su dale dobre rezultate kroz sistem zelenih javnih nabavki, ovo bi moglo biti jedno od dobrih rešenja. Na značaj državne podrške u plasmanu organskih proizvoda i uvođenje zelenih javnih nabavki ukazuje i ispitanik 3 koji smatra da bi ove mere ozbiljno doprinele daljem razvoju organske proizvodnje.

⁶²⁶ Za više informacija pogledati na pr. iskustva Austrije u poglavlju 10 ovog rada.

⁶²⁷ Agrodan, *Udruženje za primer*, dostupno na <http://www.agrodan.rs/vesti/organska-proizvodnja/udruzenje-za-primer.html?fbclid=IwAR1L3iNIpEgP4BdUyy16iEo7q-UEktYPdwIhp1tG1BI9lxaGrbq3ZF9bCAA>, pristup 03.08.2019. godine

⁶²⁸ Na ove izazove ukazuju ispitanici 8 i 9.

⁶²⁹ Pogledati na primer praksu Švedske i Danske u poglavlju X ove disertacije.

4. Izazovi u praksi u sakupljanju divljih biljnih vrsta

U odnosu na održivo sakupljanje divljih biljnih vrsta rezultati istraživanja ukazuju na nekoliko izazova u praksi.

Prvi izazov se odnosi na proces izdavanja dozvola. Rezultati istraživanja ukazuju na ovaj proces nije u dovoljnoj meri efikasan, niti prilagođen sakupljačima. Ispitanici 14 i 15 ukazuju da proces izdavanja dozvola traje dugo. Takođe, naknada za izdavanje dozvole za sakupljanje zaštićenih vrsta u komercijalne svrhe uplaćuje se unapred po kilogramu za onaj broj kilograma za koji se dozvola traži. Zbog nepredvidive sezone, sakupljači snose rizik dodatnih troškova ukoliko ne sakupe količinu proizvoda koju su planirali. Ukoliko sukcesivno podnose zahteve za nove dozvole tokom sezone, zbog dužine trajanja procesa snose rizik izgubljene dobiti, ukoliko se dozvola ne izda na vreme, a sezona sakupljanja određene biljne vrste prođe. Ovo destimuliše sakupljače i utiče na dalji razvoj ove grane zelene ekonomije. Komplikovana procedura pogoduje i razvoju ilegalnog sakupljanja koji predstavlja jedan od ozbiljnih izazova u ovoj oblasti.

Ispitanici su tokom empirijskog istraživanja istakli nekoliko predloga za unapređenje pomenutih izazova, kao što su: uvođenje elektronske prijave i određivanje kraćih rokova za izdavanje dozvola, omogućavanje sukcesivnog plaćanja naknade za odobrenu količinu tokom cele sezone, plaćanje naknade na kraju sezone po podnetom izveštaju o sakupljenoj količini divljih biljnih vrsta. Sa druge strane, ispitanici su istakli kao prepreku elektronskom načinu popunjavanja zahteva niske tehničke kapacitete sakupljača u nerazvijenim područjima, što bi zahtevalo razvijanje dobrog sistema podrške⁶³⁰.

Drugi izazov odnosi se na problem ilegalnog tržišta i neefikasan sistema nadzora. Ispitanici ukazuju da jedan broj sakupljača nema dozvole za sakupljanje i da im ilegalno tržište predstavlja veliki problem. Smatraju da sistem nadzora nije dovoljno efikasan i da bi trebalo obezbediti bolju zaštitu šumskih područja širom Srbije kako bi se sprečilo sakupljanje divljih vrsta bez dozvole⁶³¹.

⁶³⁰ Na ovo ukazuje ispitanik 7.

⁶³¹ Na ovo ukazuje Ispitanik 14.

5. Izazovi u strateškom okviru Srbije u razvoju organske proizvodnje i sakupljanja divljih biljnih vrsta u kontekstu zelene ekonomije

Analiza strateških dokumenata Srbije koji su relevantni za predmet istraživanja ukazuje da politike države idu u pravcu održivog razvoja, održive poljoprivrede i održivog upravljanja šumama. Međutim, strateški dokumenti nisu u dovoljnoj meri usklađeni i iskoordinisani, ciljevi razvoja su uglavnom deklarativnog karaktera, a akcioni planovi ne sadrže detaljno definisane aktivnosti i odgovornosti za svaki od postavljenih ciljeva. Rezultati istraživanja ukazuju na dva ozbiljna izazova. Prvo, u okviru postojećih strateških dokumenata, definisani ciljevi su ponekad previše opšti umesto da budu jasno određeni. Isto se odnosi i na aktivnosti u akcionim planovima koji zbog nedovoljne razrađenosti nisu u dovoljnoj meri operativni. Indikatori za merenje postignutih rezultata nekada ne prate u potpunosti definisane ciljeve u strateškim dokumentima⁶³². Drugo, nedostaju strateške politike u brojnim oblastima koje su od značaja za razvoj organske proizvodnje i sakupljanja divljih biljnih vrsta u kontekstu zelene ekonomije.

Iako se održivi razvoj ističe u analiziranim dokumentima kao dalji smer razvoja države, strateške politike zelene ekonomije, kao instrumenta održivog razvoja, ne postoje, iako su do sada sprovedene studije ukazale na njene velike potencijale za razvoj Srbije, kako je to ukazano u poglavlju 9⁶³³. Privreda je i dalje usmerena na privlačenje stranih investicija, podršku velikim korporacijama, velike infrastrukturne projekte i privatizaciju prirodnih resursa. Za razliku od ovakvog pristupa, politike zelene ekonomije bi trebalo da budu usmerene ka podsticanju održivih privrednih projekata, jačanju malih i srednjih preduzeća, podsticanju zapošljavanja ljudi iz osetljivih grupa, razvoju ruralnih krajeva, podsticanju inovacija, uvođenju zelene infrastrukture i drugo, kako su razmatranja u prethodnim poglavljima pokazala. Iz ovoga se može zaključiti da zelena ekonomija u praksi nije u dovoljnoj meri prepoznata kao prioritetna oblast za unapređenje privrede Srbije. Na ovakav zaključak ukazuju i rezultati sprovedenog empirijskog istraživanja. Učesnici istraživanja smatraju da Srbija ima odlične uslove za razvoj zelene ekonomije i da bi, kroz ovu privrednu granu, mogla značajno da se razvije i pozicionira na svetskom tržištu. Međutim, smatraju da državna politika nije usmerena na razvoj zelene

⁶³² Za više informacija pogledati poglavlje 3 ovog rada.

⁶³³ Pogledati na primer Studiju o dostignućima i perspektivama na putu ka zelenoj ekonomiji i održivog rasta u Srbiji, koju je izradila Republika Srbija uz podršku Razvojnog programa Ujedinjenih nacija i Programa zaštite životne sredine Ujedinjenih nacija (UNDP / UNEP, Republic of Serbia Ministry of Environment and Spatial Planning, *Study on Achievements and Perspectives towards a Green Economy and Sustainable Growth in Serbia*, op.cit.).

ekonomije, niti je prepoznata kao jedan od prioriteta u razvoju Srbije. Tako na primer ispitanik 1 navodi „*Ne vidim neke projekte na tu temu... uopšte se više to ni ne spominje... To im je trebao biti oslonac za ekološke probleme. Bilo bi najbolje da se ekološki problemi rešavaju zelenom ekonomijom, zelenim poslovima, pa onda dalje. Jer ekološki problemi su ogromni... U Evropskoj uniji organska proizvodnja je osnov za razvoj zelene ekonomije.*“ Ispitanik 13 takođe smatra da zelena ekonomije nije jedan od prioriteta razvoja. „*Ja mislim da nije... Dokle god mi imamo ovako opipljivo zagađenje životne sredine, pre svega zagađenje vazduha, o kome se niko ne stara, a koga smo svi svesni i svi zvanični izveštaji naših institucija pokazuju da je zagađenje veliko... ja mislim da tu nema reči, to je samo prazna fraza. Zelena ekonomija je samo prazna fraza. Moj je utisak da je Srbija... orijentisana na velike investicije, veliku industriju, a mislim da je zelena ekonomija usmerena na mikro, mala, srednja preduzeća zbog svog lokalnog karaktera...*“

Srbija nema strategiju iz oblasti održive ishrane kao neophodnu osnovu za dalji razvoj ove oblasti, niti bilo kakvu sektorsku politiku u oblasti hrane kojom se definiše način razvoja sistema održive ishrane. Ne postoji ni strategija koja se direktno bavi razvojem održive poljoprivrede. Mere za unapređenje razvoja organske proizvodnje deo su Nacionalnog programa ruralnog razvoja od 2018. do 2020. godine, dok mere za unapređenje integralne poljoprivredne proizvodnje nisu obuhvaćene ni ovim, niti bilo kojim drugim dokumentom.

Strateške mere za podsticanje delatnosti održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta, kao metode zelene ekonomije, nisu definisane u strateškim dokumentima. Jedine mere koje su definisane u ovoj oblasti odnose se na unapređenje održivog upravljanja šumama i zaštitu prirode, ali bez ikakvog uvezivanja sa konceptom održive ishrane.

Politike razvoja zelenih gradova i integrisane i participativne strategije planiranja zelenih gradova takođe ne postoje. Nedostaje i strategija o zelenoj infrastrukturi koja bi mogla da podrži razvoj održive ishrane u urbanim sredinama i da donese niz drugih prednosti u smeru održivog razvoja.

Kao što je ukazano u prethodnom delu, stepen razvijenosti strateških politika lokalnih samouprava u pravcu održivog razvoja i održive ishrane je različit. Jedan broj lokalnih samouprava ima donešene lokalne strategije održivog razvoja i/ili organske poljoprivrede i redovno izdvaja sredstva iz budžeta za razvoj poljoprivrede i organske proizvodnje⁶³⁴.

⁶³⁴ Za više informacija pogledati prethodni deo ovog poglavlja ili strateška dokumenta i odluke o podsticajima na pr. opštine Pirot, Dimitrovgrad, Babaušnica i sl.

Međutim, postoje opštine i gradovi koji nemaju donešene politike održivog razvoja ili organske proizvodnje što se odražava i na sam razvoj ove oblasti.

Ovo ukazuje na to da je važno podići nivo svesti lokalnih samouprava i motivisati donosiocima odluka da se aktivno uključe u izgradnju lokalnih strateških politika u pravcu održivog razvoja i organske poljoprivrede.

U trećem i četvrtom poglavlju, razmatrana su međunarodna i nacionalna strateška dokumenta i izdvojene strateške mere bi trebalo uključiti u unapređenje sistema održive ishrane. Između ostalih, istaknut je značaj podsticajnih mera, mera podizanja svesti, povećanja znanja i kapaciteta, multisektorskog pristupa i koordinisanih politika razvoja⁶³⁵. U odnosu na ove mere, istraživanje ukazuje na nekoliko izazova koji se odnose na podsticajne mere, podizanje svesti, povećanje znanja i kapaciteta i multisektorski pristup i koordinisane politike razvoja.

5.1. Podsticajne mere

Podsticajne mere u Srbiji na republičkom i na lokalnom nivou uglavnom se zasnivaju na izdvajanju novčanih sredstava za podršku razvoju organske proizvodnje i sertifikaciji organskih proizvoda. Na lokalnom nivou, pojedini gradovi/opštine izdvajaju sredstva i za podsticanje umrežavanja i rad poljoprivrednih zadruga i udruženja⁶³⁶. Ove mere su značajne za dalji razvoj organske proizvodnje i umrežavanja organskih proizvođača. Udruženi proizvođači mogu bolje da štite svoja prava, smanje troškove, obezbede bolja sredstva za rad i konkurentniji plasman na tržištu.

Poređenje opredeljenih iznosa podsticaja za organsku proizvodnju poslednjih godina ukazuje na porast podsticaja za organsku proizvodnju. Podsticaji za organsku biljnu proizvodnju u 2018. godini uvećani su za 70% u odnosu na konvencionalnu biljnu proizvodnju i iznosili su 6.800,00 dinara po hektaru, s tim što je maksimalni iznos po korisniku opredeljen na 136.000,00 dinara⁶³⁷. Međutim, ovi iznosu su i dalje niski u poređenju sa podsticajnim sredstvima na nivou Evropske unije.

⁶³⁵ Za više informacija pogledati poglavlje 3 i 4 ovog rada.

⁶³⁶ Pogledati na primer Konkurs o dodeli podsticajnih sredstava za realizaciju mere 102 – „Uspostavljanje i jačanje udruženja u oblasti poljoprivrede“, opštine Dimitrovgrad, koji je raspisan 01.08.2018. godine. Za realizaciju mere 102 bilo je predviđeno ukupno 1.500.000,00 dinara, a pravo učešća na konkursu imale su zemljoradničke zadruge sa teritorije opštine Dimitrovgrad, dostupno na <https://www.dimitrovgrad.rs/lat/konkursi>, pristup 15. mart 2019. godine.

⁶³⁷ Pogledati *Pravilnik o korišćenju podsticaja za organsku biljnu proizvodnju*, Službeni glasnik RS, br. 31/18.

Rezultati istraživanja ukazuju na nekoliko izazova u odnosu na podsticajne mere. Prvi izazov je nizak nivo podsticajnih novčanih mera. Usled niskih novčanih podsticaja i većih troškova proizvodnje, domaći organski proizvodi su nekonkurentni i na domaćem i na izvoznom tržištu. Ispitanici ukazuju da su novčana izdvajanja za podsticaje niska, posebno ako se porede sa izdvajanjima u okviru Evropske unije. Tako, na primer, ispitanik 2 ukazuje: „*Jako je veliki problem za naše proizvođače što nisu konkurentni sa stranim zato što imaju mnogo manje podsticaje nego što imaju strani. Na primer, Austrija koja dobija 900 EUR po hektaru i naš voćar koji dobija 2.000 dinara po hektaru, 2.000 plus 40%⁶³⁸ to je 2.400 dinara. To je neuporedivo. Jednostavno je ogromna razlika i naši su, naravno, nekonkurentni ako hoće na svetsko tržište*“.

Drugi problem je nedostatak aktivnih podsticajnih mera, naročito onih koje su usmerene na plasman organskih proizvoda, kako bi se proizvođačima olakšala prodaja proizvoda na tržištu.

Ovim merama bi se potrošači motivisali za kupovinu organskih proizvoda, što bi imalo dugoročniji uticaj na dalji razvoj organske proizvodnje. Ispitanik 13 ističe „*Da biste ušli u proizvodnju u lokalnim uslovima mora da postoji neka vrsta, ako ne ekonomskog podsticaja, onda neka vrsta olakšanja koje sada ne postoji... a koja bi privrednicima olakšala tu vrstu proizvodnje. To je osnovni sistemski nedostatak*“.

Ispitanik 4 ukazuje: „*Ja nemam nikakvu sigurnost... tu od države ništa nemam. Nemam sigurnost ni u tržištu. Nemam sigurnost ni u plasmanu....bilo bi dobro kada bi bilo neke sistemske sigurnosti*“.

Mere bi se mogle uvesti kroz sistem poreskih oslobođenja za privredna društva i institucije koje koriste organske proizvode, sistem kvota za obaveznu nabavku određene količine organskih proizvoda, mere za stimulisanje izvoza organskih poljoprivredno-prehrambenih proizvoda i drugo. Analiza strateških dokumenata i primera dobre prakse drugih zemalja, na primer, Švedske i Danske, ukazuje da u ovim državama postoje aktivne podsticajne mere kojima se podstiče održiva potrošnja i povećava plasman organskih proizvoda⁶³⁹. Ove mere pokazale su se kao ključne mere za unapređenje organske proizvodnje. Rezultati empirijskog istraživanja takođe potvrđuju da je jedan od izazova u razvoju organske proizvodnje upravo nedostatak mera zelenih javnih nabavki ili drugih aktivnih mera podsticajne politike, čiji je cilj podsticanje održive potrošnje i povećanje plasmana organskih proizvoda. Ispitanik 13 ističe „*da bi bilo značajno uvesti neke*

⁶³⁸ 40% je veća nadoknada za organsku proizvodnju voća po hektaru u odnosu na konvencionalnu.

⁶³⁹ Za više informacija pogledati poglavlje 10, a posebno primere dobre prakse švedskog grada Malmo i danskog grada Kopenhagen

mere kojima bi se obezbedilo davanje prioriteta organskim proizvodima u odnosu na neorganske“.

5.2. Podizanje svesti

Rezultati istraživanja pokazuju da jedan od ozbiljnih izazova predstavlja i nizak stepen ekološke svesti na svim nivoima, uključujući i neke proizvođače organske hrane i sakupljače šumskih plodova. Od individualnog stepena svesti pojedinca zavisi da li će posmatrati organsku proizvodnju šire od poštovanja samo onih ekoloških zahteva koji su neophodni u postupku same proizvodnje zbog dobijanja sertifikata. Tako neki proizvođači vode računa o svim elementima cirkularne ekonomije na imanju, koriste pakovanja koja su ekološka, maksimalno preveniraju upotrebu spoljnih inputa, koriste obnovljive vidove energije, rade na uspostavljanju lokalnog tržišta i slično, dok drugi ne vode računa o drugim aspektima zaštite životne sredine tokom svog poslovanja⁶⁴⁰. Jedan deo proizvođača organske hrane se opredeljuje za ovaj vid proizvodnje upravo zbog svog opredeljenja u pravcu zaštite životne sredine i održivog razvoja i teži da postignu maksimalni nivo održivosti na svom gazdinstvu. Tako, na primer, ispitanik 1 ukazuje: „*Postoje cele porodice koje su zelene, ekološke su u glavi. Njih možeš prevesti u organsku proizvodnju*“. Međutim, dešava se i da proizvođači imaju pretežno finansijsku motivaciju za ulazak u organsku proizvodnju, a ta motivacija često nije praćena visokim stepenom ekološke svesti, niti održivim načinima poslovanja, osim onih koji su nužni zbog sertifikacije⁶⁴¹. Ispitanik 8 smatra da je važno podizati svest proizvođača da profit nije na prvom mestu, već zaštita životne sredine. Sakupljači šumskih plodova koji sakupljaju bez dozvole ili čak oštećuju biljke prilikom sakupljanja često nisu svesni uticaja svojih postupaka na životnu sredinu, već smatraju da će ukoliko oni ne sakupe te plodove to uraditi neko drugi⁶⁴². Ispitanik 8 ukazuje da je važno raditi i na povećanju ekološke svesti građana i edukovati potrošače o održivoj potrošnji i o tome šta je organski proizvod.

⁶⁴⁰ Na ovo ukazuje ispitanik 3 tokom intervjua, a potvrđuju i ispitanici 1 i 4.

⁶⁴¹ Na razliku u stepenu svesti proizvođača ukazuju na primer ispitanici 1, 2 i 4.

⁶⁴² Na ovakav stav sakupljača šumskih plodova ukazuje ispitanik 12.

5.3. Povećanje znanja i kapaciteta

Rezultati istraživanja pokazuju da je jedan od ozbiljnih izazova u praksi i nedovoljan stepen znanja i kapaciteta i u oblasti organske proizvodnje i u oblasti sakupljanja divljih biljnih vrsta.

Ispitanik 2 potvrđuje da je proizvođačima problem nedostatak znanja, informacija i edukacija i da znanja stiže uglavnom iz prakse. Ispitanik 8 ukazuje da proizvođači često misle da je organsko samo ako se ne prska i da ne razumeju ceo sistem organske proizvodnje. Jedan od osnovnih vidova podrške države povećanju znanja organskih proizvođača i drugih lica koja rade u oblasti organske proizvodnje zasniva se na sistemu savetovanja od strane poljoprivrednih stručnih i savetodavnih službi. Ove službe pružaju podršku proizvođačima i u oblasti organske proizvodnje. Međutim, istraživanja pokazuju da poljoprivredne stručne i savetodavne službe u Srbiji zapošljavaju savetodavce različitih struka i da savetodavci nisu usko profilisani za organsku proizvodnju. Takođe, ne postoje definisani kriterijumi za izbor savetodavaca za organsku proizvodnju koji bi uključili potrebno obrazovanje, završene profesionalne treninge, profesionalno iskustvo i slično. Savetodavci koji imaju stručna znanja iz oblasti organske proizvodnje su retki i nisu dostupni svakom organskom proizvođaču⁶⁴³. I ispitanici takođe potvrđuju da je jedan od problema u oblasti savetovanja nedostupnost savetodavaca koji imaju znanja iz organske proizvodnje. Ispitanik 5 tako navodi da *„postoje stručne službe, ali o organskoj proizvodnji retko koja služba zna nešto“*. Ispitanik 12 takođe navodi da *„ima malo savetnika koji se razumeju u organsku proizvodnju“*. Znanja su uglavnom sticali sami ili kroz druge vidove podrške (projekti udruženja građana, studijske posete, projekti podrške proizvođačima lokalnih samouprava). Tako, na primer, ispitanik 1 ukazuje: *„Uglavnom je nevladin sektor sve to osnovao. Nvladin sektor je imao projekte, konkurisao je za sredstva od države do stranih donatora i dobijao sredstva za edukaciju. I to je bila osnova da oni sada proizvode“*. Međutim, postoje i primeri efikasnog rada lokalnih samouprava na edukaciji proizvođača i razvoju organske proizvodnje. Tako, na primer, Grad Novi Sad organizuje edukacije i studijske posete za organske proizvođače. Ispitanik 1 ukazuje da grad (Novi Sad) ima usvojen akcioni program razvoja organske proizvodnje koga se drži, organizuje edukaciju svake godine i studijske posete u druge zemlje.

Sistem savetovanja u oblasti sakupljanja divljih biljnih vrsta nije organizovan na državnom nivou, niti je sistemski organizovana obuka za ovaj vid delatnosti.

⁶⁴³ Simić, I., *Organska poljoprivreda u Srbiji 2017*, op.cit., , str. 26

Pored nedovoljnih kapaciteta u oblasti razvoja organske proizvodnje (na primer, nedovoljan broj savetnika) na šta je prethodno već ukazano, nizak stepen kapaciteta postoji i u oblasti sakupljanja divljih biljnih vrsta. Tako, na primer, ispitanik 7 ukazuje da postoji manjak ljudskih kapaciteta, odnosno, profesionalaca koji rade na izdavanju dozvola za sakupljanje divljih biljnih vrsta u komercijalne svrhe.

Istraživanje ukazuje da je jedan od ključnih izazova nedovoljan stepen kapaciteta u oblasti sistema nadzora, koji treba da obezbedi efikasnu implementaciju propisa⁶⁴⁴. Nadzor kao izazov potvrđuju i učesnici empirijskog istraživanja. Tako, na primer, ispitanik 2 u vezi sa nadzorom u oblasti organske proizvodnje navodi: „*Imamo mnogo prostora za poboljšanje. Da na neki način pojačamo tu kontrolu. To je sad stvar države i inspekcije. Njih ima malo ili su neefikasni, ne znaju*“. Ispitanik 13 ukazuje: „*Jedan od najvećih izazova u očuvanju biodiverziteta u oblasti organske proizvodnje i sakupljanja šumskih plodova je nedostatak kontrole. U svakoj oblasti životne sredine postoji problem inspeksijske kontrole. I to je problem čime god da se bavite... kapaciteti su jako mali...*“

Analiza propisa ukazuje da je sistem nadzora podeljen između različitih inspekcija koje kontrolišu primenu različitih propisa u oblasti hrane. Tako, u oblasti organske proizvodnje, u vršenju nadzora postupaju različite inspekcije i to poljoprivredna, fitosanitna, veterinarska, sanitarna, tržišna, inspekcija za organsku proizvodnju. Nadležnosti ovih inspekcija su različite i tiču se poštovanja propisa iz oblasti bezbednosti hrane, higijene hrane, proizvodnje, prerade, korišćenja podsticaja i IPARD programa, rada poljoprivrednih gazdinstava (upis u Centralni registar, evidencija, dokumentacija...), oglašavanja proizvoda, finansijskog poslovanja. U oblasti sakupljanja divljih biljnih vrsta metodom organske proizvodnje nadležna je i inspekcija za zaštitu životne sredine.

Imajući u vidu da je nadzor podeljen između više inspekcija otvara se pitanje koliko je efikasna koordinacija između različitih inspekcija. Rezultati istraživanja ukazuju na to da je stepen koordinacije aktivnosti između različitih inspekcija nizak. Naime, svaka od inspekcija vrši nadzor isključivo u okviru svojih, zakonom propisanih, nadležnosti koje uključuju samo neke od segmenata proizvodnog lanca hrane i ne bave se drugim pitanjima. To znači da bi se lako moglo desiti da pri proveru da li je roba dobro deklarirana, inspektor ne preduzme ništa u vezi sa činjenicom da je ta ista roba recimo pokvarena, ukoliko to izlazi iz njene nadležnosti. Obaveza koordinacije između inspekcija ne postoji, niti obaveza inspektora da ukoliko pri

⁶⁴⁴ Pogledati na primer Evropska Komisija, *Izveštaj o pregledu Srbija Poglavlje 27 – Životna sredina, op.cit.*

vršenju nadzora posumnja na kršenje propisa koji nisu u okviru njene nadležnosti hitno obavesti drugu inspekciju da je potrebno obaviti nadzor⁶⁴⁵.

Izazov u oblasti nadzora je i mali broj inspektora za efikasno vršenje nadzora u oblasti organske proizvodnje i sakupljanja divljih biljnih vrsta. Tako, na primer, rezultati istraživanja ukazuju da je u vršenje nadzora u oblasti zaštite životne sredine za područje cele Srbije uključeno ukupno osam inspektora koji osim nadzora nad komercijalnim sakupljanjem zaštićenih vrsta vrše i brojne druge nadzore koji se odnose na vršenje krivičnih i prekršajnih dela u oblasti zaštite životne sredine, neadekvatna postupanja u zaštićenim područjima, zaštitu CITES vrsta, zaštitu ptica, nelegalni prekogranični promet i drugo⁶⁴⁶. Kada se pogleda broj dostupnih inspektora u oblasti zaštite životne sredine i njihove nadležnosti nije realno očekivati da inspektori mogu da obave efikasno posao nadzora u oblasti komercijalnog sakupljanja zaštićenih vrsta u svim delovima Srbije i spreče kršenje propisa. Rezultati empirijskog istraživanja potvrđuju da inspekcija sa svojim kapacitetima ne može da kontroliše sakupljače, već uglavnom pravna lica. Zbog nedovoljnih kapaciteta i vanrednih kontrola teško mogu da postignu da vrše redovne nadzore⁶⁴⁷. Nedovoljan nadzor pogoduje stvaranju i održavanju crnog tržišta.

Dodatni problem je i manjak znanja i kapaciteta za implementaciju zakonskih propisa u oblasti zaštite životne sredine u pravosudnom sistemu. Rezultati istraživanja ukazuju na to da se, i u situacijama kada u vršenju nadzora inspektori utvrde da je izvršen prekršaj ili krivično delo, ova dela ne procesuiraju na efikasan način. Ispitanik 13 ističe: „*Potrebno je izgraditi sudsku praksu. Višestruki su izazovi, obrazovanje tužilaca za početak.*“ Ispitanik 10 ukazuje da je važno da sudovi i tužilaštva u većoj meri budu edukovani i upoznati sa problematikom životne sredine. Takođe ukazuje da se dešava da se prekršajne prijave odbacuju zbog zastarelosti“. Jedan od predloga koji ističe ispitanik 11 je da se pojedini tužiocu u svakom okrugu specijalizuju za ovu oblast. Rezultati istraživanja ukazuju i da je važno edukovati policiju o načinima efikasnog obezbeđenja dokaza u krivičnim delima protiv životne sredine⁶⁴⁸.

Slična situacija postoji i u oblasti proizvodnje, prerade i prometa organskih proizvoda, jer nedovoljan nadzor pogoduje zloupotrebama od strane nesavesnih organskih i drugih proizvođača i povećava sumnju potrošača u kvalitet organskih proizvoda. Rezultati istraživanja

⁶⁴⁵ Na ovo ukazuje Ispitanik 3.

⁶⁴⁶ Na ovo ukazuje Ispitanik 10.

⁶⁴⁷ Na ovo naročito ukazuju Ispitanik 10 i Ispitanik 11.

⁶⁴⁸ Na to ukazuje ispitanik 11.

ukazuju da je jedan od problema nepoverenje u prodaju organskih proizvoda koji nisu upakovani i koji se prodaju na pijacama⁶⁴⁹. Povećanje kontrole prilikom prodaje na pijacama otklonilo bi sumnju potrošača. Istovremeno, ovo bi moglo da utiče i na smanjenje troškova sertifikovanja usled manjeg rizika kod pouzdanih proizvođača i manjih potreba za vanrednim kontrolama.

Izazov predstavlja i primena sankcija i reaktivnog pristupa u vršenju nadzora, umesto proaktivnog, preventivnog delovanja. Zakon o inspekcijskom nadzoru propisuje mogućnost preventivnog nadzora čiji je cilj sprečavanje nastanka verovatnih štetnih posledica. On se zasniva na sprovođenju službenih savetodavnih poseta čiji je cilj pružanje stručne i savetodavne podrške nadziranom subjektu na licu mesta ili održavanju informativnih i edukativnih tribina i konsultativnih sastanaka sa predstavnicima privatnog sektora i drugim zainteresovanim stranama. Ove aktivnosti inspekcija sprovodi izvan samog inspekcijskog nadzora⁶⁵⁰, a sam plan inspekcijskog nadzora treba da sadrži i planirane mere i aktivnosti preventivnog delovanja inspekcije⁶⁵¹. Iako Zakon o inspekcijskom nadzoru propisuje mogućnost preventivnog delovanja, rezultati istraživanja pokazuju da se ovaj pristup veoma retko koristi. Kao razlozi uglavnom se ističe neefikasnost ove mere i skepticizam da bi ovakva mera mogla da izazove pozitivnu promenu. Međutim, prakse drugih zemalja ukazuju da proaktivno delovanje i stimulisanje privrednih aktera da se više uključe u ceo proces i da bolje razumeju njegovu važnost i svrhu ima bolji uticaj na unapređenje poštovanja propisa nego sistem kažnjavanja. Ovo uključuje niz različitih mera koje su potrebne da bi se izbeglo kršenje propisa, uključujući edukaciju i savetovanje.⁶⁵²

Izazov predstavlja i način gazdovanja šumama i nedovoljan broj mera za održivo upravljanje svim šumama, a naročito onim šumama koje su u privatnoj svojini. Postizanje održivog gazdovanja šumama zahteva niz novih mera koje podrazumevaju uspostavljanje sistema pravne i fizičke zaštite šuma, smernica za održivo gazdovanje u njima, sistema zaštićenih dobara, modela finansiranja i podizanja i održavanja infrastrukture.

⁶⁴⁹ Na ovo ukazuje Ispitanik 2.

⁶⁵⁰ *Zakon o inspekcijskom nadzoru*, Službeni glasnik RS, br. 30/10., član 3. i 5.

⁶⁵¹ *Ibid.* 10.

⁶⁵² Pogledati na primer May, P., Burby, R. *Making Sense Out of Regulatory Enforcement*, Law and Policy, volume 20, issue 2, Denver, 2002, str. 157-182.

4.4. Multisektorski pristup i koordinisane politike razvoja

Razvoj organske proizvodnje i održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta zahteva sagledavanje šire slike i multisektorski pristup u kreiranju strateških politika. Organska proizvodnja se u ovom trenutku uglavnom sagledava iz ugla sektora poljoprivrede. Sakupljanje divljih biljnih vrsta sagledava se iz ugla zaštite prirode. Širi koncept značaja održive ishrane za postizanje održivog razvoja nije jasno prepoznat u strateškim dokumentima. Takođe, ne postoji multisektorsko telo koje bi moglo da sagleda izazove u ovoj oblasti na holistički način i da postavi osnovu za unapređenje sektora hrane kroz ugao zaštite biodiverziteta, životne sredine i društvenog razvoja. Rezultati empirijskog istraživanja potvrđuju da je jedan od izazova nizak stepen koordinacije državnih organa u oblasti životne sredine. Tako, na primer, ispitanik 13 ukazuje: *„Iz mog iskustva... koordinacija državnih organa u oblasti životne sredine je slaba, tanana i gotovo nepostojeća, ali mislim da je to zato što nije ni predviđeno da postoji. Koordinacija javnih politika ne postoji... ona je izmeštena iz javnih institucija“*. Ispitanik 12 takođe potvrđuje da su nadležnosti podeljene između ministarstava i da ne postoji neko holističko telo koje bi sagledavalo širi koncept razvoja organske proizvodnje u društvenom kontekstu.

Zdrava i nezagađena područja koja su idealna za započinjanje ovih delatnosti često nemaju razvijenu dobru infrastrukturu, pa samim tim nisu ni naseljena u dovoljnoj meri. U ovim područjima veliki je odliv mladih ljudi koji odlaze u razvijenija područja, a preostalo starije stanovništvo često nema motivaciju, kapacitete ili nivo svesti potreban za uključivanje u organsku proizvodnju ili održivo sakupljanje divljih biljnih vrsta. Nedostaju škole, bolnice, putevi, pristup modernim tehnologijama. Unapređenje razvoja organske proizvodnje u ovim područjima podrazumeva koordinaciju i mere istovremenog unapređenja organske poljoprivrede, održivog šumarstva, ruralnog razvoja, životne sredine, zdravlja, obrazovanja, zelene ekonomije, saobraćaja, turizma i drugih. Međutim, koordinacija između sektora predstavlja ozbiljan izazov na svim nivoima, pa i u okviru kreiranja koordinisanih strateških politika⁶⁵³.

⁶⁵³ Na ove izazove ukazuju ispitanici 8, 9 i 12.

6. Izazovi u pravnom okviru Republike Srbije u razvoju organske proizvodnje i sakupljanja divljih biljnih vrsta u kontekstu zelene ekonomije

Kako je već ukazano u ranijim poglavljima, zakonodavstvo Republike Srbije u ovoj oblasti zasniva se na pravnom okviru koji se odnosi na zaštitu prirode, zaštitu životne sredine, održivi razvoj, održivo upravljanje šumama, zaštitu zaštićenih i strogo zaštićenih vrsta divlje flore i faune, poljoprivredu, organsku poljoprivredu, bezbednost i tehnologiju hrane i drugo. Ovaj zakonodavni okvir je kompleksan, nedovoljno jasno definisan, zahtevan za poređenje zbog različite terminologije u okviru različitih dokumenata i zahteva multidisciplinarni pristup. Analiza sadržaja pravnih dokumenata upućuje na zaključak da ne postoji dobar stepen koordinacije između različitih sektora i da se na unapređenju zakonodavstva radi parcijalno, po sektorima, bez sagledavanja šire slike koja je za ovu oblast neophodna.

Zakonodavstvo Republike Srbije ne sadrži jasno definisanu obavezu zaštite biodiverziteta tokom gajenja kultivisanih vrsta metodom organske proizvodnje niti obavezu ovlašćenih kontrolnih organizacija da vode računa da organski proizvođači u svojoj proizvodnji maksimalno imitiraju prirodne ekosisteme, zaštite biodiverzitet i izbegnu proizvodnju monokultura ili manji broj vrsta⁶⁵⁴. Iako način organske proizvodnje u priličnoj meri uslovljava vođenje računa o poštovanju biodiverziteta rezultati istraživanja pokazuju da jedan deo organskih proizvođača nema zatvoren sistem proizvodnje ili gaji manji broj vrsta zbog jednostavnije papirologije ili smanjenja troškova, što svakako utiče na biodiverzitet i nije u skladu sa svim principima organske proizvodnje.

U oblasti organske proizvodnje unapređenje pravnog okvira bi se moglo razmotriti i u pogledu definisanih procedura za registraciju semena i sadnog materijala, kao i sredstava za ishranu i zaštitu bilja. Rezultati istraživanja ukazuju da je jedan od najčešće isticanih problema u oblasti organske proizvodnje nedostatak semena i sadnog materijala, kao i sredstava za ishranu i zaštitu bilja. Ispitanici su navodili da je teško doći do uvoznog reproduktivnog materijala i sredstava za ishranu i zaštitu bilja, jer se uvoz ovih sredstava ne isplati zbog malog tržišta i velikih troškova, a da je procedura registracije domaćih sredstava zahtevna i skupa⁶⁵⁵.

Uporedna analiza sadržaja zakona pokazuje da postoji neusklađenost zakonodavstva u propisima koji regulišu upotrebu genetski modifikovanih organizama. Prema Zakonu o organskoj proizvodnji, izričito je zabranjena upotreba genetski modifikovanih organizama.

⁶⁵⁴ Ovo potvrđuje i Ispitanik 2.

⁶⁵⁵ Na ovo su posebno ukazali Ispitanici 2 i 8.

Zakon o genetički modificiranim organizmima⁶⁵⁶ propisuje da se modificirani živi organizmi i proizvodi od genetički modificiranog organizma ne mogu stavljati u promet niti gajiti u komercijalne svrhe na teritoriji Republike Srbije⁶⁵⁷. Međutim, ovim zakonom je definisano da se za genetički modificiran organizam ne smatra poljoprivredni proizvod biljnog porekla koji količinski sadrži 0.9% primesa genetički modificiranog organizma i primesa od genetički modificiranog organizma. Takođe, seme i reproduktivni materijal koji sadrži 0.1% genetički modificiranog organizma i primesa od genetički modificiranog organizma ne smatra se genetički modificiranim⁶⁵⁸. Ovakva odredba otvara mogućnost da se i u organskoj proizvodnji u kojoj je izričito zabranjena upotreba genetički modificiranih organizama prihvati poljoprivredni proizvod koji sadrži dozvoljeni procenat genetički modificiranog organizma ili njegovih primesa, jer se smatra da ovaj proizvod nije genetički modificiran.

Imajući u vidu da se organska proizvodnja temelji na ideji zaštite životne sredine i bezbednosti hrane i podrazumeva potrošače sa visokim stepenom svesti o zdravim načinima života i zdravom odnosu prema planeti, sama ideja o prisustvu bilo kakvog procenta genetski modificiranih organizama se može dovesti u pitanje kao nespojiva sa konceptom organske proizvodnje. Zbog toga bi trebalo uskladiti odredbe Zakona o organskoj proizvodnji i Zakona o genetički modificiranim organizmima i jasno zabraniti bilo koji procenat genetički modificiranih organizama u organskoj proizvodnji.

Istraživanje je pokazalo da se jedan od izazova u praksi u sakupljanju divljih biljnih vrsta odnosi na dužinu i proceduru izdavanja dozvola. Imajući ovo u vidu, trebalo bi unaprediti pravni okvir na način da on obezbedi, sa jedne strane, efikasnu zaštitu biodiverziteta, a sa druge strane, da obezbedi efikasan način izdavanja dozvola i razvoj sektora održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta.

Unapređenje zakonodavnog okvira u ovoj oblasti zahteva i unapređenje sistema nadzora kako bi se sprečilo ilegalno sakupljanje divljih biljnih vrsta, kao jednog od najvećih problema u oblasti zaštite biodiverziteta u šumskih područjima.

U odnosu na sakupljanje divljih biljnih vrsta, zakonodavstvo Republike Srbije ne razlikuje sakupljanje radi lične upotrebe od sakupljanja radi prodaje, pa svako sakupljanje potpada pod režim komercijalnog sakupljanja i zahteva poštovanje standarda koji se odnose na sakupljanje radi prodaje. Za razliku od ovakvog pristupa, analiza zakonodavstva drugih država

⁶⁵⁶ *Zakon o genetički modificiranim organizmima*, Službeni glasnik RS br. 41/09.

⁶⁵⁷ *Ibid.*, član 2.

⁶⁵⁸ *Ibid.*, član 3.

ukazuje da neka zakonodavna rešenja u regionu propisuju određenu kvotu dnevnog sakupljanja divljih biljnih vrsta, odnosno, zaštićenih vrsta koja je dozvoljena za opštu upotrebu i ne zahteva izdavanje dozvola⁶⁵⁹. Izmenama zakonodavnog okvira trebalo bi dozvoliti sakupljanje male količine divljih biljnih vrsta u lične svrhe.

Analiza sadržaja Zakona o šumama ukazuje da je ovaj zakon uglavnom je usmeren na zaštitu drveta i da ne prepoznaje u dovoljnoj meri važnost zaštite nedravnih šumskih plodova, niti obezbeđuje jednako efikasan sistem zaštite u slučaju neovlašćenog postupanja sa nedravnim šumskim plodovima kao u odnosu na postupanje sa drvetom. Tako su u članu 41. ovog zakona propisana ovlašćenja i dužnosti šumara u vršenju poslova čuvanja šuma. Šumar ima pravo da, ukoliko zatekne neko lice u vršenju krivičnog dela koje se odnosi na šume, ili ukoliko postoji sumnja da je izvršilo takvo delo, legitimise to lice, pregleda tovar, vozila kojima se drvo prevozi, sva mesta na kojima se može nalaziti drvo, privremeno oduzme bespravno posećeno drvo i sačini zapisnik o protivpravnoj radnji i uvrđenom činjeničnom stanju i dostavi ga korisniku, odnosno, sopstveniku šume⁶⁶⁰. Međutim, zakonom nisu definisana ista ovlašćenja šumara i kada su u pitanju nedrvni šumski plodovi. Ovo se posebno odnosi na pregledanje tovara i mesta. Sa druge strane, analiza sadržaja Krivičnog zakonika ukazuje da su u delu krivičnih dela protiv životne sredine inkriminisana, ne samo dela šumske krađe i pustošenja šuma, koja se odnose na obaranje stabala odnosno krčenje šume, već i dela oštećenja životne sredine u koja spada i uništenje i oštećenje zaštićenih biljnih vrsta⁶⁶¹. Imajući u vidu da se sakupljanje zaštićenih vrsta bez dozvole može smatrati uništenjem i oštećenjem ovih vrsta, a da ove vrste spadaju u nedrvne šumske plodove, trebalo bi u uskladiti Zakon o šumama i Krivični zakon tako što će se u Zakonu o šumama jasno propisati ovlašćenje šumaru da pored legitimisanja i pisanja zapisnika pregleda sva mesta i tovar i u slučaju neovlašćenog postupanja sa nedravnim šumskim plodovima, a ne samo sa drvetom.

Analiza sadržaja pravnog okvira Republike Srbije ukazuje da nedostaje pravni okvir koji bi imao za cilj da spreči bacanje viška hrane, kao jednog od ozbiljnih problema u izgradnji održivog sistema ishrane, te bi trebalo regulisati način sprečavanja gubitka hrane i donacija

⁶⁵⁹ Za više informacija pogledati poglavlje 10 koje se odnosi na iskustva drugih zemlja u oblasti održive ishrane, a posebno iskustva na pr. Crne Gore.

⁶⁶⁰ *Zakon o šumama Republike Srbije*, op.cit, član 41.

⁶⁶¹ Pogledati *Krivični zakonik Republike Srbije*, op. cit., članove 268., 274, 275 i deo koji se odnosi na ovaj Zakon u poglavlju 4 ovog rada.

hrane. Ovo posebno imajući u vidu iskustva drugih zemalja u regionu u odnosu na sprečavanje gubitka hrane, o čemu je bilo reči u prethodnim poglavljima⁶⁶².

Trebalo bi unaprediti i pravni okvir koji se odnosi na praćenje celokupnog biodiverziteta Srbije, posebno u odnosu na praćenje gajenja kultivisanih vrsta. Ovo naročito imajući u vidu iskustva drugih zemalja koja su uvela sistem ARKOD koji predstavlja transparentnu i jedinstvenu evidenciju upotrebe poljoprivrednog zemljišta koja se pravi na osnovu satelitskih i avio snimaka⁶⁶³. Sadašnji sistem prijavljivanja poljoprivredne proizvodnje u Centralni registar omogućava zloupotrebe i netačno prijavljivanje, a sistem inspekcijskog nadzora nije efikasan da bi se obezbedila provera prijavljenih vrsta na terenu, zbog velikog broja gazdinstava. Rezultati empirijskog istraživanja takođe potvrđuju da postoje nedostaci u načinu prijavljivanja poljoprivredne proizvodnje u Centralni registar. Ispitanik broj 8 je navela da iskustva pokazuju da neki poljoprivrednici koji se bave konvencionalnom poljoprivrednom proizvodnjom u Centralnom registru prijavljuju da gaje vrste za koje su u tom trenutku obezbeđeni veći podsticaji po hektaru (na primer ratarsku proizvodnju umesto voćarstva), a da u praksi to nije slučaj. Ovo se ne odnosi na organsku proizvodnju zbog nadzora od strane ovlašćenih kontrolnih organizacija. Ipak, utiče na pogrešno prikupljanje podataka u oblasti biodiverziteta i planiranje strateških mera i zahteva unapređenje.

7. Društvena dimenzija održivog razvoja

U prethodnim poglavljima jasno je ukazano da je jedan od ozbiljnih izazova u izgradnji sistema održivog razvoja i zelene ekonomije na međunarodnom nivou nedovoljno jasno definisanje šta sve čini društvenu dimenziju održivog razvoja. Jedan od aspekata ovog istraživanja odnosio se zbog toga na društvenu dimenziju i na razmatranja da li ovi izazovi postoje i na nacionalnom nivou i koliko je ova dimenzija prepoznata kao važan element održivog razvoja.

Analiza sadržaja strateških dokumenata ukazala je da su nacionalne politike u oblasti razvoja organske proizvodnje i održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta uglavnom usmerene na oblast unapređenja ekonomske i ekološke dimenzije održivog razvoja. Društvena dimenzija održivog razvoja nije jasno definisana u strateškim i pravnim dokumentima Republike Srbije.

⁶⁶² Za više informacija pogledati na pr. iskustva Hrvatske u poglavlju 10 ovog rada.

⁶⁶³ Za više informacija pogledati na pr. iskustva Hrvatske u poglavlju 10 ovog rada.

Državne strategije koje uključuju socijalnu komponentu društvenog razvoja (na pr. Strategija održivog razvoja Republike Srbije) ne sadrže jasno definisanje svih aspekata društvene dimenzije održivog razvoja, već uglavnom nabrajaju različite društvene izazove sa kojima se Srbija susreće. U strategijama nisu u dovoljnoj meri zastupljeni ni principi jednakih mogućnosti ni principi socijalne pravde.

Zakonodavstvo Republike Srbije u oblasti organske proizvodnje i održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta takođe ne sadrži odredbe koje obuhvataju socijalne principe organske proizvodnje sadržane u IFOAM standardima o kojima je bilo reči u poglavlju 7 ovog rada. Tokom kontrole organske proizvodnje ne postoji obaveza sertifikacionih kuća da prate koliko se socijalni principi ostvaruju u poljoprivrednoj praksi i da li ih organski proizvođači primenjuju. Može se zaključiti da ne postoji obaveza organskih proizvođača da primenju socijalne principe tokom procesa organske proizvodnje, što je u suprotnosti sa jasno definisanim principima održivog razvoja, principima zelene ekonomije i principima održive poljoprivrede.

Rezultati empirijskog istraživanja ukazuju da ne postoji dovoljan stepen svesti o važnosti jednake zastupljenosti društvene dimenzije u oblasti organske proizvodnje. Nedovoljnu zastupljenost društvenih principa neki ispitanici opravdavaju ekonomskom situacijom u zemlji i brojnim ekonomskim izazovima u poljoprivredi, a unapređenje društvenih principa u organskoj proizvodnji smatraju privilegijom dobro razvijenih zemalja. Tako na primer Ispitanik 12 smatra da *naše tržište i naši uslovi ne dozvoljavaju još uvek razmatranje društvenog aspekta već je primarno da ljudi opstanu na tržištu*.

Ispitanik 4 ukazuje da jedan deo organskih proizvođača ne vodi računa o društvenoj dimenziji već organsku proizvodnju uglavnom vide kao i svaku drugu privrednu delatnost i vode računa prvenstveno o ekonomskim aspektima⁶⁶⁴. Međutim, postoje i primeri dobre prakse. Neki poljoprivredni proizvođači shvataju važnost ove dimenzije, vode računa o društvenoj odgovornosti, zapošljavaju osobe iz osetljivih grupa i slično. Tako na primer ispitanik 4 u svom radu kad god može zapošljava osobe iz osetljivih grupa.

Imajući u vidu da održivi razvoj i zelena ekonomija zahtevaju jednaku zastupljenost svih stubova razvoja, nedovoljna zastupljenost društvene dimenzije održivog razvoja predstavlja ozbiljan izazov u praksi.

⁶⁶⁴ Na ovo ukazuje Ispitanik 4.

XIII ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Razvoj čovečanstva u ovom trenutku nalazi se na prekretnici između starog i novog shvatanja društvenog i ekonomskog razvoja. Na granici između održivosti i propasti.

Dosadašnji ekonomski i tehnološki razvoj doveo je do ozbiljnog ugrožavanja životne sredine. Posledice koncepta o superiornosti čoveka nad prirodom sada se odražavaju kroz klimatske promene, zagađenost vazduha, vode i zemljišta, promene ekosistema, izumiranje biljnih i životinjskih vrsta, manjak prirodnih resursa i izvora energije i brojne druge probleme koji dovode u pitanje i sam opstanak čoveka.

Progresivni rast stanovništva na planeti, koji bi prema procenama do 2050. godine trebalo da dostigne 9,6 milijardi ljudi, hitno zahteva nova rešenja u proizvodnji hrane koja neće imati drastične posledice na životnu sredinu i biodiverzitet kao dosadašnje poljoprivredne prakse. Ova rešenja zasnivaju se na uvođenju sistema održive ishrane. To zahteva kreiranje dobrog zakonodavnog i strateškog okvira u oblasti održive ishrane, kojim će se obezbediti zaštita životne sredine i zaštita biodiverziteta, ali i omogućiti jednaka zastupljenost ekonomske, društvene i ekonomske dimenzije razvoja, kao bazičnih stubova na kojima mora da počiva održivi razvoj sveta u budućnosti.

Uporedna analiza međunarodnog pravnog i strateškog okvira zaštite biodiverziteta u kontekstu održive ishrane ukazuje da se on temelji na dokumentima kojima se uređuju oblasti održivog razvoja, zaštite biodiverziteta, zaštite životne sredine, održivog upravljanja šumama, održive proizvodnje i potrošnje i organske proizvodnje. Kako je razmatrano u poglavlju 4, međunarodni pravni dokumenti koji su najrelevantni za ovu oblast su: Deklaracija o čovekovoj okolini, Konvencija o biološkoj raznovrsnosti, Konvencija o međunarodnom prometu ugroženih vrsta divlje flore i faune, Konvencija Saveta Evrope o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa, Direktiva o očuvanju prirodnih staništa divlje flore i faune 92/43/EEC, Uredba EU Saveta (EC) o zaštiti vrsta divlje flore i faune uređenjem trgovine njima br. 338/97, Uredba Evropske komisije (EC) br. 865/2006 o utvrđivanju detaljnih pravila o sprovođenju Uredbe Saveta (EZ) br. 338/97 o zaštiti divlje faune i flore uređenjem trgovine njima, Evropska konvencija o predelu, Konvencija o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine, Konvencija o močvarama koje su od međunarodnog značaja naročito kao staništa ptica močvarica, Konvencija o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja, Kartagena protokol o biološkoj zaštiti uz Konvenciju o biološkoj raznovrsnosti, Međunarodna konvencija o zaštiti novih biljnih sorti, Međunarodna konvencija za zaštitu ptica, Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promeni klime, Kjoto protokol uz Okviru konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni,

Konvencija o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu, Konvencija o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine (Arhurska konvencija) i druge.

Najrelevantnija međunarodna strateška dokumenta iz ove oblasti su: Strateški plan Konvencije o biološkoj raznovrsnosti 2011-2020 i Aiči ciljevi, UN Agenda 21, UN Agenda za održivi razvoj do 2030. godine, UN Strateški plan za šume, 2017-2030, Strategija održivog razvoja Evropske unije, Komunikacija o zelenoj infrastrukturi Evropske komisije, Strategija o zaštiti biodiverziteta Evropske unije do 2020. godine, Strategija za šume Evropske unije: za sektor šume i sektor koji se temelji na šumama, Akcioni plan za budućnost organske proizvodnje u Evropskoj Uniji, Akcioni plan EU o održivoj proizvodnji i potrošnji i održivoj industrijskoj politici, Program UN održive potrošnje i proizvodnje.

U navedenim dokumentima jasno se ističe da dalji privredni razvoj mora da se temelji na održivom razvoju. Ipak, mere za njegovo postizanje su često opšteg karaktera i nisu dovoljno konkretizovane kako bi bile dobra odrednica nacionalnim politikama. Dodatna prepreka je i nedovoljno jasno definisanje šta sve čini društvenu dimenziju održivog razvoja, kako je razmatrano u poglavlju 1. Ipak, iz ovih dokumenata mogu se izdvojiti mere koje su važne za postizanje održivog razvoja i zaštite biodiverziteta, a koje su primenjive i u oblasti održive ishrane. One uključuju podizanje svesti, povećanje znanja i kapaciteta, primenu nauke i tehnologije, multisektorski pristup i koordinisane politike razvoja, učešće javnosti, jačanje saradnje između država, održivu proizvodnju i potrošnju, uspostavljanje banke gena, održivu zelenu infrastrukturu i povećanje zelenih tehnologija, podršku medija, očuvanje i unapređenje prirodnih staništa divlje flore i faune, jednaku zastupljenost svih dimenzija održivog razvoja i jačanje društvene dimenzije, politike koje podstiču kreativnost i inovacije, jačanje malih i srednjih preduzeća, zapošljavanje ljudi iz osetljivih grupa i dr.

Kompleksan međunarodni zakonodavni i strateški okvir stvara brojne izazove pred Srbijom u procesu unapređenja nacionalnog zakonodavstva i usklađivanja sa međunarodnim standardima, naročito ako se posmatra iz ugla zelene ekonomije. Nacionalni pravni i strateški okvir ukazuju da je opredeljenje Srbije da ide u pravcu održivog razvoja i uvođenja politika zelene ekonomije. Međutim, uprkos naporima države da unapredi zakonodavni i strateški okvir u oblasti zaštite biodiverziteta i organske proizvodnje ovo istraživanje pokazuje da nacionalno zakonodavstvo i politika iz oblasti zaštite biodiverziteta i organske proizvodnje u kontekstu zelene ekonomije nisu u dovoljnoj meri usklađeni sa međunarodnim standardima i da postoje brojni izazovi u praksi koji utiču na neefikasno ostvarivanje domaćih propisa.

Usvojene strateške politike Republike Srbije prepoznaju prirodne potencijale zemlje za razvoj održive poljoprivrede i održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta. Međutim, istraživanje je pokazalo da strateške politike nisu u dovoljnoj meri jasno definisane, naročito ako se posmatra iz ugla zaštite biodiverziteta i organske proizvodnje u kontekstu zelene ekonomije. Jedan nivo problema zasniva na opštem i deklarativnom karakteru definisanih strateških mera, kako je ukazano u trećem i četvrtom poglavlju, a potvrđeno empirijskim istraživanjem predstavljenim u dvanaestom poglavlju. Ovo se odnosi i na Strategiju održivog razvoja koju bi trebalo unaprediti kako bi bila manje opšteg karaktera i sadržala jasnije i konkretnije mere i aktivnosti. Indikatore za praćenje postignutih rezultata u ovom dokumentu bi trebalo uskladiti sa definisanim merama, što u ovom trenutku nije slučaj, kako je već ukazano u poglavlju 4. Takođe bi trebalo uskladiti ovaj dokument sa usvojenim međunarodnim dokumentima, posebno sa UN Agendom o održivom razvoju do 2030. godine.

Drugi nivo problema u strateškom okviru Republike Srbije, koji je potvrđen i empirijskim istraživanjem, zasniva se na niskom stepenu posvećenosti države razvoju ove oblasti i nedostatku više strateških dokumenata koji bi trebalo da podrže održivi razvoj i zelenu ekonomiju. Tako bi trebalo doneti Strategiju zelene ekonomije, kao dokument od ključnog značaja za dalje unapređenje zelene ekonomije, kao i prateći akcioni plan koji obuhvata jasno i konkretno definisane korake, nadležnosti i indikatore za razvijanje različitih grana zelene ekonomije. U oblasti održive ishrane, trebalo bi doneti niz strateških dokumenata i to strategiju održive ishrane, strategiju održivog sakupljanja šumskih plodova i održivog upravljanja šumama, strategiju razvoja integralne i organske proizvodnje. Dodatno bi bilo važno jačati ovu oblast i kroz donošenje strateških politika koje se odnose na uspostavljanje ekoloških gradova i zelene infrastrukture. Zelena infrastruktura bi u velikoj meri mogla da podrži održivu poljoprivredu i zaštitu biodiverziteta u urbanim mestima. Uporedna analiza primera dobre prakse drugih zemalja, prikazana u desetom poglavlju, dodatno potvrđuje značaj razvoja ovakvih politika za kreiranje održivog društva i izgradnju sistema održive ishrane. Ovo istraživanje ukazuje i na značaj lokalnih politika u razvoju organske proizvodnje. Primeri dobre prakse švedskog grada Malmo i danskog grada Kopenhagen, o kojima je bilo reči u desetom poglavlju, jasno su pokazali koliko su lokalne politike razvoja važne za unapređenje razvoja organske proizvodnje. Značaj razvoja lokalnih politika potvrđen je empirijskim istraživanjem na primeru nekih opština u Srbiji te bi dalje jačanje lokalnih politika u pravcu razvoja organske proizvodnje bio jedan od dobrih načina za dalje unapređenje ove oblasti. Jedna od preporučenih mera u okviru lokalnih politika razvoja su zelene javne nabavke usmerene na organske

proizvode. Lokalne strategije o ekološkim gradovima, održivom turizmu i drugim održivim i ekološkim praksama bi takođe mogle podržati lokalni razvoj organske proizvodnje.

Strateška opredeljenja Republike Srbije u pravcu održivog razvoja i zelene ekonomije, zahtevaju unapređenje i razvijanje sva tri stuba održivog razvoja. Ovo istraživanje je pokazalo da društvena dimenzija održivog razvoja nije dovoljno prepoznata ni zastupljena u oblasti razvoja organske proizvodnje niti u okviru održivog sakupljanja šumskih plodova. Radi daljeg unapređenja, potrebno je preduzeti niz koraka u pravcu jasnijeg definisanja društvene dimenzije razvoja. Primeri drugih zemalja koje više uključuju društvenu dimenziju u kontekstu održivog razvoja kao što su Butan, Kanada, Švedska i druge zemlje pomenute u prvom i desetom poglavlju, mogu biti od velikog značaja za kreiranje i unapređenje kako politika, tako i zakonodavstva Republike Srbije, kako bi se holistički radilo na razvoju održivog društva. Dodatno bi bilo dobro da se definišu standardi dobre prakse u organskoj proizvodnji i održivom sakupljanju šumskih plodova, barem na nivou preporučenih postupanja, koji bi bili usmereni na društveni aspekt. Jednaka zastupljenost društvene dimenzije mogla bi se obezbediti i kroz uvođenje podsticajnih mera za zapošljavanje osetljivih grupa, uspostavljanje socijalnog preduzetništva, poslovanje koje jača i unapređuje lokalnu zajednicu, ekološke takse za transport van mesta proizvodnje, mere ruralnog razvoja i slično.

Istraživanje ukazuje i da postoje izazovi u primeni strateških mera.

Podsticaji se kao mera novčane podrške realizuju duži niz godina kao podrška razvoju organske proizvodnje i uvođenju i sertifikaciji organskih proizvoda. Iznos ovih podsticaja je znatno manji u odnosu na podsticaje u okviru Evropske unije što čini domaće proizvođače nekonkurentnim i na domaćem i na stranom tržištu. Takođe nedostaju aktivni podsticaji kojima bi se obezbedio veći plasman domaćih organskih proizvoda, kao što su na primer zelene javne nabavke. Empirijsko istraživanje potvrđuje da postoji potreba ne samo za povećanjem novčanih podsticaja, nego i za uvođenjem niza aktivnih podsticaja čiji bi cilj bio da se pruži podrška organskim proizvođačima i sakupljačima šumskih plodova i obezbedi bolji plasman organskih proizvoda.

Povećanje znanja i kapaciteta prepoznato je kao važna mera u okviru gotovo svih strateških dokumenata. Međutim, istraživanje ukazuje da je nivo svesti i kapaciteta u ovoj oblasti na veoma niskom nivou i to dovodi u pitanje efikasnost primene ove mere u praksi i predstavlja ozbiljan izazov za dalje unapređenje ove oblasti. Jedan od vidova podrške države organskim proizvođačima predstavlja savetovanje koje je organizovano od strane poljoprivrednih stručnih i savetodavnih službi. Međutim, ističe se problem nedovoljnog kapaciteta profesionalaca za pružanje podrške iz oblasti organske proizvodnje. Savetodavci koji

imaju stručna znanja iz ove oblasti su retki i nisu dostupni svim organskim proizvođačima, dok savetodavci u oblasti sakupljanja divljih biljnih vrsta ne postoje. Trebalo bi unaprediti kapacitete savetodavaca iz oblasti organske proizvodnje i uvesti adekvatan sistem podrške za savetovanje iz oblasti održivog sakupljanja šumskih plodova.

Efikasnost primene propisa i strateških mera u bliskoj je vezi i sa dobro definisanim i dobro razvijenim sistemom nadzora. Ovo istraživanje je pokazalo da je da je jedan od ključnih izazova u praksi sistem nadzora zaštite biodiverziteta u procesu organske proizvodnje i održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta. Sa jedne strane, radi unapređenja ove oblasti trebalo bi unaprediti sistem inspeksijskog nadzora. Ovo bi trebalo da uključi unapređenje koordinacije između različitih inspekcija, jačanje preventivnog reagovanja, povećanje kapaciteta inspektora, kao i jačanje svesti građana da proaktivno reaguju u slučajevima prepoznavanja prekršajnih i krivičnih dela. Dobro bi bilo razmotriti i razvijanje alternativnih sistema nadzora za sprečavanje ilegalnog sakupljanja divljih biljnih vrsta, kao što je na primer nadzor od strane lokalnog stanovništva, upotreba inovativnih i digitalnih rešenja i slično. Dodatna podrška sistemu nadzora i zaštiti biodiverziteta se može zasnivati na unapređenju transparentnosti praćenja stanja biodiverziteta uključujući i kultivisane vrste, kroz razvoj satelitskog sistema praćenja biodiverziteta po ugledu na ARKOD sistem, o kome je bilo reči u desetom poglavlju ovog rada. Potrebno je unaprediti i održivo gazdovanje šumama, uključujući šume koje su u privatnoj svojini. Sa druge strane, trebalo bi jačati i kapacitete policije, tužilaštva i sudstva u oblasti zaštite životne sredine, radi efikasnog obezbeđivanja dokaza i primene zakonskih propisa. Ovo bi se moglo raditi kroz edukaciju, mentorstvo, studijske posete i primenu drugih mera usmerenih na povećanje znanja.

Ozbiljan izazov u praksi predstavlja i nizak stepen svesti i profesionalaca i građana u ovoj oblasti. Zbog toga bi trebalo raditi na unapređenju mera usmerenih na povećanje svesti građana i profesionalaca o važnosti održive ishrane u kontekstu održivog razvoja. Takođe bi trebalo raditi na povećanju svesti građana u oblastima održivog razvoja, zelene ekonomije, održive poljoprivrede, održive proizvodnje i potrošnje, zaštite životne sredine, održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta, zaštite biodiverziteta. Posebne mere bi trebalo da budu usmerene na povećanje svesti organskih proizvođača i sakupljača šumskih plodova o važnosti zaštite biodiverziteta, ostvarivanja društvenih principa, društveno odgovornog poslovanja, politika jednakih mogućnosti i društvene pravde.

Zainteresovanost potrošača za organskom hranom se povećava jer raste potreba za kupovinom zdravstveno bezbedne hrane i jača svest o važnosti zaštite životne sredine. Porast zainteresovanosti potrošača uz dobar zakonodavni i politički okvir predstavlja dobru osnovu

za razvoj privrede Srbije i uspostavljanje sistema održive ishrane koji bi se zasnivao na stabilnoj integralnoj i organskoj proizvodnji i održivom sakupljanju divljih biljnih vrsta. Primena ovih standarda zahteva visok stepen svesti i shvatanja sopstvene odgovornosti u društvenom razvoju, ali i orijentisanje u drugačijem pravcu od neoliberalnog modela funkcionisanja. Zbog toga je važno da se kontinuirano radi i na povećanju svesti i edukaciji potrošača o posledicama neodrživih modela postupanja, značaju zaštite životne sredine i značaju uvođenja sistema održive ishrane za opstanak planete i svih živih bića na zemlji. Ovo uključuje i mere povećanja znanja i svesti o značaju održive potrošnje, društveno odgovornog poslovanja i podrške lokalnom tržištu.

Kako su razmatranja u trećem i četvrtom poglavlju ukazala, unapređenje ove oblasti zahteva multisektorski pristup i holističko posmatranje održivog razvoja društva. Međutim, empirijsko istraživanje prikazano u prethodnom poglavlju ukazalo je da je stepen koordinacije između državnih organa u Srbiji na niskom nivou, da su nadležnosti strogo podeljene između sektora i da ne postoji nijedno multisektorsko telo koje radi na unapređenju sistema održive ishrane. Radi daljeg unapređenja ove oblasti trebalo bi unaprediti stepen koordinacije između različitih sektora i podsticati multisektorski pristup u uvođenju sistema održive ishrane i unapređenja organske proizvodnje i održivog sakupljanja šumskih plodova.

Pravni okvir Republike Srbije u postupku harmonizacije sa međunarodnim standardima i zakonodavstvom Evropske unije ide ka uspostavljanju sistema održive poljoprivrede, održivog upravljanja šumama i održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta. Ovo istraživanje ukazalo je da je pravni okvir u oblasti zaštite biodiverziteta i organske proizvodnje u dobroj meri usklađen sa međunarodnim standardima. Međutim, postoji prostor za dalje unapređenje ove oblasti u kontekstu izgradnje sistema održive ishrane i zelene ekonomije. Dalja unapređenja zakonodavstva u oblasti zaštite biodiverziteta bi mogla da idu u pravcu unapređenja zaštite biodiverziteta prilikom gajenja kultivisanih biljnih vrsta, unapređenja transparentnosti i praćenja celokupnog biodiverziteta zemlje, unapređenja procedura za izdavanje dozvola za sakupljanje divljih biljnih vrsta (zaštićenih vrsta) u komercijalne svrhe i unapređenja sistema nadzora, posebno u oblasti sakupljanja šumskih plodova i održivog upravljanja šumama. Usklađivanje zakona u oblasti održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta bi trebalo da ide i u pravcu usklađivanja Zakona o šumama i Krivičnog zakonodavstva radi obezbeđenja veće zaštite nelegalnog sakupljanja nedrvenih šumskih plodova i davanja većih ovlašćenja šumaru prilikom neovlašćenog postupanja sa nedrvenim šumskim plodovima, na isti način, kao što je slučaj sa drvetom. Dodatno bi trebalo regulisati pravni okvir za sprečavanje bacanja viška hrane i obezbeđivanje efikasnog sistema donacije hrane.

U oblasti održive poljoprivrede, unapređenje zakonodavstva bi moglo da ide u pravcu donošenja zakona o integralnoj poljoprivrednoj proizvodnji, unapređenja efikasnosti procedura za registraciju semena i sadnog materijala i sredstava za ishranu i zaštitu bilja u organskoj proizvodnji. Trebalo bi uskladiti i Zakon o organskoj proizvodnji sa Zakonom o genetički modificovanim organizmima i izričito zabraniti upotrebu bilo kojeg procenta genetički modificovanih organizama u organskoj proizvodnji.

I pored solidne usklađenosti nacionalnih propisa sa međunarodnim standardima jedan od izazova u praksi predstavlja primena usvojenih propisa, na šta posebno ukazuju rezultati empirijskog istraživanja predstavljeni u prethodnom poglavlju ovog rada. Organski proizvođači se suočavaju sa nizom izazova u različitim fazama organske proizvodnje. Izazov predstavlja nedovoljna dostupnost sredstava potrebnih za organsku proizvodnju, naročito semena, sadnog materijala i sredstava za zaštitu bilja. Prerada nije u dovoljnoj meri razvijena već se uglavnom prodaju sirovi ili eventualno zamrznuti proizvodi pa proizvođači gube dodatni profit koji bi imali kod prodaje prerađenih organskih proizvoda. Plasman robe je priličan izazov jer često proizvođači nemaju potrebna znanja i kapacitete za vođenje poslovanja i otvaranje novih tržišta. Ne postoji dovoljan stepen umreženosti proizvođača kroz zadruge i udruženja kao važnih modela poslovanja u organskoj proizvodnji. Ovi izazovi zahtevaju istovremeno unapređenje zakonodavnog i strateškog okvira radi obezbeđenja dostupnosti semena, sadnog materijala i sredstava za zaštitu bilja, podsticanja razvijanja prerade, unapređivanja tržišta i umrežavanja organskih proizvođača.

U odnosu na održivo sakupljanje šumskih plodova, izazovi u primeni zakona odnose se uglavnom na način izdavanja dozvola i sistem nadzora o čemu je bilo reči u prethodnom poglavlju ovog rada. Ovi izazovi takođe zahtevaju istovremeno unapređenje zakonodavnog i strateškog okvira radi izgradnje efikasnijeg sistema izdavanja dozvola za sakupljanje divljih biljnih vrsta u komercijalne svrhe, sprečavanja ilegalnog tržišta i neodrživih praksi prilikom sakupljanja i regulisanja načina sakupljanja divljih biljnih vrsta u lične svrhe.

Održivi razvoj predstavlja novi koncept ekonomskog i društvenog razvoja koji može da omogući zadovoljenje potreba sadašnjih generacija bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe. Koncept prava budućih generacija otvara novo poglavlje u sistemu ljudskih prava kroz usvajanje međunarodnih i nacionalnih dokumenata kojima se budućim generacijama priznaje pravo na zadovoljavanje njihovih potreba. Donošenje odluka u sadašnjosti kroz sagledavanje uticaja tih odluka na prava budućih generacija da zadovolje svoje potrebe postaje jedan od osnova razvojnih politika. Bez ovakvog sagledavanja nema izgradnje održivog društva. Imajući ovo u vidu trebalo bi razmotriti i stvaranje institucionalnog okvira za

zastupanje i zaštitu prava budućih generacija. Razmatranja prikazana u drugom poglavlju ovog rada ukazala su da je institucionalni način ostvarivanja prava budućih generacija u razvoju. Ovo telo bi, na primer, moglo da bude u formi nezavisnog organa, kao što je Ombudsman ili Komesar za prava budućih generacija, multi-sektorskog ekspertskog tela pri Vladi ili parlamentarnog odbora pri Narodnoj skupštini.

Imajući u vidu definisane strateške mere razmatrane u trećem i četvrtom poglavlju i činjenicu da zelena ekonomija zahteva nove, inovativne poslovne modele i tehnička rešenja, mere bi trebalo da budu usmerene i ka podsticanju naučne saradnje i inovacija u ovoj oblasti. Takođe, trebalo bi raditi na jačanju mera podrške malim i srednjim preduzećima i razvoju socijalnog preduzetništva.

Stara indijanska poslovice kaže: „Ponašajte se dobro prema Zemlji, ona vam nije data od vaših roditelja, nego je pozajmljena od vaše dece. Ne nasleđujemo Zemlju od naših predaka, pozajmljujemo je od naših potomaka“⁶⁶⁵.

Zelena ekonomija, kao instrument održivog razvoja, predstavlja put ka novim ekonomskim rešenjima i izgradnji održivog društva. U oblasti ishrane, ova rešenja zasnivaju se na uvođenju održivih praksi u poljoprivrednoj proizvodnji i delatnosti sakupljanja divljih biljnih vrsta. Održiva ishrana je veoma važan deo ovog procesa. Hrana nam je neophodna da bismo preživeli, ali nam to ne daje pravo da uništavamo svet oko sebe, da ugrožavamo životnu sredinu i biodiverzitet na zemlji. Ozelenjavanje sektora hrane predstavlja dobar put ka zaustavljanju dalje degradacije životne sredine, obnavljanju i unapređenju prirodnih resursa i stvaranju boljeg životnog okruženja za buduće generacije. Naša je odgovornost da budućim generacijama ostavimo zdravo i bezbedno okruženje za život, da sačuvamo naše resurse, prirodu i planetu. Ovo zahteva posvećenost, uspostavljanje novih modela življenja i unapređenje svesti i znanja na svim nivoima.

⁶⁶⁵ Jean Elizabeth Ward (Ed.), *Indian Legends and Poems*, USA: Jean Elizabeth Ward, Ed., 2008, page 60

XIV PRILOZI

Prilog 1 – Uredbe Evropske unije i organska proizvodnja

U okviru Evropske Unije donete su sledeće uredbe koje su relevantne za oblast organske proizvodnje:

1. Uredba Evropskog Parlamenta i Saveta 2018/848 od 30. maja 2018. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda te stavljanju van snage Uredbe Saveta EU br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine⁶⁶⁶
2. Uredba Saveta EU (EC) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda i stavljanju van snage Uredbe (EEZ) br. 2092/91⁶⁶⁷
3. Uredba Saveta EU (EC) br. 967/2008 od 29. septembra 2008 o izmeni Uredbe Saveta (EK) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine⁶⁶⁸
4. Uredba Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda⁶⁶⁹
5. Uredba Komisije EU (EC) br.1254/2008 od 15. decembra 2008. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na organsku proizvodnju, označavanje i kontrolu⁶⁷⁰

⁶⁶⁶ Napomena: Ova Uredba je usvojena 20. maja 2018. godine i primenjivaće se od 21. januara 2021. godine

⁶⁶⁷ Uredba Saveta EU (EC) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda i stavljanju van snage Uredbe (EEZ) br. 2092/91, Official Journal of the European Union, L 189/1.

⁶⁶⁸ Uredba Saveta EU (EC) br. 967/2008 od 29. septembra 2008 o izmeni Uredbe Saveta (EK) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine, Official Journal of the European Union, L 264/1.

⁶⁶⁹ Uredba Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda, Official Journal of the European Union, L 250/1.

⁶⁷⁰ Uredba Komisije EU (EC) br.1254/2008 od 15. decembra 2008. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na organsku proizvodnju, označavanje i kontrolu, Official Journal of the European Union, 16.12.2008.

Uredba Komisije EU (EC) br. 710/2009 od 05. avgusta 2009. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 s obzirom na detaljna pravila o organskoj akvakulturi i uzgoju morskih algi, Official Journal of the European Union, L 204/15.

6. Uredba Komisije EU (EC) br. 710/2009 od 05. avgusta 2009. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 s obzirom na detaljna pravila o organskoj akvakulturi i uzgoju morskih algi
7. Uredba Komisije EU br. 271/2010 od 24. marta 2010. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda u pogledu znaka organske proizvodnje Evropske unije⁶⁷¹
8. Uredba Komisije EU br. 344/2011 od 08. aprila 2011. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na organsku proizvodnju, označavanje i nadzor⁶⁷²
9. Uredba Komisije EU br. 426/2011 od 02. maja 2011. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda s obzirom na organsku proizvodnju, označavanje i nadzor⁶⁷³
10. Uredba Komisije EU br. 203/2012 od 08. marta 2012. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na detaljna pravila o organskom vinu⁶⁷⁴

⁶⁷¹ Uredba Komisije EU br. 271/2010 od 24. marta 2010. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda u pogledu znaka organske proizvodnje Evropske unije, Official Journal of the European Union, L 84/19.

⁶⁷² Uredba Komisije EU br. 344/2011 od 08. aprila 2011. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na organsku proizvodnju, označavanje i nadzor, Official Journal of the European Union, L 96/15.

⁶⁷³ Uredba Komisije EU br. 426/2011 od 02. maja 2011. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda s obzirom na organsku proizvodnju, označavanje i nadzor, Official Journal of the European Union, L 113/1.

⁶⁷⁴ Uredba Komisije EU br. 203/2012 od 08. marta 2012. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na detaljna pravila o organskom vinu, Official Journal of the European Union, 9.3.2012.

U odnosu na uvoz proizvoda relevantne su sledeće uredbe:

11. Uredba Komisije EU (EC) br. 1235/2008 od 08. decembra 2008. godine o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na režime uvoza organskih proizvoda iz trećih zemalja⁶⁷⁵
12. Uredba Komisije EU (EC) br. 537/2009 od 16. juna 2009. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 u pogledu popisa trećih zemalja iz kojih određeni poljoprivredni proizvodi dobijeni organskom proizvodnjom moraju poticati da bi se mogli stavljati na tržište u okviru Evropske unije⁶⁷⁶
13. Uredba Komisije EU (EC) br. 471/2010 od 31. maja 2010. o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 u pogledu popisa trećih zemalja iz kojih određeni poljoprivredni proizvodi dobijeni organskom proizvodnjom moraju poticati da bi se mogli stavljati na tržište u okviru Evropske unije⁶⁷⁷
14. Implementaciona Uredba Komisije EU br. 590/2011 od 20. juna 2011. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 u pogledu režima za uvoz organskih proizvoda iz trećih zemalja⁶⁷⁸
15. Implementaciona Uredba Komisije EU br. 1084/2011 od 27. oktobra 2011. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 o detaljnim pravilima za

⁶⁷⁵ Uredba Komisije EU (EC) br. 1235/2008 od 08. decembra 2008. godine o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na režime uvoza organskih proizvoda iz trećih zemalja, Official Journal of the European Union, L 334/25.

⁶⁷⁶ Uredba Komisije EU (EC) br. 537/2009 od 16. juna 2009. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 u pogledu popisa trećih zemalja iz kojih određeni poljoprivredni proizvodi dobijeni organskom proizvodnjom moraju poticati da bi se mogli stavljati na tržište u okviru Evropske unije, Official Journal of the European Union, 20.6.2009.

⁶⁷⁷ Uredba Komisije EU (EC) br. 471/2010 od 31. maja 2010. o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 u pogledu popisa trećih zemalja iz kojih određeni poljoprivredni proizvodi dobijeni organskom proizvodnjom moraju poticati da bi se mogli stavljati na tržište u okviru Evropske unije, Official Journal of the European Union, L 134/1.

⁶⁷⁸ Implementaciona Uredba Komisije EU br. 590/2011 od 20. juna 2011. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 u pogledu režima za uvoz organskih proizvoda iz trećih zemalja, Official Journal of the European Union, L 161/9.

implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 s obzirom na režime za uvoz organskih proizvoda iz trećih zemalja⁶⁷⁹

16. Implementaciona Uredba Komisije EU br. 1267/2011 od 06. decembra 2011 o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 s obzirom na režime za uvoz organskih proizvoda iz trećih zemalja⁶⁸⁰
17. Implementaciona Uredba Komisije EU br. 126/2012 od 14. februara 2012. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) 889/2008 u pogledu dokumentovanih dokaza i izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 u pogledu režima za uvoz organskih proizvoda iz Sjedinjenih Američkih Država⁶⁸¹

Prilog 2 – Lista pitanja za polustandardizovani intervju sa predstavnicima zainteresovanih strana u oblasti organske proizvodnje i sakupljanja divljih biljnih vrsta

1. Pitanja iz oblasti organske proizvodnje

Koje izazove vidite u procesu proizvodnje organskih proizvoda?

Koje izazove vidite u procesu sertifikacije proizvoda?

Koje izazove vidite u procesu prerade organskih proizvoda?

Koje izazove vidite u procesu prometa, pakovanja i skladištenja organskih proizvoda?

Koje izazove vidite u procesu izvoza ili uvoza organskih proizvoda?

⁶⁷⁹ *Implementaciona Uredba Komisije EU br. 1084/2011* od 27. oktobra 2011. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 s obzirom na režime za uvoz organskih proizvoda iz trećih zemalja, Official Journal of the European Union, L 281/3.

⁶⁸⁰ *Implementaciona Uredba Komisije EU br. 1267/2011* od 06. decembra 2011 o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 s obzirom na režime za uvoz organskih proizvoda iz trećih zemalja, Official Journal of the European Union, L 324/9.

⁶⁸¹ *Implementaciona Uredba Komisije EU br. 126/2012* od 14. februara 2012. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) 889/2008 u pogledu dokumentovanih dokaza i izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 u pogledu režima za uvoz organskih proizvoda iz Sjedinjenih Američkih Država, Official Journal of the European Union, L 41/5.

Da li proizvođači od trenutka započinjanja organske proizvodnje dobijaju podršku od strane države i kakvu?

Da li po vašem mišljenju državne politike vode računa o ostvarivanju svih principa organske proizvodnje?

Da li smatrate da se dovoljno pažnje od strane organskih proizvođača posvećuje ispunjenju društvenih principa organske proizvodnje? (politike jednakih mogućnosti, društvena pravda i sl.).

Koliko su po vama proizvođači organske hrane, ovlašćene kontrolne organizacije i drugi akteri koji se bave organskom proizvodnjom uključeni u proces kreiranja politika i zakonodavstva iz ove oblasti?

Da li imate predloge za unapređenje zakonodavstva ili politika?

Da li smatrate da u državi postoji dobar nivo koordinacije svih aktivnosti u ovoj oblasti?

Da li smatrate da je razvoj zelene ekonomije jedan od prioriteta u razvoju privrede Srbije?

Koje izazove vidite u pogledu očuvanja biodiverziteta u primeni metoda organske proizvodnje?

2. Pitanja iz oblasti sakupljanje divljih biljnih vrsta

Koje izazove vidite u procesu sakupljanja divljih biljnih vrsta?

Koje izazove vidite u procesu prerade divljih biljnih vrsta?

Koje izazove vidite u procesu prometa, pakovanja i skladištenja divljih biljnih vrsta?

Koje izazove vidite u procesu izvoza ili uvoza divljih biljnih vrsta?

Koje izazove vidite u procesu sakupljanja divljih biljnih vrsta metodom organske proizvodnje? U procesu sertifikovanja?

Da li smatrate da se dovoljno pažnje od strane sakupljača divljih biljnih vrsta metodom organske proizvodnje posvećuje ispunjenju svih principa organske proizvodnje?

Da li sakupljači divljih biljnih vrsta od trenutka započinjanja delatnosti dobijaju podršku od strane države?

Da li je po vašem mišljenju proces dobijanja dozvole za sakupljanje zaštićenih vrsta operativan i efikasan?

Da li država obezbeđuje dobar monitoring na lokalnu i efikasno sprečava sakupljanje od strane lica koja nemaju dozvolu?

Da li smatrate da u državi postoji dobar nivo koordinacije svih aktivnosti u ovoj oblasti?

Koliko su po vama sakupljači divljih biljnih vrsta i drugi akteri koji se bave prometom divljih vrsta uključeni u proces kreiranja politika i zakonodavstva iz ove oblasti?

Da li imate predloge za unapređenje zakonodavstva ili politika u ovoj oblasti?

Da li smatrate da je razvoj zelene ekonomije jedan od prioriteta u razvoju privrede Srbije?

Prilog 3 – Preporuke za unapređenje politika i zakonodavstva u oblasti zaštite biodiverziteta i organske proizvodnje u kontekstu zelene ekonomije

- Podsticati umrežavanje organskih proizvođa kroz zadruge i udruženja.
- Obezbediti dostupnost organskog semena, sadnog materijala i sredstava za zaštitu bilja.
- Podsticati razvijanje prerade organskih proizvoda.
- Unaprediti tržište i plasman organskih proizvoda.
- Uvesti zelene javne nabavke.
- Unaprediti sistem podsticaja za organsku proizvodnju uključujući povećanje iznosa novčanih podsticaja i uvođenje aktivnih podsticajnih mera.
- Doneti strategiju zelene ekonomije sa akcionim planom koji obuhvata razvijanje različitih grana zelene ekonomije.
- Doneti strategiju održive ishrane.
- Doneti strategiju o zelenoj infrastrukturi .
- Podsticati donošenje lokalnih strategija o ekološkim gradovima.
- Doneti strategiju u oblasti integralne i organske poljoprivredne proizvodnje.

- Unaprediti koordinaciju između različitih sektora i podsticati multisektorski pristup u uvođenju sistema održive ishrane i unapređenja organske proizvodnje i održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta.
- Podsticati donošenje lokalnih strateških politika u oblasti održivog razvoja, zelene ekonomije, zaštite biodiverziteta, organske proizvodnje i održivog upravljanja šumama.
- Unaprediti kapacitete savetodavaca iz oblasti organske proizvodnje .
- Unaprediti razvoj integralne poljoprivredne proizvodnje.
- Razviti sistem podrške za jačanje sektora održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta .
- Povećati svest građana i profesionalaca o važnosti održive ishrane u kontekstu održivog razvoja.
- Povećati stepen znanja građana i profesionalaca u oblasti zaštite životne sredine, održivog razvoja, zelene ekonomije, održive ishrane i zaštite biodiverziteta.
- Unaprediti sistem nadzora zaštite biodiverziteta u procesu organske proizvodnje i održivom sakupljanju divljih biljnih vrsta.
- Unaprediti transparentnost sistema praćenja stanja biodiverziteta uključujući i kultivisane vrste.
- Povećati nivo znanja i kapaciteta inspekcija u oblasti održive ishrane i zaštite biodiverziteta .
- Unaprediti stepen koordinacije između različitih inspekcija.
- Razviti alternativne sisteme nadzora za sprečavanje ilegalnog skaupljanja divljih biljnih vrsta.
- Ojačati proaktivne i preventive pristupe u vršenju nadzora.
- Unaprediti održivo gazdovanje šumama, uključujući šume koje su u privatnoj svojini.
- Jasno definisati društvenu dimenziju održivog razvoja u politikama održivog razvoja i zelene ekonomije.
- Unaprediti ostvarivanje društvenih principa održivog razvoja i zelene ekonomije u oblasti organske proizvodnje i održivog sakupljanja divljih biljnih vrsta.
- Razviti standarde ili preporuke dobre prakse u organskoj proizvodnji i održivom sakupljanju divljih biljnih vrsta koje su usmerene na društveni aspekt.
- Unaprediti održivost organske proizvodnje u svim fazama, uključujući pakovanje, skladištenje, označavanje i transport.

- Podizati stepen svesti proizvođača organskih proizvoda i sakupljača divljih biljnih vrsta o važnosti ostvarivanja društvenih principa održivog razvoja, društveno odgovornog poslovanja, politike jednakih mogućnosti i društvene pravde.
- Podizati stepen svesti proizvođača organskih proizvoda i sakupljača divljih biljnih vrsta o važnosti zaštite biodiverziteta .
- Uvesti obavezu zaštite biodiverziteta tokom procesa gajenja kultivisanih vrsta metodom organske proizvodnje .
- Unaprediti zakonodavne procedure radi efikasnije registracije organskog semena, sadnog materijala i sredstava za zaštitu bilja u organskoj proizvodnji.
- Uskladiti Zakon o organskoj proizvodnji sa Zakonom o genetički modifikovanim organizmima radi potpunog isključenja genetski modifikovanih organizama iz procesa organske proizvodnje.
- Uskladiti Zakon o šumama sa Krivičnim zakonikom radi obezbeđenja efikasnijeg sistema zaštite u slučajevima nelegalnog sakupljanja nedrvnih šumskih plodova.
- Unaprediti procedure koje se odnose na izdavanja dozvola za sakupljanje divljih biljnih vrsta tj. zaštićenih vrsta u komercijalne svrhe .
- Regulisati sakupljanje divljih biljnih vrsta tj. zaštićenih vrsta u lične svrhe .
- Regulisati pravni okvir za spečavanje bacanja viška hrane i obezbeđivanje efikasnog sistema donacije hrane .
- Podizati svest potrošača o održivoj potrošnji, društveno odgovornom poslovanju i značaju podrške lokalnom održivom razvoju.
- Podsticati saradnju između različitih zainteresovanih strana u oblasti održive ishrane i zaštite biodiverziteta.
- Podsticati lokalnu proizvodnju i potrošnju.
- Ojačati kapacitete profesionalaca u oblasti održive ishrane i zaštite biodiverziteta kroz obrazovanje, treninge, studijske posete.
- Formirati telo za zastupanje i zaštitu prava budućih generacija.
- Podsticati naučnu saradnju i inovacije u ovoj oblasti .
- Podsticati socijalno preduzetništvo i jačanje malih i srednjih preduzeća.

XV LITERATURA

Monografije, udžbenici

Allen, C., Clouth, S., *A guidebook for the Green Economy – Issue 1: Green Economy, Green Growth and Low-Carbon Development – history, definition and a guide to recent publications*, New York: UNDESA, 2012.

Allen, C., Clouth, S., *A guidebook for the Green Economy – Issue 2: Exploring Green Economy Principles*, New York: UNDESA, 2012.

ANPED - Northern Alliance for Sustainability, *The Seven Principles for a Fair and Green Economy*, Paris: ANPED, 2011.

Basiago, A.D., *Economic, social and Environmental sustainability in Development Theory and Urban Planning Practice*, The Environmentalist 19, Boston: Kluwer Academic Publishers, 1999.

Cato, M. S., *Environment and Economy*, London: Routledge, 2011.

Crowther, D., Aras, G., *Corporate Social Responsibility*, Germany: David Crowther, Güler Aras & Ventus Publishing ApS, 2008.

Ćirković, I. (Ed.), *Smernice za uključivanje organizacija civilnog društva u proces donošenja propisa*, Beograd: Vlada Republike Srbije Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom, Beograd: TIKI advertising, 2014.

Darnhofer, I., Strauss, A., *RETHNIK – Rethinking the link between farm modernization, rural development and resilience in a world of encreasing demands and finite resources – Organic Farming and Resilience, Case Study Report*, Austria: Ruragri, 2015.

Dotlacil, L., Stehno, Z., Michalova, A., Faberova, I., *Plant Genetic Resources and Agri-biodiversity in the Czech Republic*, in OECD: Agriculture and Biodiversity: Developing Indicators for Policy Analysis, Paris: OECD, 2013.

Druker, S.M., *Altered Genes, Twisted Truth*, Salt Lake City: Slear River Press, 2015.

Fagan, J., *Genetičko inženjerstvo: opasnost, vedsko inženjerstvo: rešenje*, Zagreb: INPRESS, 2000.

Gonzales-Ricoy, I, Gosseries, A., *Institutions for Future Generations*, UK: Oxford University Press, 2016.

Green Economy Coalition, *The Green Economy Pocket Book*, The Green Economy Coalition, London: IED, 2012.

Hawkes, J., *The Fourth Pillar of Sustainability - Culture's essential role in public planning*, Australia: Cultural Development Network, 2001.

Jackson, D.L., Jackson, L.L., (Ed.), *The Farm as Natural Habitat – Reconnecting Food Systems with Ecosystems*, London: Island Press, 2002.

Jean Elizabeth Ward (Ed.), *Indian Legends and Poems*, USA: Jean Elizabeth Ward, Ed., 2008.

Jevtić M. (Ed.), *Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2017. godini, knjiga I*, Beograd: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, 2018.

Jeftić., M, *Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2017. godini – knjiga I.*, Beograd: Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, 2018.

Jeftić., M, *Izveštaj o stanju u poljoprivredi u Republici Srbiji u 2017. godini – knjiga II.*, Beograd: Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, 2018.

Jošt, M., *GMO (iz)um bez (raz)uma*, Zagreb: Omega lan, 2006.

Krantz, L., *The Sustainable Livelihood Approach to Poverty Reduction*, Stockholm: Swedish International Development Cooperation Agency, 2001.

Lazić, B., *Bašta cele godine*, Novi Sad: Geodetski biro KLM, 2007.

Matthews, A., *The EU's Common Agricultural Policy Post 2020: Directions of Change and Potential Trade and Market Effects*, Switzerland: Food and Agriculture Organization of the United Nations and International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD), 2018.

Marković, D. (Ur.), *Popis Poljoprivrede 2012 – Poljoprivreda u Republici Srbiji*, Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije, 2013.

Meadows, H. D., Meadows, L.D., Randers, J., Behrens, W., *The Limits to Grow, A Report for The Club of Rome's Project on the Predicament of Mandkind*, New York: Universe Books, 1972.

Millenium Ecosystem Assessment, *Ecosystems and Human Well-being*, Washington DC: Island Press, 2005.

Milošević, M., Kovačević, D., *Organska poljoprivreda*, Beograd-Zemun: Univerzitet u Beogradu-Poljoprivredni fakultet, 2015.

Newton, C.A., Cantarello, E., *An Introduction to the Green Economy – Science, Systems and Sustainability*, New York: Routledge, 2014.

Oljača, S., *Agroekologija*, Beograd-Zemun: Univerzitet u Beogradu-Poljoprivredni fakultet, 2008.

Papić Brankov, T., *Hrana budućnosti ili bioterorizam – Primea genetičkog inženjeringa u poljoprivredi*, Beograd: Službeni glasnik, 2013.

Pingali, P., Roger, P. (Ed.) *Impact of Pesticides on Farmer Health and Rice Environment*, Springer Science and Business Media, New York: LLC, 1995.

Sekulić, G., Ivanić, K., Z., Štefan, A., *Protected Area Benefit Assessment Tool (PA-BAT) in Serbia*, WWF Report, Novi Sad: Unit Graphics, 2017

Simić, I., *Organska proizvodnja u Srbiji 2017*, Beograd: Nacionalno udruženje za razvoj organske proizvodnje Serbia Organica, 2017.

The Ellen MacArthur Foundation, *Towards the Circular Economy - Economic and business rationale for an accelerated transition, Rethinking the future*, no. 1, UK: The Ellen MacArthur Foundation, 2013.

Ura, K., Akire, S., Zangmo, T., Wangdi, K.: *A Short Guide to Gross National Happiness Index*, Thimpu: The Centre for Bhutan Studies, 2012.

Znaor, D., *Zameci promene = Unlocking the Future: održiva poljoprivreda put prosperiteta za zapadni Balkan*, Beograd: Fondacija Heinrich Boll, 2015

Weiss, E.B., (Ed.), *Environmental Change and International Law: New Challenges and Dimensions*, The UN Tokyo: University Press, 1996.

Willer, H., Lernoud, J., (Eds.), *The World of Organic Agriculture – Statistics and Emerging Trends*, Germany: FIBL and IFOAM – Organic International, 2019.

Priručnici, izveštaji i standardi

Baze podataka Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije – *Raspodela po biljnim vrstama za 2017. godinu*, baza učinjena dostupnom autorki u svrhu ovog istraživanja.

Baza podataka Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije - *Lista proizvođača organskih proizvoda za 2017. godinu*, baza učinjena dostupnom autorki u svrhu ovog istraživanja.

Baza podataka Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije - *Zbirna evidencija o sakupljenim biljnim vrstama iz prirodnih staništa za 2017. godinu*, baza učinjena dostupnom autorki u svrhu ovog istraživanja.

Department of Economic and Social Affairs, *World Population Prospects – The 2017 Revision*, New York: United Nations, 2017.

Evropska Komisija, *Izveštaj o pregledu Srbija Poglavlje 27 – Životna sredina*, MD 114/16 od 08.06.2016. godine, dostupno na <http://www.mei.gov.rs/srl/dokumenta/nacionalna-dokumenta/skrining/izvestaji-i-rezultati-skrininga/izvestaji-sa-skrininga/>.

European Initiative for Sustainable Development in Agriculture, *Sustainable Agriculture - What is it all about*, Germany: EISA, 2012.

European Initiative for Sustainable Development in Agriculture, *European Integrated Farming Framework – A European Definition and Characterisation of Integrated Farming as Guideline for Sustainable Development of Agriculture*, Germany: EISA, 2012.

FAO regionalna kancelarija za Evropu i Centralnu Aziju, Koordinaciona kancelarija u Srbiji, *Procena izgradnje kapaciteta za regionalne specifične organske proizvode u Srbiji*, Beograd: FAO, 2014.

FAO, *State of Europe's Forest 2015*, Madrid: Forest Europe, 2015.

Global G.A.P. General Regulations – Part I General Requirements, version 5.2, GlobalG.A.P., Germany: GlobalG.A.P., 2019.

Global G.A.P. General Regulations – Crops Rules, version 5.2, GlobalG.A.P., Germany: GlobalG.A.P., 2019.

Global G.A.P. Crops for Processing, General Rules – Part I General Requirements, version 1.0, GlobalG.A.P., Germany: GlobalG.A.P., 2019.

Holder, G., McKenna, D., Evelyn, L., *The Implementation of the Natura 2000, Habitats Directive 92/43/ECC and Birds Directive 79/409/EEC – Preparation for an ex-post territorial impact assessment*, European Union, 2015, dostupno na <https://www.ecologic.eu/12587>.

IPBES, *Global Assessment Report on Biodiversity and Ecosystem Services*, Germany: IPBES, 2019, dostupno na <https://www.ipbes.net/global-assessment-report-biodiversity-ecosystem-services>.

Grand View Research, *Essentials Oils Market Size, Share & Trends Analysis Report By Application (Cleaning & Home, Medical, Food & Beverages, Spa % Relaxation), By Product, By Sales, And Segment Forecasts, 2019 – 2025*, San Francisco, GWR, 2019.

IFOAM, *The IFOAM Norms for Organic Production and Processing*, Germany: IFOAM, 2014

International Chamber of Commerce, *ICC Comments on the UNEP draft Green Economy Report*, document No. 213-18/4, 6th May 2011, page 7 , dostupno na [https://www.icc-portugal.com/images/publicacoes/documentos_gratuitos/Ambiente_Energia/ICC_comments_on_the_UNEP_draft_Green_Economy_Report_\(2011\).pdf](https://www.icc-portugal.com/images/publicacoes/documentos_gratuitos/Ambiente_Energia/ICC_comments_on_the_UNEP_draft_Green_Economy_Report_(2011).pdf)

Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services, *Report on Plenary of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services on the work of its seventh session*, IPBES/7/107/Add.1, 29 May 2019, dostupno na https://www.ipbes.net/system/tdf/ipbes_7_10_add-1-_advance_0.pdf?file=1&type=node&id=35245.

Lepe šume Srbije, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, dostupno na http://www.minpolj.gov.rs/wp-content/uploads/datoteke/korisna_dokumenta/lepe_sume.pdf.

Ministarstvo poljoprivrede i zaštite životne sredine, GIZ, Nemačka saradnja, SEEDEV, *Konkurentnost poljoprivrede Srbije*, Beograd: SEEDEV, 2017.

Ministry of Agriculture and Environment Republic of Serbia, *The Fifth National Report to the United Nations Convention on Biological Biodiversity*, 2014, dostupan na <https://www.cbd.int/doc/world/rs/rs-nr-05-en.pdf>.

Nacionalni konvent o Evropskoj uniji, *Knjiga preporuka Nacionalnog konventa o Evropskoj uniji 2015.*, Beograd: Nacionalni konvent o Evropskoj uniji, 2016.

OECD, *Towards Green Growth*, Paris: OECD Publishing, 2011.

OECD, *OECD Guidelines for Multinational Enterprises*, OECD Publishing, 2011, dostupno na <http://www.oecd.org/daf/inv/mne/48004323.pdf>.

Republički zavod za statistiku Republike Srbije, *Statistički godišnjak Republike Srbije 2017*, Beograd: Republički zavod za statistiku Republike Srbije, 2017.

Sanders, J. (ed.), *Evaluation of the EU legislation on organic farming*. Braunschweig: Thünen Institute of Farm Economics, 2013.

The Danish 92 Group Forum for Sustainable Development, *Building an Equitable Green Economy*, Denmark: The Danish 92 Group, dostupno na <http://www.sagreenfund.org.za/wordpress/wp-content/uploads/2015/04/Building-an-Equitable-Green-Economy.pdf>.

UN Convention to Combat Desertification, *Global Land Outlook*, Germany: UNCCD, 2017

UNEP, *A Global Green New Deal: Policy Brief*, UNEP, 2009.

UNEP, *Towards a Green Economy, Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*, UNEP, France, 2011.

UNDP / UNEP, Republic of Serbia Ministry of Environment and Spatial Planning, *Study on Achievements and Perspectives towards a Green Economy and Sustainable Growth in Serbia*, Beograd, 2012.

UNEP, *Assesment of post-2010 National Biodiversity Strategies and Actions Plans*, Kenya: UNEP, 2018.

UN-Habitat, *Urbanization and Development: Emerging Futures, World Cities Report*, Kenya: UN-Habitat, 2016.

FAO, WTO, *Codex Alimentarius, General Standards for Labelling of Prepacked Food*, CXS-1, 1985, amended in 1991, 1999, 2001, 2003, 2005, 2008, 2010, 2018.

FAO, WTO, *Codex Alimentarius, General Standards for the Labelling of Food Additives When Sold as Such*, Codex Stan 107-1981, adopted in 1981, revised in 2016.

FAO, WTO, *Codex Alimentarius, Recommended Methods of Analysis and Sampling*, CXS-234, 1999,

FAO, WTO, *Codex Alimentarius, General Standards for Contaminants in Food and Feed*, CXS 193-1995, adopted in 1995, revised in 1997, 2006, 2008, 2009, amended in 2010, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018

FAO, WTO, *Codex Alimentarius, General Methods of Analysis for Contaminants*, Codex Stan 228-2001, adopted in 2001.

FAO, WTO, *Codex Alimentarius, General Methods for the Detection of Irradiated Foods*, Codex Stan 231-2001 adopted in 2001

Vlada Republike Srbije, *Treći nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva u Republici Srbiji*, Beograd: Vlada Republike Srbije, 2018.

WWF, *Living Planet Report – 2018 : Aiming Higher*, 2018, dostupno na https://wwf.panda.org/knowledge_hub/all_publications/living_planet_report_2018/.

Članci

Bandzopadhyay, S., *Gross National Happiness and Beyond: A Micro welfare economic approach*, The Second International Conference on Gross National Happiness 20-24 June 2005, St. Francis Xavier University, Antigonish, Nova Scotia, Canada

Berger, G., Steurer, H., *Horizontal Policy Integration and Sustainable Development: Conceptual Remarks and Governance Examples*, ESDN Quarterly Reports, 2009, dostupno na https://www.sd-network.eu/quarterly%20reports/report%20files/pdf/2009-June-Horizontal_Policy_Integration_and_Sustainable_Development.pdf

Bervar, M., Bertomcelj, A., *The Five Pillars of Sustainability; Economic, Social, Environmental, Cultural and Security Aspects*, Management International Conference 1-4 June 2014, MIC2016, Pula, Croatia, 2016, dostupno na <http://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-6984-26-3/151.pdf>

Burford, G., Hoover, E., Velasco, I., Janouskova, S., Jimanez, A., Piggot, G., Podger, D., Harder, M., *Bringing the „Missing Pillar“ into Sustainable Development Goals: Towards Intersubjective Values-Based Indicators*, Sustainability, 5, 3035-3059, Switzerland, 2013

Dahl, L.A., *Spiritual Dimensions of Sustainable Development*, Workshop on Sustainable Development and International Cooperation, 1996 dostupno na https://bahai-library.com/dahl_spiritual_dimensions_development

Elliott, S., Dixon, J., Bisung, E., Kangmennaang, J., *A Glowing footprint: Developing an index of wellbeing for low to middle income countries*, International Journal of Wellbeing, 7(2), 1-27, dostupno na <https://internationaljournalofwellbeing.org/index.php/ijow/article/viewFile/503/610>

European Environment Agency, *Agricultural land: nitrogen balance*, EEA, Denmark, 2018, dostupno na <https://www.eea.europa.eu/airs/2018/natural-capital/agricultural-land-nitrogen-balance>.

Filipović, V., *Biodinamičko poljodjelstvo kao jedan od mogućih pristupa razvoju ekološke poljoprivrede u Hrvatskoj*, u: Maštrović, Z., (Ur.), *Hrvatski put u ekološku poljoprivredu*, Zbornik radova - Prvi hrvatski simpozij iz ekološke poljoprivrede, 15-17. studeni 2000., Zagreb, 2006.

Goralnik, L, Nelson, M.P., *Anthropocentrism*, u: Chadwick, R. (Ed.), *Encyclopedia of Applied Ethics*, Second Edition, Volume 1, San Diego: Academic Press, 2012, page 145-155.

Heffer Lauc, M., Galeta, L., *Permakulturni dizajn eko-imanja*, u: Maštrović, Z., (Ur.), *Hrvatski put u ekološku poljoprivredu*, Zbornik radova - Prvi hrvatski simpozij iz ekološke poljoprivrede, 15-17. studeni 2000., Zagreb, 2006.

Hendrickson, J., Hanson, J.D., Tanaka, D., Sassenrath, G., *Principles of integrated agricultural systems: Introduction to processes and definition*, Renewable Agriculture and Food Systems, 23(4); 265-271, Cambridge University Press, UK, 2008 Cambridge University Press.

Kahn, M., *Concepts, Definitions and Key Issues in Sustainability Development*, Research Conference, Manchester, Keynote Paper, Mar. 27-28, England, 1995.

Kates, R.W., Parris, T.M., Leiserowity, A.A., *What is Sustainable Development? Goals, Indicators, values and practise*, Environment: Science and Policy for Sustainable Development, 47, Number 3, UK, 2005

May, R.M., *How many are There on Earth?*, Science, New Series, Vol. 241, No. 4872, 1988, pp. 1441-1449, https://www.jstor.org/stable/1702670?seq=1#page_scan_tab_contents.

May, P., Burby, R. *Making Sense Out of Regulatory Enforcement*, Law and Policy, volume 20, issue 2, Denver, 2002.

Mintzer, I., Michel, D., *Climate Change, Rights of Future Generations and Intergenerational equity: an in-expert exploration of a dark and cloudy path*, International Journal of Global Environment Issues, Inderscience Enterprises Ltd., Vol,1 No.2, 2001.

Mora, C., Tittensor, D.P., Adl, S., Simpson, A.G., Worm, B., *How Many Species Are There on Earth and in the Ocean*, PLOS Biology Journal, 9,e1001127, August 2011.

Murphy, K. *The Social Pillars of Sustainable Development A Literature Review and framework for policy analysis*, The ITB Journal, Volume 15, Issue 1, Article 4, Dublin, 2014

Rawat U.S., Agarwal N.K., *Biodiversity: Concept, threats and conservation*, Environment Conservation Journal, 16(3), 19-28, 2015.

Riznić, D., Urošević, S., Viković, M., Stević Z, *Ekonomski uticaj održivog razvoja i uticaj na životnu sredinu*, Zbornik 4. Međunarodne konferencije o obnovljivim izvorima električne energije održane 17. i 18. oktobra 2016. godine u Beogradu, godina 4. br, 1, Beograd, 2016.

Smale, B., Hilbrecht M., *Canadian Index of Well-being, Faculty of Applied Health Sciences, University of Waterloo, Waterloo, ON, Canada*, u Michalos, A.C. (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, Netheraland: Springer Netherlands, 2014

Sullivan, P., *Applying Principles of Sustainable Farming*, ATTRA, Florida, 2003, dostupno na <https://attra.ncat.org/publications/#fundamentals>.

Tanaka, D.L., Krupinsky, J.M., Liebig, M.A., Merrill, S.D., Ries, R.E., Hedrickson, J.R., Johnson, H.A., and Hanson, J.D., *Dynamic cropping system: an adaptable approach to crop production in the Great Plains*, *Agronomy Journal* No. 94, 957-961, 2002.

Međunarodni instrumenti

Action Plan on Cultural Policies for Development adopted by the Intergovernmental Conference on Cultural Policies for Development, UNESCO, Stockholm, Sweden, 2 April 1998.

Action Plan for the future of Organic Production in the European Union, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM/2014/179/final of 24 March 2014.

Agenda 21, United Nation Conference on Environment & Development, Rio de Janeiro, Brazil, 1992

A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development, Communication from the Commission COM(2001)264 final of 15 February 2001.

Commission Regulation (EC) No. 865/2006 of 4 May 2006 laying down detailed rules concerning the implementation of Council Regulation (EC) No 338/97 on the protection of species of wild fauna and flora by regulating trade therein, Official Journal of the European Commission, No. L 166/1

Convention on the Rights of the Child, UN General Assembly, Resolution 44/25, 20 November 1989.

Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, UN General Assembly Resolution 34/180 of 18 December 1979.

Convention on the Rights of Persons with Disabilities, UN General Assembly Resolution A/RES/61/106 of 13 December 2006.

Convention for the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, General Conference of UNESCO, seventeenth session of 19 November 1972.

Council Directive 92/43/EEZ on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora, The Council of European Communities of 21 May 1992, Official Journal of the European Commission, No L 206 / 7.

Concil Regulation (EC) No. 338/97 of 9 December 1996 on the protection of species of wild fauna and flora by regulating trade therein, Official Journal of the European Commission, No. L 61/1.

Declaration on the Human Environment, United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, Sweden 5–16 June 1972, Report of the United Nations Conference on the Human Environment, A/CONF.48/14/Rev.1 of June 1972.

Declaration on the Responsibilities of the Present Generations Towards Future Generations, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Report of Commission V at the 27th plenary meeting of 12 November 1997.

Framework Convention on Climate Change, United Nation, FCCC/INFORMAL/84 GE.05-62220 (E) 200705 of 9th May 1992.

General Comment No. 12: The Rights to Adequate Food, The Committee on Economic, Social and Cultural Rights , E/C12/1999/5 of 12 May 1999.

Green Infrastructure (GI) – Enhancing Europe’s Natiral Capital, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee if the Regions, COM/2013/0249/final of 6 May 2013.

Green Paper on agricultural product quality: product standards, farming requirements and production and quality systems, Commission of the European Communities, COM (2008) 641 final of 15 October 2008.

Guiding Principles on Business and Human Rights: Implementing the United Nations ‘Protect, Respect and Remedy’ Framework, The Special Representative Final report to the Human Rights Council (A/HRC/17/31), endorsed by The Human Rights Council endorsed the Guiding, Res 17/4 of 16 June 2011.

Johannesburg Declaration on Stutainable Development, UN World Summit on Sustainable Development, A/CONF.199/20, 2002.

Konvencija o borbi protiv dezertifikacije u zemljama sa teškom sušom i/ili dezertifikacijom, posebno u Africi, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, broj 102/07.

Konvencija o saradnji za zaštitu i održivo korišćenje reke Dunav, Službeni list SCG - Međunarodni ugovori, br. 4/2003. *potvrđivanju Okvirne konvencije o zaštiti i održivom razvoju Karpata*, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 102/2007,

Mexico City Declaration on Cultural Policies, UNESCO, World Conference on Cultural Policies Mexico City, 1982.

Millennium Declaration, UN General Assembly, A/55/L.2 of 8 September 2000.

The Earth Charter, Earth Charter Initiative, dostupno na <http://earthcharter.org/discover/the-earth-charter/>.

Montrealski protokol o supstancijama koje oštećuju ozonski omotač, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 16/90 i Službeni list Srbije i Crne Gore - Međunarodni ugovori, br. 24/04.

Our life insurance, our national capital: an EU biodiversity strategy to 2020, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM/2011/0244/final of 3 May 2011.

Proceedings of the Governing Council/Global Ministerial Environment Forum at its eleventh special session, Governing Council of the United Nations Environment Programme, Eleventh special session of the Governing Council/ Global Ministerial Environment Forum Bali, Indonesia, 24–26 February 2010, UNEP/GCSS.XI/11 of 03 March 2010.

Toward a Comprehensive Climate Change Agreement in Copenhagen, Commission of the European Communities, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, COM(2009) 39, adopted 28.01.2009., dostupno na <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0039:FIN:EN:PDF>

The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, UN General Assembly, Resolution 2200A (XXI) of 16 December 1996.

Mainstreaming sustainable development into EU policies: 2009 Review of the European Union Strategy for Sustainable Development, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 24.7.2009, COM (2009) 400 of 27 April 2009.

The Brundtland Report - Our Common Future, UN General Assembly, UN World Commission on Environment and Development, A/42/427, 4. August 1987, dostupno na <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

The Convention on Biological Biodiversity, United Nations, 5 June 1992.

The Constitution of Japan, Japan, adopted on 3th May 1947, dostupno na http://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html.

The Constitution of the Kingdom of Norway, Norway, adopted on 17th May 1814, last amandment on 19th June 1992, dopstupno na <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/english/constitutionenglish.pdf>.

The Constitution of the Iroquois Confederacy, The Great Law on Peace, dostupno na <http://www.indigenouspeople.net/iroqcon.htm>.

The Future We Want, Outcome Document of the United Nation Conference on Sustainable Development, Rio+20, Rio de Janairo, Brazil, 2012.

The Rio Declaration on Evironment and Development, United Nation Conference on Environment & Development, Rio de Janairo, Brazil, 1992

The Sustainable Consumption and Production and Sustainable Industrial Policy Action Plan, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions , COM(2008) 397 of 16 July 2008.

Transforming Our World: 2030 Agenda for Sustainable Development Goals, UN General Assembly, A/RES/70/1 of 21 October 2015.

United Nations Strategic Plan for Forest 2017-2013, General Assembly Resolution A/RES/71/285 of 20 April 2017.

Universal Declaration on Human Rights, UN General Assembly, General Assembly resolution 217 A) of 10 December 1948.

Uredba Evropskog Parlamenta i Saveta 2018/848 od 30. maja 2018. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda te stavljanju van snage Uredbe Saveta EU br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine.

Uredba Saveta EU (EC) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda i stavljanju van snage Uredbe (EEZ) br. 2092/91, Official Journal of the European Union, L 189/1.

Uredba Saveta EU (EC) br. 967/2008 od 29. septembra 2008 o izmeni Uredbe Saveta (EK) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine, Official Journal of the European Union, L 264/1.

Uredba Komisije EU (EC) br. 889/2008 od 05. septembra 2008. godine o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda, Official Journal of the European Union, L 250/1.

Uredba Komisije EU (EC) br.1254/2008 od 15. decembra 2008. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na organsku proizvodnju, označavanje i kontrolu, Official Journal of the European Union, 16.12.2008.

Uredba Komisije EU (EC) br. 710/2009 od 05. avgusta 2009. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 s obzirom na detaljna pravila o organskoj akvakulturi i uzgoju morskih algi, Official Journal of the European Union, L 204/15.

Uredba Komisije EU br. 271/2010 od 24. marta 2010. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda u pogledu znaka organske proizvodnje Evropske unije, Official Journal of the European Union, L 84/19.

Uredba Komisije EU br. 344/2011 od 08. aprila 2011. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na organsku proizvodnju, označavanje i nadzor, Official Journal of the European Union, L 96/15.

Uredba Komisije EU br. 426/2011 od 02. maja 2011. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i

označavanju ekoloških proizvoda s obzirom na organsku proizvodnju, označavanje i nadzor, Official Journal of the European Union, L 113/1.

Uredba Komisije EU br. 203/2012 od 08. marta 2012. godine o br. 889/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na detaljna pravila o organskom vinu, Official Journal of the European Union, 9.3.2012.

Uredba Komisije EU (EC) br. 1235/2008 od 08. decembra 2008. godine o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda s obzirom na režime uvoza organskih proizvoda iz trećih zemalja, Official Journal of the European Union, L 334/25.

Uredba Komisije EU (EC) br. 537/2009 od 16. juna 2009. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 u pogledu popisa trećih zemalja iz kojih određeni poljoprivredni proizvodi dobijeni organskom proizvodnjom moraju poticati da bi se mogli stavljati na tržište u okviru Evropske unije, Official Journal of the European Union, 20.6.2009.

Uredba Komisije EU (EC) br. 471/2010 od 31. maja 2010. o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 u pogledu popisa trećih zemalja iz kojih određeni poljoprivredni proizvodi dobijeni organskom proizvodnjom moraju poticati da bi se mogli stavljati na tržište u okviru Evropske unije, Official Journal of the European Union, L 134/1.

Uredba (EU) br. 1306/2013 Evropskog parlamenta i Vijeća od 17. decembra 2013. o finasiranju, upravljanju i nadzoru zajedničke poljoprivredne politike i o stavljanju van snage uredba Veća (EEZ) br. 352/78, (EZ) br. 165/94, (EZ) br. 2799/98, (EZ) br. 814/2000, (EZ) br. 1290/2005 i (EZ) br. 485/2008 (SL L 347, 20. 12. 2013.), Official Journal of the European Union, L 347/549.

Uredba (EU) br. 1308/2013 Evropskog parlamenta i Veća od 17. decembra 2013. o uspostavljanju zajedničke organizacije tržišta poljoprivrednih proizvoda i stavljanju izvan snage uredbi Veća (EEZ) br. 922/72, (EEZ) br. 234/79, (EZ) br. 1037/2001 i (EZ) br. 1234/2007 (SL L 347, 20. 12. 2013.), osim članova 1., 2., 78., 80., 81., 82., 90., 92. – 108., 112., 113., 117.

– 122., 145., 146. i 147., koji se odnose na sektor vina, Official Journal of the European Union, L 347/671.

Uredba (EU) br. 1144/2014 Europskog parlamenta i Veća od 22. oktobra 2014. o merama informisanja i promocije u vezi s poljoprivrednim proizvodima koje se sprovode na unutaršnjem tržištu i u trećim zemljama te o stavljanju van snage Uredbe Veća (EZ) br. 3/2008 (SL L 317, 4. 11. 2014.), Official Journal of the European Union, 4.11.2014.

Uredba (EZ) br. 110/2008 Europskog parlamenta i Veća od 15. januara 2008. o definisanju, opisivanju, prezentovanju, označavanju i zaštiti geografskih oznaka jakih alkoholnih pića i stavljanju van snage Uredbe Veća (EEZ) br. 1576/89 (SL L 39 13. 2. 2008.), Official Journal of the European Union, 13.2.2008.

Uredba (EU) br. 1151/2012 Europskog parlamenta i Veća od 21. novembra 2012. o sistemima kvaliteta za poljoprivredne i prehrambene proizvode (SL L 343, 14. 12. 2012.), Official Journal of the European Union, L 343/1.

Uredba Komisije (EU) br. 115/2010 od 9. februara 2010. o utvrđivanju uslova za korišćenje aktivnog aluminijevog oksida za uklanjanje fluorida iz prirodnih mineralnih voda i izvorskih voda (SL L 37, 10. 2. 2010.), Official Journal of the European Union, L 37/13.

Uredba Veća (EZ) br. 1217/2009 od 30. novembra 2009. o uspostavljanju sistema za prikupljanje knjigovodstvenih podataka o prihodima i poslovnim aktivnostima poljoprivrednih gazdinstava u Europskoj zajednici (SL L 328, 15. 12. 2009.) kako je poslednji puta izmenjena Uredbom (EU) br. 1318/2013 Europskog parlamenta i Veća od 22. oktobra 2013. o izmeni Uredbe Veća (EZ) br. 1217/2009 o uspostavljanju sistema za prikupljanje knjigovodstvenih podataka o prihodima i poslovnim aktivnostima poljoprivrednih gazdinstava u Europskoj zajednici (SL L 340, 17. 12. 2013.), Official Journal of the European Union, L 328/27.

Implementaciona Uredba Komisije EU br. 590/2011 od 20. juna 2011. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 u pogledu režima za uvoz organskih proizvoda iz trećih zemalja, Official Journal of the European Union, L 161/9.

Implementaciona Uredba Komisije EU br. 1084/2011 od 27. oktobra 2011. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 s obzirom na režime za uvoz organskih proizvoda iz trećih zemalja, Official Journal of the European Union, L 281/3.

Implementaciona Uredba Komisije EU br. 1267/2011 od 06. decembra 2011 o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 o detaljnim pravilima za implementaciju Uredbe Saveta EU (EC) br. 834/2007 s obzirom na režime za uvoz organskih proizvoda iz trećih zemalja, Official Journal of the European Union, L 324/9.

Implementaciona Uredba Komisije EU br. 126/2012 od 14. februara 2012. godine o izmeni Uredbe Komisije EU (EC) 889/2008 u pogledu dokumentovanih dokaza i izmeni Uredbe Komisije EU (EC) br. 1235/2008 u pogledu režima za uvoz organskih proizvoda iz Sjedinjenih Američkih Država, Official Journal of the European Union, L 41/5.

Implementaciona uredba Komisije (EU) br. 1333/2011 od 19. decembra 2011. o utvrđivanju tržišnih standarda za banane, pravila za proveru usklađenosti s tim tržišnim standardima i zahteva u pogledu obaveštavanja u sektoru banana (SL L 336, 20. 12. 2011.), Official Journal of the European Union, L 336/23.

Implementaciona uredba Komisije (EU) br. 543/2011 od 7. juna 2011. o utvrđivanju detaljnih pravila za primenu Uredbe Veća (EZ) br. 1234/2007 za sektore voća i povrća te prerađevina voća i povrća (SL L 157, 15. 6. 2011.) Official Journal of the European Union, L 157/1.

Implementaciona uredba Komisije (EU) br. 2015/1831 od 7. oktobra 2015. o utvrđivanju pravila za primenu Uredbe (EU) br. 1144/2014 Evropskog parlamenta i Veća o merama informisanja i promocije u vezi s poljoprivrednim proizvodima koje se sprovode na unutrašnjem tržištu i u trećim zemljama (SL L 266, 13. 10. 2015.), Official Journal of the European Union, 13.10.2015.

Uredba Saveta EU (EC) br. 967/2008 od 29. septembra 2008 o izmeni Uredbe veća (EK) br. 834/2007 od 28. juna 2007. godine, Official Journal of the European Union, L 264/1.

Uredba Komisije (EZ) br. 345/2008 o utvrđivanju detaljnih pravila za sprovođenje režima za uvoz iz trećih zemalja predviđenih Uredbom Saveta (EEZ) 2092/91 o organskoj proizvodnji poljoprivrednih proizvoda i indikacijama koje se odnose na poljoprivredne proizvode i prehrambene proizvode, Official Journal of the European Union, 18.4.2008.

Uredbom Komisije (EZ) br. 605/2008 od 20. juna 2008. godine o detaljnim pravilima za sorivišebje odredaba o potvrđivanju inspekciji u svrhu uvoza iz trećih zemalja, Official Journal of the European Union, L 166/3.

Uredba Saveta (EEZ) 2092/91 o organskoj proizvodnji poljoprivrednih proizvoda i indikacijama koje se odnose na poljoprivredne proizvode i prehrambene proizvode, Official Journal of the European Union, No L 198 /1.

Uredba o ratifikaciji Konvencije o močvarama koje su od međunarodnog značaja naročito kao staništa ptica močvarica, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 9/77.

Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o predelu, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 4/2011.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o međunarodnom prometu ugroženih vrsta divlje faune i flore, Međunarodni, Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori", br. 11/2001.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o biološkoj raznovrsnosti, Službeni list SRJ br. 11/2001.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju evropske divlje flore i faune i prirodnih staništa, Službeni glasnik RS, br. 102/07.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja, Službeni glasnik RS, Međunarodni ugovori, br. 102/2007.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o zaštiti svetske i kulturne baštine, Službeni list SFRJ – Međunarodni ugovori, br. 56/74.

Zakon o potvrđivanju Međunarodne konvencije o zaštiti novih biljnih sorti, Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, br. 19/2010.

Zakon o potvrđivanju Međunarodne konvencija za zaštitu ptica, Službeni list SFRJ, br. 6/73.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i pravu na pravnu zaštitu u pitanjima životne sredine, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 38/09.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori, br. 102/2007.

Zakon o potvrđivanju Konvencije o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu, Službeni glasnik RS - Međunarodni ugovori“, br. 102/2007.

Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime, Službeni list SRJ - Međunarodni ugovori, br. 2/97.

Zakon o potvrđivanju Kjoto Protokola uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime, Službeni glasnik RS, br. 88/2007 i 38/2009.

Zakon o ratifikaciji Bečke konvencija o zaštiti ozonskog omotača, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 1/90.

Zakon o ratifikaciji Kartagena protokola o biološkoj zaštiti uz Konvenciju o biološkoj raznovrsnosti, sa aneksima, Službeni list SCG - Međunarodni ugovori, br. 16/2005.

Zakon o ratifikaciji Protokola uz Konvenciju o prekograničnom zagađivanju vazduha na velike daljine o dugoričnom finansiranju Programa saradnje za praćenje i procenu prekograničnog prenosa zagađujućih materija u vazduhu na velike daljine u Evropi (EMEP), Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 2/87.

Zakon o ratifikaciji Konvencije o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br.11/86.

Zakon o ratifikaciji Konvencije o sprečavanju i kontroli profesionalnih rizika prouzrokovanih kancerogenim supstancama i agensima, Službeni list SFRJ -Međunarodni ugovori, br. 3/77.

Propisi i strategije drugih zemalja

Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Ekološka proizvodnja u 2017. godini, *Priopćenje*, godina LV, broj 1.1.19. od 29. 06. 2018. godine, dostupno na https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/01-01-19_01_2018.htm

The European Agricultural Fund for Rural Development, *Rural Development Programme of the Republic of Croatia for the Period 2014-2020*, dostupno na https://ruralnirazvoj.hr/files/documents/Programme_2014HR06RDNP001_5_3_en.pdf

Zakon o ekološkoj proizvodnji, Narodne novine Republike Hrvatske br. 12/01

Zakon o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda, Republike Hrvatske Narodne novine br. 139/10

Zakon o poljoprivredi, Narodne novine Republike Hrvatske br. 118/18

Zakon o provedbi Uredbe Vijeća (EZ) br. 843/2007 o ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda, Narodne novine Republike Hrvatske br. 80/13, 14/14, 30/15

Pravilnik o evidenciji uporabe poljoprivrednog zemljišta, Narodne novine Republike Hrvatske br. 17/2018.

Vlada Crne Gore, Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja, *Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Crna Gora 2015-2020*, 2015, dostupno na www.minpolj.gov.me

Zakon o organskoj proizvodnji, Službeni list CG, br. 56/2013.

Pravilnik o bližim pravilima i uslovima za biljnu i stočarsku organsku proizvodnju, Službeni list CG, br.53/2014

Pravilnik o bližim uslovima i pravilima za preradu, pakovanje, prevoz i skladištenje organskih proizvoda, Službeni list CG, br. 83/2016.

Pravilnik o sadržaju i veličini znaka organske proizvodnje, Službeni list CG, br. 60/2016.

Pravilnik o načinu i metodologiji vršenja stručne kontrole u organskoj proizvodnji, Službeni list CG, br. 78/15.

Zakon o zaštiti prirode, Službeni list CG, br. 51/08.

Pravilnik o bližem načinu i uslovima sakupljanja, korišćenja i prometa nezaštićenih divljih vrsta životinja, biljaka i gljiva koje se koriste u komercijalne svrhe, Službeni list CG, br. 62/10.

Zakon o organskoj proizvodnji, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 12/18.

Zakon o poljoprivrednoj organskoj proizvodnji, Službene novine Federacije BiH, br. 72/1.

Pravilnik o tehnološkim postupcima prerade u organskoj proizvodnji, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 39/16.

Pravilnik o sadržini, obrascu i načinu vođenja evidencije u organskoj proizvodnji, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 77/16.

Pravilnik o sakupljanju zavičajnih divljih vrsta, Narodne novine Republike Hrvatske br. 114/2017.

Pravilnik o uslovima za rad kontrolnih organizacija i načinu vršenja kontrole u postupku organske proizvodnje, Službeni glasnik Republike Srpske, br. 77/16.

National Food Strategy Sweden, Government Bill, 2016/17:104, dostupno na <https://www.government.se/information-material/2017/04/a-national-food-strategy-for-sweden--more-jobs-and-sustainable-growth-throughout-the-country.-short-version-of-government-bill-201617104/>.

KRAV, *Standards for KRAV-certified Production 2019-20*,
Uppsala: KRAV, 2018. dostupno na <https://www.krav.se/in-english/krav-standards/>.

KRAV, *Checklist Social Responsibility for KRAV-certified Companies*,
Uppsala: KRAV, 2018, dostupno na https://www.krav.se/wp-content/uploads/2018/09/checklist_social_responsibility_for_krav-certified_companies_2018-01-01.pdf.

The Ministry of Food, Agriculture and Fisheries, *Organic Action Plan for Denmark Working together for more organics*, Copenhagen: The Ministry of Food, Agriculture and Fisheries, Clienti, 2015.

The Ministry of Foreign Affairs of Denmark, *The Right to a Better Life Strategy for Denmark's Development Cooperation*, Copenhagen, Rosendahls Schultz Grafisk: 2011, dostupno na www.stm.dk and www.danida-publikationer.dk.

The Danish Food and Drink Federation, Confederation of Danish Industry, Danish Agriculture & Food Council, *World-Class Food Innovation Towards 2030 Bringing Danish Research Solutions to the Global, Sustainable Food Production*, Copenhagen: Kailow, 2017.

Danish Ministry of the Environment and Danish Nature Agency, *Danish Nature Policy Our Shared Nature*, Copenhagen: Danish Ministry of the Environment and Danish Nature Agency, 2014, elektronska publikacija dostupna na nst.dk/naturplandk.

Dogme 2000, *A municipal cooperation in development*, dostupno na http://ec.europa.eu/environment/life/project/Projects/index.cfm?fuseaction=home.showFile&rep=file&fil=LIFE04_ENV_DK_000071_LAYMAN.pdf.

City of Copenhagen, *Eco-Metropolis Our Vision for Copenhagen 2015*, Copenhagen: Technical and Environmental Administration, Rek.Art Offset ApS, 2007 dostupno na www.kk.dk/ecometropolis.

Federal Ministry Republic of Austria, Sustainability and Tourism, *The Organic Farming Action Programme 2015-2020*, dostupno na

<https://www.bmnt.gv.at/english/agriculture/Organicfarming/The-Organic-Farming-Action-Programme-2015-2020.html>, pristup 19.02.2019. godine.

Nacionalni propisi, strategije i drugi akti

Konkurs o dodeli podsticajnih sredstava za realizaciju mere 102 – „Uspostavljanje i jačanje udruženja u oblasti poljoprivrede“, opštine Dimitrovgrad, od 01.08.2018. godine, dostupno na <https://www.dimitrovgrad.rs/lat/konkursi>.

Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016.

Nacionalni program ruralnog razvoja od 2018. do 2020. godine, Službeni glasnik RS, br. 60/18.

Nacionalni program zaštite životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 12/10.

Nacionalna strategija održivog razvoja, Službeni glasnik RS, br. 57/08.

Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara, Službeni glasnik RS, br. 33/12.

Nacionalna strategiju za aproksimaciju u oblasti životne sredine za Republiku Srbiju, Službeni glasnik RS, br. 80/11.

Plan ruralnog razvoja opštine Dimitrovgrad za period 2012-2022, odluka Skupštine Opštine Dimitrovgrad broj 06-10/12-I/29-4 od 24.02.2012. godine, dostupno na <https://www.dimitrovgrad.rs/fajlovi/dokumenta/Strateski%20dokumnti/Sektorski-plan-ruralnog-razvoja-opstine-Dimitrovgrad.pdf>

Pravilnik o bližim uslovima za proizvodnju i promet prehrambenih proizvoda biljnog porekla, Službeni glasnik RS, br. 50/96.

Pravilnik za investicije u fizičku imovinu poljoprivrednih gazdinstava, Službeni glasnik 84/17.

Pravilnik o kontroli i sertifikaciji u organskoj proizvodnji i metodama organske proizvodnje, Službeni glasnik RS, br. 48/11.

Pravilnik o korišćenju podsticaja za organsku biljnu proizvodnju, Službeni glasnik RS, br. 41/2017.

Pravilnik o korišćenju podsticaja za organsku biljnu proizvodnju, Službeni glasnik RS, br. 41/2017.

Pravilnik o korišćenju podsticaja za organsku biljnu proizvodnju, Službeni glasnik RS, br. 31/18.

Pravilnik o opštim i posebnim uslovima higijene hrane u bilo kojoj fazi proizvodnje, prerade i prometa, Službeni glasnik RS, br. 72/10.

Pravilnik o prekograničnom prometu i trgovini zaštićenim vrstama, Službeni glasnik RS, br. 99/06 i 6/14.

Pravilnik o proglašenju i zaštiti strogo zaštićenih i zaštićenih divljih vrsta biljaka, životinja i gljiva, Službeni glasnik RS, br. 5/10 i 47/11.

Pravilnik o uslovima higijene hrane, Službeni glasnik RS, br. 73/10.

Strategija biološke raznovrsnosti Republike Srbije za period od 2011. do 2018. godine, Ministarstvo životne sredine i prostornog planiranja, Beograd, 2011.

Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja 2014-2024, Službeni glasnik RS, br. 85/14.

Strategija održivog razvoja opštine Pirot 2015-2020, Skupština Opštine Pirot, dostupno na <https://www.pirot.rs/index.php/dokumenta/strateska-doc>, pristup 28. jul 2019. godine

Strategija održivog ekonomskog razvoja oštine Babušnica 2010-2020, odluka Skupštine Opštine Babušnica broj 30-4/2010-2 od 20.12.2010. godine, dostupno na http://www.babusnica.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=1151&Itemid=662&lang=sr, pristup 28. jul 2019. godine.

Uredba o raspodeli podsticaja u poljoprivredi i ruralnom razvoju u 2017. godini, Službeni glasnik RS, broj 8/17.

Uredba o režimima zaštite, Službeni glasnik RS, br. 31/2012.

Uredba o stavljanju pod kontrolu korišćenja i prometa divlje flore i faune, Službeni glasnik RS, br. 31/05, 45/05, 22/07, 9/10, 69/11.

Uredba o utvrđivanju Godišnjih programa razvoja savetodavnih poslova u poljoprivredi za 2018. godinu, Službeni glasnik RS br. 30/2018.

Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS, br. 98/2006.

Zakon o bezbednosti hrane, Službeni glasnik RS, br. 41/2009, 17/2019.

Zakon o genetički modifikovanim organizmima, Službeni glasnik RS br. 41/09.

Zakon o inspekcijском nadzoru, Službeni glasnik RS, br. 30/10.

Zakon o nacionalnim parkovima, Službeni glasnik RS, br. 39/93, 44/93, 53/93, 67/93, 48/94, 101/05 i 36/09.

Zakon o nadzoru nad prehrambenim proizvodima biljnog porekla, Službeni glasnik RS, br. 25/96 i 101/2005.

Zakon o obavljanju savetodavnih i stručnih poslova u oblasti poljoprivrede, Službeni glasnik RS, br. 30/10.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Službeni glasnik RS, br. 88/2017 i 27/2018.

Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Službeni glasnik RS, br. 55/2013, 101/2017, 27/2018 i dr.

Zakon o organskoj proizvodnji, Službeni glasnik RS, br.30/2010.

Zakon o priznavanju sorti poljoprivrednog bilja, Službeni glasnik RS, br. 30/2010.

Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju, Službeni glasnik RS, br. 41/09, 10/13 i 101/16.

Zakon o prostornom planu Republike Srbije od 2010. do 2020. godine, Službeni glasnik RS, br. 88/10.

Zakon o sadnom materijalu voćaka, vinove loze i hmelja, Službeni glasnik RS, br. 18/2005 i 30/2010.

Zakon o semenu, Službeni glasnik RS, br. 45/2005 i 30/2010.

Zakon o socijalnoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 24/2011

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, Službeni glasnik RS, br. 33/2006 i 13/2016.

Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu, Službeni glasnik RS", br. 135/04.

Zakon o sredstvima za ishranu bilja i oplemenjivačima zemljišta, Službeni glasnik RS, br. 41/09.

Zakon o sredstvima za zaštitu bilja, Službeni glasnik RS, br. 41/2009.

Zakon o zabrani diskriminacije, Službeni glasnik RS, br. 22/2009.

Zakon o zaštiti prirode, Službeni glasnik RS", br. 36/09.

Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik RS, br. član 135/2004, 36/2009, 36/2009 - dr.zakon, 72/2009- dr.zakon, 14/2016, 76/2018, 95/2018- dr.zakon i 95/2018.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Službeni glasnik RS, br. 25/2019.

Zakon o zdravstvenoj ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe, Službeni glasnik RS, br. 92/2011.

Zakon o šumama, Službeni glasnik RS, br.30/10.

Internet članci

Agrodan, *Udruženje za primer*, dostupno na <http://www.agrodan.rs/vesti/organska-proizvodnja/udruzenje-za-primer.html?fbclid=IwAR1L3iNIpEgP4BdUyy16iEo7q-UEktYPdwIhp1tG1BI9lxaGrbq3ZF9bCAA>

Agroklub, *Integralna proizvodnja hrane još nije prepoznata u Srbiji*, dostupno na <https://ilovezrenjanin.com/poljoprivreda/integralna-proizvodnja/>,

Agroklub, *Integralni pristup – realnost povrtarstva*, dostupno na <https://www.agroklub.rs/povrtarstvo/integralni-pristup-realnost-povrtarstva/40137/>

eKapija, *Zeleni fond još uvek nije operativan*, dostupno na <https://www.ekapija.com/news/2498872/zeleni-fond-u-srbiji-jos-nije-operativan>.

Food and Agricultural Organization of United Nation, *Towards a harmonized definition of non-wood forest products*, dostupno na <http://www.fao.org/3/x2450e/x2450e0d.htm#fao%20forestry>.

Green Economy Coalition, *9 Principles of a Green Economy*, dostupno na <https://www.greeneconomycoalition.org/news-analysis/sign-9-principles-green-economy>

Lifegate, *Objective, 100% Organic*, dostupno na

<https://www.lifegate.com/people/lifestyle/denmark-organic-farming>.

Poljoprivrednik, *Srbija treba da donese zakon o integralnoj proizvodnji*, dostupno na

<http://www.poljoprivrednik.net/poljoprivreda/355-pogledi-i-misljenja>

Selerant, *First Organic State by 2020?*, dostupno na <https://resources.selerant.com/food-regulatory-news/bhutan-first-organic-state-by-2020>.

Try Swedish, *Sustainable Food from Sweden is the Future*, dostupno na

<http://www.tryswedish.com/eat-like-a-swede/sustainable-food-from-sweden-is-the-future/>.

United Nations Development Program, *What is an Inclusive Green Economy?*, dostupno na

<https://www.unenvironment.org/explore-topics/green-economy/why-does-green-economy-matter/what-inclusive-green-economy>

World Bank, *Agrobusiness*, 2017, dostupno na

<http://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/help-farmers-reach-markets>, pristup 26.11.2018. godine

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja Crne Gore,

Izdašna podrška MPRR nacionalnom udruženju „Organic Montenegro“ dostupno na

http://www.minpolj.gov.me/rubrike/Poljoprivreda/Organska_poljoprivreda/162981/Izdasna-podrška-MPRR-nacionalnom-udruzenju-Organic-Montenegro.html

KBN Madhus, *Copenhagen model*,

dostupno na <https://www.kbhmadhus.dk/english/thecopenhagenmodel> i

<https://www.kbhmadhus.dk/english/ourwork>